

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
დ. უზნაძის სახელობის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტი

მოთარგმნე

**შეგჩენების ურთიერთობის
პრობლემისათვის ფსიქოლოგიაში**

პედაგოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის ოთარ ტაბიძის წინამდებარე წიგნში მოცემულია შეგრძნებათა ურთიერთობის ფსიქოლოგიური პრობლემატიკის სისტემატიზაციის ცდა და ავტორის გამოკვლევები უმთავრეს საკითხებზე. წიგნი შეიცავს გარკვეულ დასკვნებს და მოსაზრებებს შეგრძნებათა ურთიერთობის პრობლემის დაყენების, შეგრძნების ინტენსიუზისა და ქვალიტეტის ურთიერთობის, შეგრძნებათა (და, საერთოდ, ფსიქიკურ შინაარსთა) დიფერენციაციის ობიექტური პირობების, აღქმის კონტრასტის მოვლენის ცენტრალური და პერიფერიული განსაზღვრულობის და სხვა საკითხებზე. შეგრძნებათა ურთიერთობის საკითხის მკვლევართათვის საყურადღებო აქნება ნაშრომის ის ადგილებიც, სადაც ავტორი საკრალოდ აზრის განვითარებით, კვლევის მეთოდურ დასახვით ან მხოლოდ პრობლემათა დაყენებით კმაყოფილდება. წიგნში მოტანილია სათანადო ცნობებია საბჭოთა და საზღვარგარეთული მეცნიერული ლიტერატურიდან განხილულ საკითხთა შესახებ.

I. პრობლემის დაყენება

შეგრძნების ფაქტი და შეგრძნებათა ურთიერთობის პრობლემა, დიდი ხანია, ფსიქოლოგთა ყურადღების ცენტრში დგას. ასოციაციონისტური ფსიქოლოგია სენსუალისტურ მიმდინარეობას წარმოადგენდა, გადმწყვეტ მნიშვნელობას შეგრძნებებს ანიჭებდა, შეგრძნებების (და ელემენტარული წარმოდგენების) შეკავშირებით ცდილობდა ყოველგვარი რთული და თავისებური ფსიქიკური შინაარსის ახსნას. მაგრამ ასოციაციონისტური ფსიქოლოგიის მიერ შეგრძნებათა ურთიერთობის საკითხებზე დატოვებული პოზიტიური მემკვიდრეობა ცალმხრივია, რაც აიხსნება ამ ფსიქოლოგიური მიმდინარეობის კარგად ცნობილი ნაკლოვანებებით-- მექანიცისტურობით, ატომიზმით, სენსუალისტურობით, შეგრძნების სწორი ცნების უქონლობით და ფსიქიკის განვითარების მიმართულების არასწორი გაგებით.

გეშტალტფსიქოლოგიამ, რომელიც წარმოიშვა, როგორც რეაქცია ასოციაციონისტური ფსიქოლოგიის წინააღმდეგ, ახლებურად დასვა შეგრძნების პრობლემა. განსაზღვრული როლი ითამაშა ასოციაციონისტური ფსიქოლოგიის დაძლევაში. მიუთითა ფსიქიკურის ორგანულ ბუნებაზე; მთლიანობითს ხასიათზე. მაგრამ, დაეყრდნო რა მცდარ ფილოსოფიურ საფუძვლებს. მცდარადვე გაიგო შეგრძნებისა და მთელი ფსიქიკურის ბუნება. გეშტალტფსიქოლოგიის გაგებით, ფსიქიკური მთელი, გეშტალტი, განსაზღვრავს ნაწილებს, თვითონ მთელი კი მიღებულია გეშტალტის აქსიომატური, აუხსნადი კანონების მოქმედებით, გეშტალტი გამოცდილებაზე კი არაა დამოკიდებული, ემპირიული წარმონაქმნი კი არაა, არამედ თვითონაა ყოველგვარი გამოცდილების პირობა. შეგრძნებების ურთიერთობა, ამ ფსიქოლოგიური მიმდინარეობის მიხედვით, ობიექტური ვითარებისადმი შესატყვისი ახალი ცნობიერების წარმოშობის, ასახვის, ფუნქციას კი არ ატარებს, არამედ გეშტალტის აუხსნადი ფსიქიკური კანონებით არის განპირობებული.

როგორც გეშტალტფსიქოლოგიის კრიტიკაშია ცნობილი, ეს მართულება ახსნილად მიიჩნევენ იმას, რისი ახსნაც უნდა დასახულიყო ამოცანად. თუ ასოციაციონიზმმა ვერ შესძლო მთელის ახსნა ნაწილების ურთიერთობით, გეშტალტფსიქოლოგიამ ვერ უჩვენა ნაწილის როლი მთელში. ამ სიძნელის გადალახვა სცადა ე. წ. ველის თეორიამ, რომლის მიხედვითაც ნაწილების ურთიერთობა განაპირობებს მთელის სტრუქტურას, თუმცა მთელი თავისი კანონზომიერებით მოქმედებს და პრიმატიც მას ეკუთვნის და არა ნაწილებს. მიუხედავად ამისა, ველის თეორიაში სრულებითაც არაა ნაჩვენები, თუ, სახელდობრ, როგორ შეიძლება ნაწილთა ურთიერთობით რამდენადმე მაინც გასაგები გახდეს მთელი.

გეშტალტფსიქოლოგიამ და სხვადასხვა სახის მთლიანობითმა ფსიქოლოგიურმა მიმდინარეობებმა ყურადღება მიაქციეს სინამდვილის ერთ მხარეს, მთლიანობითს პროცესებს და ამ პროცესებისაგან შეგრძნების დამოკიდებულების ფაქტებს, მაგრამ თვითონ შეგრძნებათა ურთიერთობა მათი კვლევის სფეროს გარეთ დარჩა.

ასოციაციონისტური (ატომისტური) და მთლიანობითფსიქოლოგიური თვალსაზრისების ურთიერთობის საკითხი ჯერ კიდევ არაა საბოლოოდ გადაჭრილი ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში. შეუძლებელია უარვყოთ ამ თვალსაზრისების ნიადაგზე მოპოვებულ ფაქტთა მნიშვნელობა, მაგრამ ცალ-ცალკე ვერც ერთი თვალსაზრისი ვერ უზრუნველყოფს სინამდვილის სწორ შემეცნებას. საქმეს ვერ შევლის ამ ორი თვალსაზრისის მექანიკური შეერთება (Gibson, 1951) იმ საფუძვლით, რომ ფსიქიკური სინამდვილე ორივე სახის ფაქტებს შეიცავს¹.

შეგრძნებების ურთიერთობის საკითხი სხვადასხვაგვარად დააყენა მეორე დაპირისპირებამ, რომელიც, აგრეთვე, ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიის წიაღში წარმოიშვა. თუ ემპირიული ინტროსპექტიული ფსიქოლოგია ცნობიერების მოვლენებით იფარგლებოდა და შეგრძნებათა ურთიერთობის რეალური ფსიქოფიზიკური პროცესის.

¹ ეს საკითხი გადაჭრილი არაა საბჭოთა ფსიქოლოგიაშიც. მარქსისტულ ფსიქოლოგიაში გარკვეულია პასუხი ზოგადმეთოდოლოგიურ საკითხზე, რომელიც აქ იგულისხმება. ნაწილების და კერძო მოვლენების ურთიერთობაში ისახება ახალი სინამდვილე, ახალი თვისობრიობა. ფსიქოლოგიის ამოცანა იმაში მდგომარეობს, რომ ფსიქიკურის შემთხვევაში ამ ურთიერთობის ნიადაგზე გასაგები გახადოს მთელი.

ნაცვლად ცნობიერების ფაქტთა ურთიერთობას იკვლევდა². ბიჰევიორისტული მიმართულება მეორე უკიდურესობას გაჰყვა.

ბიჰევიორიზმი, რომელიც თანამედროვე ინგლისსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში გაბატონებული ფსიქოლოგიური მიმდინარეობაა, არ ცნობს შეგრძნების ფსიქოლოგიურ ცნებას, რადგან მას ფსიქიკური ფიზიოლოგიურამდე დააყავს. ცნობიერებას ეპიფენომენად აცხადებს და იკვლევს არა შეგრძნებათა ურთიერთობას, არამედ სენსორულ რეაქციებსა და მათს ურთიერთობას.

პერსონალისტური ფსიქოლოგია³ გადაულახავ სიძნელეთა წინაშე აღმოჩნდა შეგრძნებათა ურთიერთობის პრობლემის გადაწყვეტაში: მიმდინარეობას, რომელიც ფსიქოლოგიის საგნად ფსიქიკურ მოვლენებს სახავდა და არ იცნობდა პიროვნების ცნებას, არ შეეძლო შეესწავლა შეგრძნებათა ურთიერთობის რეალური პროცესი. მაგრამ პერსონალისტური ფსიქოლოგია, თავის მხრივ, როგორც მთლიანობითი ფსიქოლოგია, გასაგებს ვერ ხდის შეგრძნებებისა და მათი ურთიერთობის როლს თვითონ პიროვნებისათვის, თუ კი პრინციპულად არ უარყოფს ამ ურთიერთობას.

მიუხედავად იმ არსებითი ნაკლოვანებებისა, რომლითაც ბუჩუქუაზიული ფსიქოლოგიური მიმდინარეობები ხასიათდება, არ შეიძლება არ ავითვისოთ ამ მიმართულების მკვლევართა მიერ მიღებული მრავალი ფაქტი და კერძო კანონზომიერებანი შეგრძნებათა ურთიერთობის სფეროში.

საბჭოთა ფსიქოლოგებმა და ფიზიოლოგებმა (ლაზარევი, კეჩევი, კრავკოვი და მისი თანამშრომლები, ტეპლოვი და სხვ.) ინტენსიური და ნაყოფიერი მუშაობა აწარმოეს შეგრძნებების ურთიერთობის გამოსაკვლევად, აღსანიშნავია ძველი გამოკვლევებიც (სეჩენოვი, თარხნიშვილი), მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ეს გამოკვლევები უმთავრესად ფსიქო-ფიზიოლოგიური ან წმინდა ფიზიოლოგიური ორიენტაციისა.

საკუთრივ ფსიქოლოგიური პრობლემის კვლევა კი მეტად ჩამორჩენილია. ნაკლებადაა დამუშავებული შეგრძნებებისა და მათი ურთიერთობის ზოგადი საკითხები. მეტიც—ლიტერატურაში არ გვხვდება ნაშრომი, რომელიც შეგრძნებათა ურთიერთობის საკითხის სისტემატურ დაყენებას შეიცავდეს (საკითხის ფსიქოფიზიოლოგი-

² თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ფსიქოფიზიოლოგიური ორიენტაციის გამოკვლევებში მიღებულ ფაქტიურ შედეგებს.

ური მხარის რამდენადმე სისტემური განხილვა მოცემული აქვს კრავკოს — Кравков, 1948).

წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ ვცადეთ, პირველ რიგში საკითხთა წინასწარი სისტემატიზაცია მოგვეხდინა³.

შეგრძნების ცნების შესახებ

საგანთა და მოვლენათა ურთიერთობის შემეცნება დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ გვესმის ამ საგანთა და მოვლენათა ბუნება. როგორ გვაქვს გაგებული მათი ცნებები, რომლებითაც აზროვნების ოპერაციებს ვახდენთ. ასოციაციონისტური ფსიქოლოგიის, ბიპევიორიზმის და გეშტალტფსიქოლოგიის მიერ შეგრძნებების ურთიერთობის გამოკვლევის უნაყოფობას უშუალოდ განსაზღვრავს შეგრძნების არასწორი ცნებით ოპერირება, რაც, თავის მხრივ, ფსიქიკურის ბუნების მცდარ გაგებას ეფუძნება.

ასოციაციონისტური ფსიქოლოგია, როგორც ცნობილია, შეგრძნებას ალქმისაგან მოწყვეტილად განიხილავდა. ცხადია, მოვლენის ყველა მომენტის იზოლირება ან აბსტრაქცია შესაძლებელია, მაგრამ რელატიური სინამდვილის შესახებ რელატიური ცნებალა შეიძლება. იყოს კანონიერი, შეგრძნება კი ალქმის რელატიური მოვლენაა, რვი არა მარტო არ არსებობს ალქმისაგან დამოუკიდებლად, არამედ თავისი ლოგიკური არსით აუცილებლად გულისხმობს ალქმას. ასოციაციონიზმი კი სწორედ ამ არსებით ნიშანს გამორიცხავდა შეგრძნების ცნებიდან.

შეგრძნება ცნობიერების მოვლენაა. არაცნობიერ შეგრძნებაზე მსჯელობა შინაგან წინააღმდეგობას შეიცავს, რამდენადაც იგი ნიშნავს ცნობიერებისათვის პრედიკატად არაცნობიერების მიწერას. ასოციაციონიზმი ლოგიკურად გულისხმობს. არაცნობიერი შეგრძნების დაშვებას, რაც კარგად ჩანს ასოციაციონისტური „წმინდა შეგრძნების“ ცნების ანალიზით. შეგრძნებას ცნობიერების პრედიკატი, არსებითად, წაართვა ბიპევიორიზმმა.

არასწორადვე აისახა შეგრძნების სინამდვილე გეშტალტფსიქოლოგიის შეგრძნების ცნებაში: მიენიჭა რა პრიმატი ალქმის მთლიანო-

³ განსახილველი პრობლემატიკა და შესატყვისი ლიტერატურა მეტად ვრცელია. წინამდებარე შრომაში შეუძლებელი იყო განვეხილა ყველა კერძო პრობლემა ისტორიითურთ. საკითხის ისტორიის უფრო დეტალურად გაცნობაში მკითხველს დახმარებას გაუწევდა მასუბირებელი ლიტერატურა (Wellek, 1931 Ryan, 1940; Gilbert, 1941; Boring, 1942; Кравков, 1948, 1950, 1951).

ბითს მხარეს, ამით შეგრძნება გაგებულ იქნა, როგორც ფუძენილი, რეალურ ძალას მოკლებული, ფსიქიკური შინაარსი. (ასეთივე ბედი ეწია შეგრძნებას სხვა ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიურ მიმდინარეობებში, რომლებიც ფსიქიკურის მთლიანობითს ბუნებას ცნობენ).

შეგრძნების თავისებური ცნების შემოღება სცადა ჰაინც ვერნერმა (Werner, 1930, განსაკუთრ. გვ. 153-157 და 166). მისი აზრით, არსებობს თავისებური განცდა, რომლის შინაარსსაც სენსორული მხარე შეადგენს, მაგრამ ეს სენსორული ქვალიტეტი საგანს კი არ ეკუთვნის, არამედ სუბიექტში განიცდება, როგორც მისი მდგომარეობა. ეს განცდა არაა აღქმა, რამდენადაც მასში მოცემული არაა საგანი. ასეთ განცდას ვერნერი შეგრძნობას (Empfinden) ეწოდებს და თვლის, რომ შეგრძნება (Empfindung) მხოლოდ ამ განცდის საბითაა მოცემული. შეგრძნების არსებულ ცნებათა მაგიერ ვერნერი ამ განცდის ცნებას (სენსორული ქვალიტეტის უსაგნო, სუბიექტის მდგომარეობრივი განცდა) გვთავაზობს. შეგრძნება, მისი აზრით, ხასიათდება იმით, რომ საგნობრივ განცდებთან (აღქმასთან) შედარებით იგი გენეტიკურად ადრეულია და მოდალობრივს დიფერენცირებას მოკლებულია სავსებით ან რამდენადმე. ამ განცდებს წამყვანი ადგილი უჭირავს ადრეული გენეტიკური ფენის სულიერ ცხოვრებაში—ბავშვებთან, ფილოგენეტური განვითარების ადრეულ საფეხურზე და ფსიქოპათოლოგიურ შემთხვევებში (Werner, 1926),

4 ვერნერი თვლის, რომ ფსიქოპათოლოგიური მდგომარეობა ფსიქიკის განვითარების შებრუნებული მდგომარეობაა და შესაძლებელია, კერძო ფსიქიკური პროცესების ფილოგენეტური გამოკვლევის ექვივალენტად ჩაითვალოს მისი გამოკვლევა, ეს აზრია გატარებული მის 1926 წელს გამოქვეყნებულ მითითებულ მონოგრაფიაში. ასეთ აზრს იცავს ანანიევიც (Ананьев, 1949, გვ. 6). ეს აზრი დასაბუთებული არაა, ჩვენ მას მცდარად მივიჩნევთ შემდეგი მოსაზრებით: ფსიქიკური დაავადების, არანორმალური ფსიქიკის, არსი იმაში მდგომარეობს, რომ ფსიქიკა ამ შემთხვევაში ვერ (ან ნაკლებად) ასრულებს თავის ფუნქციას—ობიექტური სინამდვილის ასახვას. მართალია, ობიექტური სინამდვილის ასახვის დიდი უნარი გენეტიკურად ადრეულია, ფსიქიკის განვითარება ასახვის ფუნქციის სრულყოფას ნიშნავს, მაგრამ ანომალური ფსიქიკა აუცილებლად არ გულისხმობს იმას, რომ ამ შემთხვევაში განცდის სხვა ნიშნებიც (მაგ., განცდის ფენომენოლოგიური მხარეც) დაბალ გენეტიკურ პლანს მიეკუთვნება, რომ ანომალური ფსიქიკის ყველა თავისებურება გენეტიკურად ადრეული ფსიქიკის თავისებურებასთან უნდა გაიგივდეს.

ჩვენ კი ნორმალურ მდგომარეობაში არა გვაქვს, თუმცა ზოგჯერ ჩვენს ცნობიერებაშიც იჩენენ თავს და ექსპერიმენტულადაც შეგვიძლია მივიღოთ, თუ ფრაგმენტარულ (მოკლე ხნის ექსპოზიციით, მაგ., ფერის ტაქტილსკოპურად ჩვენებისას) და ნაკლებპრეცისირებულ გამლიზიანებელს ავიღებთ (Werner, 1930, გვ. 158. ექსპერიმენტული გამოწვევა ნაცადია ვერნერის მოწაფე ციციის მიერ — Zietz, 1931). ამგვარი განცდების არსებობა ფაქტია, რომელიც უფრო ადრეც იყო მითითებული. იგი აღწერა უზნაძემ (1925, გვ. 166 და 1949, გვ. 53) და სხვა ავტორებმაც (ფენომენოლოგიური დახასიათების ზოგიერთ დეტალში სხვა ავტორთა აზრი ვერნერისას არ ემთხვევა, მაგრამ უსაგნო სენსორული განცდის არსებობას ისინი მაინც ადასტურებენ). საკითხი ახლა ამ განცდის არსებობას კი არ შეეხება; — იგი ფაქტია, საკითხი დგება იმის შესახებ, თუ რა ადგლი უჭირავს მოცემულ განცდას სხვა განცდათა შორის და კანონიერია თუ არა შეგრძნების ვერნერისეული ცნება. აღნიშნული განცდა საგნობრიობას მოკლებულია და, ცხადია, აღქმად მისი მიჩნევა შეცდომა იქნებოდა. მაგრამ იგი არაა არც შეგრძნება, შეგრძნება მას მხოლოდ იმ მნიშვნელობით თუ შეიძლება ვუწოდოთ, რომ იგი სენსორული შენაარსის განცდაა. დ. უზნაძეს სწორედ ეს მნიშვნელობა ჰქონდა მხედველობაში, როცა ამ განცდას შეგრძნების სახელით აღნიშნავდა. იგი ლაპარაკობს „ერთგვარ შეგრძნებებზე“, „შეგრძნებაზე ამ სიტყვის სპეციფიკური მნიშვნელობით“ (უზნაძე, 1949, გვ. 53)⁵. შეგრძნების ძირითადი ცნება, არ შეიძლება შეცვლილ იქნეს ვერნერის, შეგრძნების ცნებით, კიდევ რომ ამ უკანასკნელს განსაზღვრული გენეტიკურ-ფსიქოლოგიური მნიშვნელობა ჰქონდეს. ვერნერი გეშტალტ-ფსიქოლოგიის მცდარი პოზიციებიდან ამოდის, როცა შეგრძნების ახალი ცნება შემოაქვს. გეშტალტფსიქოლოგიამ, გააკრიტიკა რა ატომისტური ფსიქოლოგიის მცდარი დებულება გამლიზიანებლისა და შეგრძნების ურთიერთობის კონსტანტურობის შესახებ (ე. წ. „კონსტანტობის პიპოთეზი“), ერთი მხრივ სწორად მიუთითა ძველი ფსიქოლოგიის ნაკლოვანებაზე, მაგრამ, მეორე მხრივ, უკანონოდ უარყო შეგრძნების როლი აღქმაში, უვარგისი გახდა შეგრძნების ცნება, წაართვა რა მას აღქმის პროცესში რეალური სპეციფიკური მოქმედების ნიშანი. მაგრამ შეგრძნების, როგორც აღქმაში მონაწილე სინამდვილის (მართალია — გეშტალტის კანონებისადმი აბსოლუტურად დაქვემდებარებულის), ცნება მაინც რჩებოდა. ვერნერი ლოგი-

კურად ასრულებს სხვა გეშტალტფსიქოლოგთა მიერ დაწვებულ საქმეს: იგი უარს ამბობს აღქმაში მონაწილე შეგრძნების ცნებაზე (Werner, 1930, გვ. 152) და ცნობს შეგრძნების არსებობას აღქმის პარალელურად. ეს ორი დამოუკიდებელი პროცესია, ერთი (აღქმა) შეიძლება გადავიდეს მეორეში (შეგრძნებაში) (Umschlag von der Wahrnehmung zur Empfindung) და პირიქით (იქვე, გვ. 157 და სხვ.). ვერნერს არ აკმაყოფილებს, როგორც თვითონაც აღიარებს, კერძოდ ისიც, რომ გეშტალტფსიქოლოგიის მიერ ბოლომდე არაა უარყოფილი შეგრძნების როლი აღქმაში იმ მხრივ, რომ, მიუხედავად გამლიზიანებელთან შეგრძნების რომელიმე კონსტანტური შეკავშირების უარყოფისა, არაა უარყოფილი შეგრძნებების მოდალობათა კონსტანტური შეკავშირება გამლიზიანებელთან, რომ მოდალობებს, შეგრძნების სფეროებს, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი არსებობა, ქვალიტატურად ერთმანეთზე დაუყვანადობა მიეწერება და ტრანსპოზიციის პრინციპი ინტერმოდალურ ფარგლებს არ სცილდება, ინტერმოდალურადაც არ ვრცელდება (იქვე, გვ. 152-153) (მაგ., მელოდია აღიარებულია, როგორც ინტერმოდალურად გადატანადი, ე. ი. სულერთია, სმენის მოდალობის რომელი შეგრძნებებით შევადგენთ მას, მაგრამ ინტერმოდალური გადატანადობა მას არ მიეწერება, არ ლაპარაკობენ ამ მელოდიის რპტიკურ მოდალობაში გამოსახვაზე). მართალია, ზოგიერთი მთელის ინტერმოდალური გადატანის ფაქტი, შესაძლებელი იყო, ვერნერს ჩვეულებრივ აღქმებში დაეძებნა, მაგრამ მას აინტერესებს დამტკიცოს არა მხოლოდ ცალკეული ასეთი გადატანის შესაძლებლობა, არამედ გადატანის ზოგადი კანონის მოქმედება, ტრანსპოზიციის პრინციპის გავრცელება მთელი ინტერმოდალური სფეროს მიმართ. ამის საშუალებას კი ჩვენი აღქმები არ იძლევა, ამიტომ ვერნერი მიმართავს გენეტიკურად აღრეულ, პრიმიტიულ ცნობიერებას. სადაც მოხსნილია არა მარტო მოდალობითი გასხვავებები, არამედ საერთოდ ცნობიერების შინაარსთა არაფრთხილი ფერენციერებას არა აქვს ადგილი (ან მეტად სუსტი დიფერენცია არსებობს). ნათელია, რომ ეს საკითხის გადაჭრა სრულებითაც არაა. ვერნერის მიერ აღწერილია აღქმის და შეგრძნების წინა გენეტიკური საფეხური, თვითონ შეგრძნების ცნება კი სინამდვილეში გაუქმებულია⁶.

⁶ ეს აზრი მხედველობაში უნდა გვეკონდეს ისეთი გამოკვლევების შეფასებისას, რომლებიც შეგრძნებათა ინტერმოდალური ერთიანობის ფაქტების დადგენას ისახავდნენ მიზნად (Hornbostel, 1925, 1931; Zietz, 1931; P. Schiller, 1935; Bärnstein, 1936).

საბჭოთა ფსიქოლოგები დიდ ყურადღებას აქცევენ შეგრძნების შემეცნებითს მხარეს და ფიზიოლოგიურ პირობებს. ეს გასაგებია, ასახვის ლენინური თეორია. იძლევა ფსიქოლოგიისათვის ფუძემდებელ დებულებას იმის შესახებ, რომ მთელი ფსიქიკა ასახვის ფუნქციას ატარებს, ფსიქიკის დანიშნულება ასახვაში მდგომარეობს და ეს ამოცანა განაპირობებს მის განვითარებასაც, ასევე ითქმის შეგრძნების შესახებაც. მეორე მხრივ კი არსებითი მნიშვნელობა აქვს ცნობიერების მოვლენათა მატერიალური სუბსტრატის გათვალისწინებას, რადგანაც ამ სუბსტრატისაგან მოწყვეტილი, მისით განუპირობებელი ცნობიერება არ არსებობს, ფსიქიკა უმაღლესად ორგანიზებული მატერიის — ტვინის თვისებაა (ლენინი).

შეგრძნების ცნების განმარტება, რომელიც ყველაზე მეტადაა გავრცელებული საბჭოთა ფსიქოლოგთა შორის, ასეთია: შეგრძნება არის უმარტივესი ფსიქიკური პროცესი ჩვენს გრძნობის ორგანოებზე უშუალოდ მოქმედი მატერიალური საწყაროს საგნებისა და მოვლენების ცალკეული მხარეების ასახვის (Апремов, 1954, გვ. 43—44; Тенюв, 1949, გვ. 35, და სხვ.). ეს მსჯელობა ჰეგმონიზებას შეიცავს და ახასიათებს შეგრძნების რამდენიმე არსებით მხარეს, მაგრამ შეგრძნების ფსიქოლოგიურ განმარტებად მისი მიჩნევა, როგორც იქცევიან დასახელებული ავტორები, შეცდომაა¹. მისი ნაკლოვანება, ერთი მხრივ, დეფინიციის ლოგიკური ნორმების დარღვევაში მდგომარეობს. ერთ-ბაშად დარღვეულია რამდენიმე ნორმა: 1. განსაზღვრება ფართოა, რამდენადაც განსაზღვრებაში ჩამოთვლილ ნიშნებს ატარებს არა მარტო შეგრძნება, არამედ სხვა სულიერი მოვლენებიც, რის გამოც აუცილებელია, განსაზღვრებაში მითითებულ იქნეს ის ნიშანიც (როგორც იქცევა სენაოვი — Исаилов, 1954, გვ. 75—და ზოგიერთი სხვა ავტორი), რომ შეგრძნება უშუალო ასახვაა, მაგრამ ესეც არაა საკმარისი (საგანთა მარტივი მიმართების უშუალო განცდა, მაგ., შეგრძნებად უნდა ჩაგვეთვალო მიუხედავად ამ ნიშნის დამატებისა). აუცილებელია, აღნიშნულ იქნეს შეგრძნების განცდის გრძნობადობა, თვალსაჩინოება. 2. განმარტება იმავე დროს ვიწროცაა, რამდენადაც შეგრძნების ცნების მოცულობის გარეთ რჩება შეგრძნებათა განსაზღვრული ნაწილი. დღეს დადგენილად ითვლება, რომ შეგრძნება

¹ ცნების კრიტიკა შესაძლებელია მხოლოდ ცნებათა სისტემის თვალსაზრისით. მაგრამ შესაძლებელია დეფინიციის ისეთი კრიტიკული განხილვა, რომელიც ცნებაში იმპლიციტურად ნაგულისხმევი შინაარსის გამოვლენებით შეცვლიდა არსებულ დეფინიციას.

განვითარების დაბალ საფეხურზე დიფუზიურია, ცნობიერებაში არაა დიფერენცირებული გამლიზიანებლის განსაზღვრული ცალკეული მხარეები, რთული, მრავალი მხარის შემცველი, გამლიზიანებული ერთი მარტივი შეგრძნებით აისახება. ამას ადგილი აქვს არა მარტო განვითარების ადრეულ საფეხურებზე: ზოგიერთი ნაკლებად განვითარებული შეგრძნება (მაგ., სუნი, 'გემო') თანამედროვე ადამიანთანაც შესამჩნევი დიფუზურობით ხასიათდება. სრული დიფერენცირება არც ერთ შეგრძნებას არ ახასიათებს. ამიტომ, ცხადია, არ შეიძლება. შეგრძნებად ჩავთვალოთ საგანთა მხოლოდ ცალკეული მხარეების ამსახავი შეგრძნებები (ამ აზრით; აბსოლუტურად მოცემულ შეგრძნებას ჩვენ ვერც ვიპოვებთ). მიუხედავად ამისა, მსჯელობას შეგრძნების შესახებ, რომ იგი არის მატერიალური სპეცაროს საგანთა და მოვლენათა ცალკეული მხარეების ასახვა, განსაზღვრული აზრი აქვს დეფინიციის თვალსაზრისით: თუ შეგრძნება ყოველთვის არ ხასიათდება ამ ნიშნით, შეგრძნების იდეალური ყოველთვის ამ ნიშანს გულისხმობს, შეგრძნების ფუნქციას დიფერენცირება. ანალიზი წარმოადგენს, შეგრძნების განვითარება მზარდ დიფერენციალში მდგომარეობს. ამის გამო სწორი იყო ი. პ. პავლოვი, როცა ის შეგრძნების ფიზიოლოგიურ მექანიზმს ანალიზატორს უწოდებდა. ამრიგად, სწორი იქნებოდა, თუ შეგრძნების განხილული ნიშნის ნაცვლად ვილაპარაკებდით იმ ნიშანზე, რომ შეგრძნება დიფერენცირებული ასახვაა, სადაც იგულისხმება, რომ დიფერენცირება აბსოლუტური კი არაა, არამედ რომელიმე სტადიაზე იმყოფება. სხვანაირად შეიძლება ვთქვათ, რომ შეგრძნება არის ასახვის დიფერენციალი. პ. მოცემული განსაზღვრება მესამე ლოგიკურ შეცდომასაც შეიცავს, მასში არის წრე: შეგრძნება განსაზღვრულია გრძნობის ორგანოებით, მაგრამ თვით გრძნობის ორგანოები შეგრძნების მეშვეობითაა შეიძლება. იქნეს განსაზღვრული.

განხილულ განსაზღვრებას აქვს უფრო დიდი ნაკლიც: იგი შეგრძნების შემეცნებისთვორიულ დახასიათებას წარმოადგენს ისე, რომ არაფერს მიუთითებს თვითონ შეგრძნების როგორც განცდის არსზე. შეგრძნების დანიშნულება შემეცნებაა, ამიტომ მისი შემეცნებისთვორიული დახასიათება არსებითია, მაგრამ ლოგიკურად პირველ რიგში უნდა ის კითხვა დავაყენოთ, თუ რა არის ეს განცდა თვითონ, რა არის ის, რისი შემეცნებისთვორიული დახასიათებაც მიზნად დაგვისახავს, უამისოდ ეს უკა-

ნასკნელიც შეუძლებელი იქნებოდა. ამრიგად, დგება საკითხი შეგრძნების განცდის ფსიქოლოგიური დახასიათებისა, ეს ფსიქოლოგიური სისტემატური აღწერის საკითხია. ცხადია, მარქსისტული ფსიქოლოგია შეგრძნების ამ დახასიათებით ვერ დაკმაყოფილდება, რადგანაც ეს იქნებოდა შეგრძნების არსებითი მხარისაგან. ასახვის ობიექტური ფუნქციისაგან, აბსტრაქცია. ამიტომ შეგრძნების არსებითი დახასიათება ამით მხოლოდ უნდა დავიწყოთ—სხვაგვარი გზა არ არსებობს,—შემდეგ კი შესაძლებელი ხდება ავმალღღეთ აბსტრაქციის ამ საფეხურს ზევით, დავახასიათოთ შეგრძნება მისი არსებითი მხარის—შემეცნების ფუნქციის—მიხედვით.

ივანოვს კორექტივი შეაქვს მოცემულ განსაზღვრებაში. შეგრძნების განმარტებისას იგი, მართალია, ჯერ ლაპარაკობს იმაზე, რომ გარესამყაროს საგანთა და მოვლენათა თვისებები „უშუალოდ აისახებიან ჩვენს ცნობიერებაში“, მაგრამ შემდეგ იძლევა შეგრძნების ასეთ განმარტებას: „საგანთა და მოვლენათა (ცალკეულ თვისებათა სწორედ ამ უშუალო ასახვას ჩვენს ტვინში გრძნობის ორგანოების მეშვეობით, ეწოდება შეგრძნება“. (Иванов, 1954, გვ. 75). ამ განმარტებით შეგრძნება ფიზიოლოგიური ცნებაა, რაც უხეშად შეცდომაა; ავტორი ამას წინასწარი მსჯელობით თითქოს ასწორებს, როცა ლაპარაკობს ასახვაზე ცნობიერებაში. მაგრამ ასეთი მსჯელობები ერთმანეთს ეწინააღმდეგება, რამდენადაც ტვინისა და ცნობიერების გაიგივება დაუშვებელია. ეს წინააღმდეგობა მოიხსნებოდა, თუ ავტორი შეგრძნებას მიიჩნევდა არა ფიზიოლოგიურ მოვლენად, არამედ ცნობიერების მოვლენად, ცნობიერ ასახვად, რომელსაც განაპირობებს მატერიალური (ფიზიოლოგიური) სუბსტრატი. შეგრძნების ასეთი დახასიათება მისაღებია მარქსისტული ფსიქოლოგიისათვის. მაგრამ შეგრძნების ფიზიოლოგიური დახასიათებაც, ისევე, როგორც შემეცნების თეორიული, იმის შემდეგ უნდა მოხდეს. რაკი დავახასიათებთ შეგრძნებას როგორც განცდას.

ს. ლ. რუბინშტეინი გვერდს უვლის შეგრძნების სრულ განმარტებას, მაგრამ მიუთითებს ზოგიერთ ნიშანზე: შეგრძნება. მისი აზრით, აღქმისაგან განსხვავდება იმით, რომ წარმოადგენს უსაგნო განცდას, ცალკეულ გრძნობადი თვისების ასახვას ანუ გარესამყაროდან მიღებულ უდიფერენცირებელ, გაუსაგნებელ შთაბეჭდილებას; აღქმაში გვეძლევა საგნები და მოვლენები, რომლებიც ატარებენ მნიშვნელობას, შეგრძნებაში ეს მნიშვნელობები არაა; შეგრძნება, ერთი მხრივ, როგორც სენსომოტორული რეაქციის კომპონენტი, წინ უსწრებს აღქმას, ის არის იქაც, სადაც ჯერ კიდევ აღქმა არაა, მეორე

მხრივ კი შეგრძნება ალქმის შემდეგ გამოიყოფა ბუნებრივი (და არა მეცნიერული, მეთოდოლოგიური, აზრითი) ანალიზით (Рyдинштейн, 1946, გვ. 185). რუბინშტეინი აქ ან ერთმანეთში ურევს შეგრძნების ორ, სხვადასხვა, ცნებას, ან შეგრძნების ცნება ატომისტურად ესმის: შეგრძნება, რომელიც „წინ უსწრებს ალქმას“, არ შეიძლება იყოს იგივე შეგრძნება. რომელიც ალქმის შემდეგ გამოიყოფა ალქმის ანალიზით და მონაწილეობს ალქმაში, ეს შესაძლებელი მხოლოდ მაშინ იქნებოდა, თუ შეგრძნების ქვეშ ალქმის ცნების კორელატიურ ცნებას კი არ ვიგულისხმებდით, არამედ ალქმისაგან დამოუკიდებელ გ რ ძ ნ ო ბ ა დ ს შ ი ნ ა ა რ ს ს, რომელიც იდენტური რჩება მიუხედავად იმისა, მონაწილეობს იგი ალქმაში, თუ — არა. რუბინშტეინის მსჯელობები შეგრძნების არსის შესახებ საყურადღებოა, რამდენადაც ნაცნობია შეგრძნების როგორც განცდის დახასიათება.

შეგრძნების განცდის არსებით დახასიათებას იძლევა დ. უზნაძე. მიუხედავად იმისა, რომ შეგრძნების ცნების ატომისტური გაგება დღეს მიუღებელია. წერს იგი, ალქმის ანალიზი აუცილებელია, ეს ანალიზი კი გამოყოფს სპეციფიკურ შინაარსს—გრძნობად ფსიქიკურ მასალას, ასეთი ფსიქიკური შინაარსია შეგრძნება (უზნაძე, 1940, გვ. 205-207). შეგრძნება (ალქმის განცდის ანალიზით მიღებული გრძნობადი მასალა) ფსიქოლოგიის განვითარების დღევანდელ ეტაპზე დამოუკიდებელ ინტერესს კარგავს (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ შეგრძნებათა ფენომენოლოგიურ დახასიათებას), გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება საკითხს, რა წვლილი შეაქვს შეგრძნებას ალქმაში (იქვე, გვ. 214). საბჭოთა ფსიქოლოგთაგან ა. ბოკორიშვილი სამართლიანად არ კმაყოფილდება შეგრძნების ალქმისაგან დამოუკიდებლობაზე ემპირიული არსებობის შეუძლებლობის აღიარებით და თვით შეგრძნების არსში შეაქვს შეგრძნებისა და ალქმის ერთმანეთისაგან დამოკიდებულების ნიშანი, მაგრამ, წინააღმდეგ გეშტალტფსიქოლოგიისა, ისე, რომ შეგრძნებას შენარჩუნებული აქვს რეალური ძალა, მიჩენილი აქვს ადგილი, რომელიც მას ნამდვილად ეკუთვნის. ალქმა, მისი აზრით, განსაზღვრულად დასრულებული განცდაა, ალქმის აქტი განსაზღვრულად დამოუკიდებელი აქტია. შეგრძნება კი არაა დამოუკიდებელი განცდა, არ არსებობს დამოუკიდებელი ფსიქიკური აქტი შეგრძნებისა, „შეგრძნება განიცდება როგორც დამოკიდებული მომენტი ალქმისა“, „მას არა აქვს თავისი საკუთარი საზრისი“. მაგრამ შეგრძნების გარეშე ალქმაც მოუაზრებადია, შეგრძნებას თავისი ადგილი და როლი აქვს ალქმაში: იგი აუცილებელი მასალაა ალქმის საზრისის საწვდომად. ალქმაში ყოველთვის იგულისხმება საგანი, საგნის გულისხმობის აქტი ემყარება შეგრძნებას—შეგრძნება არის ის მასა-

ლა, გრძნობადი მონაცემი, რომელიც აღქმის აქტის საშენ მასალას წარმოადგენს, მასზეა დამოკიდებული ის, თუ რა საგნის გულისხმობის აქტი განხორციელდება (ბოქორიშვილი და ჩხარტიშვილი, 1959, გვ. 106-107 და გვ. 154-156). ამრიგად, შეგრძნება და აღქმა არსებითი კორელაციაში იმყოფებიან და აღქმისა და შეგრძნების ცნებებიც ურთიერთისადმი რელატიური, კოორდინაციული, ცნებებია, მათი უერთმანეთოდ მოაზრებაც შეუძლებელი უნდა იყოს, როგორც საერთოდ კორელატიური ცნებისა. როგორც კი გრძნობადი შინაარსის იზოლირებას ან სრულ აბსტრაქციას მოვახდენთ აღქმიდან. ეს პირველი დაკარგავს იმ ნიშანს, რომლის გამოც მას შეგრძნება ეწოდება, იზოლირების შემთხვევაში თვითონ იქცევა რა აღქმის საგნად, უკვე აღარ წარმოადგენს მასალას სხვა აღქმის საზრისის საწვდომად.

მაგრამ შეგრძნება ეწოდება აღქმის საშენი მასალის არა სიმრავლეს ან ნაწილების შემცველ სირთულეს, არამედ მარტივ გრძნობადს მასალას. სიმარტივე, შეიძლება ითქვას, საყოველთაოდ აღიარებული ნიშანია შეგრძნებისა. შეგრძნება მარტივი გრძნობადი შინაარსის განცდაა (არაა აუცილებელი, რომ გამლიზიანებული, რომელიც მას იწვევს, მარტივი იყოს. მაგ., მელოდიაში აკორდის განცდა მარტივია, ფიზიკურად კი აკორდი რთულია), თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს. თითქოს შეგრძნებას არ ჰქონდეს სხვადასხვა მხარი (ატრიბუტები ანუ, როგორც მეტწილად ინგლისურ ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში აღნიშნავენ, ქარაქტერისტიკები).

ასეთია შეგრძნების როგორც განცდის არსებითი ნიშნები.

ამის შემდეგ დგება ამოცანა შეგრძნების შემდგომი არსებითი დახასიათებისა — შემეცნებისა და ფიზიოლოგიური განსაზღვრულობის თვალსაზრისით, რამდენადაც შეგრძნების (როგორც მთელი ფსიქიკისაც) ძირითად ფუნქციას წარმოადგენს ობიექტური სამყაროს ასახვა და არ არსებობს შეგრძნება ფიზიოლოგიური სუბსტრატის გარეშე. შემეცნების მხრივ შეგრძნება ხასიათდება როგორც მატერიალური სამყაროს საგნებისა და მოვლენების უშუალო გრძნობადი ასახვის დიფერენციალი (დიფერენცირებული ასახვა-იგულისხმება, რომ, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, დიფერენციაციის რომელიმე საფეხური გვაქვს და არა შესაძლებელი დიფერენცირების მაქსიმუმი), ხოლო ფიზიოლოგიური განსაზღვრულობის თვალსაზრისით მის არსებით ნიშანს წარმოადგენს ის, რომ იგი ეყრდნობა მატერიალურ სუბსტრატს — ანალიზატორის ფიზიოლოგიური მექანიზმის (ი. პ. პავლოვის გაგებით) მოქმედებას.

ცნება ორ მოთხოვნილებას უნდა აკმაყოფილებდეს: სწორად, ადექვატურად, ასახავდეს სინამდვილის საგანთა და მოვლენათა იმ.

რიგს, რომელსაც იგი შეეხება. (1); წარმოადგენდეს ცნებათა სისტემის (მეცნიერების) კანონიერ წევრს (2). შეგრძნების ცნება, რომელიც ზემოთაა დახასიათებული აკმაყოფილებს ორივე ამ მოთხოვნილებას.

შესაძლებელია განსაზღვრული აბსტრაქციით შეგრძნებიდან გამოვეყოთ მისი შინაარსეული მხარე, გრძნობადი მასალა. ცხადია. ტერმინოლოგიურად გაუმართლებელი იქნება, ისიც შეგრძნების სახელით აღვნიშნოთ, რადგანაც ის შეგრძნებას კი არ წარმოადგენს, არამედ მის შინაარსეულ მხარეს; მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, მის აღსანიშნავად ვიხმაროთ ტერმინი შეგრძნება-შინაარსი ან უმარტივესი გრძნობადი მონაცემი. როგორი ხასიათისა შეიძლება იყოს ეს აბსტრაქცია და კანონიერია თუ არა იგი? უფრო ზუსტად: როგორ შეიძლება აბსტრაქცია მოვახდინოთ შეგრძნების იმ ნიშნისგან, რომელიც ადგენს შეგრძნების არსებითს აუშირს აღქმასთან, როგორც მის რელატიურ ცნებასთან, და კანონიერია თუ არა შეგრძნება-შინაარსის ცნება თავისთავად (ლოგიკურად) და საჭიროა თუ არა იგი ფსიქოლოგიურ ცნებათა სისტემაში ფსიქიკური სინამდვილის შემეცნების მიზნისათვის?

ყოველგვარი აბსტრაქცია (თვით რელატიური ცნების ნიშნებისაგანაც კი) დასაშვებია, თუ კი ეს სწორი მეცნიერული შემეცნებას მიზნებს ემსახურება. შეცდომას კი წარმოადგენს აბსტრაქციამდელ საგანთან აბსტრაქციის შედგენის გაიგივება, მეორით პირველის შეცვლა. რამდენადაც ასოციაციონისტური ფსიქოლოგია არ იცნობდა განცდის აქტის ცნებას, იგი შეგრძნების შინაარსის აბსტრაქტულ ცნებას იღებდა და მას ნამდვილ შეგრძნების ცნებასთან აიგივებდა³. ეს შეცდომა იყო. თუ აბსტრაქტულ შინაარსს თავის ადგილს მიეუჩენთ როგორც აბსტრაქტულ შინაარსს, მაშინ ასეთი შეცდომა თავიდან იქნება აცილებული. აქედან: თუ შეგრძნება-შინაარსის ცნებას შეგრძნების ცნების ადგილას კი არ დავაყენებთ,

³ აქტის ცნების გამოყენებით აღქმისა და შეგრძნების განცდათა არსებათა ფსიქოლოგიური დახასიათება მოცემულია ლინკესთან (Linké, 1918). ავტორის ფილოსოფიური კონცეფციის მიუხედავად, სწორადაა გაცემული აღქმა, როგორც განცდა. აღქმა და შეგრძნება რელატიურ ცნებებადაა მიჩნეული.

არამედ ვიაზრებთ მას როგორც შეგრძნების სხვა მხარეებისაგან განყენებულს, იგი სავსებით კანონიერი და საჭირო ცნება იქნება. შეგრძნება-შინაარსი აბსტრაქციით გამოეყოფა შეგრძნებას და არა რეალური იზოლირებით.

შეგრძნება-შინაარსის ცნება არაა რეალურ მთლიანს უკანონოდ მოწყვეტილი აბსტრაქტი. შეგრძნებასა და აღქმას შორის არსებული კავშირი არ იძლევა აღქმისაგან შეგრძნების სრული გამოყოფის საშუალებას; შეგრძნების იმ ცნების გათვალისწინება, რომელიც მივიღეთ როგორც ერთადერთი სწორი ცნება, ლოგიკურად გვიკრძალავს შეგრძნების სრულ აბსტრაქციას აღქმისაგან. მაშინ რაშიღა მდგომარეობს შეგრძნება-შინაარსის აბსტრაქტულობა, როგორ გამოეყოფა იგი აღქმას?—შეგრძნება-შინაარსის გამოყოფა საერთოდ აღქმისაგან შეუძლებელია, მაგრამ სავსებით შესაძლებელია, გამოყოფილ იქნეს იგი აღქმის მიერ მისი კონკრეტულად განსაზღვრულობისაგან,—აბსტრაქცია მოვახდინოთ აღქმის იმ კონკრეტული პირობებისაგან, რომლებიც შეგრძნების როგორც აღქმის შინაარსის კონკრეტულ ადგილს განსაზღვრავს. ეს შესაძლებელი ხდება დიფერენცირების კანონების გამოყენებით. მართალია, შეგრძნება-შინაარსი აღქმისაგან დამოკიდებულია, მაგრამ რამდენადაც ეს დამოკიდებულობა არაა კონკრეტული, დაცლილია კონკრეტული შინაარსისაგან, შესაძლებელი ხდება ვილაპარაკოთ შეგრძნება-შინაარსის შესახებ. შეგრძნება-შინაარსის ცნება არსებითად განსხვავდება ვუნდტის (იხ. Вундт, 1912, გვ. 25. და შემდეგ) შეგრძნების აბსტრაქტული ცნებისაგან და ძველ ფსიქოლოგიასა და ფსიქოფიზიოლოგიაში გავრცელებული „წმინდა შეგრძნების“ ცნებისაგან. პირველისაგან მას განასხვავებს ის, რომ აქ შენარჩუნებულია აღქმასთან შეგრძნების არსებითი კავშირი, ვუნდტთან კი შეგრძნება აბსოლუტურად აბსტრაგირებულია აღქმისაგან. „წმინდა შეგრძნების“ ცნებისაგან კი იგი სხვა მხრივაც განსხვავდება. წმინდა შეგრძნების ცნება, რომელიც გვხვდება იოდლთან (Jodl, 1908, გვ. 217) ჭეშთან (Джеш, 1898, გვ. 10-11), ჰელმჰოლცთან, ებინჰაუსთან და სხვა ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგებთან, გულისხმობს, რომ უმარტივესი გრძნობადი შინაარსი არსებობს ვით გენეტიკურად პირველი, შემდეგ მასში ერევა გამოცდილება და სახეს უცვლის. აღქმაში შეგრძნება სახეცვლილია, ფსიქოლოგიის ამოცანაა, გამორიცხოს და ცალკე განიხილოს შეგრძნების ის ცვლილებები, რომლებიც გამოცდილებას მოაქვს. ჰელმჰოლცის აზრით, წმინდა შეგრძნება პერიფერიულადაა განსაზღვრული (მაგ., თვალის ბადურაზე მიღებული გამოსახულება.

არის წმინდა შეგრძნება) და გამოცდილების მასზე ზემოქმედება იმაშია, რომ ადგილი აქვს არაცნობიერ ინდუქციურ ლასკვნების შედეგად შეგრძნების შეცვლას. წმინდა შეგრძნების ცნების წინააღმდეგ თვითონ ბურჟუაზიულმა ფსიქოლოგიამ დაასახელა განსაზღვრული საბუთები (გეშტალტფსიქოლოგია; პ. პოფმანი — Hofmann, 1913,—თუმცა პოფმანი არ უარყოფს ამ ცნების გენეტიკურ-ფსიქოლოგიურ მნიშვნელობას — გვ. 20). ასეთი ატომისტური გაგება შეგრძნებისა, რამდენადაც იგი შეგრძნებას წყვეტს აღქმისაგან, საჭიროებს არაცნობიერი ფსიქიკურის დაშვებას და არასწორად წარმოიდგენს ფსიქიკის განვითარებასა და პერიფერიისა და ცენტრის ურთიერთობას, საბჭოთა ფსიქოლოგიაში უკუგდებულია⁹. შეგრძნება-შინაარსის ცნებას „წმინდა შეგრძნების“ ატომისტურ ცნებასთან არაფერი აქვს საერთო; შეგრძნება-შინაარსი არაა გაგებული როგორც ფსიქიკის საშენი გენეტიკურად აღრეული მასალა, ელემენტი და არც აღქმასთან მისი კავშირია წაშლილი. „წმინდა შეგრძნების“ შესახებ გამოითქვა აზრი, რომ იგი არ შეიძლება მოცემული იყოს უშუალოდ დესკრიფციაში; წმინდა შეგრძნებები დესკრიფციულად არსებობენ არა ვით მოცემული, არამედ როგორც დაგება (Sie sind uns nicht gegeben, sondern ihre Bestimmtheiten sind uns zu beschreiben auf gegeben), წმინდა შეგრძნება ფენომენოლოგიურად არის უცნობი, X, მას ჩვენ სრულად ვერასოდეს მივიღებთ (Hofmann, 1913, გვ. 21). აქვს თუ არა ამ მსჯელობას მნიშვნელობა შეგრძნება-შინაარსის მიმართ, რამელიც ჩვენ აღქმის კონკრეტულობისაგან გამოვყავით, შესაძლებელია თუ არა იგი მოცემული იყოს დესკრიფციაში უშუალოდ? ეს შესაძლებელიცაა და ფაქტიცაა. ჩვენ ვხედავთ საგნის ფერს, რომელსაც განსაზღვრული ადგილი უჭირავს საგნის მოცემულ კონკრეტულ აღქმაში, მაგრამ ჩვენ აქვე,—ამავე შეგრძნებაში ვპვრეტო შეგრძნების შინაარსეულ მხარეს, მის ქვალიტეტს საერთოდ, აღქმაში მისი კონკრეტული ადგილის გარეშე (თუმცა საერთოდ აღქმისაგან მისი სრული აბსტრაქცია შეუძლებელია, იგი აღქმის შინაარსად რჩება მუდამ). ობიექტური გამოკვლევისას ამავე შედეგს შეგვიძლია მივაღწიოთ დიფერენციაციის მეთოდების გამოყენებით.

⁹ ჰელმჰოლცის წმინდა შეგრძნების ცნებას ჩვენში ერთადერთი დაშვებული გამოუჩნდა—ნ. ვოლკოვი, მაგრამ მისი მოსაზრებები, (Волков, 1950, გვ. 358—364) არაერთარ არსებით ახალ არგუმენტს არ ეყრდნობა და აქაც არ განვიხილავთ მას.

აქვს თუ არა შეგრძნება-შინაარსის რაიმე რეალური ძალა, შეიძლება თუ არა ვილაპარაკოთ შეგრძნება-შინაარსთა ურთიერთობაზე? ამ კითხვაზე დადებითად უნდა ვუპასუხოთ. შესაძლებელია გამოვიკვლიოთ შეგრძნება-შინაარსთა, ალქმის უმარტივეს გრძნობად შინაარსთა ურთიერთობა, მაგრამ, იმის გამო, რომ შეგრძნება-შინაარსის რეალური იზოლირება შეგრძნებიდან პრინციპულად შეუძლებელია, საჭიროა შეგრძნებების ურთიერთობის მოვლენიდან სხვა გზით გამოვრიცხოთ ყველა სხვა მხარე გარდა შეგრძნება-შინაარსებისა. ეს კი მიიღწევა ურთიერთობის მოვლენის ისეთი მოდიფიცირებით, როგორიც ყოველგვარი დიფერენციაციისათვის არის საჭირო (დიფერენციაციის პირობების შესახებ იხ. ქვემოთ)..

ყველაზე ხშირად ფსიქოლოგიურ და ფსიქოფიზიოლოგიურ გამოკვლევებში შეგრძნების ტერმინით აღნიშნავენ სხვა შინაარსსაც. ლაპარაკობენ რა შეგრძნების შესახებ, ამ ტერმინის ქვეშ გულისხმობენ არა ნამდვილ შეგრძნებას ან შეგრძნების შინაარსულ მხარეს, არამედ თავისებური ხასიათის ალქმას, მარტივ, უნაწილებო ალქმას, რომლის ერთადერთ შინაარსს მხოლოდ ერთი შეგრძნება-შინაარსი შეადგენს. შეცდომაა დაშვებული, როცა ასეთ მოვლენას შეგრძნებას უწოდებენ. იგი ალქმაა და არა შეგრძნება. სხვა ალქმებისაგან ის იმით განსხვავდება, რომ მარტივი გრძნობადი შინაარსის ალქმაა, შეგრძნება-შინაარსის ალქმა. მართალია, უკეთეს შემთხვევაში — თუ სხვა ალქმების დამახასიათებელი თვისების (სიფრცეში ლოკალიზაციის) გამორიცხვა მოხდება (დ. კაცის რელუქციის ფენომენი. Katz, 1930)—ხელთ გვრჩება მარტივი შეგრძნება-შინაარსი, მაგრამ იგი, როგორც ცნობილია. თვითონ იქცევა საგნად და, ამრიგად, ვიღებთ არა შეგრძნებას ან შეგრძნება-შინაარსს, არამედ საგნობრივ განცდას, ალქმას. უდავოა, ჩვენს წინ ალქმის თავისებური სახეა, რომლის ცალკე გამოყოფა გამართლებულია, მაგრამ შეცდომაა მისი აღნიშვნა შეგრძნების სახელით, რადგანაც ეს იგივეობის ლოგიკური კანონის დარღვევის პრაქტიკული საფრთხის წინაშე დაგვაყენებდა. უნდა აღინიშნოს, რომ შეგრძნება-შინაარსის ალქმათა ურთიერთობის კვლევა კანონიერია და ნაყოფიერი, მაგრამ იგი არ შეიძლება გაიგივდეს შეგრძნებების ურთიერთობისა და შეგრძნება-შინაარსების ურთიერთობის გამოკვლევებთან. მაინც უნდა ითქვას, რომ შეგრძნება-შინაარსის ალქმა უფრო ახლო დგას შეგრძნება-შინაარსთან, ვიდრე სხვა, რთული, ალქმები. მისი მონაწილეობა ჩვეულებრივ რთულ ალქმებში ჩვენ უდავოდ მიგვაჩნია. ალქმა არა მომენტურ, არამედ განსაზღვრული ხანიერობის მქონე პროცესს წარმოადგენს: ალქმის პროცესში ჩვენ ალქმის საგნის სხვადასხვა

მხარეებსაც განვიხილავთ ცალ-ცალკე, რომ შემდეგ კვლავ დავუბრუნდეთ ალქმის საგნის მთლიანობით ცნობიერებას, რომელიც ახლა, ამ ბუნებრივ დაკვირვების (და არა აზრის სპეციალური ჩარევით კამოწვეული, ცნობიერი მეთოდოლოგიური დაკვირვების) შემდეგ უფრო სავესე, მდიდარი და სრულყოფილი ხდება: ახლა ჩვენ ალქმის საგანში იმ მხარეებსაც ვხედავთ, რომელთაც ბუნებრივი დაკვირვების წარმოებამდე ვერ ვამჩნევდით. ხშირად ასეთ მხარეს შეგარძნებ-შინაარსი წარმოადგენს, ჩვენ ბუნებრივად ცალკე ალქმის საგნად ვაქცევთ ალქმის საგნის რომელიმე გრძნობად შინაარსს, შემდეგ კი მთლიანი საგნის ალქმას ვუბრუნდებით და ახლა შეგარძნებ-შინაარსის ალქმით მიღებული შთაბეჭდილება დგება ალქმის შინაარსის ადგილზე ნაცვლად პირველი შეგარძნებისა, რომელიც ნაკლები გარკვეულობით ხასიათდებოდა.

პრობლემის გენეტიკურ ასპექტში განხილვისათვის არსებითი მნიშვნელობა უნდა მივიანიკოთ სენსორული შინაარსის უსაგნო განცდის ცნებასაც. ეს განცდა, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, არ შეიძლება გავიგვივით შეგარძნებასთან (არც შეგარძნებ-შინაარსისა და უმარტივესი სენსორული მონაცემის ალქმის ცნებებთან), მაგრამ იგი შეგარძნებისა და ალქმის მოვლენის წინარე საფეხურია და შეგარძნების შინაარსის მოცემულობის თავისებურ სახეს წარმოადგენს.

პრობლემის დაყენება

შეგარძნებათა ურთიერთობის პრობლემა რამდენიმე მხარეს შეიცავს, ამიტომ პრობლემის მხოლოდ უზოგადესი სახით დაყენება—როგორია შეგარძნებების ურთიერთობა—ამ მხარეების გათვალისწინების გარეშე, შინაარსისაგან დაკლილია. ასეთი ხასიათის კითხვა შემეცნების დაწყებით ეტაპზე შეიძლება დადგეს მხოლოდ და ვერ დაგვაკმაყოფილებს დღეს, როდესაც, შეგარძნებების ურთიერთობის შემეცნება საკმარისად შორსაა წასული. საჭიროა გათვალისწინებულ იქნეს მოვლენისა და შესაბამისად. პრობლემის ის მხარეები, რომლებიც ცნობილია დღემდე.

მეცნიერული შემეცნება არ კმაყოფილდება არა მარტო ამა თუ იმ საკითხზე არსებული პასუხით, არამედ არსებული პრობლემათაც. სინამდვილის შემეცნების ამოცანა ახალი პრობლემების წინაშე გვაყენებს. ჩვენ შევეცადეთ წამოგვეჭრა ზოგიერთი ისეთი ახალი პრობლემა, რომელიც გამოსაკვლევი მოვლენის არსებით მხარეებს შეეხება.

პრობლემის დაყენებისას უნდა ვხელმძღვანელობდეთ თვითონ შესასწავლი სინამდვილის ფაქტებითა და მარქსისტული მსოფლმხედველობით. ფუძემდებელი მნიშვნელობა აქვს, როგორც უკვე მივუთითეთ, მარქსისტული ფსიქოლოგიის დებულებას, რომ ფსიქიკური სინამდვილე მატერიალური სინამდვილითაა განპირობებული, ეს განპირობება ორგვარია—შემეცნებისთვორიული და ფსიქოფიზიოლოგიური: ფსიქიკა ობიექტური სამყაროს ასახვის ფუნქციას ატარებს და თვითონ ამის შესატყვისადაა აგებული (1), ფსიქიკა იყრდნობა მატერიალურ სუბსტრატს, იგი უმაღლესად ორგანიზებული მატერიის (ტვინის) თვისებაა, ცნობიერებაში ისე არაფერი ხდება, რომ მას განსაზღვრული ფიზიოლოგიური მოვლენა არ ედოს საფუძვლად (2). მაგრამ არ შეიძლება დავიწყებულ იქნეს დიალექტიკური მატერიალიზმის სხვა ძირითადი დებულება, რომ ცნობიერება არაა უბრალო ეპიფენომენი, რომ იგი რეალური და კანონზომიერების შემცველი სინამდვილეა. მარქსიზმის კლასიკოსების მიხედვით, ფსიქიკურ მოვლენათა ფიზიოლოგიური საფუძვლის შემეცნება სრულებითაც არაა საკმარისი. სწორად უნდა მივიჩნიოთ შეხედულებას, რომ თვითონ ფიზიოლოგიურის შესწავლისათვის არსებითი მნიშვნელობა ფსიქიკის კანონზომიერებათა გამოკვლევას უნდა მიენიჭოს.

თუ ყოველივე ამას გავითვალისწინებთ, შესაძლებელი ხდება შეგრძნებათა ურთიერთობის პრობლემატიკის წარმოდგენა განსაზღვრული სისტემის სახით.

პირველ რიგში დგება უზოგადესი, პრინციპული საკითხები შეგრძნებათა ურთიერთობის შესახებ (ამ ურთიერთობის შესაძლებლობის, კვლევის მეთოდოლოგიის, ურთიერთობის სპეციფიკის შესახებ და სხვ.).

შეგრძნებების ურთიერთობის ქვეშ ჩვენ გვესმის ყოველგვარი რეალური დამოკიდებულება შეგრძნებისა სხვა შეგრძნებასთან. ჩვენი აზრით, შეგრძნებების ურთიერთობის შემდეგი მხარეები უნდა გავარჩიოთ ერთმანეთისაგან და ცალ-ცალკე განვიხილოთ: 1. შეგრძნებათა ურთიერთმიმართება მათი შინაარსეული მხარის მიხედვით, შეგრძნების შინაარსობლივ მხარეთა არსობრივი ურთიერთობა; 2. შეგრძნებათა ურთიერთ კავშირი (შეკავშირება) დროში; 3. შეკავშირება სივრცეში; 4. შეგრძნებათა დიფერენციაცია ერთმანეთისაგან. აქ იგულისხმება არა სივრცითი ან დროში დიფერენცირებულობა, არამედ შეგრძნების, როგორც განსაზღვრული საკუთარი შინაარსის მქონე განცდის გამოყოფა მეორე შეგრძნებიდან; 5. შეგრძნებათა ურთიერთშემოქმედება.

პრობლემა დგება არა მარტო შეგრძნების მიმართ, ამ სიტყვის ზემოთ მითითებული მნიშვნელობით, არამედ შეგრძნება-შინაარსთა ბიძართაც.

რა დამოკიდებულებაშია შეგრძნება-შინაარსთა ურთიერთობის საკითხი შეგრძნებათა ურთიერთობის საკითხთან? ეს საკითხები არაა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი, უბრალოდ ურთიერთის გვერდით მდებარე საკითხები. შეგრძნება-შინაარსი შეგრძნების ერთი (შინა-არსეული) მხარეა, აქედან ცხადია, რომ შეგრძნებათა ურთიერთობა გულისხმობს შეგრძნება-შინაარსთა ურთიერთობას, როგორც თავის ერთ მხარეს. ამ უკანასკნელის გამოკვლევის შემდეგ შეგრძნებების ურთიერთობის საკითხის გადასაჭრელად საჭიროა მხოლოდ იმის გარკვევა, თუ რა გავლენას ახდენს შეგრძნება-შინაარსთა ურთიერთობაზე ამ შეგრძნება-შინაარსთა ადგილი აღქმაში.

ერთი შეხედვით შეიძლება გვეგონოს, რომ პრობლემათა ზემომითითებული ხუთი ჯგუფი არსებითად სხვადასხვა რიგის პრობლემებს წარმოადგენენ და ერთიანდებიან მხოლოდ ფორმალურადად, რაც გამოთქმულია ტერმინით „ურთიერთობა“. განსაკუთრებით ეს შეიძლება ითქვას შეგრძნებათა ურთიერთმიმართებისა და ურთიერთზეგავლენის შესახებ. თითქოს გაუგებარია ამ ორი საკითხის ურთიერთკავშირი. ასეთი მოსაზრება სწორი არ იქნებოდა. შეგრძნებათა ურთიერთმიმართება, მართალია, შეგრძნებათა არსობრივ ურთიერთობას შეეხება, მაგრამ სწორედ ამ მიმართებაშია ასახული შეგრძნებათა ურთიერთობის ერთიანი რეალური პროცესი, რომლის სხვა მხარეთა შესწავლას შეეხება საკითხთა დანარჩენი 4 ჯგუფი (და, მათ შორის, საკითხი შეგრძნებათა ურთიერთშემაჯობების შესახებ).

შეგრძნებების ურთიერთობის პრობლემა შეგრძნების მიმართა მიხედვით შეიძლება საკითხებს:

1. შეგრძნების ზოგად (ინტენსივობა, ქვალიტეტი) და კერძო (ლოკალიტეტი და სხვ.) ქარაქტერისტიკათა ინტერმოდალური (1) და ინტერმოდალური (2) ურთიერთობა; ინტერმოდალურ ურთიერთობაში—ცალკე-ცალკე ერთგვაროვანი ქარაქტერისტიკებისა (ა) და სხვადასხვაგვაროვანთა (ბ).

2. შეგრძნებათა ქვალიტატური ურთიერთობა: ა) მოუაღობებისა; ბ) შეგრძნებათა ინტერმოდალური ქვალიტატური ჯგუფებისა ერთმანეთთან ან სხვა მოდალობასთან; გ) ცალკეული შეგრძნებებისა. უნდა მივუთითოთ, რომ შეგრძნებათა ქვალიტატური ურთიერთმიმართების საკითხს ძირითადი მნიშვნელობა ენიჭება: იგი შეგრძნე-

ბათა კლასიფიკაციის საკითხს წარმოადგენს, რადგანაც ცალკეულ შეგარძნებათა სპეციფიკა სწორედ ქვალიტეტში იჩენს თავს. ასეთივე არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება შეგარძნებათა ქვალიტატური დიფერენცირებისა და ქვალიტატური ზეგავლენის საკითხებსაც.

3. შეგარძნებათა ურთიერთობა ინტენსივობათა მიხედვით. სასარგებლოა, მეორე და მესამე საკითხი ერთად იქნეს განხილული, მაგრამ ერთმანეთისაგან მათი განსხვავება მუდამ უნდა გიქონდეს მხედველობაში.

შეგარძნებათა ურთიერთობის საკითხები რამდენიმე ასპექტში უნდა დადგეს, რაც ფსიქიკურის მრავალგანზომილებიანობით არის პირობადებული.

1. შეგარძნება განცდაა (თუმცა არა თვითმარი), ამიტომ ფსიქოლოგია პირველ რიგში შეგარძნებათა ურთიერთმიმართების აღწერას აწარმოებს. ასევე განიხილავს ურთიერთობის სხვა სახეებს და იკვლევს მათ ზოგადფსიქოლოგიურ საფუძველს. ამ ასპექტს შეიძლება ვუწოდოთ საკუთრივ ზოგად-ფსიქოლოგიური ასპექტი, სიტყვის სპეციფიკური მნიშვნელობით.

2. მაგრამ შეგარძნების ძირითადი ფუნქცია შემეცნებაა, რის გამოდგება საკითხი შეგარძნებების ურთიერთობის შემეცნების-თეორიულ ასპექტში განხილვისა. ფსიქოფიზიკური ასპექტი შემეცნების-თეორიულ ასპექტისადმი დაქვემდებარებული მთლიანად, ეს უკანასკნელი მას შეიცავს.

3. შეგარძნება და შეგარძნებათა ურთიერთობა განსაზღვრულ მატერიალურ სუბსტრატს—ტვინის, ნერვული სისტემის, ფიზიოლოგიურ მექანიზმს—ეყრდნობა (მნიშვნელობა აქვს არანერვულ (კუნთურ, სომატურ) ფიზიოლოგიურ პროცესებსაც), რომლებიც ნერვულ სისტემაზე მოქმედებენ და ამით გამეშვებობით განსაზღვრავენ შეგარძნებას როგორც ცნობიერების ფაქტს და შეგარძნებათა ურთიერთ გავლენასაც, რაც ქმნის პრობლემის ფსიქოფიზიოლოგიურ ასპექტში განხილვის აუცილებლობას.

4. პრობლემა დგება გენეტიკურ-ფსიქოლოგიურ ასპექტშიც.

საკითხის ამ ასპექტებში განხილვა იმას არ ნიშნავს, რომ მოკლენის ეს ცალკეული მხარეები თითქოს ერთმანეთისაგან მოწყვეტილ იყოს და საკითხებიც ერთმანეთთან დაკავშირებული არ იყოს. არა, მოკლენის აღნიშნული ცალკეული მხარეები და, შესატყვისად, საკითხებიც ერთ მთლიანს შეადგენს, მაგრამ მეცნიერული შემეცნების მიზნით საჭიროა ამ ასპექტთა დაცალკეება აბსტრაქციით.

ზემოთ მივუთითებდით, რომ ზოგადი პრობლემა განსაზღვრული კონკრეტული შინაარსისაგან დაცლილია, თუ გათვალისწინებული არაა იმ მოვლენის კერძო მხარეები, რომელსაც პრობლემა შეეხება და ამის მიხედვით კონკრეტული მიმართულება არ ეძლევა პრობლემას და კვლევას. მართალია, ჩვენ აქ გავითვალისწინეთ შეგრძნებებისა და მათი ურთიერთობების სახეები და საკითხის შესაძლებელი ასპექტები, მაგრამ მხოლოდ შეგრძნებების ურთიერთობის მოვლენებზე შემდგომი დაკვირვება გვიჩვენებს მოკლენის ისეთ მხარეებს, რომელთა საფუძველზედაცაა შესაძლებელი პრობლემამ საკმარისი კონკრეტული მიმართულება მიიღოს, საკმარისი იმისთვის, რომ შესაძლებელი გახდეს კვლევის წარმოება. ყოველი პრობლემის კონკრეტული დაყენება გულისხმობს რაიმე სავარაუდო. პიპოთეტურ პასუხს და კვლევაც ამის შესამოწმებლად წარმოებს (ეს იმას არ ნიშნავს, რომ, მეორე მხრივ, კვლევას თვითონ ახალი ვარაუდის დაყენებისათვისაც არ ჰქონდეს მნიშვნელობა). ეს ვარაუდი კონკრეტულია, მაგრამ ყოველთვის ატარებს ამა თუ იმ ხარისხის განუსაზღვრელობის ნიშანს და, ჩვეულებრივ, გაყოფითი მსჯელობის ფორმით მქლავნდება. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ პრობლემის კონკრეტიზაცია ემყარება ფაქტიური საქმის ვითარების გათვალისწინების ნიადაგზე აღმოცენებულ საღ ვარაუდს და არა მხოლოდ ანალიტიკურ ლოგიკურ შესაძლებლობას საკითხისა: ლოგიკურად შესაძლებელია დადგეს მრავალი კითხვა, რომელნიც საცესებით კანონიერი იქნებიან, თუ ლოგიკურ წინააღმდეგობას არ შეიცავენ, მაგრამ არა ყველა მათგანი შეიძლება იქცეს აქტუალურ პრობლემად, ნაყოფიერი კვლევითი მუშაობის პირობად. რა კონკრეტულ მიმართულებას იღებს, ამრიგად, შეგრძნებათა ურთიერთობის პრობლემატიკა? აქ მივუთითებთ საკითხთა რიგზე, რომელსაც ეხება წინამდებარე წიგნი.

შეგრძნებათა ურთიერთმიმართების საკითხი. შეგრძნებათა ურთიერთმიმართების ცნების ქვეშ ჩვენ ვგულისხმობთ შეგრძნებათა მსგავსება-განსხვავების მიმართებებს, რომლებიც დესკრიფციული მსჯელობებით აისახება. შეგრძნებათა ურთიერთმიმართების ინტენსივური შესწავლის მიუხედავად, ფსიქოლოგიაში დღესაც არაა გადაჭრილი ბევრი საკითხი ამ ურთიერთმიმართების კერძო თუ ზოგად პრობლემატიკიდან, არც ურთიერთმიმართების ფაქტთა აღწერაა დამაკმაყოფილებლად წარმოდგენილი. ეს საკითხები განხილულია წინამდებარე შრომის მეორე თავში, რომლის პირველი სამი ქვეთავი იკვლევს შეგრძნება-შინაარსთა მიმართებას, უკანასკნელი (მეოთხე) კი—შეგრძნებათა მიმართებას მათი „აქტიური მხარის“ მი-

ზედვით, იმის მიხედვით, თუ რა ადგილი უკავია შეგრძნებებს აღქ-
 მაში. განხილულია საკითხი შეგრძნებათა ზოგადი ქარაქტერისტი-
 კების—ინტენსივობისა და ქვალიტეტის — ურთიერთმიმართების შე-
 სახეზე, საკითხი, რომელიც დღევანდელ ფსიქოლოგიაში გადაჭრი-
 ლი არაა. გავრცელებული აზრის მიხედვით, შეგრძნების ქვალიტეტი
 და ინტენსივობა გაგებულია, როგორც შეგრძნების ორი მხარის მუდ-
 მივი ნიშნები (მაგ., ფერითი ტონი—სიწითლე—მხოლოდ ქვალიტე-
 ტად ითვლება, ამ ფერის ნაჭერობა კი—მხოლოდ ინტენსივობად).
 მაგრამ არის კი ეს ასე? ნუთუ ქვალიტეტად და ინტენსივობად მიჩ-
 ნეულ მხარეთა ფენომენოლოგიური ნათესაობა და მათი ასახვის
 ფუნქციების ურთიერთკავშირი მხოლოდ იმაში გამოიხატება, რომ
 ქვალიტეტი ინტენსივობას ფლობს და ინტენსივობის სკალაზე სხვა-
 დასხვა ადგილს იჭერს? დინამიკურია თუ სტატიკური ქვალიტეტი-
 სა და ინტენსივობის ნიშნები? ის, რაც მოცემულ მომენტში ქვ-
 ლიტეტად განიცდება, შეიძლება თუ არა იმავე დროს ან სხვა მო-
 მენტში განიცდებოდეს ინტენსივობადაც? თუ აღმოჩნდება, რომ
 შეგრძნებათა ზოგადი ქარაქტერისტიკები დინამიკური ხასიათისაა,
 მაშინ წამოიჭრება საკითხი, რა ფსიქოლოგიური ფაქტორები განსა-
 ზღვრავს ამ დინამიკას. ეს საკითხი დგება შემეცნების თეორი-
 ულ ასპექტშიც: შეესაბამება თუ არა ქარაქტერისტიკათა ეს
 ურთიერთობა ასახვის ამოცანებს, გამღიზიანებელთა რა თვისებები
 განსაზღვრავს მას? რა როლს თამაშობს მეტყველება შეგრძნებათა
 ქარაქტერისტიკების ურთიერთმიმართების ამსახველობითი ფუნქცი-
 ის განვითარებაში? შეგრძნებათა ზოგადი ქვალიტატური ურთიერთ-
 მიმართების განხილვის შემდეგ ნაცადია ერთი მოდალობის შეგრძ-
 ნებათა (და მათ ქარაქტერისტიკათა) ურთიერთმიმართების გარკვევა.
 ფერის ნაჭერობის არსებული განმარტება ქვალიტეტისა და ინტენ-
 სივობის ურთიერთობის არასწორ გაგებას ემყარება, ამ თვალსაზრი-
 სით გარჩეულია ფერის ნაჭერობის (ინტენსივობის) ცნება. დღესაც
 გადაჭრილი არაა საკითხი, რა დესკრიფციული მიმართებაა ძირითად
 და არაძირითად ფერებს შორის ინტენსივობისა და ქვალიტეტის
 ნიშნების მიხედვით. ძირითადი და არაძირითადი ფერები შეგრძნე-
 ბა-შინაარსის აღქმაშილა გამოიყოფა აღქმის კატეგორიულობის ნია-
 დაგზე, ამიტომ ფერთა (და საერთოდ ყველა შეგრძნების) ძირითადო-
 ბის დესკრიფციული, გენეტიკური და შემეცნებითი (ასახვითი) ბუხე-
 ბის გარკვევისათვის არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება საკითხს, რო-
 მელსაც ჩვენ ვაყენებთ, თუ როგორ უნდა გვესმოდეს აღქმის ზოგა-
 დობა, რა გზით იპოვებს აღქმა კატეგორიულობას, ცნების მონაწი-

ლებით, რომელიმე საკუთარი მომენტი, თუ სხვა რაიმე განცდის დახმარებით. ამის შემდეგ განხილულია საკითხები: შეიძლება თუ არა ძირითად და არაძირითად ფერთა მიერ როლების გაცლა, სტატიკურადაა შეკავშირებული ძირითადობა რომელიმე განსაზღვრულ ფერთან, თუ არა? რას ეყრდნობა არაძირითად და ძირითად ფერთა ზუსტი განლაგება ქრომატულ ფერთა ოთხკუთხედზე? ანალოგიური საკითხები დგება სხვა მოდალობათა შეგრძნება-შინაარსების (და მათი ქარაქტერისტიკების) მიმართაც. როგორია შეგრძნებათა კლასიფიკაცია მათი „აქტიური მხარის“, ალქმაში მათი ადგილის მიხედვით? ეს საკითხი მკიდროდ უკავშირდება ალქმის სტრუქტურის საკითხს. საკმარისი არაა შეგრძნებების დაყოფა ფონისა და ფიგურის შინაარსებად და გეშტალტისადმი მათი კუთვნილების მიხედვით. უნდა დავაყენოთ საკითხი შეგრძნებების ადგილის შესახებ ალქმაში საზრისის მიხედვით. დგება, აგრეთვე, საკითხი შეგრძნებების კლასიფიკაციისა ცნობიერებაში მათი დომინანტურობის ნიშნის საფუძველზე.

შეგრძნებათა ტემპორალური და სივრცითი შეკავშირების საკითხი. გამლიზიანებლები ერთმანეთთან განსაზღვრულ კავშირში იმყოფებიან სივრცითი და ტემპორალური მიმართებების მიხედვით. საკითხს, როგორ იჩენს თავს ეს კავშირი ცნობიერებაში, შეგრძნებათა სივრცითს და დროითს კავშირში, — შეეხება წინამდებარე შრომის მესამე თავი.

შეგრძნებათა დიფერენციაციის პრობლემა. მეოთხე თავი შეეხება შეგრძნებათა დიფერენციაციის საკითხს ზოგადფსიქოლოგიურ, შემეცნებისთვორიულ და გენეტიკურფსიქოლოგიურ ასპექტში. შეგრძნებათა დიფერენციაციის მოვლენათა შესწავლისათვის არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება შეგრძნებათა დიფერენცირებულობის სახეების გარკვევას. შეგრძნებათა დიფერენციაციის შემეცნებისთვორიული და გენეტიკურფსიქოლოგიური გაგებისათვის შეგრძნების განვითარების ცნების თეორიული კვლევაა საჭირო, ამიტომ განვიხილავთ განვითარებისა და ცნობიერების განვითარების ცნებათა საკითხებს, რის შემდეგაც დგება საკითხი ცნობიერების შინაარსთა დიფერენციაციის ობიექტური პირობების ში: წავლისა. ეს პირობები საკმარისად არაა შესწავლილი და მათი შემეცნების ამოცანა მეტად აქტუალურია. დიფერენცირებული ასახვისათვის აუცილებელია ობიექტური სამყაროს დიფერენცირებულ ზემოქმედება სუბიექტზე.

გამლიზიანებლის მიერ ინადექვატური გრძნობადი შინაარსის თანააღქვრა. ეს შეგრძნებათა ურთი-

ერთობის თავისებური სახეა. გამლიზიანებლის ზემოქმედების შედეგად მისი შესატყვისი (ადექვატური) შეგრძნების გვერდით აღიძვრება შეგრძნებაც (თუ სხვა ხასიათის გრძნობადი შინაარსი), რომელიც არაა ადექვატური მოცემული გამლიზიანებლისადმი (ბუნებრივ პირობებში სხვა რიგის გამლიზიანებლის ასახვაა). მოვლენათა ამ რივში იგულისხმება სინესთეზია, მაგრამ საკუთრივ სინესთეზია ვერ ამოსწურავს ამ ცნების მოცულობას. პირველ რიგში უნდა დავსვათ სინესთეზიის ბუნების, ცნების საკითხი. სინესთეზიის გავრცელებული ცნებები ვერ აკმაყოფილებს სწორი ფსიქოლოგიური სისტემის მიერ წაყენებულ მოთხოვნებს, რაც გვავალებს, შევიმუშავოთ სინესთეზიის ცნება, რომელიც კანონიერად დაიჭერს ერთი ძირითადთაგანი ცნების ადგილს ფსიქოლოგიურ ცნებათა სისტემაში. ჯერ კიდევ გადაუჭრელია საკითხები: რა სახეებს შეიცავს სინესთეზიის მოვლენის ცნება, რას წარმოადგენს სინესთეზიის ინადექვატური წევრი დესკრიფციულად, რა შემეცნებითი ღირებულება აქვს სინესთეზიას, როგორია სინესთეზიის გენეტიკური ბუნება, რა ფსიქოლოგიური (და ფიზიოლოგიური) მექანიზმი უდევს საფუძვლად სინესთეზიას და მისი ცალკეულ სახეებს.

შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის საკითხი. შეგრძნებათა ურთიერთზემოქმედების ქვეშ, ზემოთ ჩამოთვლილი სახეებისაგან განსხვავებით, იგულისხმება ერთი შეგრძნების (თუ მისი ქარაქტერისტიკის) გავლენა მეორეზე. იმის მიხედვით, თუ როგორი ხასიათისაა ზემოქმედება და გამოწვეული ცვლილებება, გამოიყოფა ურთიერთგავლენის სხვადასხვა სახეები.

გავლენით გამოწვეული ცვლილებები ერთ შემთხვევაში გამოიხატება იმაში, რომ იცვლება შეგრძნების ზოგადი ქარაქტერისტიკები—ინტენსივობა ან ქვალიტეტი. ეს გავლენა შეიძლება შეეხებოდეს არა მარტო შეგრძნების ცნობიერ ფაქტს, არამედ შეგრძნების ფუნქციასაც (ინტენსივობრივს თუ ქვალიტატურ გრძნობელობას). გრძნობელობა ამ გავლენით ან იზრდება (სენსიბილიზაცია), ან იკლებს, ფერხდება (ინჰიბიციცია). მეორე შემთხვევაში გავლენას განიცდის შეგრძნებათა არა ზოგადი, არამედ სხვა (კერძო) ქარაქტერისტიკები (მაგ. ბგერის მოცულობა ან სიმკვრივე). გავლენების ორივე ეს სახე შეიძლება იყოს პირდაპირი ან არაპირდაპირი. გავლენას შეიძლება ლოკალური ხასიათი ჰქონდეს, ან გავლენას საფუძვლად უდევს ორგანიზმის როგორც მთელის აქტივობა. ზემოქმედების ეფექტი ან სწრაფადწარმავალია (ადაპტაცია და სხვ), ან სტაბილურია (მაგ. კომპენსაციის მოვლენები).

შეგრძნებათა (გრძნობის ორგანოთა) ურთიერთზემოქმედებისა სპეციფიკური სახეა შეგრძნებათა კოოპერაცია—გამლიზინებელთა თვისებების ასახვა ორი (ან მეტი) შეგრძნების (გრძნობის ორგანოების) ერთობლივი მოქმედების გზით.

გავლენის თავისებურ სახეს წარმოადგენს კომპენსაციის მოკლენა (კომპენსაციური შეფერხება და საკომპენსაციო განვითარება).

შეგრძნებათა ურთიერთზეგავლენის კვლევის მეთოდის ზოგადი საკითხების განხილვის შემდეგ მხედველობის შეგრძნებების კერძო მასალაზე გარჩეულია რამდენიმე საკითხი შეგრძნებათა ურთიერთზეგავლენის პირველი სახის (ქვალიტეტსა და ინტენსივობაზე გავლენის) შესახებ. პ. ვერნერისა და მისი მოწაფეების გამოკვლევებში ნაცადია იმის მტკიცება, რომ განსხვავებულ მოდალობათა გენეტიკური ნათესაობა დღესაც საფუძვლად უდევს ამ მოდალობათა ურთიერთზეგავლენას; ჩვენ კრიტიკულად განვიხილავთ ამ თეორიას. განხილულია აგრეთვე ჰორნბოსტელისა და ბერნშტაინის „საერთო შინაარსთა“ თეორია. მოკლელაა განხილული კერძო საკითხები მხედველობაზე სხვა შეგრძნებათა (იმავე თვალის შეგრძნებების, კორესპონდული ორგანოს შეგრძნებების, პეტერომოდალური შეგრძნებების) სიმულტანური და სუქცესიური ზემოქმედების შესახებ. საკუთრივ შეგრძნებების ურთიერთგავლენის მოვლენათაგან განსაზღვრულია გავლენები, რომელთაც ახდენს შეგრძნებაზე შეგრძნების (აღქმის საგნის) ლოკალური ნიშანი და ამ ნიშანთან (ან აღქმის საგანთან) შეკავშირებული სხვა შეგრძნებები.

სპეციალურადაა გამოკვლეული, რამდენად და როგორ იჩენს თავს განწყობა როგორც შეგრძნებათა ურთიერთობის განმსაზღვრელი მდგომარეობა. შესაძლებელია თუ არა ოპტიკური თანამიმდევარი უარყოფითი კვალის შეცვლა სხვა მოდალობაზე შემუშავებული განწყობის მოქმედების გავლენით?

დ. უზნაძის ლაბორატორიაში შესრულებული სისტემატური ექსპერიმენტული გამოკვლევები მიმართულია იმის დასაბუთებისაკენ, რომ სუბიექტის მრავალფეროვან აქტივობას საფუძვლად უდევს სუბიექტის მთლიანობითი მოდიფიკაცია—განწყობა. განწყობა განსაზღვრავს შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის მოვლენებსაც. რამდენადაა ექსპერიმენტულად დასაბუთებული შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის ეს მთლიანობითი თეორია? შეიძლება თუ არა გადატანის თეორიის საწინააღმდეგოდ დასაბუთდეს, რომ განწყობის ირადიაცია პერიფერიული ფიზიოლოგიური პროცესის უბრალო გადატანით კი

არ აიხსნება, არამედ განწყობის ილუზიის სტრუქტურა ფიზიოლოგიურად განსაზღვრულია ცენტრალური პროცესით, ფსიქოლოგიურად კი—სუბიექტის მთლიანობით ფსიქოფიზიოლოგიური მოდიფიკაციით, განწყობით? შესაძლებელია თუ არა მოვიპოვოთ კრიტერიუმი პერიფერიულად გაპირობებული ურთიერთგავლენის ფაქტების გასამიჯნავად ურთიერთგავლენის ისეთი მოვლენებისაგან, რომელთა სტრუქტურაც განსაზღვრულია სუბიექტის მთლიანობით? მდგომარეობით და ცენტრალური ფიზიოლოგიური პროცესით?

ბოლოს განხილულია გრძნობის ორგანოთა კოორპერაციის საკითხი სილრმის აღქმის მაგალითზე.

II. შეგრძნებათა ურთიერთმიმართება

1. შეგრძნებების ზოგად ქარაქტერისტიკათა ურთიერთმიმართება

შეგრძნება, როგორც შინაარსი, ხასიათდება სიმარტივით, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ თვითონ ამ მარტივში არ გვექონდეს სხვადასხვა მხარეები. მსჯელობა შეეხება არა ნაწილებს (ნაწილები შეგრძნებას არ შეიძლება ჰქონდეს, თანახმად განმარტებისა), არამედ მხარეებს, რომლებიც შეგრძნებას ახასიათებს, მათ აღნიშნავენ, აგრეთვე, სიტყვებით—„შეგრძნებათა ატრიბუტები“ ან „შეგრძნებათა ქარაქტერისტიკები“. არსებობს უზოგადესი და შედარებით კერძო ქარაქტერისტიკები, იმის მიხედვით, ახასიათებს ისინი ყველა სახის შეგრძნებას თუ შეგრძნებათა მხოლოდ ცალკეულ სახეებს.

შეგრძნებათა ზოგად ქარაქტერისტიკებად ფსიქოლოგიაში დღეს მიჩნეულია ქვალიტეტი და ინტენსივობა. ცდა, შეგრძნების ქარაქტერისტიკად ჩაეთვალოთ მკაფიობაც, მარცხით დამთავრდა. რაც ვასაგებიცაა: მკაფიობა ცნობიერების საერთო ნიშანია და შინაარსოვლივად შეგრძნებას არაფრით ცვლის. ანალოგიურადაა შეფასებული ხანიერობაც, იგი შეგრძნების ატრიბუტად ვერ იქცევა, თუმცა თან ახლავს შეგრძნებას. საკითხი დგას შეგრძნებათა სივრცითი ნიშანის შესახებ. არის თუ არა იგი შეგრძნების უზოგადესი ქარაქტერისტიკა ან მისი ქარაქტერისტიკა საერთოდ? რამდენადაც ლოკალური ნიშანი შეიძლება გააჩნდეს ყველა სახის შეგრძნებას, იგი უზოგადესია. მაგრამ არის კი იგი შეგრძნების ატრიბუტი? ციჰენის (Ziehen, 1913,

გვ. 232-234) და სხვების აზრით ლოკალიტეტი შეგრძნების ატრიბუტია. მაგრამ, რამდენადაც სივრცის ნიშანი აღქმის დამახასიათებელია, მართებულად უნდა მივიჩნიოთ ფსიქოლოგთა უმრავლესობაში გავრცელებული აზრი, რომ სივრცე არაა შეგრძნების ატრიბუტი. მაინც უნდა ითქვას, რომ ზოგიერთ შეგრძნებას აქვს თავისებური სივრცითა ნიშანი, რომელიც არ განიცდება აღქმის კუთვნილებად და არსებობს გარეგანად აღქმაში განცდილ სივრცისაგან (მაგ., ბგერის მოცულობა). ეს ვრცეულობა შეგრძნების ქარაქტერისტიკად უნდა მივიჩნიოთ. იგი არაა ზოგადი ქარაქტერისტიკა, რადგანაც შეგრძნებათა მხოლოდ განსაზღვრულ ჯგუფს ახასიათებს.

რ ა მ ი მ ა რ თ ე ბ ა შ ი ა შე გ რ ძ ნ ე ბ ი ს ი ნ ტ ე ნ ს ი ვ ო ბ ა ქ ვ ა ლ ი ტ ე ტ თ ა ნ ?

პირველ რიგში განვიხილოთ საკითხი: როგორ შეიძლება ერთმანეთისაგან გამოვყუთოთ და ერთმანეთს შევადაროთ შეგრძნების ქვალიტეტი და ინტენსივობა? ამისათვის ორი გზა არსებობს: 1. მართალია, შეგრძნებაში ქვალიტეტი და ინტენსივობა ერთმანეთთანაა შერწყმული ან შეკავშირებული, მაგრამ არაიშვიათად გვეძლევიან როგორც ერთი მოვლენის ორი მხარე. შესაძლებელია ერთი მათგანის მოქცევა ცნობიერების ცენტრში ისე, რომ მეორე ყურადღების მეორე პლანზე დადგეს, „ფონად“ იქცეს, ამით მკაფიოდ გამოიყოფა თვითნაირი მათგანი და შედარებაც შესაძლებელი ხდება; 2. შესაძლებელია, სპეციალური მეთოდით მოვახდინოთ ეს გამოყოფა: ვცვალოთ ერთი მათგანი, მეორის შეუცვლელად, რის შედეგადაც მივიღებთ მათს ცალ-ცალკე გაცნობიერებას სუბიექტში (1) და მათს ცალ-ცალკე გამოყოფას ობიექტური მეთოდით კვლევის საპირობისათვის (2). ინტენსივობისა და ქვალიტეტის გათიშვა შესაძლებელი ხდება იმის გამო, რომ ეს ორი ქარაქტერისტიკა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ცვლადებს წარმოადგენენ, ერთი მხრივ (კიულპეს მიერ მიითითებული ნიშანი), და, მეორე მხრივ, ხასიათდებიან დამოუკიდებელი კონსტანტობით—ინარჩუნებენ განსაზღვრულ უცვლელობას მეორის ცვლადობის მიუხედავად (როგორც ამაზე მიუთითა სტივენსმა) (იხ. Boring, 1942, გვ. 20 და 26). შეგრძნებათა ქარაქტერისტიკების კვლევა სწორედ ამ მეთოდით წარმოებს უეანასკნელ ხანებში (მაგ., იხ. Stevens and Davis, 1938). ამ მეთოდის არაცნობიერ მოქმედებას ეყრდნობა პირველი გზაც: ინტენსივობისა და ქვალიტეტის გათიშვა შეუძლებელი იქნებოდა, მათი შეკავშირება რომ უცვლელი

რჩებოდეს (სპეციალურად იხ. თავი დიფერენციაციის პირობების შესახებ).

1 ინტენსივობა ყოველთვის არის ოდენობა, თუმცა არა გაზომვადი და წმინდა რაოდენობა, შეგრძნების ინტენსივობა რაოდენობაზე მეტს გულისხმობს, ეს მეტია ის თვალსაჩინო, რომლის რაოდენობაცაა ინტენსივობა. ინტენსივობის განცდა შეშეცნების მიზნებს ემსახურება. არსებობს ობიექტური სინამდვილე, რომლის განსაზღვრულ მხარის (გამლიზიანებლის) ზემოქმედება ჩვენზე სხვადასხვა რაოდენობით ხდება, გამლიზიანებლის ამ რაოდენობის ასახვას ინტენსივობის განცდა წარმოადგენს (თუმცა ასახვა სრული არაა: გამლიზიანებლის რაოდენობრივი ყოველი განსხვავება ინტენსივობაში ვერ აისახება. შეგრძნების განვითარება იმაშიც მდგომარეობს, რომ შეგრძნების ინტენსივობაში თანდათან უფრო მეტად აისახება გამლიზიანებლის უმცირესი რაოდენობრივი მოდიფიცირება).

რა მიმართებაშია შეგრძნების ქვალიტეტი ინტენსივობასთან? ერთი შეხედვით მათ საერთო არაფერი აქვთ გარდა იმისა, რომ ერთი და იგივე ქვალიტეტი შეიძლება ინტენსივობის სკალაზე იპერდეს ადგილს ნებისმიერად. მაგრამ ფაქტები გვაფიქრებინებს, რომ მათი კავშირი უფრო ნათესაურია, პირველ რიგში დავასახელებთ ქვალიტატური კონტრასტის ფაქტებს. კონტრასტი თავისი არსით რაოდენობრივ დაპირისპირებას გულისხმობს, მაგრამ მაშინ როგორღაა შესაძლებელი ქვალიტატური კონტრასტი? ეს გასაგები მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნება, თუ ჩავთვლიდით, რომ, ის რაც ქვალიტეტის სახელითაა აღნიშნული, სინამდვილეში ინტენსივობის ნიშნით ხასიათდება. მისი რაოდენობრივი ხასიათი შეგრძნების განვითარების საფეხურზე უნდა იყოს დამოკიდებული და მეტად ან ნაკლებად ჩანს ამის შესატყვისად. იგი კარგადაა გამოხატული ნეიტრალურ ფერთა, ბგერის სიძლიერისა (громкость) და სიმაღლის შემთხვევაში და კარგად არ ჩანს სუნისა და გემოს მოდალობებში. მეორე მხრივ, თვითონ ინტენსივობის განცდაც არასწორადაა გაგებული, როცა ითვლება, რომ ინტენსივობა (მაგ., ბგერის სიძლიერე) ქვალიტეტის რაოდენობრივი განცდაა მხოლოდ, რომ იგი უბრალო ქვალიტეტის რაოდენობრივი სკალაა. ჩვენის აზრით, ეს ასე არაა, ის, რაც ინტენსივობად ითვლება, დამოუკიდებელი ქვალიტეტის მატარებელია, სხვა ქვალიტეტთან მისი შეკავშირება კი არსებითად ისეთივე ხასიათისაა, როგორისაც ორი დამოუკიდებელი ქვალიტეტის შეკავშირება ერთმანეთთან.

გამლიზიანებელთა რაოდენობრივი განსხვავებულობა ცნობიერებაში აისახება შეგრძნების იმ მხარის მიერაც, რომელსაც ინტენსივობა ეწოდება და ქვალიტატური მხარის მიერაც. პაერის და ელექტრომაგნიტურ რხევებს თვითთულს ორგვარი რაოდენობა ახასიათებს — ამპლიტუდა და რხევის სიხშირე. თვლიან, რომ ერთი მათგანი აისახება შეგრძნების ინტენსივობით, მეორე — ქვალიტეტით. სხვა შეგრძნებებიც ასეთივე ხასიათისაა, მათი გამლიზიანებლები ორ რაოდენობრივ მხარეს მაინც შეიცავენ, რაც, გავრცელებული აზრის მიხედვით, შეგრძნების ქვალიტეტითა და ინტენსივობით აისახება. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ ზოგიერთი გამლიზიანებელი (მაგ., ბგერა) ორზე მეტ რაოდენობრივ მხარეს შეიცავს (თავისებურება ახასიათებს მარტივ შეხების შეგრძნებას, რომელსაც არც ინტენსივობა აქვს და არც ქვალიტატური ნაირფეროვანება). ტონის შეგრძნებაში რამდენიმე ქვალიტეტი და ინტენსივობა შეიძლება იყოს წარმოდგენილი — სიმაღლე, „სიძლიერე“ (ხმამაღლობა — громкость), მოცულობა, სიმკვრივე (რაც შეეხება ტონის რომელობას — ოქტავის ქვალიტეტს. — იგი სიმაღლის ქვალიტეტურად განცდაა). მხედველობის შეგრძნებები შეიცავენ ინტენსივობა-ქვალიტეტთა რამდენიმე სახეს — ნათელობას, ფერის ნაჭერობას, სიბო-სიცივეს და ფერითს ტონებს. თუ არსებული ტერმინოლოგიით ვისარგებლებდით, უნდა ჩაგვეთვალა, რომ ყველა ქვალიტეტი თვითონ წარმოადგენს ინტენსივობასაც, ისევე. როგორც ინტენსივობაც ქვალიტატური ნიშნით ხასიათდება.

ამ მოსაზრებას ადასტურებს ჩვენი ქვემოთ მოყვანილი ექსპერიმენტები შეგრძნების ამ ქარაქტერისტიკების შესახებ.

ჰორნბოსტელმა აჩვენა (Hornbostel, 1925; 1931). რომ ერთი მოდალობის ქვალიტეტსა და მეორე მოდალობის განსაზღვრულ ქვალიტეტს შორის არის ზუსტი შესატყვისობა, ერთი მოითხოვს მეორეს (მაგ., განსაზღვრულ ნეიტრალურ ფერს ზუსტად განსაზღვრული სიხშირის ბგერა შეესაბამება). მისი აზრით, ამის საფუძველია მანამდე უცნობი შინაარსი — „ნათელობა“ (Helligkeit; Brightness), რომელიც საერთოა ნეიტრალურ ფერებსა, სუნებსა და ბგერებს შორის. ამავე ავტორმა სცადა ფიზიოლოგიური და ფიზიკური საფუძველი მოენახა ამ შინაარსებისათვის (1931); ჰორნბოსტელი თვლის. რომ სხვადასხვა მოდალობათა ეს შინაარსები იდენტურნი არიან და არა მხოლოდ ანალოგიურნი და, რომ მათ აბსოლუტური, მუდმივი ფიზიოლოგიური სიდიდე (პარამეტრი) უდევს საფუძვლად. ნ. კოჰენმა (Cohen, 1934) გაიმეორა და შეამოწმა ჰორნბოსტელის ცდები.

კოპენი კვირაგამოშვებით ამოწმებდა ერთსა და იმავე ცბ-ებს, ამ პირობებში მიღებული იქნა შედეგები, რომლებიც ადასტურებენ ჰორნბოსტელის ზოგად შედეგებს, მაგრამ უარყოფენ მის იმ აზრს, რომ ნათელობების სკალა აბსოლუტურად მუდმივია. აღმოჩნდა, რომ ცბ-ბი სხვადასხვა დროს სხვადასხვა შესატყვისობებს ადასტურებენ. მაგ., ცბ-ბი ბენზოლის სუნისათვის ჯერ ირჩევდნენ ტონვარიატორის 159 რხევას და 83^რ თეთრს (ფერთატორიალაზე მის შერევას დანარჩენ შავთან), შემდეგ კი ამავე თეთრისა (და ბენზოლისა) ექვივალენტად აჩეულ იქნა არა 159 რხევა, არამედ თითქმის ერთი ოქტავით უფრო მაღალი (300 რხევა). კოპენი უარყოფს იდენტობის ჰიპოთეზს. პაულ შილერმა ექსპერიმენტულად აჩვენა, რომ ფერის ნათელობა და ბგერის ნათელობა ერთმანეთის გავლენით ერთი მიმართულებით იცვლება: ტონთა ნათელობის მოკლება (ტონთა სიმაღლის კლება) აბნელებს ფერს (სივრცის ფერს. ზედაპირის ფერზე კი გავლენას ვერ ახდენს); ჰომოგენური მთელი ვიზუალური ველის დაბნელება, თავის მხრივ, იწვევს ტონის (დაბალი ტონებისა. მაღალ ტონზე კი გავლენას ვერ ახდენს) დაბნელებას (Schiller, 1935). შილერის ცდებშივე დამტკიცდა, რომ მსგავსი შესატყვისობა ცხოველებთანაც ვახვდება. იგი თევზს წყლით სავსე ბნელ და ნათელ კამერას უდგამდა წინ, ერთ-ერთ კამერაში საკვები იყო მოთავსებული და თევზიც მას ირჩევდა. კრიტიკულ ცდაში კამერები თანაბარი ნათელობისა იყო, მაგრამ ერთი შეიცავდა „ნათელ“ სუნს, მეორე—„ბნელ“ (ინდოლის) სუნს. სინათლისადმი გაწვრთნილი თევზი ნათელი სუნისკენ მიემართებოდა, სიბნელისადმი გაწვრთნილი კი ბნელ სუნს ირჩევდა (იქვე).

ჩვენ ვცადეთ, შემოწმების მიზნით გაგვემეორებინა ჰორნბოსტელის ცდები და გამოგვეჩვენა, რა არის შესატყვისობის საფუძველი (ჰორნბოსტელი ასეთად თვლის „ნათელობას“ როგორც საერთო შინაარსს. მისი ცბ-ბი მეტად ძუნწად აღწერენ ამ შინაარსს. მათი ჩვენებით, მოცემული ფერი უფრო „მიუღებია“— *ist passend*— მოცემულ სუნს, ვიდრე სხვა. ესაა და ეს). ჰორნბოსტელის (და კოპენის) ცდებში შესაღარებელი (შესარჩევი) შეგრძნება ერთადერთი ნიშნით (მაგ., ტონი—სიმაღლით) იცვლებოდა. ჩვენ დასაწყისში არ დავიცავით ეს პირობა, შევცვალეთ შესარჩევი ტონის არა მარტო სიმაღლე, არამედ ინტენსივობაც; აღმოჩნდა, რომ ცბ ერთსა და იმავე რუხ ფერს ირჩევდა სხვადასხვა ინტენსივობის მქონე ერთი სიმაღლის ორი ტონისათვის; ასევე—ერთი ინტენსივობის, მაგრამ

სხვადასხვა სიმაღლის მქონე. ორი ტონისათვის. ამ ფაქტმა განსაზღვრა ვარაუდის დაყენება, რის შესატყვისადაც წარიმართა ცდები.

ცდების ერთ რიგში ცპ-ს ვაწვდით ვანილის სუნს როგორც შესაღარებელ უცვლელს, ცვალებად გასატოლებელს კი სხვადასხვა სიმაღლის ტონები წარმოადგენდა. ამის შემდეგ ცვალებად შესაღარებელს ერთი და იგივე სიმაღლის, მაგრამ სხვადასხვა ინტენსივობის, ტონები შეადგენდნენ. ორივე შემთხვევაში ცპ-ში ნახულობდნენ როგორც შესატყვის ინტენსივობას, ისე შესატყვის სიმაღლეს. მეორე რიგის ცდებში ცვალებადის როლს ასრულებდა უწყესრიგოლ განლაგებულ ტონთა სიმაღლე—ინტენსივობები. აღმოჩნდა, რომ ვანილის სუნს შეესაბამება განსაზღვრული სიმაღლისა და ინტენსივობის ერთი ტონი, მაგრამ ასევე შესაბამისია სხვა განსაზღვრული სიმაღლისა და ინტენსივობის ტონი: ინტენსივობის შეცვლამ სიმაღლის შეცვლა მოითხოვა, სიმაღლისამ—ინტენსივობისა, რათა ეს ტონები უცვლელ ვანილის სუნს გატოლებოდა. ანალოგიური შედეგები იქნა მიღებული სხვა ცდებშიც, სადაც შესაღარებელ შეგრძნებათა სხვა სახეები იყო აღებული (ტონი—ნეიტრალური ფერები; ტონი — ფერით ტონთა რიგი; ნეიტრალური ფერი—სუნების სხვადასხვა ქვალიტეტები; ნეიტრ. ფერი—ქაფურის სუნის სხვადასხვა ინტენსივობები). ცდების შედეგები ადასტურებს, რომ მართლაც საქმე გვაქვს საერთო შინაარსთან, მაგრამ ეს შინაარსი რაოდენობრივი ხასიათისაა. ცპ-ში სათანადო ვარჯიშის შემდეგ კარგად აღწერენ ამ შინაარსებს როგორც ინტენსივობებს; ანალოგიური შედეგები უღია ბენჰემს (როგორც ეს ჩანს ამერიკის ფსიქოლოგიური ასოციაციის 49-ე ყრილობის მოხსენებათა თეზისებიდან. Burnham, 1941). მის ცდებში ცპ-ში ბგერის სიმაღლეს ცალ-ცალკე უტოლებდნენ როგორც ვიზუალურ ნათელობებს, ისე ქრომატულ ქვალიტეტს (ფერითს ტონს). ავტორი ფიქრობს, რომ ცპ-ში ახდენენ მხედველობითი სკალის იმ წვერის უბრალო შერჩევას (choosing), რომელსაც ამ სკალაზე ისეთივე შეფარდებითი ადგილი უქირავს, როგორიც შესაღარებელი ბგერის სიმაღლეს თავის სკალაზე. ჩვენი აზრით, აქ უბრალო შერჩევას კი არა აქვს ადგილი, არამედ ორგანული ერთიანობის განცდა იჩენს თავს. უბრალო რაოდენობრივი შერჩევა კი მხოლოდ მაშინ ხორციელდება, თუ ქვალიტეტის რაოდენობრივი მხარის ცნობიერებას განსაზღვრული მეთოდის გამოყენებით მკაფიოდ გამოვყოფთ (ქვემოთ აღწერილი ცდები).

ერთი შეგრძნების ერთგვარი რაოდენობა მეორე მოდალობის მეორეგვარ რაოდენობას თუ შეიძლება შეეუდართო, ცხადია, შე-

საძლებელი უნდა იყოს ერთი შეგრძნების ერთგვარი რაოდენობა შევუდართო და გავუტოლოთ ამავე შეგრძნების მეორეგვარ რაოდენობას (მაგ., ბგერის ინტენსივობა ბგერის სიმაღლეს შევუდართო).

ცნობიერების მკაფიობა დამოკიდებულია დაპირისპირებაზე. განსაკუთრებით ეს ითქმის რაოდენობრივი ცნობიერების შესახებ. ე. წ. ქვალიტეტი და ინტენსივობაც რაოდენობრივ მიზანს მხოლოდ დაპირისპირებით იღებენ. ცალკე აღებული შეგრძნება მხოლოდ სკვა შეგრძნებებთან დაპირისპირებით (შედარებით) ხდება რაოდენობრივი ხასიათისა, მანამდე კი წმინდა ქვალიტატური ბუნებისა. ცალკე ტონს არა აქვს არც სიმაღლე (როგორც რაოდენობა) და არც სიძლიერე, იგი ქვალიტატური აბსოლუტური მონაცემია. მაგრამ საკმარისია იგი სხვა ტონებს შევუდართო, რომ თავს იჩინოს მისი ინტენსივობა როგორც რაოდენობა და, ქვალიტატურ რიგთან შედარების შემთხვევაში, მისი ქვალიტეტის რაოდენობრივი ხასიათი.

თუ ეს სწორია. მაშინ რაოდენობრივი ცნობიერება უფრო მკაფიოდ და წმინდად მოგვეცემა, თუ ცპ-ს აბსოლუტური შინაარსების (მაგ., ცალკე აღებული სიმაღლისა და სიძლიერის) შედარებას კი არ დავავალებთ, არამედ ერთი რიგის ორი შინაარსის (მაგ., ტონის სიმაღლის) შეფარდებას გავატოლებინებთ მეორე რიგის ორი შინაარსის (მაგ., ტონთა სიძლიერების) შეფარდებასთან. ამ მეთოდიკით ჩატარებულმა ცდებმა მოლოდინი გაამართლა. ცპ-ს გასატოლებლად ვაწვდიდით განსხვავებებს ორ სინათლესა და ორ ტონის სიმაღლეს შორის. მაგ., ცპ-ს ეძლეოდა (სუქცესიურად) პირველი ოქტავის do და la ტონი და ევალეობოდა, ნეიტრალურ ფერთა სკალაზე მოენახა ორი ფერი, რომელთა შორის განსხვავება ტონთა სიმაღლეების მოცემული განსხვავების ტოლი იქნებოდა. ყველა ცპ ამას დამაჯერებლად და ადვილად აღწევდა (ყოველგვარი ვარჯიშის გარეშე). გაცილებით უფრო ადვილად, ვიდრე აბსოლუტურ შინაარსთა გატოლებას, ამავე დროს ცპ-ში განიცდიდნენ თითქმის „წმინდა“ რაოდენობებს, ტონთა სხვაობა ისეთივე სხვაობა იყო, როგორიც ნეიტრალურ ფერთა სხვაობა. ანალოგიური შედეგები მივიღეთ ერთი მოდულობის შეგრძნების ორი მხარის შედარებისასაც: ვიღებდით დიდი ოქტავის re ტონს სუქცესიურად — ჯერ მცირე-ინტენსივობით, მერე დიდი ინტენსივობით, ცპ შეარჩევდა ამის შესატყვის სხვაობებს ტონთა სიმაღლეებში. ინტენსივობის მცირე სხვაობის შესატყვისად შერჩეულ იქნა პირველი ოქტავის mi და fa

ტონთა სუქცესიური ქლერა, ინტენსივობის დიდ სხვაობას კი შეესაბამებოდა სიმაღლეთა შორის უფრო დიდი ინტერვალი.

უნდა დავასკვნათ, რომ შეგრძნების ე. წ. ქვალიტეტი რაოდენობრივ მხარეს შეიცავს, არ არსებობს წმინდა ქვალიტეტი, წმინდა თვასობრივი შინაარსი. რომლის რაოდენობრივი განცდაც არ შეიძლებაოდეს. ქვალიტეტი, თუ მას განსაზღვრული რიგის ქვალიტეტთა შორის განვიხილავთ, ინტენსივობრივი ხასიათის განცდაა, ერთგვარ რაოდენობრივ მხარეს გულისხმობს. ეს გასაგებიცაა, ქვალიტეტი გამლიზიანებლის განსაზღვრული რაოდენობრივი მხარის ასახვაა. ინტენსივობაც გამლიზიანებლის რაოდენობრივ მხარეს ასახავს, მაგრამ ეს გამლიზიანებლის სხვაგვარი რაოდენობაა (ქვალიტეტად არსახება, მაგ., ტალღის სიგრძე. რხევათა სიხშირე. ინტენსივობად კი ამავე ტალღის ამპლიტუდა). ამ მხრივ პრინციპული განსხვავება არაა ინტენსივობასა და ქვალიტეტს შორის. ხომ უდავოდ უნდა ვცნოთ, რომ ბგერის სიძლიერეც ქვალიტატური ხასიათისაა. თუ კი აბსოლუტურად (ცალკე, შეუდარებლად) არის იგი მოცემული. ე. წ. ქვალიტეტიც (ფერიითი ტონი, ტონის სიმაღლე და სხვ.) და ინტენსივობაც (ფერიითი ტონის რაოდენობა, ტონის სიძლიერე და სხვ.) თავისთავად, ცალკე აღებულნი თვისობრივი ხასიათის შინაარსებიან. ხოლო თუ სხვა ქვალიტეტთა ან ინტენსივობათა რიგს შეუდარდებიან, ინტენსივობრივი ხასიათის შინაარსებად განიცდიებიან.

მაგრამ, თუ ეს ასეა, რა აზრი აქვს ინტენსივობისა და ქვალიტეტის გავრცელებულ გათიშვას, რა საფუძველი გვაქვს. შეგრძნების რომელიმე განსაზღვრული მხარე (მაგ.. ფერიითი ტონი) მუდამ ქვალიტეტად ჩავთვალოთ, მეორე კი (მაგ.. ნაჭერობა)—მუდამ ინტენსივობად. ასეთი საფუძველი მართლაც არ არსებობს. სავსებით შესაძლებელია ტონის სიმაღლე უფრო უკეთ ატარებდეს ინტენსივობრივს ხასიათს, ვიდრე ტონის ის მხარე, რომელიც სიძლიერის სასკლით აღინიშნება (ამისათვის საჭიროა უცვლელად დავტოვოთ ტონის სიძლიერე და ერთი მიმართულებით ვცვალოთ სიმაღლე). პაგრამ გავრცელებულ შეხილულობას მაინც აქვს ერთგვარი საფუძველი: ჩვეულებრივად, თანაბარ პირობებში, ტონის სიძლიერეს უფრო ახასიათებს რაოდენობრივი, ინტენსივობრივი ნიშანი, ვიდრე ტონის სიმაღლეს (და, გარდა ამისა, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ტონის სიძლიერე, ჩვეულებრივ, განიცდება როგორც განსაზღვრული სიმაღლის მქონე ტონის სიძლიერე, სიმაღლე გვეძლევა როგორც შეგრძნების თვისობრივი, არსებითი მხარე, სიძლიერე კი როგორც შე-

გრძნების რაოდენობრივი მხარე). შეგრძნების მხარეები მეტად ან ნაკლებად ატარებენ თვისობრივ ან ინტენსივობრივ ნიშანს. სუნიის ქვალიტატური მხარე უფრო ნაკლებად ხასიათდება რაოდენობრივი ნიშნით, ვიდრე, მაგ., ტონის სიმაღლე. ნეიტრალური ფერის შესახებ კი ძნელია ითქვას, ქვალიტეტია იგი თუ ინტენსივობა. მას შუამდებარე ადგილი უკავია, თანაბრად ხასიათდება ქვალიტატური და ინტენსივობრივი ნიშნებით, პირობების შესატყვისად კი ხან ინტენსივობის ნიშანი სჭარბობს, ხან ქვალიტატური.

როგორია შეგრძნების ქვალიტეტისა და ინტენსივობის გენეტიკური ბუნება? რა მიმართულება აქვს შეგრძნების განვითარებას ამ მხრივ? შეგრძნების გენეტიკურ ფსიქოლოგიაში დაგროვილი ფაქტები გარკვეულ პასუხს გვიკარნახებს: როგორც ცნობილია, ნეიტრალურ ფერთა შეგრძნება გენეტიკურად უფრო დიდი ხნისაა და განვითარებული, ვიდრე ქრომატულთა; ფერითი ტონები ქვალიტატურ ნიშნის სიჭარბით ხასიათდება, აქრომატული ფერები კი, როგორც ვამბობდით, ქვალიტატურ და ინტენსივობრივ ნიშნებს თანაბრად შეიცავს; განუვითარებელი გრძნობის ორგანო (მაგ., თვალი) ნაკლებად არჩევს ქვალიტეტთა რაოდენობრივ ნიშანს (მაგ., ბავშვი, არამხატვარი); ის, რაც ადრეულ საფეხურზე წმინდა ქვალიტეტია, განვითარების კვალობაზე რაოდენობრივ ნიშანსაც იძლევა, ინარჩუნებს რა ძველ (ქვალიტატურ) ნიშანსაც. ამრიგად, განვითარება იწყება ქვალიტეტის ცნობიერების წარმოქმნით და მიემართება ინტენსივობრივი ცნობიერების გაუმჯობესებისკენ. შეგრძნება თანდათან იძლევა ინტენსივობის ნიშანს. განვითარების ასეთი მიმართულება შემეცნების თვალსაზრისითაც გასაგებია: გამლიზიანებლის რაოდენობრივი მხარე რაოდენობრივი ცნობიერებით (ინტენსივობით) უკეთ აისახება, ვიდრე ქვალიტატურით. ფაქტი, რომ ქვალიტატური ცნობიერება მთლიანად არ იკარგება (და არც შეიძლება დაიკარგოს), აგრეთვე გასაგები გახდება, თუ მხედველობაში მივღებთ იმას, რომ გამლიზიანებელი თვისობრივ თავისებურებას შეიცავს, თვისობრივ-დაც განსხვავდება სხვა გამლიზიანებლისაგან.

შეგრძნების ორი ქარაქტერისტიკიდან წმირად ერთი ქვალიტეტად განიცდება, ხოლო მეორე ამ ქვალიტეტის ინტენსივობად. რა აზრით უნდა გვესმოდეს ეს? ერთ შეგრძნებაში თუ ორი ისეთი მხარეა წარმოდგენილი, რომელთაგანაც ერთი რაოდენობრივი ნიშნის სიჭარბით ხასიათდება, მეორე კი ქვალიტატურით, — ქვალიტატური მხარე ბატონდება, შეგრძნების არსი მასში განიცდება (რაც გასაგებიცაა, შეგრძნების სპეციფიკური ნიშანი რომლითაც იგი განირჩე-

ვა დანარჩენთაგან, ქვალიტეტია და არა რაოდენობრივი მხარე), რაოდენობრივი მხარე მას უქვემდებარდება და მის სიძლიერედ განიყნდება. პრინციპულად შესაძლებელია როლების შებრუნება, მაგ., შეიძლება ბგერის სიმაღლე ვაქციოთ ინტენსივობრივ განცდად, ის კი, რასაც ბგერის ინტენსივობად ვთვლით,—ქვალიტატურ განცდად.

2. შეგრძნებათა ქვალიტატური ჯგუფები და მათი

ურთიერთმიმართება

(შეგრძნება-შინაარსთა ზოგადი კლასიფიკაცია)

უდავო მოთხოვნაა, რომ შეგრძნებათა დესკრიფციული სისტემატიზაციის (კლასიფიკაციის) ამოსავალს თვითონ შეგრძნების ნიშნების გათვალისწინება უნდა წარმოადგენდეს. გავრცელებულია შეგრძნებათა დაყოფა გრძნობის ორგანოების მიხედვით. როცა ასეთ დაყოფას ფსიქოლოგიურ კლასიფიკაციად მიიჩნევენ, ანატომისტურ შეცდომას უშვებენ: ფიზიოლოგიურ (ანატომიურ) ფაქტებს ცნობიერების ფაქტთა ადგილზე აყენებენ. ამას მეთოდოლოგიურადაც არავითარი გამართლება არ შეიძლება ჰქონდეს: მართალია, გრძნობის ორგანოს გათვალისწინებას არსებითი მნიშვნელობა აქვს შეგრძნების კანონზომიერების დადგენისათვის და ახსნისათვის, მაგრამ შეგრძნებათა ქვალიტატური სისტემატიზაცია თვითონ შეგრძნებათა თვისებებზე დაკვირვებით უნდა მოხდეს. გრძნობის ორგანოთა გამოყოფა კი თვითონ უნდა ეყრდნობოდეს ამ სისტემატიზაციას (და მხოლოდ ამის შემდეგ შეუძლია მას, ერთგვარი მიმართულება მიუცეს დესკრიფციულ სისტემატიზაციას, რაც მაგ., იმაში გამოიხატება, რომ გრძნობის ორგანოს მოქმედებაში ექსპერიმენტული ჩარევით შესაძლებელი ხდება უკეთ დიფერენცირდეს ქვალიტატური ცნობიერება). შეგრძნებათა ფსიქოფიზიოლოგიის განვითარება სინამდვილეში ამ გზას გვერდს ვერასოდეს უვლიდა.

შეგრძნებათა ქვალიტატური ჯგუფების გამოყოფის ისტორიის გადმოცემა აქ შორს წაგვიყვანდა. ფსიქოლოგთა შეხედულებები ამ საკითხზე მხოლოდ ზოგიერთ (თუმცა მეტად მნიშვნელოვან) დეტალებში განსხვავდებიან. საყოველთაოდაა აღიარებული რამდენიმე დამოუკიდებელი ქვალიტატური ჯგუფი (მოდალობა—ჰელმპოლცის ტერმინით)—ფერები, ბგერები, გემო, სუნი, ტემპერატურა. დანარჩენ ჯგუფთა შესახებ კი აზრთა ერთიანობა მიღწეული არაა. ამ ჯგუფთა გამოყოფის ძირითადი საშუალება თვითდაკვირვებაა, ავტორთა (ან ცპ-თა) თვითდაკვირვებების ჩვენებათა თანხედენა ქმნის

დარწმუნებას აღწერის სისწორეში. ამიტომ არის, რომ ექსპერიმენტულ შესწავლას და სხვადასხვა ავტორთა შეხედულებების შედარებას ამ საკითხისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. ჩვენი აზრით მკვეთრად გამოიყოფა შეგრძნებათა შემდეგი ქვალიტატური ჯგუფები: 1. ფერები; 2. ბგერები; 3. შეხების შეგრძნება; 4. წნეხის შეგრძნებები, სიმძიმის შეგრძნებები; 5. ვიბრაციის; 6. ტემპერატურის; 7. ტკივილის; 8. სუნის; 9. გემოს შეგრძნებები. რაც შეეხება ისეთ ჯგუფებს, რომლებიც ცნობილია ორგანული. კუნთური, მყესებისა და წონასწორობის შეგრძნებების სახელით. ისინი ანატომიური თვალსაზრისით გამოყოფილი ჯგუფებია, არ წარმოადგენენ დამოუკიდებელ ქვალიტატურ ჯგუფებს, შედიან ზემოთ დასახელებულ რომელიმე ჯგუფში ან ისეთი აღქმებია, რომლებშიც დისკრიფციული ანალიზი ჩამოთვლილ შეგრძნებებზე მეტს ვერ აღმოაჩენს. მეტი შეიძლება იყოს მხოლოდ საგნობრივი ნიშნები (ლოკალური დახასიათება და სხვ.). მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ამ აღქმებში შემავალ შეგრძნებათა თავისებურებაც არ გავითვალისწინოთ და თავის ადგილზე არ მოვათავსოთ: ისინი, მართალია, შეგრძნებათა რომელიმე ჯგუფს მიეკუთვნებიან, მაგრამ ამ ჯგუფის თავისებურ წევრს წარმოადგენენ.

შეგრძნებათა მოდальობებად დაყოფა ეყრდნობა მათ შორის არსებულ განსხვავებას, ბგერა ფერისაგან მეტად განსხვავდება. ვიდრე მეორე ბგერისაგან, ბგერა და ფერი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი, „შეუღარებადი“, ქვალიტეტებია. მაგრამ მოდальობათა „შეუღარებადობა“ შეფარდებითია. ჩამოთვლილი ქვალიტატური ჯგუფები დაყოფის ტოლფასოვანი წევრები არაა. ვიბრაცია ქვალიტატურად უფრო ახლო დგას ბგერასთან, ვიდრე ფერთან, წნეხა—ტკივილთან და ა. შ. გარდა ამისა, ერთი მოდальობა შეიძლება ახლოს იდგეს მეორესთან, მეორე მესამესთან, მაგრამ მესამესა და პირველს შორის ნათესაობა არ არსებობდეს (მაგ., ბგერა—ვიბრაცია—შეხება). მოდальობათა ნათესაობა ახალ დაჯგუფებას ქმნის: პირველი ჯგუფი—ფერები; მეორე—ტემპერატურა; მესამე—ბგერა და ვიბრაცია; მეოთხე—ვიბრაცია და შეხება; მეხუთე — წნეხა და ტკივილი (თავის მხრივ წნეხის მოდальობაში გამოყოფილი შეგრძნებათა ჯგუფების—წნეხის, კუნთური შეგრძნების. სიმძიმის—ერთმანეთისაგან განსხვავებები მოდальობრივ განსხვავებას უახლოვდება); მეექვსე—გემო და სუნი.

მოცემული კლასიფიკაციის თავისებურებაა ერთგვარი „აღოგინში“, რაც წევრთა არატოლფასოვნებაში მდგომარეობს. ხოლო

ალოგიზმად არ შეიძლება მივიჩნიოთ მსგავსების „არატრანზიტუ-
ლობა“ (ბგერა ჰგავს ვიბრაციას, ვიბრაცია — შეხებას. მაგრამ ბგერა
არ ჰგავს შეხების შეგრძნებას). მსგავსების მიმართება ლოგიკურად
ტრანზიტული ხასიათისა არაა — თუ ერთი ჰგავს მეორეს, მეორე
მესამეს. ეს არ იძლევა უფლებას დავასკვნათ, რომ პირველი ჰგავს
მესამეს, რადგანაც მსგავსება მხოლოდ ზოგიერთ ნიშანთა იგივე-
ბაა და არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ მეორეს პირ-
ველთან სხვა ნიშნები ჰქონდეს საერთო. ვიდრე მესამესთან. არაა
თუ არა ზემოთ მითითებული „ალოგიკურობა“ ქვალიტეტთა ზოკა-
დი კლასიფიკაციის ნაკლი, სწორია თუ არა კლასიფიკაცია? ჩვენი
აზრით, ეს კლასიფიკაციის ნაკლად არ ჩაიოვლება. საქმის ვითარე-
ბას სწორად ასახავს და კარგადაც აიხსნება. ფსიქიკური შინაარსების
(შეგრძნების ქვალიტეტთა) დესკრიფციული დაყოფა ჩვეულებრივი
ლოგიკური დაყოფისაგან იმით განსხვავდება, რომ იგი განცდას აღ-
წერს და არა ლოგიკურ შესაძლებლობას, განცდის (ამ შემთხვევა-
ში — სენსორული ცნობიერების) „ლოგიზაცია“ კი დასრულებული
არაა, შეგრძნებები განვითარების განსაზღვრულ სტადიაზე იმყოფე-
ბიან, ზოგიერთ შეგრძნებაში კარგად არაა ერთმანეთისაგან გათიშუ-
ლი რამდენიმე მხარე და არც საერთოდაც შეგრძნებათა სისტემა იქ-
ლევა, განვითარების დღევანდელ სტადიაზე. გამლიზიანებელთა სი-
ტემის სრულ სისტემატურ დიფერენცირებულ ასახვას.

შეგრძნებათა ქვალიტატური დაყოფა შეგრძნება-შინაარსთა
კლასიფიკაციას წარმოადგენს, რამდენადაც შეგრძნების არსებითი
სპეციფიკური ნიშანი სწორედ ქვალიტეტია.

მიუხედავად ამისა, ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით არსებითი
მნიშვნელობა აქვს სხვაგვარ დაყოფასაც, რომელიც ჯერ კიდევ
კონდილიაქთან გვხვდება („ტრაქტატში შეგრძნებების შესახებ“) ჩა-
ნასახოვან ფორმაში, სრული სახით კი მოცემულია დ. უზნაძის მიერ
(1925). გაყოფის საფუძვლად უზნაძე იღებს მოდალობათა (განც-
დილ) ობიექტურობა-სუბიექტურობას. გაყოფის შედეგად მიღებულ
იქნა შეგრძნებათა მრუდე, რომლის ერთ ბოლოზე ფერი და ბგერაა
მოთავსებული, როგორც ყველაზე უფრო ობიექტური შინაარსები,
მეორე ბოლოზე კი ტკივილი, როგორც ყველაზე მეტად სუბიექტუ-
რი. ამ მრუდეზე ანგარიში ეწევა შეგრძნებათა ქვალიტატურ ნიშან-
საც, ამიტომ გაყოფა ორი ნიშნის საფუძველზეა წარმოებული. არის
თუ არა ქვალიტეტსა და განცდილ ობიექტურობის ხარისხს შორის

ასეთი მუდმივი კავშირი, განიცდება თუ არა ფერი ყოველთვის უფრო მეტად ობიექტური ბუნებისად, ვიდრე, მაგ., ტემპერატურის შეგრძნება? ადვილად დასტურდება, რომ ცალკეული რომელიმე განცდილი ობიექტურობის ხარისხი ცვალებადობს იმის მიხედვით, თუ რა ადგილი უჭირავს ამ შეგრძნებას აღქმაში და როგორია სუბიექტის ფსიქიკური მდგომარეობა. მაგრამ, თუ მოდალობებს თანაბარ პირობებში ავიღებთ (უზნაძესაც სწორედ ესა აქვს მხედველობაში), მუდმივი კავშირი ყოველთვის რჩება.

3. შეგრძნებების და მათი კარაქტერისტიკების ინტრაიმოდალური ურთიერთმიმართება

1. მხედველობის შეგრძნებები. განარჩევნ მხედველობის შეგრძნებების ორ ჯგუფს—ფერად (ქრომატულ) და ნეიტრალურ (აქრომატულ) ფერებს. ნეიტრალური ფერები ორ კონტრასტულ პუნქტს (შავსა და თეთრს) შორის განლაგდებიან. ნეიტრალურ ფერთა სკალა (თეთრი, რუხი, შავი) ქვალიტატური სკალაცაა და ინტენსივობისაც. ქრომატულ ფერთა ქარაქტერისტიკების საკითხი კი სპეციალურ გამოკვლევას მოითხოვს.

ქრომატულ ფერებს სამ ძირითად ქარაქტერისტიკას მიაწერენ: ფერთის ტონს, ნაჭერობას (Sättigung, Saturation, Насыщенность) და ნათელობას (Helligkeit, Brightness, Светлота). როგორია ამ ქარაქტერისტიკათა ურთიერთობა? გავრცელებული შეხედულების მიხედვით, ფერთი ტონი და ფერის ნაჭერობა ერთმანეთისაგან ცალ-ცალკე მდგომი, გამლიზიანებლის სპეციფიკურ თვისებებთან უცვლელად დაკავშირებული ქარაქტერისტიკებია. ასეთი შეხედულება, ჩვენის აზრით, სწორი არაა. ფერთი ტონი ქრომატულ ფერთა ქვალიტეტს წარმოადგენს, ნაჭერობა—ინტენსივობას. ჩვენ ზემოთ გავითარებლით საერთოდ შეგრძნებათა ინტენსივობისა და ქვალიტეტის ურთიერთობის გავრცელებული გაგების საწინააღმდეგო დებულებას, რომელიც ქრომატულ ფერთა ქვალიტეტისა და ინტენსივობის ურთიერთობაზეც ვრცელდება.

ამ ურთიერთობის არასწორი გაგება თავს იჩენს ფერის ნაჭერობის (ინტენსივობის) განმარტებაში. ვუნდტი (Вундт, 1912, გვ. 5) ფერის ნაჭერობას განმარტავს, როგორც ქრომატული ფერის ნეიტრალურ ფერისკენ გადასვლას. მსგავსი განმარტება გავრცელებულია დღესაც. ნაჭერობად მიჩნეულია „მოცემული ქრომატული ფერის

განსხვავების ხარისხი მისი თანაბარი ნათელობის რუხი ფერისაგან“ (Кравков, 1951, გვ. 12, Geldard, 1953, გვ. 42). თუ ფერში ნეიტრალური ფერი ნაკლებად ჩანს, იგი უფრო ნაჭერ ფერად ითვლება, როგორი იქნება ნეიტრალური ფერი (შავი, თეთრი, თუ რომელიმე რუხი), ამას მნიშვნელობა არა აქვს (ნათელობით განსხვავებული ქრომატული ფერები თანაბარი ნაჭერობისა შეიძლება იყოს). მაგრამ მხოლოდ ნეიტრალურ ფერთან შეფარდება იძლევა ნაჭერობას⁹ ჩვენ ვფიქრობთ—არა. საქმე იმაშია, რომ ნეიტრალური ფერის როლი შეიძლება სხვა ქრომატულმა ფერმა იკისროს. მარტივი ცდა ადასტურებს, რომ ფერის (მაგ., მწვანის) ნაჭერობა თანაბრად შეკვიძლია შევცვალთ როგორც ნეიტრალურ (მაგ. შავ) ფერთან მისი შიახლობით, ისე სხვა ქრომატული ფერისაგან გადასვლითაც (მოლურჯო ცისფერში ცისფერი შეიძლება იმავე ინტენსივობით იყოს წარმოდგენილი, როგორითაც მოშავო ცისფერში). შესაძლებელია, აგრეთვე, ორი ქრომატული ფერი ტოლი იყოს ნათელობით, მაგრამ ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდნენ ნაჭერობით. ეს იმითაა გაპირობებული, რომ ფერთი ტონი არა მარტო ქვალიტატურ, არამედ ინტენსივობრივ ნიშანსაც ატარებს. ნარინჯისფერი, მაგ., ქვალიტატურ ნიშანსაც ფლობს და თბილი ფერის განსაზღვრულ ხარისხსაც წარმოადგენს. ფერის ინტენსივობა (ნაჭერობა), ამრიგად, წარმოადგენს მოცემული ქრომატული ფერის შეფარდებას არა ნეიტრალურ ფერთან, არამედ შეფარდებას საერთოდ სხვა ფერთან (აქ აუცილებელია მივუთითოთ შემდეგ გარემოებაზე: ქრომატული ფერის შეფარდება ქრომატულთან მაინც განსხვავდება ნეიტრალურთან შეფარდებისაგან, თუმცა ეს არაა ინტენსივობაში განსხვავება. ეს განსხვავება ნეიტრალურ და ქრომატულ ფერთა ჯგუფების დაპირისპირებულობაზეა დამოკიდებული და, უნდა ვიფიქროთ, ერთგვარ საფუძველს უქმნიდა ფერის ინტენსივობის ზემოთ განხილულ ცალმხრივ გაგებას. ამ განსხვავების აღნიშვნისათვის შესაძლებელია ტერმინი „ნაჭერობა“ კვლავ ძველი მნიშვნელობით ვიხმაროთ, მხოლოდ არ შევრიოთ იგი ქრომატული ფერის ინტენსივობის ზოგად ცნებასთან).

ქრომატული ფერის ნათელობა ინტენსივობრივი განცდაა, მაგრამ, ნაჭერობისაგან განსხვავებით, იგი არაა ფერთი ტონის ინტენსივობა, ის დამოუკიდებელ ინტენსივობად განიცდება. რა მიმართებაშია ნათელობა (არა განათება) ნაჭერობასთან? ყველაზე ნაჭერად გამოიყურება საშუალო ნათელობის ფერი, ნათელობის დიდი ან მცირე ხარისხის მქონე ფერი კი ნაჭერობას კარგავს. თუ გავიხსენ-

ნებთ, რომ ფერის ნაჭერობა არის ფერის შეფარდება სხვა (მასში წარმოდგენილ) ფერთან, მაშინ ამ ფაქტმა შეიძლება განსაზღვრული მითითება მოგვცეს ძირითად ფერთა დესკრიფციული ბუნების გაგებისათვის. სახელდობრ, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ნათელობის მიხედვით ნაჭერობის ასეთი ცვლა გამოწვეულია გარდამავალ და ძირითად ფერთა განსხვავებით: ძირითადი ფერი მკვეთრად გამოხატული ქვალიტეტია, გარდამავალი ფერი კი ქვალიტატურ ნიშანს წაჟღერებდად ფლობს. ვზრდით ან ვამცირებთ რა ნათელობას ქრომატულ ფერში, ამით ვიწვევთ ნათელობის მიახლოებას რომელიმე ძირითად ნეიტრალურ ფერთან (შავი, თეთრი), რაც აძლიერებს ნათელობის ქვალიტატურ ნიშანს და ახლა ნათელობა უპირისპირდება ფერითს ტონს როგორც უკვე ქვალიტეტი და ჩრდილავს, ასუსტებს მას.

ნეიტრალურ ფერთა რიგში ერთადერთი მხარე უნდა ვცნოთ — „ნეიტრალური ფერითი ტონი“, რომელიც რაოდენობადაც შეიძლება განვიცადოთ და ქვალიტეტადაც. ეს იმ პირობებზეა დამოკიდებული, რომელთა შესახებაც ამ თავის პირველ ქვეთავში გვქონდა მსჯელობა. ნეიტრალური ფერის ეს სიმარტივე გასაგებიცაა: თუ ქრომატული ფერი გამლიზიანების რამდენიმე რაოდენობას (ტალღის ამპლიტუდა, ფორმა, ენერგია საერთოდ, სიგრძე ანუ სიხშირე) ასახავს, ნეიტრალური ფერი—ერთადერთს (ენერგიას).

ქრომატულ ფერთა რიგი მეტი მრავალფეროვნებით ხასიათდება. ერთმანეთისაგან განირჩევა მრავალი ფერითი ტონი (180-მდე. ციკლ. Кравков, 1951, გვ. 15). ფერითი ტონები ქვალიტატური ნიშნის სიჭარბით ხასიათდებიან, თუმცა, როგორც ზემოთ ვნახეთ, რაოდენობრივი ნიშანი საკმაოდაა წარმოდგენილი მათში. თანაბრადაა იგი არა მოცემული ყველა ფერით ტონში ქვალიტატური ნიშანი? საგულისხმოა ფაქტი, რომ მეტყველებაში 180 სახელი კი არ არსებობს ფერითი ტონებისათვის, არამედ მხოლოდ რამდენიმე. როცა საჭირო ხდება დანარჩენთა დასახელება, მათი აღნიშვნა ცნობილ სახელოა გამოყენებით ხდება („მოწითალო“, „მოლურჯო იისფერი“). ამ ფერებს არა მარტო საკუთარი, დამოუკიდებელი, სახელი არა აქვთ. არამედ ისინი არც განიცდებიან როგორც ძირითადი ფერები, დამოუკიდებელი ქვალიტეტები, არამედ ხასიათდებიან რაოდენობრივი ნიშნის სიჭარბით—ცნობიერებაში წარმოდგენილნი არიან ვით ხარისხი რომელიმე ფერისა (თუმცა ქვალიტატურ სპეციფიკურ ნიშანს არასოდეს არ კარგავენ აბსოლუტურად). საყურადღებოა, რომ ძირითად ფერთან არაძირითადის დამოკიდებულება მით უფრო რაზ-

დენობრივი სასიათისად განიცდება, რაც უფრო ახლო დგანან ისეთი ერთმანეთთან, განსხვავების ზრდა ქვალიტატური მიმართების ცვლას აძლიერებს. ძირითად ფერთა რიცხვის შესახებ გამართული პოლემიკა, რომელიც დიდი ხანია მიმდინარეობს, უსაფუძვლო ჩანს ერთ პუნქტში: გარკვეული არაა ფერის ძირითადობის ხარისხი, რაც ინტენსივობისა და ქვალიტეტის ურთიერთმიმართების ბუნების გაუთვალისწინებლობით უნდა აეხსნათ. სენსორული შინაარსი ყოველთვის შეიცავს ინტენსივობრივს და ქვალიტატურ ნიშნებს, მათი შეფარდება შეიძლება სხვადასხვა იყოს. რის გამოც ფერები ქვალიტატურობის ხარისხით (რაც ფერის ძირითადობის ხარისხსაც ნიშნავს) დაჯგუფდება. ზოგიერთი ფერითი ტონი ჩვეულებრივად ყველაზე მეტი ქვალიტატურობით (ძირითადობით) ხასიათდება (წითელი, მწვანე და სხვ.), სხვა ფერთა რიგი ქვალიტატურობის შედარებით ნაკლებ ხარისხს ატარებს (ციცფერი და სხვ.), მაგრამ მაინც უფრო ქვალიტატურია, ვიდრე დანარჩენი რიგის ფერები (მაგ., მოციცფრო-მოლურჯო ფერი). გარდა ამისა, ანგარიშგაწეული არაა, რომ ერთი და იგივე ფერის ძირითადობის ხარისხი იცვლება სხვადასხვა პირობებში. ფსიქოლოგთა უმრავლესობა მაინც ოთხ ფერს (წითელი, ყვითელი, მწვანე, ლურჯი) მიიჩნევს ძირითად ფერებად (უფრო ზუსტად ოთხ ვიტყვი — ყველაზე უფრო ძირითად ფერებად, მაქსიმალური ქვალიტატური ხასიათის მქონე ფერებად). ფსიქოლოგთა ერთი ნაწილი ფიქრობს, რომ ენაში სახელდებული (განსაკუთრებით — უთსზეელი, არაკომპოზიტური სახელებისა და ძირითადი, და არა წარმოქმნილი სახელების მქონე) ფერები განცდილ თვალსაზრისითაც ძირითადი ფერებია. ამას ეყრდნობა ლინგვისტიკური ანალიზით იმის დასაბუთების ცდა, რომ სხვადასხვა ხალხი (ისტორიული ან სხვა რომელიმე ნიშნით განსხვავებულნი) სხვადასხვა ფერებს მიიჩნევს ძირითად ფერებად. სხვა ავტორები საწინააღმდეგო აზრს იცავენ. ვუნდტის აზრით, ძირითადი ფერების სახელები მხოლოდ ენის მიერაა შერჩეული, როგორც საყრდენი, რომლის მეშვეობითაც დანარჩენი აღინიშნება, განცდის თვალსაზრისით კი ყველა ფერი ერთნაირად ძირითადია (თუმცა ფერთა სახელების შერჩევის მოტივად დასახელებულია ცხოველების პირობები, ფერთა სხვადასხვა ემოციური ელფერი და სიხშირე) (იხ. Вундт, 1912, გვ. 53-54).

ენისა და აზროვნების არსებითი ურთიერთკავშირის თეზისზე დაყრდნობით საბჭოთა ფსიქოლოგიაში განვითარებულია შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ფერთა სახელების გაფორმება ფერის

განცდის ნიადაგზე ხდება და, ამდენად, მიუთითებს ამ განცდის თვისებებზე. მეორე მხრივ, რაკი ფერი აღნიშნულ იქნა სახელით, თვითონ ეს ფაქტი გავლენას ახდენს ფერის ცნობიერების განვითარებაზე.

როგორ უნდა გვესმოდეს ძირითად ფერთა (და, საერთოდ, ძირითად შეგრძნება-შინაარსთა) ბუნება?

ძირითად და არაძირითად ფერთა გარჩევას ადგილი აქვს არა შეგრძნებებში, არამედ უმარტივესი სენსორული შინაარსის (შეგრძნება-შინაარსის) აღქმაში (თუმცა ისიც უნდა ვცნოთ, რომ ეს შეგრძნებაშიც იჩენს თავს ერთგვარად, რაკი შეგრძნება-შინაარსის აღქმას, როგორც ადრე ვაჩვენეთ, მნიშვნელობა ენიჭება შეგრძნება-შინაარსის განცდისათვის აღქმაში). ადამიანის აღქმები მარტო კონკრეტულ შინაარსს კი არ გულისხმობს, არამედ განსაზღვრულ კატეგორიასაც, რომელიც დომინანტურ ადგილს იკავებს ცნობიერებაში. ადამიანის აღქმის აზრით, კატეგორიულ ბუნებას განსაკუთრებით გელბისა და გოლდშტაინის ცდებმა მიაქცია ყურადღება. საბჭოთა ფსიქოლოგიაში აღქმის ზოგადობის, აზრითი ბუნების დებულებას ავითარებდა ს. ლ. რუბინშტეინი (Рубинштейн, 1946, გვ. 249-252). „ადამიანის აღქმა წარმოადგენს გრძნობადისა და ლოგიკურის, გრძნობადისა და აზრითის, შეგრძნებისა და აზროვნების ერთიანობას“ (გვ. 251). რუბინშტეინის აზრით, აღქმის გრძნობადი და აზრითი შინაარსები ერთმანეთის გვერდით კი არ მდებარეობენ, არამედ ერთ მთლიანობას ქმნიან: აზრითი შინაარსი გრძნობადს ეყრდნობა, მაგრამ თავის მხრივ გავლენას ახდენს ამ უკანასკნელზე. აღქმაზე საგნის მნიშვნელობის გავლენის დამამტკიცებელი კლასიკური ექსპერიმენტი ეკუთვნის დ. უზნაძეს (1927). ყოველ აღქმაში, რუბინშტეინის აზრით, განიცდება ზოგადი, ზოგადობის ხარისხი კი სხვადასხვაა შეიძლება იყოს. მაგრამ ამ მსჯელობებში არ ჩანს, თუ, სახელდობრ, რა სახით იღებს აზროვნება მონაწილეობას აღქმაში, არც ისაა გარკვეული, თუ რით განსხვავდება აღქმა აზროვნებისაგან.

საქმის ვითარება. ჩვენის აზრით, შემდეგნაირად უნდა წარმოვიდგინოთ. გრძნობადი შინაარსი არა მარტო შეგრძნება ან წარმოდგენის შინაარსი შეიძლება იყოს, არამედ სულ სხვა შემეცნებითი განცდის შინაარსი. ეს განცდა არც აღქმაა, არც წარმოდგენა და არც ცნების განცდა, იგი თავისებური, თუმცა ფსიქოლოგთა მიერ მრავალგზის და მრავალმხრივ მითითებული („ზოგადი წარმოდგენის“ ან „სქემის“ სახელით) განცდაა. ჩვენ ხშირად გვაქვს „მეხსიერების“

წარმოდგენები, მაგრამ, თუ მათ კარგად ჩაუკვირდებით, შეგვიძლია ჩვენი თავი „წავეისწროთ“ იმაზე, რომ, რასაც რეიტროსპექტული მსჯელობით მეხსიერებად ვთვლიდით, სულაც არ ყოფილა მეხსიერების განცდა. ჩვენთვის საინტერესო განცდა კარგად ჩანს გრძნობადი საგნების შესახებ აზროვნებაზე დაკვირვებისას (არაქცნებითი აზროვნებისას, რომლის გარეშე ემპირიულად ვერც მეცნიერული აზროვნება მიდის). რას წარმოადგენს ეს განცდა საგნის, შინაარსის და აქტის მხრივ? მისი საგანი აღქმისა და წარმოდგენის საგანს ჰგავს იმით, რომ გრძნობადია, სენსორული შინაარსები აფორმებენ მას. მაგრამ აქ განცდის საგანი ისე არ გვეძლევა, როგორც აღქმისა და წარმოდგენის საგანი. პირველ რიგში განსხვავებას ვპოულობთ დროის ინდექსში. აღქმის და წარმოდგენის საგნები დროში კონკრეტულად მოცემულობის ნიშნით ხასიათდება (აღქმის საგანი აწმყოში უშუალოდ მოცემულად განიცდება. მეხსიერების წარმოდგენა ძველის, ნანახის ინდექსითაა აღბეჭდილი, ოცნებისა კი—მომავლის ნიშნით. საძიებელ განცდასთან ახლო ღვას ფანტაზიის წარმოდგენები, რომელნიც დროში კონკრეტულად მოცემულად არ განიცდებიან, მაგრამ მათ შორის განსხვავება იმაშია, რომ ფანტაზიის ეს წარმოდგენები ჩვენი სუბიექტური აქტივობით შექმნილად განიცდებიან, გრძნობადი არსის განცდა კი ასეთი არაა), ჩვენთვის საინტერესო მოვლენის საგანი კი არ განიცდება არც აწმყოში, არც წარსულში და არც მომავალში მყოფად. მეტიც: მისთვის კონკრეტული ტემპორალური ნიშანი არა მარტო საჭირო არაა, არამედ შეუთავსებადოცაა, იგი თავისი არსით გამორიცხავს ამ ნიშანს. საგნის განცდათა აქტიური ბუნება, ცხადია, არ ამოიწურება ტემპორალური ნიშნით. ეს განცდები ობიექტურ, მატერიალურ საგანთა (ნივთთა) განცდებია და ლოკალობისა და რეალური არსებობის ნიშნებითაც ხასიათდება, რამდენადაც მათ მიერ ასახული მატერიალური სინამდვილე ასეთ ნიშნებს გულისხმობს (თავისთავადაც და სუბიექტთან ამ მხრივ მიმართებასაც). აღქმის საგანს განვიცდით როგორც ნამდვილად კონკრეტულად არსებულს და აქტუალურად (აწმყოში ჩვენს წინ უშუალოდ) მოცემულს. აღქმა საგნის კონკრეტული არსებობის უშუალო განცდაა და ცხადია, საგანი დროშიც და სივრცეშიც კონკრეტულად მოცემულად განიცდება. მეხსიერების წარმოდგენის საგანიც განიცდება როგორც კონკრეტულად და რეალურად არსებული, მაგრამ რეალური საგანი ახლა ჩემს წინ არ იმყოფება, იგი მხოლოდ წარმოდგენილია. ფანტაზიის წარმოდგენებიც კონკრეტული და რეალური არსებობის ასეთი თუ ისეთი მოცემულობით ხასიათდება. რო-

გორია ამ მხრივ ის განცდა, რომლის ნიშნებსაც ჩვენ ვეძებთ? იგაგრძნობადი საგნის განცდაა, მაგრამ არამიწიკონკრეტული არსებობისა, არამედ არსისა, რაობისა. ამიტომ მას არ ახასიათებს ტემპორალური და სივრცითი კონკრეტული მოცემულობის ნიშნები. აქტის მხრივ იგი თანხედება ცნებას. მისი საგანი დროსა და სივრცეში იდენტურია, იგი ცნებასავით არსის განცდაა და არა კონკრეტული არსებობისა. ცნების განცდისაგან იგი განსხვავდება შინაარსით და ამით აღქმისა და წარმოდგენის განცდებს ემსგავსება. შინაარსს აქ სენსორული, თვალსაჩინო მასალა წარმოადგენს, წინააღმდეგ ცნების შინაარსისა, რომელიც არსებითად არათვალსაჩინოა. ეს სენსორული შინაარსი განსხვავდება შეგრძნებისაგან და წარმოდგენის შინაარსისაგან; არსებითი განსხვავება საჭრისშია: აქ სენსორული შინაარსი არსებითი ნიშანია, საგნის არსის დამდგენია. ყველა ამ თვისების გამო ამ განცდას გრძნობადი „არსის“, გრძნობადი მნიშვნელობის განცდა უნდა ვუწოდოთ. იგი, როგორც არსის განცდა, ზოგადობით ხასიათდება. ლენინი (Ленин В. И., философияческие тетради, გვ. 256—258) წერს. რომ ყოველი სიტყვა უკვე შეიცავს ზოგადს. თუ ამასთან გავიხსენებთ, რომ ყოველი სიტყვის მნიშვნელობა ცნება არაა, უნდა ვცნოთ, რომ არსებობს ზოგადი, რომელიც ცნება არაა. ასეთი ზოგადი სწორედ გრძნობადი არსი უნდა იყოს. ფსიქოლოგიაში კარგად ცნობილი ხატოვანი აზროვნება წარმოდგენებით აზროვნება კი არაა, არამედ გრძნობადი მნიშვნელობებით. ასევე უნდა ითქვას „აღქმითს“ აზროვნებაზე: აღქმითი მსჯელობის პრედიკატი ყოველთვის ზოგადია, იგი ან ცნებაა ან გრძნობადი არსი; მისი სუბიექტი კი ცნება არაა და ინდივიდუალური ჩანს, მაგრამ, ჩვენი დაუვირევებით, ზოგადობას არც ისაა მოკლებული და გრძნობად არსს წარმოადგენს. როგორ უნდა გვესმოდეს აღქმის (აგრეთვე წარმოდგენისაც) კატეგორიულობა? ადამიანის აღქმები შეიცავს გრძნობადი არსის განცდასაც¹⁰ და სწორედ ამით იპოვებს ზოგადობას. აღქმაში ეპოულობთ საგნის კონკრეტული არსებობის (დამოკიდებულობის) განცდას, მაგრამ თვითონ ამ კონკრეტულში ჩვენ საგნის გრძნობად არსსაც ვკვრეტთ. აღქმის ამ ორი მხარის არსებობას და მათი გათიშვის

¹⁰ ეს გასაგებს ზღის აღქმებში იმ სენსორული თვისებების განცდის არსებობას, რომლებიც გრძნობის ორგანოს აქტუალური გაღიზიანებით არაა მიღებული (მაგ. ხმით ადამიანის ოპტიკური განცდა. ან დაუნახავი ნაწილის ვიზუალური მოცემულობა.).

საქიროებას ერთი დესკრიფციული საბუთიც მოეპოვება: აღქმის განცდაში ხან ერთი მხარეა დომინანტურად წარმოდგენილი, ხან მეორე.

რაკი ადამიანის აღქმები გულისხმობს ზოგადს, რომელიც გრძნობად კატეგორიას (გრძნობად არსს). რომელიც ჩვეულებრივად პირველ რიგში (დომინანტურად) განიცდება ამ კონკრეტულში, ამის გამო ფერის აღქმის შემთხვევაშიც ფერი რომელიმე კატეგორიის ფერად განიცდება. ფერის კატეგორიებს („ძირითად ფერებს“) ადამიანის ისტორიული მოღვაწეობა აფორმებს. ის ფერი, რომელთა ნაც ყველაზე მეტად გვაქვს საქმე და ყველაზე მეტადაა დაკავშირებული ჩვენი არსებითი მოთხოვნილებები. იქცევა ფერითს კატეგორიად. აღინიშნება სიტყვით (სახელით) და ამერიიდან სხვა მსგავსი ფერები ამ ფერთან მიმართებაში ცნობიერდება, ამ ფერის კატეგორიაში თავსდება. ამ ფერის რომელიმე ხარისხად განიცდება.

მიღებული აზრია, რომ ქრომატული ფერითი ტონები ერთმანეთში გადადიან ისე, რომ ერთ სკალას ქმნიან, რომელიც, როგორც ჯერ კიდევ ნიუტონმა შეამჩნია, ერთ წრედ იკვრება (შეიძლება წილიდან ნარიჯზე გადავიდეთ, აქედან ყვითელზე, შემდეგ მწვანეზე, ლურჯზე, იისფერზე, ძოწეულზე და აქედან კვლავ წითელზე). უკეთაა წარმოდგენილი მსგავსი გარდამავლობა ნეიტრალურ ფერსა სწორხაზოვან სკალაზე. რა არის ამის ფსიქოლოგიური საფუძველი? თითოეული ფერი რომ აბსოლუტურად დამოუკიდებელ ქვალიტეტად განიცდებოდეს, მაშინ არავითარი გადასვლა და რაოდენობრივი სკალა არ იარსებებდა. საფუძველი ფერის აღქმის კატეგორიალობაში (ფერის აღქმაში ფერის გრძნობადი არსის განცდის მონაწილეობაში) უნდა ვეძიოთ. განსაზღვრულ ფერებს ქვალიტატური ნიშნის სიქარბე აქვთ მიღებული და გრძნობად კატეგორიებად. ძირითად ფერებად არიან ქცეული. როცა, მაგ., ნარინჯისფერს ვაჯსებთ, განვიცდით, რომ იგი წითელსა და ყვითელს შორის მდებარეობს (წითელიცაა და ყვითელიც, თუმცა მარტივი ფერია. სწორედ ამ მნიშვნელობით მისაღები არის შეხედულება, რომ გარდამავალი ფერი ფსიქოლოგიურადაც „შერეული“ ფერია), ნარინჯის აღქმა ერთი მხრივ კონკრეტულია, რამდენადაც ნარინჯისფერი განკერძოებულ ქვალიტეტად განიცდება, მაგრამ მეორე მხრივ ნარინჯში ზოგადი გრძნობადი არსი განიცდება, წითლის (ან ყვითლის) გრძნობადი კატეგორია, და ნარინჯისფერი წითლის ინტენსივობად (ნაჭერობად) ფასდება. ნარინჯი ორი ფერის შეფარდებას წარმოადგენს, იგი წით-

ლის ინტენსივობაცაა და ყვითლისაც. ნარინჯში ყვითლის ინტენსივობის ზრდით ვალწევთ იმას, რომ ფერი უკვე წითლის ინტენსივობად კი არ განიცდება, არამედ მაქსიმალურ ყვითლად. ამის შემდეგ იწყება ყვითლის ასეთივე გადასვლა მწვანეში და ა. შ.,

ექსპერიმენტულ პირობებში ადვილად ხერხდება ძირითადი ფერისა და არაძირითადი ფერის როლების შენაცვლება: ტაქისტო-კოპურ ცდებში ჩვენ ცპ-ს ხანმოკლე ექსპოზიციით ვაწვდიდით ნარინჯისფერს, რამდენიმე განმეორების შემდეგ კრიტიკული ექსპოზიცია ცვლიდა ამას (ყვითელი). ცპ-თა დიდი ნაწილი ყვითელ ფერს აფასებდა როგორც ნარინჯისფერის ინტენსივობას.

ძირითად ფერთა შორის მდებარე ფერთა გარდამავლობას და თანამიმდევრობას ძირითად ფერთა კატეგორიაში მოთავსება განაპირობებს. მაგრამ რა უდევს საფუძვლად თვითონ ძირითად ფერთა ზუსტ განლაგებას, რატომაა, რომ ძირითად ფერთა განსაზღვრული განლაგება (წითელი—ყვითელი—მწვანე—ლურჯი) თუ დავარღვიეთ (მაგ., წითელი—მწვანე—ყვითელი—ლურჯი), თანამიმდევრობის დარღვევის გაცდა წარმოიშვება? ამის ახსნისათვის ან შეუამდებარე ფერთა ერთგვარი კატეგორიალობის მოქმედება უნდა ვცნოთ, ან დაუშვათ ყველაზე ზოგადი ფერთი კატეგორიის მოქმედება. სწორად ეს უკანასკნელი დაშვება უნდა მივიჩნიოთ, რადგანაც იგი თეორიულ წინააღმდეგობასაც არ აწყდება და დესკრიფციულ საფუძველსაც ეყრდნობა. ასეთ ზოგად კატეგორიას წარმოადგენს ფერთა სითბო-სიცივე, ან უფრო ნაკლები ზოგადობის კატეგორიები—ყვითელ-წითლისა და ლურ-მწვანის კატეგორიები. წითელსა და ყვითელს შორის ლურჯის მოთავსებას დისონანსი იმიტომ შეაქვს თანამიმდევრობაში, რომ წითელი და ყვითელი ერთ კატეგორიაში (თბილი ფერების ან ყვითელ-წითელის კატეგორიაში) შედიან, ხოლო ლურჯი—საწინააღმდეგო კატეგორიაში (ცივი ფერების ან ლურჯ-მწვანის კატეგორია).

2. ბ გ ე რ ე ბ ი. ფსიქოლოგიაში XX საუკუნის დასაწყისიდან ინტენსიური მუშაობა დაიწყო ტონის ქარაქტერისტიკათა ფენომენოლოგიისა და ფსიქოფიზიკის შესასწავლად. დასახელებულ იქნა ტონთა რამდენიმე ქარაქტერისტიკა: 1. სიმაღლე; 2. სიძლიერე (რომელიც უმრავლესობის მიერ ტონის ინტენსივობადაა მიჩნეული); 3. ნათელობა; 4. მოცულობა; 5. სიმკვრივე (*density, плотность*); 6. ვოკალობა (ვოკალებთან ტონის მსგავსება); 7. ტონის ქვალიტეტი (ოქტავის ქვალიტეტი, ოქტავეებით დაცილებულ ტონთა მსგავსება); 8. ტემბრი. დღესაც არაა გადაჭრილი საკითხები, რომელი ანათგანი

უნდა იქნეს მიჩნეული ძირითად ქარაქტერისტიკად ან ქარაქტერი-
ტიკად საერთოდ, რა მიმართებაა ცალკეულ ქარაქტერისტიკებს შო-
რის და რა ფიზიკური განზომილება (გამლიზიანებლის რა მხარე) და-
საზღვრავს თითოეულს. უდავოდ მხოლოდ ზოგიერთი ამ ქარაქტე-
რისტიკათაგანი შეიძლება იქნეს მიღებული: 1. სიმაღლე; 2. „სხამალ-
ლობა“ („სიძლიერე“); 3. ოქტავის ქვალიტეტი (რევეშის შემდეგ-
ციტ. Rónácz, 1949) 4. მოცულობა (მტუმფის და ტიჩენერის — იხ.
Титченер, 1914, ნაწ. I, გვ. 42 და 73, — განსაკუთრებით
სტივენსის — Stevens, 1934—შემდეგ. რომელმაც დაადასტუ-
რა, რომ მოცულობა ბგერის წყაროს ვიზუალური განცდა არაა,
რამდენადაც მას ბრმადშობილებიც კარგად არჩევენ და, აგრეთვე,
ცდით დაადასტურა, რომ მოცულობა ბგერის სიმაღლის და სიძლი-
ერის ცვალებადობის მიუხედავად შეიძლება უცვლელად დარჩეს).
5. სიმკვრივე (რომელზეც ჭერ ტიჩენერმა მიუთითა (იხ. მისი ზემოთ
დასახელებული წიგნი, გვ. 78), სპეციალურად კი სტივენსმა
შეისწავლა ექსპერიმენტულად 1936 წელს — ციტ. Stevens &
Davis, 1938). რაც შეეხება სხვა ქარაქტერისტიკათა საკითხს, ეს
ჭერ გადაუჭრელია. უფრო ის უნდა ვიფიქროთ, რომ ისინი ნამდვილ
ქარაქტერისტიკებს არ წარმოადგენს: ვოკალობა ადამიანის მეტყვე-
ლების აკუსტიკურ აღქმასთან შედარების შედეგია, ტემბრი კი, მარ-
თალია, რთული ტონი არაა დესკრიფციულად, მაგრამ არც სუფთა
მარტივ ტონად შეიძლება მისი მიჩნევა — იგი შეგრძნებათა ერთი-
ანობის ფაქტია. ნათელობის ქარაქტერისტიკა კი დამოუკიდებელი
ქარაქტერისტიკა არაა, როგორც არაერთგზის იქნა მითითებული
ფსიქოლოგთა მიერ (საკითხის ისტორია იხ. Boring, 1942, გვ.
375-381).

ტონის სიმაღლე ქვალიტატური ნიშნის სიჭარბით ხასიათდება
(განსაკუთრებით, თუ მას ცალკე, სხვებთან შედარების გარეშე ავი-
ლებთ არააბსოლუტური სმენის მქონე და ნაკლები მუსიკალურა
კულტურის სუბიექტთან), მაგრამ რაოდენობრივი ნიშანიც მკაფუ-
ოდაა გამოხატული (განსაკუთრებით სხვა სიმაღლის ტონებთან შე-
დარებისას), როგორც კარგადაა ცნობილი, ტონები სიმაღლეთა მი-
ხედვით კარგად დასაფხეზურებულ სწორხაზობრივ სკალას ქმნიან. ტო-
ნის სიმაღლე მჭიდროდაა შეკავშირებული ყველა დანარჩენ ქარაქ-
ტერისტიკასთან. სიმაღლის ზრდა კუმშავს მოცულობასა და სიმკვ-
რივეს და ზრდის ინტენსივობას. თუმცა ცვლილებათა პარალელუმი
ზუსტი არაა, როგორც დამაჯერებლად იქნა დადგენილი განსაკუთრე-

ზით სტივენსის ცდებში (იხ. სტივენსის ზემოთ დასახელებული შრომები).

ტონის რომელობა (ოქტავეური მსგავსება) წმინდა თვისობრივ ქარაქტერისტიკად ითვლება (რევეში). მაგრამ თვისობრივის სახელს მასზე უფრო სიმაღლე იმსახურებს, რადგანაც ჩვეულებრივად და უმთავრესად ტონის სიმაღლე განიცდება ქვალიტეტად, ტონის რომელობის განცდა კი ან არა გვაქვს ან უკანა პლანზე დგას. თუმცა სახელწოდებას აქვს გამართლება: ტონის სიმაღლე რაოდენობადაც განიცდება უმეტესად, რომელობა კი მაქსიმალურადაა მოკლებული ამ ნიშანს. რომელობა და სიმაღლე მჭიდრო კავშირშია ერთმანეთთან—ტონის რომელობა ტონის სიმაღლეთა შორის შემჩნეული მსგავსებაა. საფუძვლიანი იქნება იმის დაშვება, რომ ტონის რომელობა სიმაღლესთან შედარებით ფილოგენეტურად ახალი წარმონაქმნია (ონტოგენეტურად რომ ასეა, ამას სპეციალური მტკიცება დღეს არც სჭირდება). ამის დამამტკიცებელია ის, რომ არაბასოლუტური სმენის მქონე და მუსიკალურად გაუნათლებელი (უფრო მეტად — მუსიკალურ კულტურას საერთოდ მოკლებული) ადამიანი ჩვეულებრივად ვერ ახერხებს მის დანახვას, ვერ ხედავს ვერაგითარ სპეციფიკურ მსგავსებას სხვადასხვა ოქტავის ერთსახელიან ტონთა შორის, ექვი არ არის, რომ ადამიანის (მუსიკალურ) მოღვაწეობას არსებითი მნიშვნელობა აქვს ოქტავეურ ქვალიტეტთა ცნობიერების წარმოქმნა-განვითარებაში. რომელობებად ტონთა დაჯგუფება, უნდა ვიფიქროთ, აკუსტიკური ანალიზატორის მორფოლოგიურადაც გამოხატულ თავისებურებას ემყარება. მაგრამ მუსიკალური მეტყველების (ნოტაციის) როლიც უნდა ვცნოთ. დგინდება და იხმარება რა სიტყვა (ამ შემთხვევაში—ტონის აღმნიშვნელი ნიშანი), რომელიც აერთიანებს მსგავს ცალკეულობებს მათი (მათში მყოფი) ზოგადი თვისების ნიადაგზე, ამით ამ მსგავსების (და ზოგადის) ცნობიერება ვითარდება. ტონთა სიმაღლის სკალაზე რომელობები ზუსტად აღვილს იკავებენ და, თუ გვსურს ორივე ქარაქტერისტიკის ერთდროულად გათვალისწინება მათი ურთიერთმიმართების მხრივ, სწორად უნდა ვცნოთ რევეში (ციტ. R6V83Z, 1949), რომელიც სწორხაზოვან სკალას სპირალით ცვლის, რომლის პარალელურ წერტილებზე გამოსახულია ტონთა ერთსახელიანი რომელობები, ზოლო სიმაღლის ზრდა აღნიშნულია იმით, რომ სპირალის მალა მიემართება.

ტონის „სიძლიერე“ (ხმამაღლობა) მკაფიოდ გამოხატულ რაოდენობრივ ნიშანს ატარებს, ამიტომაც, რომ მას უმრავლესობა ტონის ინტენსივობად თვლის, რაც სწორი არ არის. ტონის სიძლიერე

ქვალიტატური ნიშნითაც ხასიათდება, თუმცა უფრო ნაკლებად, ვიდრე სიმაღლე. ტონის სიძლიერესა და სიმაღლეს შორის ისეთივე მიმართებაა ამ მხრივ, როგორიც ნეიტრალურ ფერსა და ქრომატულ ფერს შორის (იხ. ზემოთ).

ძნელად აღწერადია ბგერის მოცულობა. ყოველ ბგერას აბასიათებს ეს თვისება, რომელიც მეტ-ნაკლები სიციხოველითა და მყაფიობით არის წარმოდგენილი ცნობიერებაში. არის წვრილი ბგერები და მსხვილი, მასიური ბგერები. რა განსაზღვრავს ბგერის მოცულობას ფსიქოფიზიკურად? სტივენსმა (1934) ექსპერიმენტულად დაადგინა, რომ ტონის მოცულობა იცვლება როგორც ბგერის ტალღათა სიხშირის, ისე ამპლიტუდის ცვალებადობით. მაგრამ ეს არ იძლევა საფუძველს უშუალოდ გამომიხიანებლის ამ ორი მხარის კომპლექსურ ფუნქციად მივიჩნიოთ მოცულობა (როგორც იქცევა სტივენსი), მაშინ გაუგებარი იქნებოდა, რა აზრი აქვს ფსიქიკაში ბგერის ამ თვისების არსებობას, გაუგებარი იქნებოდა არა მარტო შემეცნების თეორიულად, არამედ გენეტიკურადაც. შემეცნების თეორიული განხილვის მეთოდოლოგიური პრინციპები კი ჩვენ ამ ამოცანას გვისახავს. ბგერის შეგრძნებას ჰაერის რხევა იწვევს, მაგრამ თვითონ ეს რხევა მბგერი სხეულიდან მომდინარეობს, ამიტომ უცნაური ის იქნებოდა, რომ ბგერის შეგრძნებაში არ ასახულიყო ბგერის წყაროს თვისებები. ბგერის წყარო აკუსტიკურ აღქმაში მართლაც მრავალმხრივ აისახება, აისახება სივრცითი ნიშნითაც. ბგერას, როდესაც მას აღიქვამთ, ახასიათებს ლოკალური ნიშნები: ბგერის მიმართულების (ჩვენს მიმართ ბგერის წყაროს მდებარეობის), ბგერის წყაროს ჩვენგან დაახლოებითი დაშორების და ბგერის წყაროს დაახლოებითი მოცულობის განცდა. მაგრამ ბგერის წყაროს მოცულობის განცდა არ არის ის, რასაც ბგერის მოცულობას ვუწოდებთ. ბგერის წყაროს მოცულობას ვიზუალური ხასიათი აქვს (ბრმადშობილებთან კი. ალბათ, შეხებისეული სივრცისა) და ასე თუ ისე გათიშულია თვითონ ბგერისაგან, ბგერის მოცულობა კი თვითონ ბგერის თვისებაა, მისი ისეთივე მხარე (ქარაქტერისტიკა) არის, როგორიც, მაგ., სიმაღლე ან სიძლიერე. იგი ჩვეულებრივად ნაკლებად (თუმცა მაინც) ატარებს ოპტიკური სივრცის ხასიათს და არ წარმოადგენს აღქმული საგნის ძირითად „ბირთვს“ (როგორც ეს არის ბგერის წყაროს მოცულობის აღქმისას). მიუხედავად ამისა, ბგერის მოცულობა მჭიდროდ უნდა იყოს შეკავშირებული მბგერი საგნის მოცულობასთან. ბგერის წყაროს მოცულობის აღქმა თუ იმ საგანს ასახავს, რომლის ერთ ნა-

წილსა ახასიათებს ბგერა (მაგ., ადამიანს, ან სიმებიან მუსიკალურ ინსტრუმენტს), შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ბგერის მოცულობა უშუალოდ-მყდერი ნაწილის ასახვაა, ყოველ შემთხვევაში, გენეტიკურად მაინც. როგორც წესი, ერთი და იგივე მასალის დიდი და პატარა საგანი სხვადასხვა სიხშირის ტალღებს აღძრავენ—დიდი მცირე სიხშირისას (პარციალური მაღალი ტონები შეგვიძლია მხედველობაში არ მივიღოთ, რადგანაც ძირითადი დაბალი ტონი მათ აქრობს ან ასუსტებს), მცირე დიდი სიხშირისას. თუ ბგერის მოცულობა უშუალოდ-მბგერი წყაროს ასახვაა, გასაგებია, მაღალი ტონი მცირე მოცულობისად უნდა განიცდებოდეს, დაბალი კი დიდისად. ეს ასეცაა. გულუბრყვილობა იქნებოდა, თუ ვიფიქრებდით, რომ რხევის სიხშირე უშუალოდ განსაზღვრავს ბგერის მოცულობას. რხევის სიხშირე ბგერის წყაროს მოცულობითი თვისება კი არაა, არამედ იგი მხოლოდ შეკავშირებულია ამ მოცულობასთან. ამიტომ რხევის სიხშირის ეს შეკავშირება შეიძლება იწვევდეს იმას, რომ სხვადასხვა სიმაღლის ბგერა სხვადასხვა მოცულობისად განიცდება, აუცილებელია, ბგერის წყაროს ვრცეულობა თვითონ ახდენდეს ზემოქმედებას სუბიექტზე, რომ ბგერის მოცულობაში იჩინოს თავი. თეორიულად ამ ზემოქმედების ორი სახეა შესაძლებელი: ან ბგერის წყაროდან მომდინარე აკუსტიკური გამლიზიანებული თვითონ შეიცავს სივრცითს ნიშნებს (ბგერის წყაროს შესატყვის ვრცეულობას) და შესატყვის ზემოქმედებას ახდენს აკუსტიკურ რეცეპტორებზე, ან ბგერის წყაროს მოცულობა ოპტიკურად (ან სხვა, აკუსტიკურის პეტერომოდალური, "ჰეგრძნების მეშვეობით) აისახება. პირველი დაშვება სწორი არ უნდა იყოს, რადგანაც აკუსტიკურ რეცეპტორს სივრცის დამოუკიდებელი ასახვის უნარს ნაკლებად მიაწერენ. მეორე დაშვება კი არავითარ წინააღმდეგობას არ აწყდება და, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, გარკვეულ საფუძველსაც ეყრდნობა. ერთდროულად აისახება რა რხევის სიხშირე (აკუსტიკურად) და ბგერის წყაროს მოცულობა (ოპტიკურად. ბრმადშობილებთან კი შეხების მოდალობით) და, რაც გადამწყვეტია, განიცდება რა ბგერა როგორც ამ მოცულობის მატარებლის (ბგერის წყაროს) თვისება, იქმნება რა ერთი მთლიანი აღქმა, სადაც ბგერა და ოპტიკური ვრცეულობა ერთადღა შერწყმული (განვიცდით მბგერ სხეულს), ამის შემდეგ საკმარისია მარტო აკუსტიკურ რხევათა ზემოქმედება ჩვენზე, რომ აღიძრეს არა მარტო აკუსტიკური შთაბეჭდილება, არამედ ოპტიკურ-აკუსტიკური მთლიანი გაცნა, რომელშიც ბგერა ოპტიკურ სივრცითს თვისებას (მოცულობას) ფლობს. ამ განცდის გაფორმება ფილო- და ონტოგენეტურად მიმდის

ნარე პროცესში უნდა ხდებოდეს. რომ ბგერის მოცულობა ცხოველი ოპტიკური შინაარსი არაა, ეს გასაგებია: რაკი აქტუალურად მოქმედებს მხოლოდ აქუსტიკური გამლიზიანებელი (ან. ბგერის წყაროს აღქმის შემთხვევაში, ისეთი ოპტიკური ხატი, რომელიც უშუალოდ მბგერი საგანი არაა), ოპტიკური „ნაწილი“ („არსებითი გრძნობადი ნიშანი“) გვეძლევა როგორც არა აღქმა, არამედ როგორც გრძნობადი არსის განცდა, ეს უკანასკნელი კი სიცხოვლის დაბალი ხარისხით ხასიათდება. ჩვენ ვახერხებდით, მიგვიღო ბგერის მოცულობის ცხოველი და აქტუალურად განცდა, ვალწივდით იმას, რომ ბგერის მოჩვენებითი წყარო განიცდებოდა როგორც უშუალოდ-მბგერი (ბგერას „იძლეოდა“ აღქმული საგნის მთელი ჰომოგენური სივრცე), ამ შემთხვევაში ბგერის წყაროსა და ბგერის მოცულობის სხვადასხვა, დაცალკევებულად განცდა ქრებოდა და ბგერის წყაროს მოცულობის განცდა იგივე იყო, რაც ბგერის მოცულობის განცდა. ჩვენი თეზისის დასასაბუთებლად აქ ერთი მნიშვნელოვანი არგუმენტიც იქნა მოპოვებული: ბგერის მოჩვენებითი წყაროს ფართობის ცვლა თავის ანალოგიურად ცვლიდა ბგერის მოცულობას—ერთი და იგივე ფიზიკური-თვისებების აქუსტიკური გამლიზიანებელი ამის მიხედვით სხვადასხვა აქუსტიკურ განცდას იწვევდა, ფართო ვიზუალური ველი ზრდიდა ბგერის მოცულობას, მცირე ამცირებდა. ეფექტი ისე თვალსაჩინო იყო, რომ ცპ-თა განცვიფრებას იწვევდა (როცა გაიგებდნენ, რომ მოვლენა ილუზიური იყო) და გრძნობის ორგანოთა ურთიერთგავლენის საილუსტრაციოდ წარმატებით იქნა გამოყენებული ჩვენ მიერ ფსიქოლოგიურ პრაქტიკუმებზე (ამ ცდების მეთოდის აღწერა ის. ქვემოთ, საკითხი ლოკალიზაციის შესახებ).

ბგერის მოცულობა ფენომენოლოგიურად მკიდრო კავშირშია სიმაღლესთან, მაღალი ბგერა წვრილია, დაბალი—მსხვილი. მაგრამ ისინი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლადაც იცვლებიან (სტივენსი), რაც მათი დიფერენცირებული ცნობიერების წარმოქმნის პირობებია ქმნის, ჩვეულებრივად კი ეს ორი ქარაქტერისტიკა ერთადაა შერწყმული. მსგავს მიმართებაშია მოცულობასთან სიძლიერეც. ინტენსივობის ცვლა მოცულობის ცვლასაც იწვევს, თუმცა მოცულობის ეს ცვლილება მეტად უმნიშვნელოა, მისი შედარებაც არ შეიძლება სიმაღლის ცვლით გამოწვეულ ცვლილებათა სიდიდესთან. ეს კი იმაზე მიუთითებს, რომ ინტენსივობა ამ შემთხვევაში უშუალოდ კი არ განაპირობებს მოცულობის ცვლილებებს. არამედ მხოლოდ იმიო, რომ იწვევს სიმაღლის ცვლილებებს (რაც სტივენსის ცდებშივე

დადგინდა). სტივენსმა (1934) აჩვენა, რომ სხვადასხვა სიმაღლის ტონთა მოცულობის მიხედვით გატოლებისათვის საჭიროა ამ ტონთა შორის ინტენსივობრივი განსხვავება იყოს; ინტენსივობათა ეს საკომპენსაციო განსხვავება, მისივე გამოკვლევით, დაბალი გრძნობელობისას უფრო დიდია. განსაზღვრულ პირობებში ინტენსივობა მეტ გავლენას ახდენს მოცულობაზე. სტივენსის ცდებში ღიფერენცირებული არაა ეს პირობები, რაც ექვის ქვეშ აყენებს მის შედეგს მოცულობაზე ინტენსივობის გავლენის შესახებ, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს შედეგი მხოლოდ იმ პირობებში გვეძლევა, თუ სუბიექტის ცნობიერებაში აქცენტი ძვეს მოცულობისა და ინტენსივობის არა ქვალიტატურ მხარეზე, არამედ თუ ისინი რაოდენობრივი ნიშნით არიან აღბეჭდილნი. ამ შემთხვევაში განიცდება ერთადერთი რაოდენობა და საკმარისია მოცულობის ან ინტენსივობის შეცვლა, რომ შეიცვალოს საერთო ინტენსივობის განცდა. ჩვენს ცდებში, სადაც ბგერის წყაროს მოცულობის ზრდა იწვევდა ბგერის მოცულობის ზრდას, ხშირად ცპ-თა მიერ ეს ფასდებოდა ვით ბგერის ინტენსივობის ზრდა, მაგრამ საკმარისი იყო ცპ-ისათვის მაშინვე დაგვენახვებინა ინტენსივობის ნამდვილი ცვლა, რომ მას უკანვე წაეღო თავისი სიტყვა და ეთქვა, რომ „ეს სხვაგვარი სიძლიერეა“.

სიმკვრივე დამოუკიდებელი ქარაქტერისტიკაა, თუმცა ფენომენოლოგიურად მკიდროდ უკავშირდება სიმაღლეს და, განსაკუთრებით, მოცულობას, რამდენადმე კი ხმამაღლობასაც. მაღალი, წვრილი და ინტენსიური ბგერები უფრო მკვრივი არიან, დაბალი, მსხვილი და სუსტი ბგერები კი ნაკლები სიმკვრივისა. ჩვენი დაკვირვებით (რასაც, აგრეთვე, ეთანხმება ზოგიერთი ცპ-ის ჩვენება) სიმკვრივის მოკლების დროს ბგერა თითქოს ვეღარ აესებს იმ სიერცეს, რომელიც ბგერის მოცულობაში განიცდება, ამ სიერცეში „ცარიელი ადგილები“ ჩნდება, ცვლილება ისეთივე ხასიათისაა, როგორც მოზაიკურ სურათთან მიახლოების დროს იჩენს თავს ოპტიკურ აღქმაში; სიმკვრივე, ჩვენი დახასიათებით, ბგერის მოცულობაში ბგერის „მასალის“ განაწილებაა, მოცულობის სავსეობა სიმკვრივედ განიცდება. სიმკვრივეც ისევე ოპტიკური წარმოშობისა ჩანს, როგორც მოცულობა. ბგერის მოცულობის ოპტიკური სიმკვრივის ცვლა (როგორც, აგრეთვე, ბგერის მოცულობის ზრდაც ბგერის გამღიზიანებლის უცვლელად დატოვებით) ზუსტად თავის ანალოგიურად ცვლიდა ჩვენს ცდებში ბგერის სიმკვრივეს (ბგერის მოცულობაზე დაყენებული ცდების ანალოგიური ექსპერიმენტი. მათი მეთოდის აღწერა ერთადაა მოცემული).

3. ვიბრაცია. მეარ სხეულთა რხევა, თუ მან ჰაერის (ან სითხის) ტალღები აღძრა, იწვევს აკუსტიკურ შეგრძნებას, მაგრამ თუ იგი ადამიანის სხეულზე მოქმედებს (ყველაზე უკეთ — ძვლის სიახლოვეს), ვიბრაციის სპეციფიკურ შეგრძნებას წარმოშობს. გაქლიზიანებელთა მსგავსება იწვევს ბგერისა და ვიბრაციის შეგრძნებათა ფენომენოლოგიურ სიახლოვეს, რაც კარგადაა ცნობილი. მიუხედავად ამ მსგავსებისა, დ. კაცის შემდეგ (1923; იხ. Katz, 1937, გვ. 879-888) ვიბრაცია დამოუკიდებელ მოდალობად უნდა ვცნოთ, თუმცა ანატომიურად მისი რეცეპტორი ზუსტად არაა დადგენილი. ფსიქოლოგთა ერთი ნაწილი ვიბრაციის ცნობიერებას შეგრძნებად კი არ თვლის, არამედ აღქმად. თითქოს ეს ლოგიკურია, ანატომიზმის თვალსაზრისზე თუ დავდგებით, რადგანაც მორფოლოგიურად გამოკვეთილი ცალკე ორგანო ვიბრაციისათვის ადამიანს არ უნდა ჰქონდეს. ვიბრაცია, ჩანს, ადამიანის მიერ განიცდება შეხებისა და წნეხის რეცეპტორების მეშვეობით. მაგრამ ანატომიზმი ფსიქოლოგიაში, უდავოდ, შეცდომად უნდა მივიჩნიოთ. კიდევაც რომ ანატომიზმი სწორი იყოს, არც მაშინ ელოდება რაიმე წინ ვიბრაციის განცდის (დამოუკიდებელ) შეგრძნებად გამოცხადებას, მის ორგანოდ დასახელებულ რეცეპტორთა განსაზღვრული მდგომარეობა იქნება გამოცხადებული. მხოლოდ უხეშ ანატომიზმს შეუძლია საწინააღმდეგო შეხედულებას დაადგეს. მთავარია, რომ ვიბრაციის განცდა შეგრძნების ცნებას აკმაყოფილებს, იგი აღქმის მარტივი სენსორული შინაარსიანი მხარეა, რომლის ქვალიტატური სპეციფიკურობა დესკრიფციულად ცხადია.

ვიბრაციის შეგრძნებას ახასიათებს ინტენსივობა, რომელობითი განსხვავებები კი კარგად არაა აღწერილი, რაც ადამიანთან მისი ნაკლები როლით და იშვიათობით უნდა აიხსნას. ვიბრაციის ინტენსივობრივი ცვლილება ტაქტილურ ინტენსივობათა ცვლილებების მსგავსია, სამაგიეროდ მისი რომელობითი განსხვავებები ტონების სიმაღლეთა ანალოგიურია, რის გამოც „სიმაღლის“ სახელით აღვნიშნავთ მას. მას მსგავსება აქვს ბგერის სხვა ქარაქტერისტიკებთანაც: არის „მაღალი“, „წვრილი“, „შეკუმშული“, „ხშირი“ და „აწინააღმდეგო ხასიათის ვიბრაციის შეგრძნებები. ეს რომელობებიც მსგავსად ტონის სიმაღლისა, კარგად განლაგდება სწორხაზოვან აღმავალ რაოდენობრივ სკალაზე. ცნობილია, რომ ვიბრაციისა და ბგერის შეგრძნება ხშირად ერთმანეთისგან ძნელად გასარჩევია (Katz,

1937, გვ. 897), ექიმი პერკუსიისას ვიბრაციის გრძნობასაც ეყრდნობა (იქვე, გვ. 900). ვიბრაციისა და სმენის შეგრძნებათა ქვალიტატური ნათესაობა გასაგებს ხდის გარდამავალი შეგრძნების არსებობას. ავილოთ ხელში დაბალი სიხშირის კამერტონის სახელური, ინტენსიურად ავაჟღეროთ კამერტონი და მივიტანოთ ყურთან ახლოს. ერთხანს ცალ-ცალკე განვიცდით ვიბრაციასაც და ბგერასაც, მაგრამ რამდენიმე ხანში განიცდება ერთი შინაარსი, რომელიც საცესებით მარტივია, მაგრამ არც ტონს წარმოადგენს და არც ვიბრაციას, მაშნა შუა მდებარე, გარდამავალი შინაარსია. უნდა ვიფიქროთ, რომ აქ ტონისა და ვიბრაციის შეგრძნება, მათი ქვალიტატური სიახლოვის გამო ერთ მთელად შეირწყა. ერთმანეთისაგან მეტად დაცილებული მოდალობების შეგრძნებები ასეთ შერწყმას მხოლოდ მიახლოებით და ისიც განსაკუთრებული სუბიექტური მდგომარეობისას იძლევა. გარდამავალი შინაარსის არსებობა მაინც არ იძლევა საფუძველს, დამოუკიდებელ მოდალობად არ ვცნოთ ვიბრაცია, ჩვეულებრივი ვიბრაციის შეგრძნება იმდენად განსხვავდება ბგერისაგან, რომ ეს განსხვავება გაცილებით უფრო დიდია, ვიდრე ერთი მოდალობის სხვა, თუნდაც ერთმანეთისაგან მეტად დაცილებულ, შეგრძნებებს (მაგ., სიცივესა და სითბოს) შორის. ქვემოთ ვნახავთ, რომ ერთმანეთთან ახლო მდგომი სხვა მოდალობების შუამდებარე შეგრძნებების არსებობაც დასტურდება, ეს უვარგისად ხდის ჰელმჰოლცის მიერ მოდალობათა გათიშვისათვის მოწოდებულ ერთ კრიტერიუმს; ჰელმჰოლცის აზრით შუამდებარე შეგრძნებათა არარსებობა მოდალობათა გათიშვის საშუალებას წარმოადგენს (ციტ. Boring, 1942, გვ. 454). მოდალობები სინამდვილეში, როგორც ზემოთ ვამბობდით, სხვადასხვა ხარისხით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, ამიტომ მათი დაყოფა ლოგიკური კლასიფიკაციისაგან განსხვავებულია, დაყოფის წევრები ტოლფასოვანნი არ არიან, ეს იმაშიც იჩენს თავს, რომ ზოგიერთ მოდალობათა შუამდებარე შეგრძნებები არსებობს, ზოგიერთისა—არა.

ვიბრაციის ფენომენოლოგიური მსგავსება სხვა მოდალობებთან სამართლიანად გახდა ამოსავალი მისი გენეტიკური ბუნების გათვალისწინებისათვის. დ. კაცი თვლის, რომ ვიბრაცია ძველი გრძნობელობის—კანის საერთო გრძნობის (შეხების—ფართო მნიშვნელობით) განვითარების ეტაპია, ეს განვითარება სმენის და წნეხის გრძნობათა გამოყოფისაკენ მიემართებოდა. ვიბრაცია ამათ შუა მდებარე გრძნობაა (Katz, 1937, გვ. 886). ეს გაგება რომ ქეშმ-

ჩიტებასთან ახლო დგას, ამას ცხოველთა და ბრმათა შესწავლა ადასტურებს. ცხოველები, რომელთაც ჯერ კიდევ განვითარებული არაა აქვთ სმენის ორგანო, სარგებლობენ ვიბრაციით. ფროლოვის ცდებში (1923-1931 წარმოშ, 1952, გვ. 55-56) დადგინდა, რომ თევზები ვიბრაციით აღიქვამენ წყალში გავრცელებულ ბგერებს. რაკი დადასტურდა, რომ თევზები თვითონაც გამოსცემენ ბგერებს, ფროლოვი ვარაუდობს, რომ ისინი ლოკაციის პრინციპის საფუძველზე ვიბრატორულად შეიძლება სარგებლობდნენ ამ ბგერებით (როგორც ეს ღამურებს ახასიათებს). ბრმა ყრუ-მუნჯი სუბიექტები (პელენ კელერი, ო. სკოროხოდოვა და სხვ.) წარმატებით იყენებენ ვიბრაციას აკუსტიკური ნაკლოვანების საკომპენსაციოდ (მუსიკის აღქმა, ვიბრაციით საგნის აღქმა) (Скороходова, 1954). როგორც ს. ლ. რუბინშტეინის დაკვირვება მოწმობს, ეს არც ნორმალური სენსორიკის ადამიანისათვის არის უცხო; რუბინშტეინი გადმოგვცემს, თუ როგორ აღიქვა მან ვიბრაციით ავტომობილის აკუსტიკური სიგნალი, სანამდის მისი სმენითი შთაბეჭდილება გაუჩნდებოდა (Рубинштейн, 1946, გვ. 193).

4. შეხება. შეხების შეგრძნება დამოუკიდებელი მოძალადების ქვალიტეტი. იგი ენათესავება ვიბრაციას. მარტივი შეხება არავითარ ქვალიტატურ ნაირსახეობას არ გვიჩვენებს: არსებობს ერთადერთი უმარტივესი შეხების ქვალიტეტი, რომლის ინტენსივობაზე ლაბარაკიც არ შეიძლება. შეხების ერთადერთი რაოდენობრივი მრავალსახიანობა ექსტენსიურ (სივრცითს) სახესხვაობებში მქადავდება. შეხების მარტივ შეგრძნებად, როგორც მიღებულია, არ ჩაითვლება ხორკლიანობის, სიგლუვის, სიმახვილის, სისველის, სიმაგრის, სირბილის და სხვა ამგვარი განცდები, რადგანაც მათი სირთულე ექვს არ იწვევს. შეხება ორგანიზმთან (მიმღებ ველთან) მექანიკური გამლიზიანებლის უბრალო კონტაქტის განცდაა, ამ კონტაქტის თავისებურებებს კი სხვა შეგრძნებები (წნევის, ვიბრაციის) ასახავს. ეს არ ნიშნავს, თითქოს შეხება ყოველთვის კონტაქტური ხასიათისა და სხეულის მდგომარეობად განიცდებოდეს: შეხების შეგრძნება ნორმალური ფსიქიკური შემეცნებითი აქტივობისას ობიექტურად ლოკალიზდება, ობიექტის თვისებად განიცდება. საინტერესოა აგრეთვე, რომ შესაძლებელია იგი (განსაკუთრებით, თუ რთულ შენადგენში შონაწილეობს—მაგ., სიმაგრის განცდა) დისტანტურად ლოკალიზდეს საგანში, რაზეც ჯერ კიდევ ვებერმა, შემდეგ კი ლოცემ მიუთითა: როდესაც ჭოხით, რომელიც ხელში გვიჭირავს. ველებით რაიმე ზედაპირს, ისეთი განცდა ჩნდება, თითქოს შეხებას (სა-

მაგრეს, მაგ.) იქ შევიგრძნებთ, სადაც ჯოხი საგანს ეხება (Plotne, 1884, გვ. 44). ამასვე ადასტურებს ე. წ. „მანძილზე შეხების“ („Ferntasten“) სხვა ფაქტებიც, ე. წ. „კონვერგენციულ მანძილზე შეხება, დეკარტის მიერ მითითებული (Декарт, изд. 1953, გვ. 115-116) სტერეოგნოსტიკური შეხება (დაწვრილებითი აღწერა იხ. Hausmann, 1937, გვ. 1139 და 1144-1165).

5. წნეხვის, კუნთური და სიმძიმის შეგრძნებები. ამ შეგრძნებებს ჩვენ ერთი მოღალღობისად ეცნობთ. რა მიმართებაა მათ შორის? ქვალიტატურად მათ საერთო აქვთ ის, რომ წნეხვის განცდებს წარმოადგენენ. კუნთური შეგრძნების მარტოვ შინაარსს ძალისხმევის ქვალიტეტი შეადგენს, რომელიც დესკრიფციულად წნეხვის შეგრძნებას წარმოადგენს. სიმძიმის შეგრძნება კი სხვა არაფერია, თუ არ საგანში ობიექტივირებული წნეხვისა თუ კუნთური შეგრძნება-შინაარსი, რომელიც აწევის აღქმასთანაა შეკავშირებული.

სიმძიმის და წნეხვის შეგრძნებები ინტენსივობის მიხედვით კარგად არიან დასაფხურობული. მძიმესა და მსუბუქს შორის ბევრი გარდამავალი ინტენსივობა განიცდება, ასევე, ძლიერ და სუსტ წნეხვათა შორის. დესკრიფციული მიზანდასახულობის ექსპერიმენტებით (Ponzo u. Angyal, 1933) დადგინდა, რომ სიმძიმე-სიმსუბუქე არა მარტო ინტენსივობრივი დახასიათებაა, არამედ ქვალიტატურიც. ცპ-ს ხელში ეძლეოდა ჭურჭელი, რომელშიც წყლის რაოდენობას (სიმძიმეს) ექსპერიმენტატორი ნებისმიერად ცვლიდა. სიმძიმის დიდი დაკლებიასა ჭრებოდა სიმძიმის განცდა (მიუხედავად იმისა, რომ ცპ-ს ზღურბლზე ბევრად ზევით მყოფი გამლიზიანებელი რჩეზოდა ხელში) და თავს იჩენდა სპეციფიკური ქვალიტეტი—სიმსუბუქის განცდა, რომელიც სიმძიმის განცდის არქონებას კი არ ნიშნავს, არამედ ახალი ქვალიტატური განცდაა. ავტორები სწორად დაასკენიან, რომ სიმძიმის შეგრძნებები ბიპოლარობით ხასიათდებიან, ერთ პოლუსზე სიმძიმის ქვალიტეტია, მეორეზე—სიმსუბუქის შეგრძნება, მათ შორის მოთავსებულია გარდამავალი შეგრძნებების რიგი, რომელთა შუა ადგილს იჭერს ნულეული სიმძიმის შეგრძნება. სიმძიმის შეგრძნებების კონტრარული ჯგუფების არსებობა ზუსტად ანალოგიურია სითბო-სიცივის კონტრარულობისა. დასახელებულ ავტორთა აზრით, წონის შეგრძნებათა ლოკალიზაციის მიხედვით ვიღებთ ქვალიტატურად განსხვავებულ შეგრძნებათა ახალ ჯგუფებს. ობიექტში ლოკალიზებული წონა სიმძიმის და სიმსუბუქის ქვალიტეტებში მქლავნდება, სუბიექტში ლოკალიზებული კი შესაბამისად

—კუნთის დაძაბვის შეგრძნებასა და სხეულის სათანადო (წონის აღმქმელ) ნაწილის მდებარეობის აღქმაში. უკანასკნელ ამ პუნქტში შეიძლება არ დავეთანხმოთ მათ. სუბიექტში (უფრო ზუსტად: აღმქმელ ორგანოში) ლოკალიზებული სიმძიმე არა მარტო კუნთის დაძაბვის, არამედ წნეხვის შეგრძნებაშიც იჩენს თავს; სიმსუბუქის შეგრძნების სუბიექტში ლოკალიზაციისას, მართალია, როგორც ეს ჰითითებულ ცდებში დადასტურდა, ადგილი აქვს აღმქმელი ნაწილის მდებარეობის შეცვლის ილუზიურ აღქმას (თუ აწეულ ხელში დაკავებული კურკლის სიმძიმე თანდათანობით მცირდება, განსაზღვრულ პუნქტში განვიცდით. რომ ხელი „დაგრძელდა“), მაგრამ იგი ფენომენოლოგიურად არ მიეკუთვნება განსახილველ შეგრძნებათა მოდალობას. სუბიექტში სიმსუბუქის ლოკალიზაცია იწვევს წნეხვის და კუნთური დაძაბვის საპირისპირო მიმართულების შეგრძნებებს. ობიექტის სიმსუბუქეს უპირისპირდება წნეხვის მოკლების და კუნთური დაძაბვის შემცირების ქვალიტატური სხეულებრივი შეგრძნებები.

საკუთრივ წნეხვის შეგრძნებების ქვალიტეტთა ორი გვუფიქრდება განვასხვაოთ. 1. წნეხვის განცდა მიმდებარეობს ველში, რომელიც შეიძლება ობიექტშიც იქნეს ლოკალიზებული და სხვა შეგრძნებებთან შერწყმისას შეიძლება როგორც ობიექტის სიმაგრე-სიბრტყის განცდა; 2. წნეხვის მოკლების თვისობრივად თავისებური შეგრძნება. თითოეული მათგანი კარგადაა დასაფხუვრებული ინტენსივობრივად.

წნეხვის, კუნთური და წონის შეგრძნებები, როგორც ვნახეთ, ქვალიტეტთა: სკალებს ქმნიან, მაგრამ გვევს სკალა იმავე დროს ინტენსივობრივი ბუნებისაა, აქ ინტენსივობა ქვალიტეტზე მეტადაა გამოხატული, უკეთესად, ვიდრე ქრომატულ ფერთა შემთხვევაში, მაგრამ უფრო ნაკლებად, ვიდრე ბგერის სიძლიერეთა შემთხვევაში. წნეხვის შეგრძნებას სხვაგვარი ინტენსივობრივი ნიშანიც ახასიათებს, წნეხვის გავრცელება მიმდებარე ველში ინტენსივობის გაზრდად განიცდება, ეს კი ხშირად დაწოლის სიძლიერისაგან გათიშული არაა, დიფერენცირებული არაა წნეხვის ექსტენსიური და ინტენსიური განზომილებები.

წნეხვის შეგრძნება ქვალიტეტურად ახლო დგას ტკივილის შეგრძნებასთან. ამის გამო უნდა იყოს, რომ შესაძლებელია წნეხვასა და ტკივილს შორის გარდამავალი შეგრძნებების მიღება.

6. ტკივილი. ტკივილის ინტენსივობა გამოიხატება ტკივილის სიძლიერესა და სისუსტეში, მაგრამ აქ საჭიროა დაზუსტება. სიტყვებს „ძლიერი ტკივილი“ ჩვენ ორი, ერთმანეთისაგან განსხვავებული

ვებული შემთხვევის მიმართ ვხმარობთ. ერთ შემთხვევაში ძლიერს ვუწოდებთ უფრო ფართოდ ან ღრმად გავრცელებულ ტკივილს (ამიტომ შემთხვევითი არ იყო, რომ წარმოიშვა ტკივილის ინტენსივობის გაგება როგორც გავრცელებულობისა), მეორე შემთხვევაში კი გავრცელება უცვლელი რჩება, მაგრამ ტკივილი უფრო ძლიერდება, უფრო მწვავე ხდება. ტკივილის გავრცელებულობა ტკივილის გაღიზიანების ვრცეული სიდიდის ასახვაა, ამიტომ გასაგებია, იგი რაოდენობრივ (თუმცა არა ექსტენსიურ) განცდას, ინტენსივობას წარმოადგენს, რომლის ქვალიტატური ნიშანი სუსტადაა გამოხატული. სამაგიეროდ ტკივილის სიმწვავე, რომელიც ტკივილის გაღიზიანების არავრცეული თვისებითაა გამოწვეული, ქვალიტატური დახასიათებაა, რომელსაც შედარებით ნაკლებად, მაგრამ მაინც ძლიერ, ახლავს ინტენსივობრივი ელფერი. რაც შეეხება ტკივილის ქვალიტატურ ცნობილ სახეებს, როგორიცაა „მჩხელეტი“, „ბასრი“, „მძვერი“ („ტეხვა“) ტკივილები, ესენი ტკივილის შეგრძნებები კი არაა, არამედ აღქმები, რომლებშიც ტკივილს ემატება აღქმის სივრცითი ან ტემპორალური მომენტები, რაც თითქმის საყოველთაოდაა მიღებული დღეს.

ტკივილის თავისებურება მის აფექტურ ხასიათშია, იგი გრძნობის ხასიათს ატარებს, გრძნობა შეგრძნებისაგან გამოცალკევებული არაა და იქვე ლოკალიზდება, სადაც შეგრძნება. ამ მხრივ ტკივილს დადლილობის დროს კუნთებსა და სახსრებში წარმოქმნილი შეგრძნებები თუ შეედრება. ეს და ტკივილის ბიოლოგიური ხასიათის გათვალისწინება, ჰედის ცნობილი ექსპერიმენტული შედეგები კიდევ რომ არ გვქონდეს, საკმარის საფუძველს იძლევა, ტკივილი უძველეს შეგრძნებად ვცნოთ. ტკივილის შეგრძნება ორგანული ქსოვილის რღვევის შესახებ იძლევა სიგნალს და, ცხადია, იგი ადრიდანვე უნდა ჰქონოდა ცოცხალ ორგანიზმებს. რათა მათ თვითდაცვა. არსებობის შენარჩუნება, შეძლებოდათ. მაგრამ ტკივილი არა მარტო ძველი წარმოშობის, არამედ განუვითარებელი შეგრძნებაა. რაც ერთი მხრივ მის ნაკლებად დიფერენცირებულობაში მდგომარეობს. ეს ადვილად აიხსნება ტკივილის შეგრძნების იშვიათობით და ორგანიზმისათვის ტკივილის ნაირსახეობათა ნაკლები მნიშვნელობით. მთავარია ტკივილის მოცემულობა, რა სახისაც არ უნდა იყოს იგი, სულერთია, ორგანიზმი ერთნაირად უნდა განეროდოს მის გამომწვევ წყაროს. სადაც ეს მრავალსახიანობა არსებით როლს თამაშობს, იქ მის ზუსტ ასახვასაც აქვს ადგილი: შინაგანი წარმოშობის ტკივილები არახუსტად და არასწორად (რეფლექტორული ტკივილები) ლოკალიზდება ხშირად, ამ ლოკალიზაციას, კი-

დევაც რომ ზუსტი იყოს იგი, უშუალო ბიოლოგიური მნიშვნელობა არა აქვს, ორგანიზმი პირდაპირი გზით, სულერთია, ამ ტკივილთა გამომწვევი მიზეზებისგან თავს ვერ აღწევს (აღამიანთან კი მას აქვს დიაგნოსტიკური მნიშვნელობა, მაგრამ ეს აზროვნების მეშვეობით ხორციელდება). სულ სხვაა სხეულის ზედაპირზე მიყენებული ტკივილი, მის ლოკალიზაციას დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგანაც ამის მიხედვით უნდა განხორციელდეს ორგანიზმის საპასუხო მოქმედება. ამიტომაცაა რომ ამ სახის ტკივილები შედარებით უკეთ ლოკალიზდებიან (მართალია, შეხების შეგრძნების გავლენით).

7. ტ ე მ პ ე რ ა ტ უ რ ა. ეს მოდალობა სხვებისგან დამოუკიდებელია, სითბო არცერთ სხვა მოდალობის შეგრძნებას არ ჰგავს. ტკივილსა და ტემპერატურის შეგრძნებას შუა მდებარე შინაარსები (მწველი, ცხელი, მსუსხავი სიცივე) მარტივი არაა, ანალიზი მათში საკმარისი სიცხადით ადასტურებს ორგვარ მარტივ ქვალიტეტს: ტკივილსა და ტემპერატურის შეგრძნებას. ტემპერატურის შეგრძნებები ორ კონტრარულ „ძირითად ტემპერატურას“—სითბოს და სიცივეს—შეიცავს. დანარჩენი ქვალიტეტები კი მათ შუა განლაგდებიან სწორხაზობრივად, მათი სკალა სითბოსა და სიცივის რაოდენობრივ სკალადაც ადვილად წარმოგვიდგება. ამიტომ სითბო-სიცივე ქვალიტეტადაც უნდა ვცნოთ და რაოდენობის ასახვადაც. მაგრამ ტემპერატურას, მსგავსად ტკივილისა და წნეხისა, მეორეგვარი ინტენსივობაც ახასიათებს: თერმიული გაღიზიანების გავრცელებულობა (აღმქმელ სხეულში) განიცდება როგორც ტემპერატურის შეგრძნების ინტენსივობის სიდიდე და ზშირად არაა გამოცალკევებული მეორეგვარ ინტენსივობიდან, თუმცა ამ დიფერენცირებისათვის საკმარისია აღამიანმა ერთმანეთს შეუდაროს ისინი.

სითბოს შეგრძნება თუ შევამცირეთ, მივალწვეთ ნეიტრალურ შეგრძნებათა (და გაღიზიანებელთა) ზონას, სითბოს განცდა ქრება და მის ადგილს ჯერ კიდევ ვერ იჭერს სიცივის შეგრძნება, სითბო-სიცივის რეცეპტორთა ერთდროული გაღიზიანებისას კი (მაგ. 30-35° წყალში ხელის ჩაყოფისას) ნულეული შეგრძნება კი არ ჩნდება. აჩამედ სითბო-სიცივის ერთიანი განცდა, შეგრძნება, რომელიც სითბოსა და სიცივეს შორის იმყოფება დესკრიფციულად, თუმცა ანსოლუტურად მარტივი არ უნდა იყოს. თუ მწვავეს შეგრძნებაში მკაფიოდაა გამოსახული ტკივილის ქვალიტეტი, (ცხელის (45-51°) შეგრძნებაში იგი, მართალია, დასტურდება, მაგრამ ასე ცხადად არა. ჩანს. ცხელის შეგრძნება, მისი რეცეპტორის ორმაგობის თეორიის შემქმნელის აღრუცის დაკვირვებით, სითბოს განცდასაც შეიცავს.

და სიცივისასაც. მრთალია, ალრუცის მიერ აღწერილი განცდა შემდგომმა დესკრიფციული მიზნის მქონე ცდებმა დაადასტურა, მაგრამ ეს მარტივი განცდა კი არაა, არამედ რთული განცდაა: ალრუცის ფიზიოლოგიური ახსნაც დასაბუთებული არაა აქამდის (საერთოდ ტემპერატურის რეცეპტორთა საკითხი ღია საკითხად არის დარჩენილი, რაც პშონიკის გამოკვლევის შედეგებითაც — Пшоник 1933, а. — ცხადი ხდება).

8. გეგმო. ფსიქოლოგთა უმრავლესობა ოთხ ძირითად გემოს (მეავე, მლაშე, ტკბილი, მწარე) ცნობს. ცნობილია, რომ შუამდებარე გემოების რიგიც არსებობს. ამ მხრივ ფერად ფერთა შეგრძნებების ანალოგიურია გემოს შეგრძნებები. გემოს მრავალი რთული ქვალიტატური აღქმების არსებობა უდავო ფაქტია. ამ აღქმებში ერთმანეთისგან არაა გათიშული გემოს და მასთან ერთად (სივრცეში და დროში თანხედენით ან უშუალო მეზობლობით) წარმოქმნილი სხვა შეგრძნებები. ცხარე გემო ტკივილთან გემოს შერწყმის შედეგია, მწველი გემო ტემპერატურისა და ტკივილის შეგრძნებათა მიმატებით იქმნება, ასევე ერთვის გემოს შეგრძნებებს შეხების, წნეხის და, ყველაზე მეტად, სუნის შეგრძნებები. შერწყმა ხშირად ისეთ ხასიათსაც იღებს, რომ შეუძლებელი ხდება კომპონენტების დანახვა, მარტივი, გემოსა და სხვა (სუნის, ტემპერატურის და სხვ.) შეგრძნებას შორის მდებარე ქვალიტეტი განიცდება. ჩვენი აზრით, გემოს მიმართაც ორგვარი ინტენსივობა უნდა დაგადასტუროთ: გემოს ინტენსივობა, რომელიც ქვალიტატურ ნიშანსაც კარგად გვიჩვენებს (მაგ., განსხვავება სხვადასხვა კონცენტრაციის სუფრის ქარილის ხსნართა თანაბარი სივრცითი ზემოქმედებით გამოწვეული მლაშე გემოთა შორის) და გემოს ინტენსივობა, რომელიც სივრცითი გავრცელებითაა გამოწვეული და განსაზღვრულ პირობებში ადვილად განირჩევა პირველი ინტენსივობისაგან, თუმცა ჩვეულებრივად მისგან გამოცალკევებული არაა: ერთი კონცენტრაციის ხსნარით რეცეპტორებზე სხვადასხვა სივრცითი ზემოქმედებისას სწორედ ეს ინტენსივობრივი განსხვავება იჩენს თავს. მისი განსხვავება პირველისაგან ადვილად დასტურდება, თუ ერთმანეთს შევადარებთ შეგრძნებას, რომელიც მცირე კონცენტრაციის ხსნარის ვრცეული ზემოქმედებითაა აღძრული და შეგრძნებას, რომელიც კონცენტრაციული ხსნარის წერტილობრივი ზემოქმედებითაა გამოწვეული. ამ შემთხვევაში ჩვენ „წინააღმდეგობრივ“ შეფასებებს ვიღებთ, პირველი მეორეზე ძლიერია, მეორე — პირველზე, ეს წინააღმდეგობა მალე

სწორდება, პირველი ფასდება როგორც უფრო ვრცელი და ძლიერი, მეორე კი როგორც ქვალიტატურად უფრო მეტად წარმოდგენილი გემო.

9. ს უ ნ ი. სუნის შეგრძნებებიც გემოს ანალოგიურად უნდა დავახასიათოთ, ოღონდ, აქ გაცილებით მეტი ქვალიტატური ჯგუფები შეინიშნება, რომელთა დაწვრილებითი დახასიათება, რაც გვხვდება ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში, აქ შორს წაგვიყვანდა, მით უმეტეს, რომ აზრთა დიდ სხვაობას აქვს ადგილი და მტკიცედ დადგენილი დესკრიფციული მსჯელობები ნაკლებად გვხვდება. სუნისა და გემოს შეგრძნებების მკიდრო კავშირს და მსგავსებას საფუძვლად უდევს გამომწვევ გამლიზიანებელთა ნათესაობა (ორივეს იწვევს ქიმიური, უმთავრესად—ორგანული, გამლიზიანებლები) და მათი ერთდროული მოქმედება, რაც აძნელებს ამ ორი მოდალობის დიფერენციაციას, არახელსაყრელ პირობებს უქმნის მას.

სუნის შეგრძნებათა ქვალიტატური სიმრავლის არსებობა და ქვალიტეტთა რიგის ნაკლები ინტენსივობრივი ხასიათი გასაგებია: სუნის შეგრძნება ასახავს მრავალფეროვან ქიმიურ შენაერთებს, რომლებიც თვისობრივად დიდად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან (ეს უდავოდ შეიძლება მივიჩნიოთ, თუმცა სუნის გამლიზიანებელთა, როგორც გამლიზიანებელთა, ბუნება ჯერ კარგად არაა შესწავლილი—იხ. Бронштейн, 1950, გვ. 216-228).

4. შეგრძნებების კლასიფიკაცია მათი ადგილის მიხედვით ალქმაში

შეგრძნებების ქვალიტატური დაყოფა შეგრძნება-შინაარსთა კლასიფიკაციად მივიჩნიეთ, მაგრამ შეგრძნებას არა მარტო შინაარსი ახასიათებს, არამედ „აქტიური მხარეც“, მას განსაზღვრული ადგილი უკავია ალქმაში, განსაზღვრულ მნიშვნელობას იძლევა ალქმის საგნის საზრისის წვდომისათვის, იგი აფორმებს ალქმის საგანს. ყველა შეგრძნებას ალქმის საგნის გაფორმებაში თანაბარი და ერთსახელიანი მნიშვნელობა არ ენიჭება. შეგრძნებათა დაყოფა მათი ამ ადგილის მიხედვით ალქმაში, შეგრძნებების კლასიფიკაციად უნდა მივიჩნიოთ, რამდენადაც არსებითი სპეციფიკური ნიშნის საფუძველზეა წარმოებული.

ალქმის სტრუქტურული ხასიათი აქვს. პირველ რიგში ეს თავს იჩენს ფონისა და ფიგურის (ალქმის საგნის) დაპირისპირებაში. ალქმის საგანი ფონისაგან გამოყოფით პოულობს თავის საზღვრებს და

ამით იქცევა აღქმის (ცნობიერების) საგნად. ფონის გრძნობადი მასალა აღქმაში მონაწილე შინაარსად უნდა ჩავთვალოთ, იგი სავსებით დაქვემდებარებულია აღქმის საგნის წვდომის ამოცანებისადმი, მისი როლი აუცილებელი და ნეგატიური ხასიათისაა, ის საჭიროა მხოლოდ იმისთვის, რომ მისგან გაიმიჯნოს აღქმის საგანი და საგნის გამფორმებელი შეგრძნებები.

მაგრამ არც აღქმის საგანია სტრუქტურულად პომოგენური, ის განსაზღვრული იერარქიული სტრუქტურით ხასიათდება. აღქმის საგნის წვდომა ჩვეულებრივ მხოლოდ შეგრძნებების მასალაზე დაყრდნობით კი არ ხორციელდება, არამედ უფრო მსხვილი და ერთგვარი დამოუკიდებელი საზრისის მქონე ერთეულების — ნაწილების — ნიადაგზე. საგნის ნაწილის განცდა რომელსაც ჩვენ დაქვემდებარებული საგნობრიობას ვუწოდებთ, მთლიანი საგნის საზრისის წვდომას ემსახურება, მაგრამ თვითონ მისი საზრისის წვდომა შეგრძნების ნიადაგზე ხდება. ამის მიხედვით შეგრძნებას აღქმაში სხვადასხვა ადგილი შეიძლება ეკავოს, იგი ან აღქმის მთლიანი საგნის უშუალოდ გამფორმებელი შინაარსია, ან მხოლოდ დაქვემდებარებული საგნობრიობისა, რომლის მეშვეობითაც იქცევა მთლიანი (და დაქვემდებარებული) საგნის შინაარსად.

მეორეს მხრივ, ვფიქრობთ, შესაძლებელია შეგრძნებების დაჯგუფება მათი ცნობიერებაში დომინანტურობის მიხედვით. მართებულად უნდა მივიჩნიოთ აღქმის განხილვა არა როგორც უსათუოდ მომენტური განცდისა, არამედ როგორც ისეთი პროცესისა, რომელიც დროში იშლება და განსაზღვრულ აქტიუობასაც მოითხოვს აღმქმელისაგან (საბჭოთა ფსიქოლოგთაგან ამ აზრს ავითარებს ვოლკოვი. Воляков, 1950, გვ. 376-377 და 383). აღქმა შემეცნებითი ფსიქიკური პროცესია, ამ პროცესში აღქმის საგნის შემეცნება მდიდრდება საგნის ცალკეული მხარეების გრძნობადი შემეცნებით. პირველი აღქმა საგნისა, განსაკუთრებით — თუ ეს საგანი ნაკლებად ცნობილია აღმქმელისათვის, არ ხასიათდება სავსეობით: არაა ყოველი ნაწილისა და მხარის სრული (ან, ზოგჯერაც — სწორი) ცნობიერება. ამ ნაკლს ავსებს აღქმის პროცესი, რომელიც მხარეებისა და ნაწილების გაცნობიერებაზეა მიმართული. ასეთ აქტს მივმართავთ, რომ შემდეგ კვლავ დაუვრუნდეთ აღქმის საგნის. საერთო ცნობიერებას, მაგრამ უკვე სრულს, სავსეს. ახლა საგანი

სხვაგვარი გახდა, მიიღო ახალი შიგადაწვევრეცა, ახლა უკვე ისეთი მხარეებიც განიცდება, რომელთა ცნობიერება პირველად ან სულაც არ გვექონდა, ან მეტად დიფუზური სახით გვეძლეოდა, ან შეუძლოდ მით სხვაგვარად ვგულისხმობდით (სხვა „გრძნობადი არსებითი ნაწილი“ განიცდებოდა). ეს იმას არ ნიშნავს, თითქოს ცალკეული მხარის განხილვისას ჩვენ სულ სხვა აღქმაზე გადავდივით და ცნობიერებიდან განიღვენა აღქმის მთლიანი საგნის განცდა და დამაქვეყნებარებელი მოქმედება ამ საგნისა. არა, აღქმის საგანი ამ მდგომარეობას მაინც ინარჩუნებს (მაშინაც კი, როცა, მაგ. ოპტიკურა აღქმის შემთხვევაში, მისი სხვა არსებითი ნაწილები მხედველობის ველს გასცდნენ. ამ შემთხვევაში მათ მაინც განვიცდით როგორც გრძნობად არსებით თვისებებს). ჩემს წინ დევს ახალი მარკის საათი. პირველი თვალის მოვლებით მისი საერთო სახე შემოდის ცნობიერებაში. მაგრამ მე ამით არ ვკმაყოფილდები ბუნებრივად (და არა აზრის სპეციალური ჩარევის, კითხვის დაყენების გზით, როგორც ვოლკოვს ესმის ეს—იხ. მითითებული ადგილი. აზრის ჩარევას ხშირად მართლაც აქვს ადგილი, მაგრამ ამ შემთხვევაში ცნობიერ. მე თოდურ დაკვირვებასთან გვაქვს საქმი და არა აღქმის დამოუკიდებელ პროცესთან) და ცნობიერი აქტივობის გარეშეც ვიწყებ მისი მხარეების განხილვას: ახლა საათის საერთო ხატი ერთგვარად უკანა პლანზე იწევს და ციფერბლატზე გამოსახული ციფრების რიგი დგება წინა პლანზე. დანარჩენი შინაარსი ერთგვარად უახლოვდება ფონის განცდას, მაგრამ მხოლოდ იმით, რომ გრძნობად სიცხოველეს კარგავს ასე თუ ისე, მაგრამ მაინც განიცდება როგორც დამაქვეყნებარებელი გრძნობადი არსი: ციფრების განლაგება მისი ერთი მხარეა, მას ექვემდებარება, მისი საზრისის წყდომის ამოცანას ემსახურება. საჭიროა ამ ორი სხვადასხვა აქტის აღსანიშნავად ტერმინებიც შემოვიღოთ: პირველს საგნის მთლიანი წვდომის აქტს ვუწოდებთ, მეორეს კი საგნის რომელიმე მხარის წვდომის აქტს. ერთი და იგივე გრძნობადი შინაარსი (შეგრძნება) სხვადასხვაად გილსიქერს აღქმაში იმის მიხედვითაც, საგნის მთლიანი წვდომის აქტში მონაწილეობს იგი, თუ საგნის იმ მხარის წვდომის აქტში, რომლის შემეცნებაც მას უშუალოდ ევალება. რაკი ასეთ მხარეს შეიძლება თვითონ მარტივი გრძნობადი შინაარსი წარმოადგენდეს, გასაგებია, შეგრძნება-შინაარსის აღქმის გამოკვლევა ერთგვარად შეგრძნების შინაარსის ბუნების გამოკვლევის ამოცანასაც ასრუ-

ლებს. ამ მნიშვნელობით ვლასარაკობდით მათ ნათესაობაზე პირ-ველ თავში.

III. შეგრძნებათა ტემპორალური და სივრცითი შეკავშირება

შეგრძნებების ურთიერთმიმართების და ურთიერთშემოქმედების გარდა არსებობს შეგრძნებათა ურთიერთშეკავშირება. შეკავშირების ორი სახე უნდა გავარჩიოთ — სივრცითი და ტემპორალური. ორივე სახე აღქმის აგებას ემსახურება. ვრცეული საგნის აღქმისათვის აუცილებელია ამ აღქმის შინაარსების—შეგრძნებების—როგორც სივრცითი, ისე დროის ნიშნით შეკავშირება, ხოლო საგნის ისეთი განცდისათვის, რომლის არსებით დახასიათებაში არ შედის სივრცის ნიშანი (მაგ., მელოდიისათვის) აუცილებელია მხოლოდ ტემპორალური შეკავშირება.

ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვავოთ სამი რამ: გამლიზიანებელთა კავშირი დროში და სივრცეში (1), შეგრძნებების ასეთივე კავშირი (2) და ამ კავშირის განცდა (3). პირველი დანარჩენთა საფუძველს წარმოადგენს, ესენი მას ასახავენ, გამლიზიანებელთა კავშირი ჩვეულებრივად შეგრძნებათა კავშირში და მის განცდაში პოულობს გამოხატულებას. ასახვა აბსოლუტურად სრული, გასაგებია, არ არის. მსგავს შეგრძნებებს შორის არსებული სივრცითი მცირე ინტერვალი არ შეიმჩნევა (რასაც ეყრდნობა მხედველობის სიმახვილის ცნება და გაზომვა) და განვიცდით შეგრძნებათა უწყვეტ კავშირს სივრცეში. ასევე უნდა ითქვას დროში შეკავშირების შესახებაც: ძალზე მცირე ინტერვალები არ შეიმჩნევა, ორი შეგრძნების მაგიერ ერთი ხანიერა შეგრძნება ჩნდება (ამას ეყრდნობა ბგერათა შერწყმის კრიტიკული სიხშირის ცნება და გაზომვა). თუ ერთდროულად სივრცეშიც და დროშიც მცირე ინტერვალებს ავიღებთ, მოძრაობის განცდა (ე. წ. ფი-ფენომენი) აღიძვრის.

ექსპერიმენტული გამოკვლევებით დადგინდა, რომ აღწერილი კრიტიკული ინტერვალების (მხედველობის სიმახვილე, ბგერის შერწყმის კრიტიკული სიხშირე და ფი-ფენომენი) სიდიდე იცვლება სხვა შეგრძნებების ან სხვა რომელიმე ფაქტორის გავლენით (იხ. თავში შეგრძნებათა ურთიერთშემოქმედების შესახებ). თავის მხრივ, ინტერვალების სიდიდე განსაზღვრულ კვალს ასევეს შეკავშირების წევრ შეგრძნებათა ურთიერთშეგავლენაზე (იხ. იქვე). დროით-სივრცით კავშირში ერთი მოძალაობის შეგრძნებები იმყოფებიან, მაგრამ

ასეთი ადგილი, შესაძლებელია, ჰეტერომოდალურმა შეგრძნებებმა დაიკავეთ.

სივრცეში გამლიზიანებლები შეიძლება დიდად იყვნენ დაცილებული, ამ შემთხვევაში შეგრძნებებიც სივრცითად ერთმანეთისაგან არიან დაცილებული და განცალკევებულია განიცდებიან, ხოლო თუ სივრცითი ინტერვალი არც ისე დიდია, ჩნდება სივრცეში მეზობლობის სპეციფიკური განცდა, რომელიც თვისობრივად განსხვავდება განცალკევებისაგან: აქ შეგრძნებები განიცდებიან ვით ერთმანეთის სივრცითი გაგრძელებად. ეს ფაქტი გეშტალტფსიქოლოგიაში მითითებულია როგორც „შემაერთებელი ხაზების“ („Brückenlinien“) მოვლენა (Metzger, 1936, გვ. 26—27) და გაგებულია როგორც აუხსნადი გეშტალტის კანონის (სიახლოვის ფაქტორის) გამომჟღავნება. სინამდვილეში ამ მოვლენას აღქმის საგნობრიობა განსაზღვრავს: ახლობელი შინაარსები ჩვეულებრივად ერთ სივრცითად გამოყოფილ საგანს ეკუთვნის, ამიტომ სადაც კი ახლობლებს ვპოულობთ, მათ ვაერთსაგნებთ. საგანი რომ გადამწყვეტია, ეს თვითონ გეშტალტფსიქოლოგიაში დაგროვილი ფაქტებით შეიძლება დავამტკიცოთ: ცნობილია, რომ გამოცდილების ფაქტორი, რომლის ქვეშაც გეშტალტისტები უკანონოდ გულისხმობენ მხოლოდ ახლო წარსულის გამოცდილებას და მხოლოდ კონკრეტულ გამოცდილებას, არღვევს სიახლოვის ფაქტორის მოქმედებას. თუ გამოცდილების სრულ გავლენას გავითვალისწინებთ, თეორიულად სავსებით ცხადი გახდება, რომ თვითონ სიახლოვის (და გეშტალტის სხვა) კანონები გამოცდილების კანონებია, გამოცდილებას კი ობიექტური სინამდვილის ჩვენზე ზემოქმედება განაპირობებს. გამოცდილება ობიექტური სინამდვილის თვისებების (და სუბიექტის მოთხოვნილებების) შესაბამისად აფორმებს „გრძნობად მნიშვნელობებს“, აზრიან შენადგენებს, რომლებიც თანდათან მყარდებიან და კატეგორიულ ფუნქციას იძლევენ, ახლა ჩვენ შეგრძნებათა სიმრავლეში წესრიგს განვიცდით, რომელიმე გრძნობად არსს ვპყრეტთ, რომელიმე გრძნობად კატეგორიაში ვათავსებთ სენსორულ შინაარსს. არსებობს ზოგადი (ყველგან მოქმედი) და კერძო გრძნობადი მნიშვნელობები. პირველნი მეტ გამოცდილებას ეკუთვნის, რის გამოც კერძოებთან შედარებით მეტი ძალითაც მოქმედებენ და სძლევენ მათ. ამიტომ გასაგებიცაა, რომ კონკრეტული ახალი გამოცდილება ნაკლებ წინააღმდეგობას უწევს გეშტალტის სხვა ფაქტორებს, რომლებიც, სინამდვილეში, ხანგრძლივი ფილმის და ონტოგენეტური გამოცდილების ნაყოფია. თუ ეს არ გავითვალის-

წინეთ, გეშტალტფსიქოლოგიის დაძლევის ვერ მოვანერხებთ და მასთან ერთად უნდა ვცნოთ გამოცდილების როლის უსუსურობა¹¹. შეგრძნებათა სივრცითი ურთიერთკავშირი საგანთა სივრცითს თვისებებს ასახავს და გასაგებია, რომ დიდ გამოცდილებას ეფუძნება, სივრცითად მეზობლობა (განსაზღვრული მუდმივობა ამ კავშირისა) ერთ საგანში შეკავშირებულ შეგრძნებებს ახასიათებს, ამიტომ საკმარისია განსაზღვრულად დაუახლოვდეს შეგრძნებები ერთმანეთს სივრცეში, რომ მათი მეზობლობის, ერთგვარი უწყვეტობის, მთლიანობის განცდამ იჩინოს თავი: სივრცითად მეზობელ შეგრძნებებში ერთ (დიდი გამოცდილებით გამყარებულ) მნიშვნელობას, ერთ ვრცელ საგანს, ვკვრეთ.

მაგრამ, თუ გამლიზიანებელთა შორის ინტერვალი არ არის ან ძალზე მცირეა, უშუალო სივრცითი მეზობლობის განცდა წარმოიშობა, შეგრძნებები ერთმანეთის უშუალო სივრცითს გაგრძელებას წარმოადგენენ.

შეგრძნებების ვრცელი შეკავშირების ანალოგიურია დროში შეკავშირება: დროში დიდად დაცილებული შეგრძნებები განცალკევებულებად განიცდებიან, უფრო ახლო მყოფნი კი — დროში მეზობლებად, ხოლო გამლიზიანებელთა უშუალო ტემპორალური მეზობლობა (ან მცირე ინტერვალთ დაცილება) — დროში უშუალო მეზობლობად; შეგრძნებები (როგორც დღეს დადასტურებულია — კიდევ რომ ჰეტერომოდალურნი იყვნენ ისინი) ამ შემთხვევაში უშუალოდ აგრძელებენ ერთმანეთს დროში.

შეიძლება თუ არა ერთსა და იმავე სივრცეში ერთდროულად განვიცადოთ ორი შეგრძნება?

ერთი და იგივე მოდალობის შეგრძნებათა ასეთი კავშირი შეუძლებელი უნდა იყოს. მაინც უნდა განვიხილოთ შეგრძნებათა ინტრამოდალური ერთიანობის, სივრცის ფერების, გამკვირვალე ფერებისა და ჩრდილისა და განათების ფერთა პრეტენზიები ამ მხრივ.

¹¹ ვოლკოვი უამისოდ ცდილობს ექსპერიმენტულად ცხადჰყოს გამოცდილების გადანწყვეტი როლი აღქმაში, და სწორედ ამიტომ, რომ ვერაფრით ასაბუთებს თავის სწორ მიხედვას. იგი მხოლოდ იმეორებს თვითონ გეშტალტფსიქოლოგიაში ცნობილ ექსპერიმენტებს, რომლებიც გამოცდილების მიერ გეშტალტის სხვა ფაქტორთა დაძლევის კერძო შესაძლებლობასა დადასტურებენ (Борков, 1950, გვ. 396—403).

არსებობს შეგრძნებათა ინტრამოდალური ერთიანობა, ერთი რომელიც შეგრძნება ატარებს მეორე რომელიც ქვალიტატურ ნიშანს. მაგრამ ეს მეორე ქვალიტეტი როგორც პირველის ტოლფასოვანი და მისგან ცალკე მდგომი კი არ განიცდება, არამედ მის ნიშანს წარმოადგენს. ამრიგად ორი შეგრძნების ერთდროულობა კი არ გვეძლევა, არამედ ერთ შეგრძნებასთან გვაქვს საქმე. სივრცის ფერი შეიძლება აესებდეს მანძილს რომელიმე სიბრტყეში მოთავსებულ ფერამდე. აქ ერთდროულად განიცდება ორი ფერი, მაგრამ არა ერთ, არამედ სხვადასხვა სივრცეში: პირველს ან განსაზღვრულ სივრცე არ უკავია, ან სუბიექტიდან სიბრტყემდე მდებარე სივრცის ფერად განიცდება, მეორე კი ამ სივრცის ბოლოში მდებარე სიბრტყის ფერია. საესებით ასეთივეა გამკვირვალე ფერის დამოკიდებულება მის იქით განცდილ ფერთან: დ. კაცის სწორი დაკვირვებით, გამკვირვალე ფერი ლოკალიზდება დაახლოებით იქ, სადაც იმყოფება გამომწვევი გამკვირვალე საგანი (Katz, 1930, გვ. 21). ანალოგიურია ჩრდილისა და განათების განცდები. ჩრდილი და განათება ან არ განიცდებიან ზედაპირის ფერისაგან დამოუკიდებელ ფერებად (შეერწყმიან მას), ხოლო როცა ჩრდილად და განათებად განიცდებიან, გვეძლევიან როგორც ზედაპირის ფერზე ზიდ გადაკრული (სხვა სიბრტყეში მდებარე) ფერები (პერინგის დაკვირვება განათებაზე, კაცის დაკვირვება ჩრდილზე. იხ. იქვე, გვ. 61).

თუ, ამრიგად, შეუღლებელია ორი ინტრამოდალური შეგრძნების ერთ სივრცეში ერთდროულად განცდა, ყოველთვისაა შესაძლებელი, და დიდ როლსაც თამაშობს სინამდვილის ასახვაში, პეტერომოდალურ შეგრძნებათა ასეთი შეკავშირება (მაგ., ვხედავთ ფერად სივრცეს, საიდანაც იმავე დროს გვესმის ტონი), ერთდროულად ერთ სივრცეში ვანვიციდით ტემპერატურას, შეხებას და ა. შ.). ამ განსხვავებას აქვს ფსიქოფიზიკური და შემეცნებითი საფუძველი: ობიექტურად ერთი სივრციდან ყოველთვის შეიძლება ერთდროულად მომდინარეობდნენ სხვადასხვა რიგის გამლზიანებლები (მაგ., პერის რხევებიც აღიძვროდეს და ელექტრო-მაგნიტური ტალღებიც, ან: ვიბრაციასაც ჰქონდეს ადგილი და თერმიულ მოვლენასაც): გვაქვს რა თითოეულის ცალცალკე ამსახავი გრძნობის ორგანო. ჩვენ ამ ერთდროულ და ერთსივრცულ კავშირს ავსახავთ კიდევ განკუთვნილ. მაგრამ, როცა ერთი სიბრტყიდან ერთდროულად მოედინება ორი ერთნაირი რიგის გამლზიანებელი (მაგ., სხვადასხვა სიხშირის ელექტრომაგნიტური რხევები). ისინი ან ფიზიკურ სფეროშივე შეერწყმიან ერთმანეთს, ან ფიზიოლოგიურში (რადგანაც ერთი

გრძნობის ორგანოს ორ მეზობელ ადგილს ეცემიან — მაგ., ფერთა პერიფერიული ფიზიოლოგიური შერწყმა ერთ მარტივ ფერად).

შეგრძნებათა სივრცითი შეკავშირება უნდა განვასხვაოთ სივრცის აღქმისაგან. პირველი შეგრძნებათა ურთიერთობის მოვლენაა, მეორე კი — სივრცის გრძნობადი აღქმა, მართალია სივრცის აღქმისათვის შეგრძნებათა შეკავშირებას დიდი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს, მაგრამ უნდა უარვყოთ ემპირიული ფსიქოლოგიის მიერ განვითარებული თვალსაზრისი სივრცის აღქმის შესახებ, თითქოს სივრცის აღქმა მხოლოდ შეგრძნებათა განწესრიგების ან შეგრძნებათა უშუალო ნიშნების საფუძველზე (ლოცეს შეხედულების თანახმად: შეგრძნების ლოკალური ნიშნების საფუძველზე; Lotze, 1852, გვ. 325-435) ხორციელდებოდეს. სივრცე ობიექტურად არსებობს, იგი ობიექტური არსებობის ფორმაა. მატერიალური სინამდვილე ჩვენზე ზემოქმედებას ახდენს თავისი სივრცითი თვისებებით, ამ ზემოქმედების შედეგად ხორციელდება სივრცის ასახვა, მისი აღქმა. მართალია, სივრცე სენსორულ შინაარსში აღიქმება (რაც იმიტომ განპირობებული, რომ ჩვენზე ზემოქმედებას ახდენს არა ცარიელი სივრცე, რაც ფიქტია, არამედ მატერია, რომელიც შეგრძნების ქვალიტეტითაც აისახება), მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ თვითონ სენსორული შინაარსია მისი აღქმის საფუძველი. ჩვენ ქვემოთ ვნახავთ, რომ სივრცის აღქმა შეგრძნებების (ცნობიერი) ურთიერთობის გარეშეც მიმდინარეობს, რომ არსებითია არა შეგრძნებათა შეკავშირება (ან სხვა მიმართება), არამედ გამლიზიანებლისა და გალიზიანების სივრცითი ხასიათი.

IV შეგრძნებათა დიფერენციაციის საკითხი

1. შეგრძნებათა დიფერენცირებაშულობა და მისი სახეები

კომპლექსური (ან რამდენიმე განზომილების მქონე ერთი) გამლიზიანებლის ერთდროული ზემოქმედება რომელიმე ცალკეულ გრძნობის ორგანოზე, ან ერთდროულად სხვადასხვა გრძნობის ორგანოთა გალიზიანება, ყოველთვის ერთნაირ შეგრძნებებს არ იწვევს. ჩვენ ამჟამად მხედველობაში გვაქვს არა შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის ფაქტი, რომელიც ამ დროს იჩენს თავს, არამედ წარმოქმნილ აღქმაში ცალკეულ წევრთა, შეგრძნებათა გარჩევა, დიფერენცირებული ცნობიერება. დიფერენცირებული, რამდენიმე ცალკეული შემადგენელი ნაწილის თუ სხვადასხვა მხარის მქონე, გამლიზიანებე-

ლი ზოგჯერ იწვევს ამ ნაწილთა თუ მხარეთა დიფერენცირებულ სენსორულ ცნობიერებას, ხოლო სხვა შემთხვევაში ერთ უდიფერენცირებელ, ან ნაკლებადდიფერენცირებულ, განცდას. მაგ., შეხება-სა და ტემპერატურის გამლიზიანებელთა ერთდროული ზემოქმედება (ერთ მიმღებ ველზე) ერთ მთლიან შეგრძნება-შინაარსს წარმოქმნის. ორი ელექტრომაგნიტური ტალღის ერთდროული ზემოქმედებით თითოეულის ცნობიერება კი არ წარმოიშვება (მაგ. წითელი ფერისა და ყვითლის შეგრძნებები), არამედ ერთი, „შერწყმული“ შეგრძნება (ნარინჯისფერი). დიფერენცირებულობის სხვადასხვა სახეებს ვპოულობთ ერთი მარტივი, მაგრამ სხვადასხვა მხარეების მქონე, გამლიზიანებლით გამოწვეულ შეგრძნებაშიც: მხედველობითი შეგრძნება ყოველთვის ერთნაირად ვერ ასახავს მარტივი გამლიზიანების (მონოქრომატული ტალღის) სიგრძეს და ამპლიტუდას (სხვადასხვა სიგრძის ტალღები ხან განსხვავებულ ქვალიტეტებად განიცდებიან, ხანაც სავსებით ერთნაირად), არათანაბრადაა ერთმანეთისაგან გათიშული ტალღის ამპლიტუდისა და სიგრძის ცნობიერებაც (ბეცოლდ-ბრიუესი ეფექტი).

შეგრძნებების დიფერენცირებულობა თავს იჩენს სივრცითი და ტემპორალური განცალკევების სახითაც, მაგრამ ეს შემთხვევა გამლიზიანებელთა სივრცითი და დროითი კავშირის დიფერენცირებულ ასახვას წარმოადგენს, საკუთრივ შეგრძნების დიფერენციაცია კი ერთ შეგრძნებაში სხვადასხვა შინაარსეული მხარეების გამოყოფაში, ან ერთი შინაარსის შეგრძნების სხვადასხვა შინაარსის შეგრძნებად განვითარებაში მდგომარეობს.

აუცილებელია ერთმანეთისაგან გავთიშოთ შეგრძნების დიფერენცირებულობა და დიფერენციაცია. დიფერენციაცია პროცესია, რომელიც ფილოგენეტურად, ონტოგენეტურად და აქტუალურად (იხ. ქვემოთ) მიმდინარეობს, დიფერენცირებულობა კი ამ პროცესის შედეგია, პროცესის რომელიმე დროითს მომენტზე მიღწეული მდგომარეობაა, ამ მდგომარეობის სტატიკური განხილვის შედეგად გვეძლევა.

შეგრძნებათა დიფერენციაციის ცნება ფსიქოფიზიკური და შემეცნებისთვორიული ხასიათის შინაარსს შეიცავს, დიფერენციაციის პროცესის არსი დიფერენცირებულ გამლიზიანებელს გულისხმობს და მისი შესატყვისი ცნობიერების, ცნობიერების დიფერენცირებული ფსიქიკური შინაარსის წარმოქმნაში, მის ასახვაში მდგომარეობს. ამ მნიშვნელობით შეგრძნებათა დიფერენცირებულობის სამი სახის შესახებ უნდა ვიმსჯელოთ: გამლიზიანებლის მოცემული მხა-

ჩვენის სრული დიფერენციაციის (1), სრული უდიფერენცირებლობის (2) და მათ შუა მდებარე, არასრული დიფერენცირებულობის (3) შესახებ. არასრული დიფერენცირებულობა შეგარძნებისა დესკრიფციულად განსხვავდება პირველი ორი სახისაგან; იგი მათ იმით პავს, რომ ჭერ კიდევ ურთ შეგარძნებას წარმოადგენს, მათგან კი იმით განსხვავდება, რომ არ არის „ერთწევრა“ შეგარძნება, რამდენიმე მომენტს შეიცავს (მაგ., გვეძლევა ერთი მთლიანი ტემპერატურული შეგარძნება, მაგრამ, როგორც ამ ერთის მომენტები, ცნობიერებაში ორი მხარეა წარმოდგენილი, სითბოც და სიცივეც). აქედან ცხადია შეგარძნების დიფერენცირებულობის განცდის აღწერის დიდი მნიშვნელობა, ამ აღწერის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა დიფერენციაციის პროცესის წვდომა. აღწერა ერთგვარ დამოუკიდებლობას იმითაც იპოვებს, რომ შეგარძნების დიფერენცირებულობა ზოგჯერ არ თანხვდება გამღიზიანებლის დიფერენცირებულობას, ადგილი აქვს ილუზიურ დიფერენცირებულობას (მაგ. ერთ შეგარძნებაში განიცდება აქტუალური გამღიზიანებლის ინადექვატური შინაარსიც — შეგარძნებათა ინტერმოდალური ერთიანობის ცნობილი ფაქტები), რაც სუბიექტური ფაქტორების მოქმედებით არის განპირობებული.

შეგარძნების დიფერენცირებულობის შემდეგი ძირითადი სახეები დგინდება დესკრიფციულად 1. ერთი მარტივი შეგარძნება (ფსიქოფიზიკურად თუ დავახასიათებთ, იგი ორი მოპირდაპირე მდგომარეობისაა—სრული უდიფერენცირებულობისა და სრული დიფერენციაციის დროს); 2. ერთ შეგარძნებაში ჩანს ორი შინაარსეული მხარე, შესაძლებელია დომინანტობას ცნობიერებაში ხან ერთი იპოვებდეს, ხან მეორე (როგორც შეგარძნების ქარაქტერისტიკებზე ვნახეთ); 3. ერთი შეგარძნება ატარებს თავის ქარაქტერისტიკად მეორე სენსორულ შინაარსს, რომელიც დამოუკიდებელი შინაარსი კი არაა, არამედ პირველის თვისებად განიცდება.

დიფერენცირებულობის განცდა (და დიფერენციაციის პროცესიც) ინტერმოდალურ შეგარძნებებსაც შეეხება და ინტერმოდალურებსაც. ინტერმოდალური დიფერენციაცია გამღიზიანებელთა მეტად დიფერენცირებულ მდგომარეობათა ასახვაა. ვიდრე ინტერმოდალური, რის გამოც მეტადაა განვითარებული. ზემოთ ჩამოთვლილი სამი სახე გვხვდება როგორც ინტერ-, ისე ინტერმოდალურადაც. შევჩერდეთ მესამე სახეზე. იგი ნორმალურ პირობებში კომპლექსური გამღიზიანებლის შედეგად იჩენს თავს, მაგრამ ხშირად ილუზორულადაც წარმოიქმნის, ერთი მარტივი გამღიზიანებლის ზემოქმედ-

დებით აღექვატურ შეგრძნებასთან ერთად ჩნდება ინადექვატური: შინაარსის, როგორც მისი თვისების განცდა. ამ შეგრძნებას შეგრძნებათა ერთიანობის განცდა გაცილებით უფრო ხშირი მოვლემოდალური ერთიანობის განცდა გაცილებით უფრო ხშირი მოვლენაა, ვიდრე ინტერმოდალური ერთიანობისა, და, მიუხედავად ამისა, ფსიქოლოგთა ყურადღება ამ უკანასკნელზეა გამახვილებული, პირველი კი მთლიანად ყურადღების გარეთ რჩება. შეიძლება ეს იმიტაცაიხსნებოდეს, რომ ინტერმოდალური ერთიანობა თავისი უჩვეულობით (იგი „სენსორული ალოგიზმია“ იმ მნიშვნელობით რომ შეიცავს ერთმანეთის გამომჟიცხველ შინაარსებს, ხმა და სიცივე ერთადაა წარმოდგენილი, ხმას მიეწერება სიცივის ქარაქტერისტიკა) თავისთავად, პასიურად იპყრობს ყურადღებას, ამას მეცნიერული თვალსაზრისით, ცხადია, არავითარი გამართლება არა აქვს. გამართლებას იგი პოულობს მხოლოდ მაშინ, როცა გამოყენებული იქნება მეთოდოლოგიურად (გამონაკლისისა და ანომალიის ასეთი მნიშვნელობა დღეს დავას არ იწვევს).

დიფერენციაციის ფიზიოლოგიურ საფუძველს ანალიზატორში მიმდინარე ანალიზის პროცესები უნდა წარმოადგენდეს. ი. პ. პავლოვი ანალიზატორში გულისხმობს ნერვულ აპარატს, რომელიც შედგება პერიფერიული დაბოლოებისაგან (რეცეპტორი), შესაბამისი ნერვისა და ამ ნერვის დაბოლოებისაგან თავის ტვინში. პავლოვის ლაბორატორიაში (იხ. Павлов, 1949, გვ. 144—154; და სხვ.) შესწავლილ იქნა ანალიზატორის ცენტრალური ნაწილის მოქმედების მექანიზმი ანალიზი ორგანოა, ელემენტარული, პერიფერიული ანალიზი და უმაღლესი, ქერქული. პავლოვის და მისი თანამშრომლები ცდები უმთავრესად შეეხებოდა პირობით-რეფლექსური ხასიათის რეაქციის დიფერენციაციას, მაგრამ ისინი ანალიზატორის მოქმედების ბუნებას ადგენენ საერთოდ, რის გამოც თანაბრად პასუხობენ შეგრძნების დიფერენციაციის ახსნის საკითხსაც. გამლიზიანებლის ეფექტი თავდაპირველად ზოგადია, აგზნების პროცესი ანალიზატორის ცენტრალურ ნაწილში გენერალიზებულია, ეხება არამარტო შესატყვის უბანს, არამედ მხოლოდ ნაწილებზეც ვრცელდება, გამლიზიანებლის დიფერენცირებული მოქმედების განმეორებით მიიღწევა რეფლექსის (გადაეიტანოთ: შეგრძნების) დიფერენციაცია. დიფერენციაცია შეკაგების პროცესის საფუძველზე ხორციელდება ინტერმოდალურ და ინტერმოდალურ დიფერენციაციას ერთნაირი ფიზიოლოგიური მექანიზმის მოქმედება უნდა განაზღვრავდეს.

2. შეგრძნებათა დიფერენციაციის ობიექტური პირობების საპითხისათვის

შეგრძნებათა დიფერენციაცია სენსორული ცნობიერების განვითარების პროცესს წარმოადგენს. საჭიროა ამ დებულების დასაბუთება, რასაც შევყავართ განვითარების ცნების, ცნობიერებისა და

ფსიქიკის განვითარების ცნების და დიფერენციაციის ზოგადი საკითხების სფეროში;

ცნობიერების შინაარსთა დიფერენციაციას თვითონ ამ შინაარსში წარმოდგენილი (ასახული) სინამდვილის სპეციფიკური თვისებებიც უნდა განაპირობებდნენ, აგრეთვე უნდა გათვალისწინებულ იქნეს სუბიექტური ფაქტორებიც. აღამიანის ცნობიერების (შეგნების) განვითარებას კი საზოგადოებრივი-ისტორიული პრაქტიკა უდევს საფუძვლად. ამ საკითხებს ჩვენ შრომაში სპეციალურად არ გამოვეყოფთ, ჩვენი გამოკვლევის მიზნად აღებულია იმ ობიექტური საერთო პირობების შესწავლა, რომლებიც ყოველგვარ დიფერენციაციას განსაზღვრავენ, დიფერენციაციის ასეთი საერთო მექანიზმი ფორმალური ხასიათისაა, იმ მნიშვნელობით, რომ ერთნაირად შეეხება ყველა შინაარსს.

განსახილველი პრობლემა ფსიქოლოგიის ერთი ცენტრალურ პრობლემათაგანია, მაგრამ მას მნიშვნელობა აქვს შემეცნების თეორიისათვისაც. ცხადია, დაუშვებელია შემეცნების თეორიისა და ფსიქოლოგიის აღრევა, მათი გაუმიჯნელობა, მაგრამ ეს ორი მეცნიერება არა მარტო გამიჯნულია ერთმანეთისაგან, არამედ განსაზღვრულ კორელაციაშიც იმყოფებიან, სახელდობრ—ფსიქოლოგია არის ერთი იმ მეცნიერებათაგანი, რომელთაგანაც აიგება შემეცნების თეორია (Ленин, Философские тетради, 1947, გვ. 297). არსებობს ფსიქოლოგიის საკითხთა მთელი რიგი, რომელთა გადაჭრასაც არსებითი მნიშვნელობა შეიძლება მიენიჭოს შემეცნების თეორიისათვის. ცნობიერების განვითარების პრობლემა ასეთი საკითხია.

წინამდებარე შრომის მიზანს არ შეადგენს ცნობიერების განვითარების პრობლემატიკაში შემაჯალი ყველა საკითხის განხილვა, ჩვენი მიზანია გავითვალისწინოთ ცნობიერების შინაარსთა დიფერენციაციის ობიექტური პირობები. რა სახით უნდა მოქმედებდეს გაძლიზიანებული (ან ობიექტური სინამდვილე საერთოდ), რომ მივიღოთ დიფერენცირებული შეგრძნება (ან ცნობიერების სხვა სახე)?

ჩვენ გვაინტერესებს მივაკვლიოთ ცნობიერების განვითარების ზოგად კანონზომიერებას, რომელიც საერთოა ცნობიერების განვითარების ყველა სტადიისა და სახისათვის. ამიტომ პირველ რიგში ცნობიერების განვითარების სახეები და სტადიები უნდა გავითვალისწინოთ. ერთმანეთისაგან განარჩევენ ორ სახეს: 1. ცნობიერების განვითარება ფილოგენეზში, 2. ცნობიერების განვითარება ონტოგენეზში. ეს დაყოფა სრული არაა, სავსებით კანონიერი იქნება ვილაპარაკოთ მესამე სახის შესახებაც, რომელსაც შეიძლება ვუ-

წოდოთ ცნობიერების აქტუალურ პროცესის განვითარება. ამ ტერმინით ჩვენ აღნიშნავთ ცნობიერების აქტუალურ წარმოშობას, მოცემულ მომენტში მიმდინარე ცნობიერი პროცესის განვითარებას, ონტოგენეტურად უკვე მიღწეულის აქტუალურ წარმოქმნას. საკითხზე მსჯელობისას ჩვენ ვითვალისწინებთ ცნობიერების განვითარების სტადიებს, რომლებიც ცნობილია დღევანდელ ფსიქოლოგიაში, არაცნობიერი (ცნობიერებამდელი) ასახვიდან დაწყებული ვიდრე უმაღლეს ლოგიკურ აზროვნებამდე.

განვითარების ცნება. იმის გასაგებად, თუ რაში მდგომარეობს ცნობიერების განვითარება, აუცილებელია განვითარების ცნების გათვალისწინება.

ტერმინი „განვითარება“ ხშირად იხმარება ფართო მნიშვნელობით, ყოველგვარი მოძრაობის აღსანიშნავად (მოძრაობაში კი იგულისხმება არა მარტო გადაადგილება სივრცეში, არამედ ყოველგვარი ცვლილება საერთოდ). ვგვევსიტყვა ვიწრო მნიშვნელობითაცაა გამოყენებული, ამ შემთხვევაში იგი აღნიშნავს მხოლოდ გარკვეულ ცვლილებებს და უპირისპირდება ცვლილებათა ერთ რიგს, რომელიც რეგრესის, დაქვეითების სახელით არის ცნობილი. ჩვენ ყველგან ამ ვიწრო მნიშვნელობით მოვიხმართ მოცემულ ტერმინს.

განვითარება, უწინარეს ყოვლისა, ნიშნავს ცვლილებას, მაგრამ, როგორც უკვე ვთქვით, ცვლილება და განვითარება არაა იგივეობრივი ცნებები, განვითარება ცვლილებათა მხოლოდ ერთ სახეს ეწოდება. არის ცვლილებები (მაგალითად, სხეულის უბრალო შექანიკური გადაადგილება სივრცეში), რომლებსაც არ შეიძლება განვითარება ეწოდოს (სიტყვის ვიწრო მნიშვნელობით).

როგორ ცვლილებას ეწოდება განვითარება, რა სპეციფიკური ნიშანი უნდა ჰქონდეს ცვლილებას, რომ იგი განვითარებად მივიჩნიოთ?

არსებობს სინამდვილის საგანთა და მოვლენათა მაღალი და დაბალი ფორმები. სამყაროს ისტორიის მსვლელობაში მაღალი ფორმები წარმოიშობიან დაბალი ფორმების შემდეგ, მათს წიაღში, მათს ნიადაგზე. ეს ხდება რაოდენობრივ ცვლილებათა თვისობრივში გადასვლით. ანორგანულ ბუნებიდან, თვით მის წიაღში, იშვა სიცოცხლე, ორგანულ სამყაროში გაჩნდა უმარტივესი ფსიქიკის მქონე ორგანიზმები, შემდეგ კი ადამიანის ფსიქიკა, რომელიც, თავის ზნობრივ, პრიმიტიული ფორმებიდან მაღლა მიემართებოდა, თანდათან მაღალ ფორმებს წარმოშობდა.

რატომ ეწოდება ერთ ფორმას მაღალი, განვითარებული, მეორეს კი დაბალი, განვითარების უფრო დაბალ საფეხურზე მდგომი?

რომ ერთი ფორმა მეორეს შემდეგ ჩნდება, მხოლოდ ამით იგი მეორეზე მაღალ ფორმად ვერ ჩაითვლება. მართალია, სამყაროს ისტორიის მსვლელობის ძირითადი ხაზი უმაღლეს ფორმებისკენ მიემართება, უმაღლესი, ძირითადად, დაბალი საფეხურის შემდეგ ჩნდება, მაგრამ ცალკეულ შემთხვევებში ადგილი აქვს საწინააღმდეგო გზასაც: ისტორია პირდაპირი აღმავალი გზით კი არ მიედინება, არამედ მან იცის ზიგზაგებიც, როგორც ეს კარგადაა ცნობილი მარქსისტულ ფილოსოფიაში. აქედან ცხადი ხდება. რომ ყოველი მომდევნო ფორმა წინმსწრებზე მაღალ ფორმად ვერ ჩაითვლება.

ხომ არ ეწოდება მაღალი ფორმა უფრო რთულს, უფრო რთული ფორმების წარმოქმნა ხომ არ არის განვითარება? ამ კითხვაზეც უარყოფითი პასუხი უნდა გავცეთ. მართალია, უმეტესად, მაღალი ფორმა უფრო რთულია, ვიდრე დაბალი (მაღალი ფორმა დაბალის კანონზომიერებასაც შეიცავს და მასზე მეტსაც წარმოადგენს. მაგ., ორგანული ბუნება ან ორგანულის კანონზომიერებასაც გვიჩვენებს და, გარდა ამისა, ახალ, ბიოლოგიურ, კანონზომიერებასაც ემორჩილება), მაგრამ ყოველი გართულება, უდავოა, განვითარებად ვერ ჩაითვლება; არც ყოველი განვითარება წარმოადგენს გართულებას.

ასევე უნდა უკუუვადოთ მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც განვითარების სპეციფიკურ არსებით ნიშანს წარმოადგენს ის, რომ განვითარება არის ძველი ფორმის წიაღში ახალი ფორმის გაჩენა მიზეზობრივი აუცილებლობით. ცხადია, ყველა განვითარება ასეთია, ეს ნიშანი არსებითია განვითარებისათვის, მაგრამ განვითარების სპეციფიკა ამაში სრულებითაც არაა. მიზეზობრივი აუცილებლობით განსაზღვრულია ყოველგვარი ცვლილება ბუნებაში, უმიზეზოდ არაფერი არ ხდება. საყოველთაო მიზეზობრივი დეტერმინიზმი დიალექტიკური მატერიალიზმის უდავო დებულებას წარმოადგენს. იგი ვერცელდება ყველა სახის ცვლილებებზე ბუნებაში და არ წარმოადგენს განვითარების სპეციფიკურ ნიშანს.

განვითარების არსებითი ნიშანია ის, რომ იგი არის ცვლილება თვისობრივი ხასიათისა, რაოდენობრივი ცვლილებები ნახტომით გადადიან თვისობრივ ცვლილებებში, წარმოიქმნის ახალი თვისობრივი ნიშანი. ასევე არსებითია განვითარების პროცესისათვის წინააღმდეგობრივი ხასიათი, განვითარება წინააღმდეგობათა ბრძოლას გულისხმობს. ეს ნიშნები ახასიათებს განვითარებას, მაგრამ იგი ახასიათებს განვითარების იმ სახეებსაც, რომლებიც განვითარების ცნების შედარებით ფართო მნიშვნელობით იგულისხმება, ამდენად არ

წარმოადგენს კერძო, სპეციფიკურ განმასხვავებელ ნიშანს განვითარების იმ ვიწრო ცნებისათვის, რომელსაც ჩვენ ახლა ვეხებით და რომლითაც ხშირად სარგებლობენ ბიოლოგიურ და საერთოდ ბუნებისმეტყველურ მეცნიერებებში.

მაშ, რა არის განვითარების (ვიწრო მნიშვნელობით) სპეციფიკური განმასხვავებელი ნიშანი?

ჩვენ სინამდვილის რამდენიმე სფეროს განვასხვავებთ: მექანიკური სამყარო, ორგანული სამყარო, ფსიქიკის მქონე ცოცხალი ბუნების საგანთა რიგი (ცხოველები, ადამიანები), სოციალური სამყარო — საზოგადოება. თითოეულ ამ სფეროს შიგნით ადგილი აქვს განვითარებას (ახალ, უფრო მაღალ ფორმათა წარმოქმნას), ხოლო დასახელებულ რიგში თითოეული მომდევნო სფერო უფრო მაღალი ფორმაა, ვიდრე წინა. ამათგან თავისებურია, ცალკე გამოიყოფა, მექანიკური სამყარო. მისი თავისებურება იმაშია, რომ იქ, განსხვავებით დანარჩენებისაგან, არ არსებობს ორგანიზმები და, ამის გამო, მიზანშეწონილი ან არამიზანშეწონილი ფორმები. მექანიკური სამყარო მიზანშეწონილების ნიშანს არ ატარებს, მაშინ, როცა სინამდვილის ყველა დანარჩენ სფეროში, იგულისხმება რა ორგანიზმები (ცოცხალი ორგანიზმები, ფსიქიკის მქონე ორგანიზმები), ადგილი აქვს მიზანშეწონილ ან მიზანშეუწონელ ცვლილებებს და ფორმებს. ორგანიზმმა რომ არსებობა შეინარჩუნოს, იგი გარემოს უნდა შეეგუოს; ორგანიზმში, რომლის მოქმედება შეისატყვისეა გარემოს, მიზანშეწონილ ფორმას წარმოადგენს და გამარჯვებული რჩება, მიზანშეუწონელი ორგანიზმები კი ილუპებიან. ორგანიზმთა ფორმები მეტ-ნაკლებად მიზანშეწონილი არიან. სამყაროს ისტორია (ბიოლოგიურის, ფსიქიკის მქონე ორგანიზმებისა და სოციალურის) უფრო სრულყოფილ, მიზანშეწონილ, ორგანიზმთა წარმოქმნასაა მიემართება. მაღალ ფორმად ითვლება უფრო მიზანშეწონილი ფორმა. განვითარება წარმოადგენს უფრო სრულყოფილ, უფრო მიზანშეწონილ ფორმათა წარმოქმნას. ცოცხალი ორგანიზმების სახეები მით უფრო განვითარებულად ითვლება, რაც უკეთ არიან ისინი შეგუებული გარემო პირობებს და რაც უფრო მეტი საშუალებები აქვთ არსებობის შესანარჩუნებლად. ასევე ითქმის ფსიქიკის მქონე ორგანიზმებზეც და, განსაზღვრული აზრით, საზოგადოებაზეც. მექანიკურ სამყაროში კი განვითარება (ცნების ვიწრო მნიშვნელობით) მხოლოდ სიცოცხლის ჩასახვაში შეიძლება მდგომარეობდეს.

განვითარების ცნების ანალიზს აუცილებლად მივყავართ ნორმის ცნებასთან, განვითარება (ეიწრო მნიშვნელობით) ნორმას გულისხმობს. ჩვენთვის მიუღებელია ნორმატივისტული იდეალისტურა თვალსაზრისი, მაგრამ გაუგებრობა იქნებოდა ნორმის ცნების უაზრობა იმის გამო, რომ იგი ნორმატივისტულ მსოფლმხედველობაშიცაა გამოყენებული. მარქსისტული მეთოდოლოგია ნორმის უარყოფას კი არ მოითხოვს, არამედ მის ახსნას სოციალურ-ისტორიული საფუძვლებით. ნორმა უნდა გაგებულ იქნეს არა როგორც უმაღლესი ინსტანცია, რომელიც არ აიხსნება და თვითონ წარმოადგენს საბოლოო ახსნის პრინციპს, არამედ საჭიროა დავამტკიცოთ, რომ ნორმა ისტორიული კატეგორიაა, მოითხოვს ახსნას და აიხსნება კიდევ.

ცნობიერების განვითარება. რაში მდგომარეობს ცნობიერების განვითარება? ცნობიერებას, როგორც ეს კარგადაა ცნობილი მარქსისტულ ფილოსოფიაში (Маркс К. и Энгельс Фр., Немецк. идеол., 1935, გვ. 17), არა აქვს დამოუკიდებელი ისტორია.

ცნობიერება დასაბამიდანვე იმყოფებოდა ბიოლოგიური და სოციალური პრაქტიკის სამსახურში. მისი დანიშნულებაა ობიექტური სინამდვილის ასახვა, რაც, თავის მხრივ, ბიოლოგიურ და სოციალურ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას ემსახურება.

ცხოველი წმინდა ბიოლოგიური არსებაა. მისი ერთადერთი დანიშნულებაა თავისთავის (ან გვარის) შენარჩუნება, მას მხოლოდ ბიოლოგიური მოთხოვნილებები (კვების, გამრავლების და სხვ.) გააჩნია. ამიტომ ცხოველის განვითარება მის ბიოლოგიურ მიზანშეწონილობასა და გულისხმობს. მით უფრო განვითარებულად ითვლება ცხოველი, რაც უფრო მეტად ქმედითი და ეფექტური საშუალებები აქვს მას მისი ბიოლოგიური არსებობის შენარჩუნებისათვის.

განვითარების დაბალ საფეხურზე მყოფ ცოცხალ ორგანიზმებს ახასიათებს მხოლოდ გამლიზიანებლობა: ორგანიზმი გარემოს ზემოქმედებას განსაზღვრული მიზანშეწონილი მოქმედებით უპასუხებს, არავითარ ცნობიერებას ადგილი არა აქვს. აქედან ხდება გადასვლა უფრო მაღალ ფორმაზე: ცხოველს უჩნდება შეგრძნების უნარი. ახლა ორგანიზმი არა მარტო მოძრაობით პასუხობს გამლიზიანებლის ზემოქმედებაზე, არამედ გამლიზიანებლის ცნობიერებაც აქვს¹². განვითარების ეს საფეხური აღინიშნება უმარტივესი ცნობიერი ასახვის სახელით.

¹² ლაპარაკია, ე. წ. პრიმარულ ცნობიერებაზე და არა ადამიანურ, სტყუნდარულ, ცნობიერებაზე, რომელიც შეგნების სახელითაც არის ცნობილი.

როგორ ხდება გამლიზიანებლიდან შეგრძნებაზე გადასვლა, ამის პასუხი მეცნიერებას არ მოეპოვება. არსებული პასუხები მეტისმეტად ჰიპოთეტური ხასიათისაა და არ არსებობს საფუძველი, მივიღოთ ისინი. საბჭოთა ფსიქოლოგების მოსაზრებებიდან ამ საკითხზე აღსანიშნავია პროფ. ა. ნ. ლეონტიევის შეხედულება, რომელიც შედარებით უკეთესი ცდაა, მაგრამ მაინც მეტად პრობლემატურია და რჩება ძალაში როგორც მხოლოდ ჰიპოთეზი. ლეონტიევის აზრით, სანამ ცოცხალი ორგანიზმი უ შუ ალო დ რეაგირებს მასში მიმდინარე ასიმილაციის პროცესისათვის საჭირო გამლიზიანებელზე — ასიმილანტზე, მანამ მას მხოლოდ გამლიზიანებლობა ახასიათებს. მაგრამ არსებობისათვის ბრძოლაში ეს საკმარისი არ აღმოჩნდება, განსაკუთრებით მაშინ. როცა გარემო პირობები რთულდება და ასიმილანტი (საკვები) უშუალოდ არ უკავშირდება ორგანიზმს. ამ შემთხვევაში იბადება გამეშვებობითობის საჭიროება. ორგანიზმს სჭირდება ფუნქცია, რომელიც რეაგირებას მოახდენდა არა უშუალოდ საკვებზე, არამედ მასთან დაკავშირებული საგნების ზემოქმედებაზე, საგნებისა, რომლებიც ერთგვარ სიგნალს წარმოადგენენ იმისა, რომ საკვები აქ არის, და რომლებიც მტკიცედ არიან დაკავშირებული მასთან (საკვებთან). ორგანიზმის ასეთი ფუნქციაა გრძნობელობა (შეგრძნების უნარი) და არა მარტივი გამლიზიანებლობა. მაგ., სუნი ან მხედველობითი შთაბეჭდილება ცხოველს სიგნალს აძლევს ბიოლოგიურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საგნების შესაბამის, სუნის მეშვეობით ცხოველი მიაკვლევს და აითვისებს საკვებს (Леонтьев, 1945). ერთი შეხედვით მეტად საფუძვლიანად შეიძლება მოგვეჩვენოს ლეონტიევის ეს მოსაზრება, მაგრამ ამ მსჯელობებს აკლია სწორედ საკმაო საფუძველი; სახელდობრ, სრულებითაც არაა მოტანილი რაიმე საბუთი იმის შესახებ, თუ რატომ უნდა ატარებდეს ცნობიერ ხასიათს ეს გამეშვებობითებული ურთიერთობა ორგანიზმისა ასიმილანტთან. პირიქით, სავსებით შესაძლებელია იგი ცნობიერების გარეშე, ე. ი. უფრო მარტივად, ხდებოდეს. ბიოლოგიურ მეცნიერებაში ცნობილია ასეთი რეაქციების დიდი რაოდენობა. არავითარი საფუძველი არა გვაქვს ვამტკიცოთ, რომ ამ შემთხვევაში ცნობიერება წარმოიშობა. საქმის ვითარება უფრო მარტივად აიხსნება და, როცა ასეა, მაშინ რთულით ახსნა შეცდომად უნდა ჩაითვალოს.

ამავე ავტორს ეკუთვნის ცდა, აჩვენოს ახალი შეგრძნების წარმოშობა ამ შეხედულებით ნაგულისხმევ ექსპერიმენტულ პირობებში (Леонтьев, 1959). მართალია, ავტორმა მოახერხა მიეღწია იმი-

სათვის, რომ ცპ-ებს გასჩენოდათ სინათლის ტალღის არაჯიზუალური შეგრძნების უნარი (ხელის კანზე სინათლის ზემოქმედების გრძნობადი ასახვა), მაგრამ სრულებითაც არაა ცხადყოფილი, რომ ეს ახალი შეგრძნებაა და არ წარმოადგენს მიმღებ ველში (ხელში) უკვე არსებულ ცნობილ რეცეპტორთა ინადექვატური გალიზიანებით აღძრულ შეგრძნებას თუ შეგრძნებათა კომპლექსს.

მიუხედავად იმისა, რომ მეცნიერებისათვის ჯერჯერობით უცნობია ცნობიერების წარმოშობისა და განვითარების სპეციფიკური პირობები, დადასტურებულია ცნობიერების წარმოშობისა და განვითარების ფაქტები და შესწავლილია ცნობიერების განვითარების საფეხურები.

მაგრამ რაში მდგომარეობს ცნობიერების განვითარება?

ცხოველთან ცნობიერების ერთადერთი დანიშნულება ბიოლოგიური ხასიათისაა, ამიტომ ცხოველის ცნობიერების განვითარებაც იმაში მდგომარეობს, რომ იგი ისეთ ხასიათს იღებს, რაც ცხოველს საშუალებას აძლევს ბიოლოგიურად უფრო მიზანშეწონილი მოქმედება განახორციელოს.

ცნობიერებას ადამიანთანაც აქვს მსგავსი დანიშნულება, რამდენადაც ადამიანიც ბიოლოგიური არსებაა. ცნობიერების განვითარების ერთი მხარე ადამიანთანაც ისეთივე ხასიათისაა, როგორისაც ცხოველთან. მაგრამ ადამიანი არა მარტო ბიოლოგიური არსებაა, იგი სოციალური არსებაა და ამაშია მისი სპეციფიკა. ნეო-დარვინიზმი ადამიანის სწორედ ამ სპეციფიკური ნიშნის იგნორირებას ახდენს და, აიგივებს რა ადამიანს ცხოველთან, დაჰყავს რა ადამიანი მხოლოდ ბიოლოგიურ არსებამდე, ან იგებს რა სოციალურ კანონზომიერებას სავესებით ბიოლოგიური კანონზომიერების მსგავსად, ქმნის რეაქტიულ თეორიას. ასევე დავიწყებულია ადამიანისა და მისი ცნობიერების სოციალური ხასიათი თანამედროვე ინგლისურ-ამერიკულ ბიჰევიორისტულ ფსიქოლოგიაში, ხოლო ბიჰევიორიზმამდე მივყავართ ი. პავლოვის ფიზიოლოგიური მოძღვრების ვულგარიზაციას, რასაც, სამწუხაროდ, აწარმოებდა არა ერთი საბჭოთა ავტორი, როცა ფსიქოლოგიის შეცვლას ფიზიოლოგიით ლამობდა.

ადამიანის ცნობიერების წარმოშობა-განვითარება სოციალური ბუნებისაა. რაში მდგომარეობს ადამიანის ცნობიერების განვითარება? ცნობიერება, რომელიც უზრუნველყოფს პიროვნების უფრო მიზანშეწონილ სოციალურ მოქმედებებს, არის განვითარებული ცნობიერება. მაგრამ როგორ ეხმარება ცნო-

ბიერება ორგანიზმს ან პიროვნებას მზანშეწონილი მოქმედების წარმოებაში. ცნობიერების უშუალო დანიშნულებაა ობიექტური სინამდვილის სწორად ასახვა. ობიექტური სამყარო აქ ფარაო მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ. პირველ რიგში იგი გულისხმობს სუბიექტისაგან დამოუკიდებელ სამყაროს (ფიზიკურს, სოციალურს), მაგრამ ამას გარდა აქ იგულისხმება ფსიქიკურიც როგორც ობიექტური სამყაროს ზოგიერთ საგანთა თვისება. ცნობიერება ასახავს არა მარტო გარესამყაროს, არამედ პიროვნების განცდებს და მიმართებას გარესამყაროსადმი, იგი ამ მიმართების ერთი არსებითი განმსაზღვრელიცაა. ამ სწორი ასახვის მეშვეობითაა რომ ორგანიზმი (თუ პიროვნება) სწორად, მზანშეწონილად მოქმედებს. მართალია, ლაპარაკობენ სინამდვილის ასახვის არაენობიერ ფორმებზე (მაგ., პირობითი რეფლექსის მექანიზმის შესახებ), მაგრამ ცნობიერების მაგიერობის გაწევა მათ არ შეუძლიათ. ცნობიერების უპირატესობა მათს წინაშე არა მარტო შედარებით უშეცდომობაშია (ეს იქნებოდა მხოლოდ რაოდენობრივი განსხვავება), არამედ იმაში, რომ ცნობიერება თვისობრივად ახალს იძლევა. არაენობიერი (ფიზიოლოგიური) მექანიზმების მოქმედება არცაა ასახვა ამ სიტყვის ზუსტი და ერთადერთი სწორი მნიშვნელობით. ასახვაზე აქ მხოლოდ იმ მნიშვნელობით შეიძლება ლაპარაკი, რომ ეს მექანიზმები ორგანიზმს ბიოლოგიური ორიენტაციის (მაგ., სივრცეში ორიენტაციისა საკვების მოპოვებისათვის) საშუალებას აძლევენ. ასახვა სინამდვილის ასლის გადაღებას გულისხმობს, ეს კი მხოლოდ ცნობიერებას ძალუძს. მხოლოდ ცნობიერების მქონე არსებას შეუძლია შემეცნება. ადამიანურ ცნობიერებამდე არ არსებობს სოციალური სინამდვილე და სოციალური კატეგორიები—ღირებულებები (აზრი, ეთიკური, ესთეტიკური).

რაკი ცნობიერება ობიექტური სამყაროს ასახვაა, გასაგებია, რომ ცნობიერების განვითარებას (და მის ბუნებას საერთოდ) განსაზღვრავს ეს ობიექტური სამყარო, მისი თვისებები. ობიექტური სამყარო ერთსა და იმავე დროს დიფერენცირებულიც არის და ინტეგრირებულიც. იგი ერთიანობაში მყოფ ცალკეულობათა ურთიერთობისაგან შედგება. აქედან ცხადია, ცნობიერების განვითარება, ერთი მხრივ, მდგომარეობს მის დიფერენციაციასა და ინტეგრაციას. (ცალკეულ შემთხვევებში კი, ასახვის ფსიქოლოგიური კანონების მოქმედების გამო, მზანშეწონილია არა ინტეგრაცია დიფერენცირებული ცნობი-

ქრების შინაარსებისა, არამედ მათი შერწყმა ერთ მთელად, სადაც ნაწილები ან სულაც არ ჩანს, ან მკაფიოდ არ არიან გამოყოფილი.)-

ასოციაციონისტური ფსიქოლოგია ცნობიერების წარმოშობა-განვითარებას შეგრძნებათა შეერთებაში ხედავდა. იგულისხმებოდა, რომ თავიდანვე მზად არის რამდენიმე შეგრძნება-ელემენტი და მათი შეერთებით მიიღება ყოველგვარი რთული და თავისებური ფსიქიკური მოვლენა; მათ შორის ცნობიერი ფსიქიკური მოვლენებიც. რომ არაფერი ვთქვათ ამ ფსიქოლოგიური მიმდინარეობის იმ შეცდომებზე. რაც მექანიკურობისა და სენსუალისტურობის სახელითაა ცნობილი, იგი იმ მხრივაც არ იყო სწორი, რომ ვერ ამჩნევდა საქმის შემდეგ ვითარებას, რაც მეცნიერების დღევანდელ საფეხურზე დადგენილად ითვლება: ნამდვილად ფსიქიკის მქონე არსებას პირველად სრულებითაც არ გააჩნია მზა ელემენტები (ცნობიერი შეგრძნებები), სწორედ შეგრძნებათა და მარტივ შინაარსთა გამოყოფით იწყებს ცნობიერება განვითარებას, ინტეგრაცია და შერწყმა კი მხოლოდ ამის შემდეგ ხდება შესაძლებელი.

ასეთი გზა დადასტურებულია ფილოგენეზში და ონტოგენეზში და ადვილად დასტურდება პროცესის აქტუალური წარმოშობის მიმართაც. დამახასიათებელია, რომ ამ შეხედულებამდე მიდიან სხვადასხვა მიმართულების მკვლევარები. გენეტიკური და ცხოველთა ფსიქოლოგია დღეს, შეიძლება ითქვას, უდავოდ მიიჩნევს, რომ თავდაპირველად, დაბალი ფსიქიკის მქონე ცხოველებში, ადგილი აქვს დიფუზურ, არადიფერენცირებულ რეაქციებსა და ცნობიერებას. დიფუზური განცდიდან თუ რეაქციიდან თანდათან გამოიკვეთება, დიფერენცირდება, ახალი შინაარსები. დაბალი ორგანიზმები მრავალგვარ გაღიზიანებას ერთნაირად პასუხობენ, განვითარების შემდეგ საფეხურზე კი რეაქცია (თუ ცნობიერება) დიფერენცირდება: ახლა უკვე, მაგ., სინათლის ზემოქმედებას თავისებური რეაქცია და ცნობიერება შეესატყვისება, ჰაერის რხევებს თავისებური, თერმულ გაღიზიანებასაც თავისებური. დიფერენციატია კვლავ გრძელდება, თუ დასაწყისში ორგანიზმი რეაქციას იძლეოდა, მაგ., ელექტრომაგნიტური ტალღის ზემოქმედებაზე საერთოდ და განსაზღვრულ ფარგლებში ვერ არჩევდა მის სხვადასხვა განზომილებებს (რხევითა სიხშირეს, ინტენსივობრივს დასაფეხურებას), ახლა უკვე ერთმანეთისაგან გარჩეულია გამღიზიანებლის ეს მოდუსები. მაგ., მხედველობის ფილოგენეტიკური განვითარების შესახებ გაკრეცელებული ლედ-ფრენკლინის ევოლუციური თეორია საქმის ვითარებას ასე წარმოგვიდგენს: თავდაპირველად არსებობდა სინათლე-სიბნელის

დიფუზური ცნობიერება (თვალის ბადურის ჩხირები უძველესი რეცეპტორებია), შემდეგ კი დაიწყო წარმოშობა ქრომატული ფერების ცნობიერებამ (შესატყვისად, მათმა რეცეპტორებმა — სურებმა), ქრომატული ფერები კი, როგორც ცნობილია, ელექტრომაგნიტურ რხევათა სიხშირეს ასახავენ. ამის მსგავსადვე ვითარდება ბავშვის მხედველობაც. ასეთივე მდგომარეობაა ზრდადასრულებულ ადამიანთანაც: მხატვარს, რომელსაც ხშირად აქვს საქმე ფერებთან, გაცილებით მეტი ფერების (ელექტრომაგნიტური რხევის სიხშირეთა შიშის მცირე განსხვავებების) შემჩნევის უნარი უვითარდება, ვიდრე არამხატვარს. ვარჯიშის გზით გრძნობის ორგანოს უვითარდება უნარი გამღიზიანებლის მცირე განსხვავებების გარჩევისა. გრძნობის ორგანოები (მხედველობის ორგანო) აქ ჩვენ საილუსტრაციოდ მოვიყვანეთ. დიფერენცირების ამ გზას მიჰყვება არა მარტო გრძნობის ორგანოები, არამედ ყოველგვარი ფსიქიკური მექანიზმი.

ცნობიერების აქტუალური წარმოშობის პროცესიც, ჩვენის აზრით, ამის მსგავსად მიმდინარეობს. ამას ადასტურებს ნ. ლანგეს ძველი გამოკვლევაც. ნ. ლანგემ ექსპერიმენტულად გამოიკვლია მხედველობითი აღქმის პროცესის მიმდინარეობა დროის მიკროინტერვალებში. აღმოჩნდა, რომ აღქმის ცნობიერების საფეხურები დროში ასეთი თანამიმდევრობითაა დალაგებული: პირველად ჩნდება „ბიძგი ცნობიერებაში“ (სპენსერის ტერმინი), არც სინათლეს, არც ფორმას, და არც საერთოდ მხედველობითს შთაბეჭდილებას ცპ ამ დროს არ განიცდის; შემდეგ თავს იჩენს სინათლის ცნობიერება, მერე კი ფორმისა¹³ (Langue, 1893). საინტერესოა, რომ მსგავსი შედეგები მიიღო შ. ჩხარტიშვილმა. როცა ის პერიფერიულ მხედველობას იკვლევდა სულ სხვა მიზნებით (ჩხარტიშვილი, 1949). მოყვანილ რეზულტატებს სისწორე რომ ცხადი გახდეს, ამისთვის ყოველდღიური დაკვირვების ფაქტებიც გამოდგება. ადამიანი პირველად შეხედვით საგნებსა და მოვლენებში ნაკლებად ამჩნევს ცალკეულ მხარეებს, მათი დიფერენცირებული ცნობიერება თანდათან ჩნდება.

მიუხედავად იმისა, რომ თითქმის ყოველივე ეს დღეს ფსიქოლოგიაში, შეიძლება ითქვას, საყოველთაოდაა მიღებული, მეცნიერებამ ცოტა იცის იმ ობიექტური პირობების შესახებ, რომლებშიც ხდება ცნობიერების შინაარსების დიფერენციაცია.

¹³ დიკინსონის გამოკვლევით აღქმის საგნის სპეციფიურობის ცნობიერება თანდათან წარმოიშება (Dickinson, 1926), მსგავსია ტრიმენის შედეგებიც (Treeman, 1929).

რა პირობებში ხდება ცნობიერების შინა-
არსთა დიფერენციაცია?

ცნობიერების საგანი პირველ რიგში იმით ხასიათდება, რომ იგი ერთგვარ დაპირისპირებაში იმყოფება სხვებთან. საგანი მხოლოდ მაშინ ხდება საგანი ჩვენთვის, როდესაც იგი სხვა საგნებს ემიჯნება; ერთის შესახებ ცნობიერება შეუძლებელია, თუ რალაც მეორე რაიმენაირად მაინც არაა წარმოდგენილი, პირველი ამ მეორეს უნდა დაუპირისპირდეს, რომ გახდეს თავისთავი. ყოველივე ეს კარგა ხანია ცნობილია შემეცნების თეორიასა და ფსიქოლოგიაში. ამ შეხედულებასვე ეფუძნება ფსიქოლოგიაში მიღებული აზრი, რომ აღქმის საგნის (ფიგურის) განცდა შეუძლებელია ფონის გარეშე; ფონის ცნობიერება აუცილებელია, აღქმის საგანი ამ ფონის მეშვეობით იღებს თავის საზღვრებს. სავსებით ამის ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს მსჯელობის თეორიაშიც. დიალექტიკა მსჯელობის მიმართ სრულ ჰალას ინარჩუნებს: უარყოფითი და დადებითი მსჯელობა ერთმანეთის გარეშე წარმოუდგენელია, ერთი გულისხმობს მეორეს. რაიმე გარკვეულის დადგენა (საგნის დადებითი დახასიათება) მხოლოდ იმით ხდება შესაძლებელი, რომ ეს საგანი რაიმესაგან გავთიშეთ, რაიმე უარვყავით მის შესახებ; და პირიქით: საგნის უარყოფითი დახასიათება იმის მეშვეობით შეიძლება, რომ ამ საგნის შესახებ რაიმეს დავადგენთ გარკვეულად. ეს არა მარტო მსჯელობის საგნებს (ცნებაში ასახულ საგნობრიობას) შეეხება, არამედ ცნობიერების საგნებს საერთოდ (აღქმის, წარმოდგენის და სხვ. ცნობიერების საგნებს).

გამიჯნულობა, გათიშვა, განაპირობებს არა მარტო ცნობიერების წარმოშობას, არამედ ცნობიერების მკაფიობას და სიღრმეს. მკაფიო ცოდნა რაიმეს შესახებ გვაქვს მხოლოდ მაშინ, თუ ზუსტად ვიცით მისი საზღვრები (ტექნიკურად კი ამას გავიგებთ იმით, რომ ამ შემთხვევაში სუბიექტი შეძლებს, მსჯელობებში გამოთქვას ყველა ეს საზღვარი, ანუ მოგვეცეს საგნის დეფინიცია). ერუდიციული (ღრმა) ცოდნა კი ეწოდება ცოდნას, თუ მოცემული საგნის შესახებ რაც შეიძლება მეტი მიმართებები ვიცით სხვა საგნებთან. მოკლედ: ცნობიერება დაპირისპირებით და გათიშვით ხდება შესაძლებელი, რაც უფრო ზუსტია გათიშვა, მით უფრო მკაფიოა ცნობიერება, რაც უფრო მრავალმხრივია გათიშვა, მით უფრო ღრმა ცოდნა გვაქვს.

როგორ პირობებში მიმდინარეობს გათიშვა, რა ობიექტური პირობებია საჭირო, რომ ცნობიერების შინაარსთა დიფერენციაცია მოხდეს?

როდესაც სუბიექტზე რამდენიმე გამლიზიანებელი შეკავშირებულად მოქმედებს, წარმოიშვება ამ გამლიზიანებელთა დიფუზური. შრ-გადაუნაწევრებელი ცნობიერება და არა თითოეული მათგანის დიფერენცირებული ცნობიერება. თუ გამლიზიანებელთა ეს კავშირი სულ მუდამ ერთნაირია (არც ერთი ნაწილი თუ მხარე არ გამოითიშება და არ მოდიფიცირდება), მაშინ, თეორიულად ცხადია, არავითარი დიფერენცირებული ცნობიერების წარმოშობა არ მოხდება.

ს ა ქ ი რ ო ხ დ ე ბ ა, გა მ ლ ი ზ ი ა ნ ე ბ ე ლ თ ა კ ა ვ შ ი რ ა ს
ეს უ ც ვ ე ლ ო ბ ა რ ო გ ო რ მ ე და ი რ დ ე ე ს, რ ო მ ც ნ ო ბ ი
ე რ ე ბ ი ს დ ი ფ ე რ ე ნ ც ი ა ც ი ა მ ო ხ დ ე ს. როგორ უნდა შეიც-
ვალოს ეს კავშირი? ჩვენ ვივარაუდეთ, რომ ეს იმავე პირობებში
ხდება, როგორშიც ინდუქციური დასკვნის პროცესები მიმდინარეობს.
ინდუქციური დასკვნების პირობები პირველად ფრენსის ბეკონმა ჩა-
მოაყალიბა თავის „ახალ ორგანონში“, შემდეგ კი ჯონ სტიუარტ მილ-
მა გამოიკვლია და განსაკუთრებული ადგილი მიუჩინა მიზეზობრივი
კავშირის შემეცნების საქმეში. მოვლენათა მიზეზების ექსპერიმენ-
ტული გამოკვლევის ინდუქციური მეთოდები ორ მხარეს შეიცავს:
ისინი არსებითად მხოლოდ დიფერენციაციის მეთოდებია, ინდუქცი-
ურ განზოგადებას კი თვითონ არ განაპირობებენ, ეს მხოლოდ შეშ-
თხვევათა განმეორებით მიიღწევა. ჩვენი ვარაუდი, რომ მიზეზის ცნო-
ბიერების გაჩენა ხდება ისევე, როგორც საერთოდ ცნობიერებას
(ალქმისა, წარმოდგენისა და სხვათა) გაჩენა, სავსებით საფუძვლიანი
ჩანს თეორიულად და მართლდება ცნობილი ექსპერიმენტული ფაქ-
ტებით, ცნობიერების წარმოშობის ყოველდღიური ფაქტების ანა-
ლიზით და განვითარების ფსიქოლოგიაში დაგროვილი ფაქტებით.

ინდუქციურ ლოგიკაში ცნობილია მოვლენათა ექსპერიმენტული
კვლევის შემდეგი მეთოდები:

1) ერთადერთი მსგავსების მეთოდი:

SAB — P

SBC — P

SAC — P

მაშასადამე S იწვევს P-ს

2.) ერთადერთი განსხვავების მეთოდი:

SAB — P

AB — non-P

S — P

3.) ნაშთების მეთოდი

$$\begin{array}{r} SAB - P \quad L \\ AB - L \\ \hline S - P \end{array}$$

4.) თანმხლებ ცვლილებათა მეთოდი:

$$\begin{array}{r} S_1AB - P_1 \\ S_2AB - P_2 \\ S_3AB - P_3 \\ \hline S - P \end{array}$$

იგულისხმება, აგრეთვე. შემდეგი მეთოდიც:

$$\begin{array}{r} 5) \quad SA_1 - P \\ SA_2 - P \\ SA_3 - P \\ \hline S - P \end{array}$$

საკიროა გავითვალისწინოთ მიზეზის გამოთიშვის პირდაპირი (ძირითადი) გზა:

$$\begin{array}{r} 6) \quad SAB - P \\ S - P \\ \hline S - P \text{ (და არა } AB \text{ ან } SAB-P) \end{array}$$

შესაძლებელია ამ ექვსი მეთოდის რედუქცია, რის შედეგადაც დაგვრჩება 4 მეთოდი:

ერთადერთი განსხვავების მეთოდი და ნაშთების მეთოდი არსებითად ერთ მეთოდს წარმოადგენენ, რომელსაც შეიძლება ვუწოდოთ არაარსებითის (მიზეზთან შეკავშირებულ სხვა მოვლენათა) გამოთიშვის მეთოდი. ამ მეთოდთა შორის განსხვავება ემყარება მეორე წინამძღვრებს შორის განსხვავებას, მაგრამ ერთის მეორე წინამძღვარშიაც ჩვენი თვალსაზრისისათვის არსებითად იგივეა ვა-

მოქმედი, რაც მეორისაში: მსჯელობა „AB იწვევს L-ს“ თავისი დანიშნულებით უდრის მსჯელობას „AB იწვევს non-P-ს“ (რამდენადაც L არის non-P).

ასევე ერთიანდება ერთადერთი მსგავსების მეთოდი და მე-5 მეთოდი: ორივეს საერთო აქვს ის, რომ ახდენენ არაარსებითის (მიზეზთან შეკავშირებულ სხვა მოვლენათა) მოდიფიკაციას.

მეთოდთა ასეთი დაჯგუფება (დაყოფა) ორი ნიშნის შეერთების საფუძველზეა აგებული. პირველი ნიშანია ცვლილებათა სახე, ამ ნიშნის საფუძველზე გამოიყოფა ორი ჯგუფი: (1) გამოთიშვის (გამორიცხვის) მეთოდები და (2) მოდიფიკაციის მეთოდები. მეორე ნიშნად აღებულია ის, თუ რომელ წევრს შეეხება ცვლილება, არსებითს (მიზეზს) თუ არაარსებითს (მიზეზთან შეკავშირებულ სხვა მოვლენებს). ორივე ნიშნის შეერთებით მივიღებთ 4 ჯგუფს:

1. არსებითის გამოთიშვა (მე-6 მეთოდი)
2. არსებითის მოდიფიკაცია (მე-4 მეთოდი)
3. არაარსებითის გამოთიშვა (მე-2 და მე-3 მეთოდი).
4. არაარსებითის მოდიფიკაცია (1 და 5-ე მეთოდი).

არსებითად ეს ოთხი გზა არსებობს მიზეზის დიფერენციული ცნობიერების წარმოშობისა. შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ ეს გზები მიზეზის დიფერენციაციის სპეციფიკური გზები კი არაა, არამედ ცნობიერების შინაარსთა და არაცნობიერ რეაქციათა ყოველგვარი დიფერენციაცია ამავდეს პირობებში მიმდინარეობს.

რომელიმე დიფუზური განცდიდან რომ რომელიმე ნაწილი გამოიყოს, ამისათვის საჭიროა ამ განცდის გამსაზღვრელი ობიექტური პირობები ისე იცვლებოდეს, როგორც ამას ჩამოთვლილი მეთოდები შოიბოვს. თუ სუბიექტს აქვს SAB -ს დიფუზური განცდა, მაშინ იმისათვის, რომ აქედან მიიღოს S-ის დიფერენცირებული ცნობიერება, საჭიროა რომელიმე ამ პირობების მოხდენით იცვლ-

ბოტეს SAB:

1. SAB

S

2. S_1AB

S_2AB

S_3AB

3. SAB

AB

4. SA_1B_1 SAB

SA_2B_2 ან SBC

SA_3B_3 SAC

ამრიგად, ცნობიერების შინაარსთა დიფერენციაცია ცნობიერების გამომწვევ პირობათა ოთხგვარ განწესრიგებას ეყრდნობა.

I და III განწესრიგებებისას მნიშვნელობა ენიჭება დროში თანამიმდევრობასაც, რის გამოც თითოეულ ამათგანში ორ-ორი მოდუსი უნდა გამოვეყოთ:

I განწესრიგების გამოკლებითი მოდუსი: SAB — S

I განწესრიგების მიმატებითი მოდუსი: S — SAB

III განწესრიგების გამოკლებითი მოდუსი: SAB — AB

III განწესრიგების მიმატებითი მოდუსი: AB — SAB

თუ მხედველობაში მივიღებთ ცვლილებათა ხასიათს II და IV განწესრიგებაში, მაშინ თითოეულში ორ-ორი მოდუსიც გამოიყოფა: რაოდენობრივი ცვლილებების შემთხვევა, თვისობრივი ცვლილებების შემთხვევა.

იმ დებულების დასამტკიცებლად, რომ ცნობიერების შინაარსთა დიფერენციაცია ჩამოთვლილ დიფერენციაციის პირობებს გულისხმობს, გამოდგება ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიაში ცნობილი ბევრი ფაქტი. სპეციალურ მტკიცებას არ საჭიროებს ის, რომ ფერის სიმაძღრისა და ნათელობის დიფერენცირებული ცნობიერება აღნიშნულ პირობებში წარმოიშვება. ასევე უნდა ითქვას გემოსა და სუნის დიფერენციალური განცდიდან თითოეულის დიფერენცირების, ბგერის სიმაღლისა და სიძლიერის, სიმაღლისა და მოცულობის გათიშვის, სიტყვის ელემენტების დიფერენცირებული ცნობიერების და სხვა მრავალი ფაქტის შესახებაც.

ექსპერიმენტული მონაცემები ამართლებენ თეორიულად სარწმუნო ვარაუდს, რომ მსგავსივე პირობები განაგებენ არაცნობიერ ფსიქიკურ ფუნქციათა, არაცნობიერ რეაქციათა დიფერენციაციას. ი. პ. პავლოვმა დაადგინა პირობითი რეფლექსის დიფერენციაციის ფაქტი. ჩვენის აზრით, პირობითი რეფლექსის დიფერენციაციას ობიექტურად განსაზღვრავს დიფერენციაციის აღნიშნული პირობები. რეფლექსის სადიფერენციაციოდ პავლოვის მიერ აღებული პირობები ასეთი ხასიათისა აღმოჩნდა. ყველა სადიფერენციაციო პირობებში, ცალ-ცალკე, რეფლექსის დიფერენციაციის შესაძლებლობის ექსპერიმენტული დასაბუთება ჩვენ არ გვიცდია; თეორიულად მეტად საწრმუნო ჩანს, რომ ეს შესაძლებელი უნდა იყოს.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ თეორიულადაც მეტად საინტერესო იქნება და პრაქტიკისათვის (მაგალითად, სწავლების მეთოდისათვის) ღირებულ დასკვნებს მოგვცემს ცნობიერი ასახვისა და არაცნობიერი (ფიზიოლოგიური) რეაქციების დიფერენციაციის ობიექტური პირობების ზემომითითებულ მოდუსთა შედარებითი ეფექტურობის გამოკვლევა სხვადასხვა პირობებში.

დიფერენცირება, იქნება იგი რეაქციისა თუ ცნობიერების შინაარსისა (განცდისა, აზრისა), ერთნაირ სადიფერენციაციო ობიექტურ პირობებს გულისხმობს (ცხადია, ადგილი უნდა ჰქონდეს სპეციფიკურ პირობებსაც თითოეულ შემთხვევაში, მაგრამ მათი გამოკვლევის ძნელი ამოცანა ჩვენ მიზნად არ დაგვისახავს). როგორ უნდა იქნეს შეფასებული ეს შედეგი შემეცნების თეორიის თვალსაზრისით? პირველ რიგში იგი მიუთითებს, რომ ცნობიერების განვითარება (კერძოდ—დიფერენციაცია) ემპირიული, ცდისეული ხასიათისაა, პრაქტიკითაა განსაზღვრული. ხოლო ის გარემოება, რომ ცნობიერი ასახვა და არაცნობიერი მოქმედების მექანიზმი ამ მხრივ ერთნაირ კანონებს ემორჩილება, ყველაზე უკეთ მხოლოდ მაშინ იქნება გაგებელი, თუ დავდგებით სწორ ფილოსოფიურ. პოზიციებზე, სახელდობრ, თუ მივიღებთ, რომ ასახვას გარე-დან კი არაფერი შეაქვს ასახავ სინამდვილეში, არამედ თვითონაა განსაზღვრული ამ ასახავი სინამდვილით; ობიექტური დიფერენციაცია, თუ იგი ზემოქმედებას ახდენს ამსახავ სუბიექტზე იწვევს ასახვის დიფერენციაციას.

V. გამლიზიანებლის მიერ ინადეჰვატური სინესორული შინაარსის თანააღმკრა

1. სინესთეზია

საკითხს სინესთეზიის შესახებ ჩვენ ცალკე გამოყოფთ. იგი ერთი მხრივ, მეორე თავში განხილულ საკითხთა რიგს მიეკუთვნება, რამდენადაც დგება პრობლემა სინესთეტიკურად მოცემულ შეგრძნებათა ურთიერთმიმართების შესახებ; თავისთავად კი სინესთეზია „ფსიქოფიზიკური“ ტერმინია, იმ მნიშვნელობით, რომ აღნიშნავს არა შეგრძნებათა ურთიერთზეგავლენას, არამედ ერთი ფიზიკური გამლიზიანებლის შესატყვისი შეგრძნებასთან მეორე, ამ გამლიზიანებლის ინადეჰვატური, შეგრძნების გაჩენას.

წინასწარ ორი ტერმინის შესახებ: უხე ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში სინესთეზიის შესახებ. ნომენკლატურის საკითხი ასე თუ ისე მოწესრიგებულია, მაგრამ არ არსებობს ერთიანი ტერმინები ზოგადად სინესთეტიკური კავშირის წევრთა აღსანიშნავად. შინაარსს ნაყლებად გამოხატავენ ვალაშკის ტერმინები „პრიმარული და სეკუნდარული შეგრძნებები“, რის გამოც მათ გაგვრცელება ვერ მიიღეს. ტერმინი სინესთეზია და კერძო ტერმინები—ფოტიზმა, ჟონიზმა და სხვა, აღნიშნავენ მთლიანად შეკავშირებას. ან მიუთითებენ შეკავშირების რომელიმე კერძო წევრზე, არ არსებობს ზოგადი ტერმინები წევრთათვის, რისი საჭიროებაც ცხადია. ჩვენ ვისარგებლებთ შემდეგი ტერმინებით: 1. შეგრძნებას, რომელიც აქტუალურად მოქმედ გამლიზიანებლის ინადეჰვატურ განცდას წარმოადგენს, ვუწოდებთ უბრალოდ „სინესთეზიის ადეჰვატურ სწევრს“. ან „ინადეჰვატურ შეგრძნებას“, 2. გრძნობას მოცემულობას, რომელიც შეკავშირებულია ადეჰვატურ წევრთან და აქტუალურად მოქმედი გამლიზიანებლის ინადეჰვატურია, ვუწოდებთ „ინადეჰვატურ სწევრს“ (არა „ინადეჰვატურ შეგრძნებას“, რამდენადაც. დამტკიცებული არაა და არც შეიძლება დამტკიცდეს, რომ იგი აუცილებლად შეგრძნებაა).

სინესთეზია მრავალგვარი შეიძლება იყოს იმის მიხედვით, თუ რომელი მოდალობის სენსორული შინაარსები უკავშირდებიან ერთ-მანეთს. ყველაზე გავრცელებულად ითვლება ფოტიზმები და ჟონიზმები. გვხვდება სხვა მოდალობების სინესთეზიებიც. ჰენინგმა აღწერა კანის შეგრძნებებით და ტონის შეგრძნებით სუნის თანაშეგრძნებათა აღძვრა, აგრეთვე სუნთან გემოს შეგრძნების ინადეჰვატური წარმოშობა, შეხებასთან—ტემპერატურისა (Henning, 1924, გვ. 324—325), დალენბახმა სიცივის სინესთეზიაზე მიუთითა (Dallenbach, 1926). ადრეულ წყაროებშიც მოინახა სინესთეზიის მრავალი სხვაგვარი შეგრძნებების აღწერა (იხ. Wellek, 1931), ასე რომ სინესთეტიკური კავშირის წევრებად, დღეს უკვე შეიძლება ითქვას, თითქმის ყველა მოდალობის სენსორული შინაარსი გვხვდება.

სინესთეზიის კრიტერიუმად, არსებით სპეციფიკურ ნიშნად. სხვადასხვა ავტორები განსხვავებულ ნიშნებს ასახელებენ. ზოგიერთის აზრით სინესთეზიის არსი ინადექვატური წვერის ფენომენოლოგიურ ბუნებაში მელავნდება, ზოგიც სინესთეზიის წიგრთა კავშირში, ან მის იძულებითს ხასიათში ეძებს სინესთეზიის საზომს. ავტორთა ერთი ნაწილის აზრით, სინესთეზიად ჩათვლება მხოლოდ ინადექვატური შეგრძნების აღძვრა, წარმოდგენებისა ან სხვაგვარი გრძნობადი შინაარსის წარმოქმნა კი — არა (ამ უკანასკნელთ, მაგ., პენინგი ფსევდოსინესთეზებს უწოდებს — Henuing, 1924, გვ. 284). სინესთეზიის შესახებ პირველი მეცნიერული შრომის ავტორი ნუს-ბაუმერი შეგრძნებად (თუმცა — თავისებურ შეგრძნებად) მიიჩნევდა ინადექვატურ წვერს — Nussbaumer, 1873, გვ. 6 და შემდ. 52 (ა. შემდ.). ავტორთა დიდი ნაწილი კი სავალდებულოდ არ თვლის, რომ ინადექვატური წვერი შეგრძნება იყოს. ბოსის აზრით სინესთეზიის კრიტერიუმი ინადექვატური წვერის ფენომენოლოგიურ თავისებურებაში კი არ უნდა ვეძებოთ, არამედ წვერთა კავშირის კონსტანტობაში, მხოლოდ კონსტანტური კავშირი უნდა ვცნოთ კეშმარიტ სინესთეზიად (Bos, 1929). უნდა ვიფიქროთ. რომ სხვადასხვა ავტორები მიუთითებენ სინესთეზიის რომელიმე სახისთვის დამახასიათებელ ერთ ნიშანზე და ამის მიხედვით ცდილობენ სინესთეზიის ცნების დადგენას. სინესთეზიის ცნების დადგენისათვის, მითითებულ ნიშნებზე აქცენტის დადებას თავისთავად არა აქვს არსებითი მნიშვნელობა. ამგვარი თვისებების მქონე მოვლენათა დადასტურება საკმარისი არაა სინესთეზიის ცნების დადგენისათვის; ყველა მნიშვნელობა თავის თავად კანონიერია, სინესთეზიად შეიძლება გამოვაცხადოთ როგორც თანაშეგრძნება, ისე თანაწარმოდგენაც, როგორც კონსტანტური კავშირი. ისე აკონსტანტურიც, სინესთეზიის არსებით ნიშნად შეიძლება ჩავთვალოთ როგორც შეკავშირების თავისებურება, ისე ინადექვატური წვერის განსაზღვრული დესკრიფციული თვისებები. თუ მეცნიერული სისტემის თვალსაზრისიდან არ გამოვედით და თუ იზოლირებულად, ცალკე მოცემულად განვიხილეთ მოვლენები, ყველა ეს მნიშვნელობა კანონიერად უნდა მივიჩნიოთ. მაგრამ ეს შეცდომაა, ამ გზით სინამდვილის სწორ ასახვას ვერ მივალწევთ. საჭიროა ყოველი ცნება (ცნებათა სისტემის წვერს წარმოადგენდეს, რაც ცალკეულ მნიშვნელობათა დადგენის პირობას ქმნის. ამის შემდეგ ყოველი ცნება მკაცრად განსაზღვრულად გილს იქერს, იქვემდებარებს ან ექვემდებარება სხვა ცნებებს, გა-

საგები ხდება, ძირითადია იგი თუ ძირითად ცნებათა (თუ კატეგორიათა) გადაკვეთის შედეგია. სამკუთხედის ცნება ძირითადი და ერთი მეცნიერული სისტემის წევრია, წითელი სიბრტყის ცნება (თუ იგი შესაძლებელია) კი არაძირითადია და მეცნიერული სისტემის (გეომეტრიის) წევრს არ წარმოადგენს. სამკუთხედის ცნების ასეთი ხასიათი იმან განსაზღვრა, რომ იგი დადგენილ იქნა არა დამოუკიდებლად, არამედ მისი შემოღებისას მეცნიერული სისტემის (რომელსაც თავის მხრივ ობიექტური სინამდვილის თვისებები განაპირობებს) თვალსაზრისიდან, სინამდვილის სისტემატური განხილვის თვალსაზრისიდან ამოდიოდნენ. ფსიქიკური სინამდვილე და ფსიქოლოგიური ცნებები (მაშასადამე, სინესთეზიის ცნება) ამ მხრივ არაფრით განსხვავდება დანარჩენთაგან. ფსიქიკის არსი და დანიშნულება სინამდვილის ასახვაშია, ფსიქოლოგიურ ცნებათა სისტემატიზაცია ამ ნიშნის საფუძველზე უნდა ხდებოდეს. ეს შეეხება თვითოდ დესკრიფციული ხასიათის ცნებათა სისტემატიზაციასაც, რომელიც დამოუკიდებლად მიმდინარეობს, მაგრამ საბოლოოდ შემეცნების-თეორიულ სისტემას აღმოაჩენს, რამდენადაც თვითონ განცდები უმთავრესად ამი: მიხედვით არიან განწყისრიგებულები: ფსიქიკური შემეცნებითი მოვლენა განიცდება კიდევ ვით შემეცნებითი, აღქმის შემეცნებითი აქტი აღქმის განცდად ვლინდება, გახსენებისა—გახსენების განცდად. სხვანაირად: განცდაში (განსაკუთრებით, სიფხიზლის ცნობიერებისას) ასახულია არა მარტო ობიექტური სინამდვილე, არამედ ამ სინამდვილის ასახვის ფსიქიკური აქტიც. ფსიქოლოგიურ ცნებათა სისტემაში საჭიროა ცნება, რომელიც ასახვის ფსიქიკური მექანიზმის ერთ მნიშვნელოვან თავისებურებას გაგვივალისწიებს—გამღიზიანებლის მიერ აღქმავატურ შეგრძნებასთან ერთად არაადექვატური გრძნობადი შინაარსის აღძვრის ცნება. ესაა სინესთეზიის ზოგადი ცნება, ხოლო ის ნიშნები, რომელთა საფუძველზეც, როგორც ზემოთ იყო მითითებული, სხვადასხვა აქტორები სინესთეზიის სპეციფიკის დადგენას ცდილობდნენ, შეიძლება გამოვიყენოთ სინესთეზიის სახეთა გამოყოფისათვის (ცხადია, აქაც არ უნდა დავივიწყოთ ფსიქოლოგიურ ცნებათა სისტემატიზაციის ის პრინციპი, რომელზეც ზემოთ ვლაპარაკობდით).

მაგრამ აქ აუცილებელია ერთი დაზუსტება. სინესთეზიის ცნება გრძნობის ორგანოთა სპეციალიზაციის ფაქტს ეყრდნობა და შეგრძნების შინაარსისა და გამღიზიანებლის ერთმნიშვნელოვანი კონსტანტური შესატყვისობის პიპოთეზს გულისხმობს. იგულისხმება, რომ გამღიზიანებელთა გარკვეულ რიგს (ან კერძო სახეს) გარკვე-

ული ქვალიტატური რიგის ანუ მოძალადობის (ან კერძო ქვალიტეტის) შეგრძნებები შეესატყვისება ყოველთვის (ე. წ. ადექვატური შეგრძნება), სინესთეზიის შემთხვევა კი ამ შესატყვისობის თავისებური დარღვევაა (პაერის რხევათა ადექვატურია ბგერის შეგრძნება, სინესთეზიისას კი ეს გამლიზიანებელი არაადექვატურ, მაგ., მხედველობის შეგრძნებასაც აღძრავს). სინესთეზიის საყოველთაოდ აღიარებული ნიშანი, ჩვენი აზრით, არამარტო ფსიქოფიზიოლოგიური ცოდნის რაგვარობაზე დამოკიდებულს ზღის იმ საკითხის გადაჭრას, თუ რომელი მოვლენა მიეკუთვნება სინესთეზიის მოვლენათა კლასს. არამედ მკაფიობას მოკლებულია, ზუსტად ვერ ადგენს სინესთეზიის საზღვრებს. ცხადვით ეს აზრი;

გამლიზიანებლის მიერ ინადექვატური გრძნობადი შინაარსის აღძრა, ფიზიოლოგიის მონაცემების მიხედვით, სამგვარი შეიძლება იყოს: გამლიზიანებელი მოქმედებს როგორც „შესატყვის“, სპეციალურ გრძნობის ორგანოზე, ისე (1) სხვა გრძნობის ორგანოს ე. წ. გამტარ ნერვზე (მაგ., ფოსფენის ზოგიერთი შემთხვევა), (2) სხვა შეგრძნების ცენტრზე უშუალოდ (მაგ., თავის ტვინში ქირურგიული ჩარევის დროს), ან (3) ადექვატური გრძნობის ორგანოს გალიზიანების გადასვლით არაადექვატური შეგრძნების ცენტრზე (გამტარი ნერვების თუ მუდმივი ან დროებითი ცენტრალური კავშირების მეშვეობით აგზნების გავრცელება). სინესთეზიად, გავრცელებული შეხედულების თანახმად, ჩაითვლება მხოლოდ მესამე შემთხვევა, მაგრამ იგი პირველი ორი შემთხვევისაგან არსებითად არ განსხვავდება; განსხვავებულია არაადექვატური გრძნობის ცენტრის აგზნების გამოწვევის მხოლოდ გზა, რომლის გარკვევა თითქმის ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში სპეციალურ ფსიქოფიზიოლოგიურ კვლევას მოითხოვს. სინესთეზია ფსიქოლოგიური და არა ფიზიოლოგიური ცნებაა, ამიტომ მისი არსის გარკვევა, მისი განსაზღვრება ფსიქოლოგიური და არა ფიზიოლოგიური კატეგორიებით უნდა შეიძლებოდეს. მისი გამოწვევის ანატომიურ-ფიზიოლოგიური გზების გათვალისწინება ვერაფერს იტყვის მისი განსაზღვრების შესახებ. ამიტომ უნდა ვცნოთ, რომ სინესთეზიის მოვლენად ჩაითვლება ზემოთ დასახელებული სამივე შემთხვევა.

სინესთეზიის ცნების სრული განმარტებისათვის აუცილებელია გავითვალისწინოთ სინესთეზიური შეკავშირების დესკრიფციული ბუნება. აღიარებულია, რომ სინესთეზიის ინადექვატური წევრი შეიძლება შეგრძნებაც იყოს და წარმოდგენაც, მაგრამ, ამავე დროს, მიღებულად ითვლება, რომ შეგრძნების გვერდით ინადექვატური

გრძნობადი შინაარსის მქონე ყოველგვარი წარმოდგენის ყოველგვარი წარმოქმნა სინესთეზიად არ ჩაითვლება, სახელდობრ: თუ ეს წარმოდგენა მეხსიერების ან ფანტაზიის წარმოდგენაა (ბგერის გაგონებისას რომ რაიმე ვიზუალური მოგონება ან ფანტაზიის ხატი გავიჩნდეს, ეს სინესთეზიის ფაქტი არ იქნებოდა). შეიძლება, როგორც ბევრი ავტორი გულისხმობს სინესთეზიის ფაქტთა აღწერისას, სინესთეზიური შეკავშირების სპეციფიკურ ნიშნად მიგვეჩნია წევრთა ისეთი ურთიერთობა, სადაც ინადექვატური წევრი ადექვატურის ატრიბუტად, ქარაქტერისტიკად განიცდება. ასეთი ცნების საწინააღმდეგოდ არაფერი ითქმის, რამდენადაც მოცემული ნიშნით გაერთიანებული მოვლენები მართლაც სპეციფიკურ კლასს შეადგენს. მაგრამ აქ სინესთეზიის მხოლოდ ერთ სახესთან გვაქვს საქმე და სინესთეზიის ცნების მოცულობის გარეთ რჩება წევრთა ისეთი შეკავშირება, რომელშიც ინადექვატური წევრი ადექვატურის ატრიბუტად არ განიცდება. საინტერესოა, რომ თვითონ ის ავტორებიც, რომლებიც აღნიშნულ ნიშანს ეყრდნობიან, მაინც გულისხმობენ, რომ სინესთეზიას წარმოადგენს ის შემთხვევებიც, სადაც ინადექვატური წევრი ადექვატურის თითქმის ტოლფასოვანი შეგრძნებაა. სინესთეზიური შეკავშირების არსებით დესკრიფტიულ ნიშნად შეიძლება მივიჩნიოთ შემდეგი: ადექვატური და ინადექვატური წევრები ერთ მთლიან აღქმაში არიან გაერთიანებული, ინადექვატური წევრი ადექვატურის კუთვნილებად განიცდება, მისი მეშვეობით არსებობს.

ჩვენი აზრით, არსებითი მნიშვნელობა აქვს სინესთეზიის შიგადაყოფას შემეცნების ფუნქციის თვალსაზრისით: არის შაკავშირება, რომელიც ასახვის ამოცანას ემსახურება, მიუხედავად იმისა, რომ ინადექვატურ წევრს შეიცავს და არის მეორე სახის შეკავშირება, რომელიც ასახვას არ ემსახურება, ილუზიას წარმოადგენს. მეორის მაგალითია მრავალგზის აღწერილი სინესთეზიები (მაგ., ხმით აღძრული სუსხვის განცდა სხეულში), პირველის მაგილთს კი ვიზუალურად აღქმული საგნის დაუნახავი სენსორული ოპტიკური მხარის განცდა წარმოადგენს. ამ არსებითი განსხვავების გამო ეს ორი სახე ერთმანეთისაგან აუცილებლად უნდა გავთიშოთ კიდევ. მეორე მათგანს შეიძლება საკუთრივ სინესთეზია დავარქვათ, პირველს კი გრძნობადი არსებითი შინაარსის თანააღძვრის სახელით აღვნიშნავთ. ეს დაყოფა ნათელს შეიტანს სინესთეზიის პათოლოგიურობის და სარგებლიანობის საკითხებში.

სინესთეზიის მოვლენა, როგორც ცნობილია, პირველ ხანებში ფსიქიკის პათოლოგიურ მდგომარეობად იქნა შეფასებული. შემ-

დღე კი ასეთი აზრი დაგმობილ იქნა და სინესთეზიებს დადებითი მნიშვნელობაც მიენიჭა. პ. ვერნერი და ე. პორნბოსტელი (იხ. მათა ზემოთ დასახელებული შრომები) სინესთეზებს არსებით მნიშვნელობას ანიჭებენ ესთეტიკურ აღქმაში¹⁴, პენიგი კი ფიქრობდა, რომ სინესთეზია შეიძლება მეხსიერების დამხმარე საშუალებად იქცეს და, იქამდის, იმასაც ვარაუდობდა, რომ ე. წ. „დიაგრამსინოფსიები“ ანბანის სწავლების მეთოდოლოგიაში შეიძლებოდა ყოფილიყო გამოყენებული (Heunig, 1913, გვ. 613). ბოლო დროის ავტორები სინესთეზიებს დიდ როლს აკუთვნებენ ცნებისა და წარმოდგენის (იხ. მაგ. Wheeler and Cutsforth, 1925) განვითარებაში. სინესთეზიის შემეცნებითი ბუხების არაებულ გაგებას აქვს ექვსი დავითანხმებით: ავტორთა მიერ გათიშული არაა ზემოთ გარჩეული ორი სახე, რაც ამ საკითხზე მსჯელობების ნაკლს გასაგებს ხდის. ამ სახეთა შემეცნებითი ღირებულება არსებითად სხვადასხვაა: გრძნობადი არსებითი შინაარსის აღძვრა მნიშვნელოვანი შემეცნებითი ღირებულებისა და დანიშნულების მოვლენაა, იგი გრძნობადი არსის განცდის ერთი სახეა, რომელსაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს შეგრძნებიდან და აღქმიდან ცნებაზე გადასვლისათვის—გრძნობადი არსის განცდა ამ ორ ეტაპს შუა მდებარე საფეხურია. სამაგიეროდ საკუთრივ სინესთეზია ილუზიას წარმოადგენს (როგორც არ უნდა გვესმოდეს იგი—როგორც ძველი უდიფერენცირებელი ცნობიერების გადმონაშთი, თუ როგორც ახალწარმოქმნილი მოვლენა). ასახვის ფუნქცია მას, მისი არსის მიხედვით, არ ეკისრება. თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ შემთხვევით, ან სხვა გარემოებებთან შეკავშირების შედეგად, მას ზოგჯერ ერთგვარი შემეცნებითი ფასი არ ჰქონდეს.

ჩვენ არსებითად მივიჩნევთ, აგრეთვე, სინესთეზიის შემდეგს დაყოფას: სინესთეზიის ინადექვატური წვერის კავშირი ადექვატურ წვერთან შეიძლება იყოს „ალოგიკური“, შეუთავსებადი, ან ლოგიკური, შეთავსებადი. სინესთეზიის შესახებ შრომის ერთი პირველი რუსი ავტორი—ივანოვსკი სინესთეზიის სპეციფიკად თვლის გრძნობად შინაარსთა უჩვეულო, ალოგიკურ შეკავშირებას (Ивановский, 1893, გვ. 94), რაც, როგორც ცნობილია, იმაში გამოიხატება, რომ ერთ შეგრძნებას მიეწერება საწინააღმდეგო ქვალიტეტი (თეთრი

¹⁴ მსგავს გაგებას ავითარებდნენ ანშიუცი და მისი მიმდევრები. იხ. Wellek, 1931; 1927.

ბგერა). ივანოვსკის და სხვა ავტორთა ეს შეხედულება ჩვენ ზემოთ არ გავიზიარეთ, სინესთეზიის არსებით ნიშნად ჩვენ სხვა ნიშანი მივიჩნიეთ, მაგრამ სინესთეზიის დაყოფისათვის კი ამ ნიშანს მნიშვნელობა აქვს. „ლოგიკური“ სინესთეზია „არალოგიკურისაგან“ არსებითად განსხვავდება, ერთი შეიცავს მცდარ ქვალიტატურ დიფერენცირებულობას. მეორე—არა. „ალოგიზმი“ აქ სპეციფიკური მნიშვნელობითაა ნახმარი, შეგრძნებაში არ არის ქვალიტეტთა შეუთავსებლობის განცდა, შეგრძნებაში ალოგიკური გამთლიანება მხოლოდ ობიექტურადაა მოცემული, ორი სხვადასხვა ბუნების, ერთმანეთისაგან გამოყოფილი ქვალიტეტი, რომელთა შესატყვისი გამღიზიანებლებიც ერთმანეთს გამორიცხავენ, შეგრძნებაში ჰარმონიულად უთავსდებიან ერთმანეთს, ერთი მეორის თვისებად განიცდება, შეგრძნებების თვისობრიობები დარჩენილია, მაგრამ მოხსნილია მათ შორის არსებული დაპირისპირებულობა. ეს თანაბრად შეეხება როგორც ინტრამოდალურ, ისე ინტერმოდალურ დაპირისპირებულობას.

რა სახის შეიძლება იყოს სინესთეზიის ინადექვატური¹⁵ წევრი დესკრიფციულად—როგორი სენსორული შინაარსია იგი და როგორაა გამოყოფილი ადექვატური წევრისაგან? როგორც ვამბობდით ინადექვატური წევრის ადგილი ყოველგვარ სენსორულ შინაარსს შეუძლია დაიკავოს: შეგრძნებას, წარმოდგენას, გრძნობად არსებობა ნიშანს, აგრეთვე, როგორც ცნობილია, მთელ აღქმასაც. ინადექვატური შეგრძნება შეიძლება სავსებით ცხოველი და დამოუკიდებელი იყოს (როგორც, მაგ., სხეულის ერთ ნაწილზე წნეხის შეგრძნების მიერ გამოწვეული წერტილობრივი ტკივილი სხვა ადგილზე), ხშირად კი ადექვატური შეგრძნების კუთვნილებად განიცდება (ხოლო, თუ შეგრძნებისეული სიცხოველე დაიკარგა, უბრალო ქარაქტერისტიკად მიეწერება მას). მას ხშირად აკლია განსაზღვრული ლოკალიზაცია, რაც ჭერ კიდევ ნუსბაუმერის მიერ იქნა მითითებული: „ეს ფერები ჩემს გარეთ კი არ განიცდებიან, არამედ ჩემში, ჩემს ცნობიერებაში“, შენიშვნის ღირსია, რომ ნუსბაუმერს უძნელდება ამ მსჯელობის გამოთქმა, კითხვა, თუ სად ჩანს ინადექვატური ფერი, მისი თქმით, „ძნელი კითხვაა“ (Nussbaurer, 1873, გვ. 53). არგელანდერისა და კაცის აზრითაც, სინესთეზიური ფერი არაობიექტი-

¹⁵ ველეკი ადექვატური წევრის მიხედვითაც ახდენს დაჯგუფებას: 1. შეგრძნების თანამდევი შეგრძნება; 2. შეგრძნება—წარმოდგენა; 3. წარმოდგენა—შეგრძნება; 4. წარმოდგენა—წარმოდგენა (Wellek, 1931, გვ. 326).

ვირებული „გამოვლენისნაირობით“ ხასიათდება. ჰგავს სივრცისა და სიბრტყის ფერებს და არა ზედაპირისა და საგნის ფერს (Katg, 1936. გვ. 43.).

ამ საკითხს ერთგვარი შუქი შეიძლება მოჰქონოს სინესთეზიის მოვლენის ჩვენმა ექსპერიმენტულმა გამოკვლევამ.

ჩვენი ცხ ნათელა მ. შვეთრად გამოხატული სინესთეტიკოსია, დაბადებულია 1927 წელს, აქვს უმაღლესი განათლება (დამთავრებული აქვს პედაგოგიური ინსტიტუტის ქართული ენისა და ლიტერატურის ფაკულტეტი 1949 წელს, „ფრაიდი“ წარმატებით). ცდების პერიოდში მუშაობდა სკოლაში ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებლად. ცდების პერიოდში ფლობდა ფსიქოლოგიის ძირითად ცნებებს და ფსიქოლოგიური აღწერის ერთგვარ ჩვევას. სინესთეზიის მოვლენები თავის სულიერ ცხოვრებაში, მისი გადმოცემით, აღრეულ ბავშვობიდან (5 წლის ასაკიდან) შეუმჩნევია; ამხანაგებისა და აბოზებულთა წრეში აღრე რამდენჯერმე ჩამოუგდია საუბარი სინესთეტიკურ შეკავშირებაზე (სახელთა შეკრები), კამათიც კი ჰქონია, სადაც უცდია, სხვებისათვისაც დაენახებინა ეს კავშირი, რომელიც მისი მამინდელი შესედულებით, ყველასათვის საჯალდებულის წარმოადგენდა, მაგრამ მახლობლების უარყოფითი რეაქციის შემდეგ საერთოდ ამ მოვლენაზე საუბარიც ეთავილებოდა; ამიტომ მისი სინესთეტიკური მოვლენების შესახებ იცოდა მხოლოდ მეგობრების მეტად ვიწრო წრეში. როდესაც პირველად მოისმინა ლექციაზე სინესთეზიის მოვლენის შესახებ, უნდოდა ლექტორისთვის (პროფ. ა. ბოქორიშვილი) ეცნობებოდა თავისი სინესთეტიკური მოვლენები, მაგრამ თავი შეიკავა. რადგანაც, პასივად გადმოცემით, არ იყო დარწმუნებული იმაში, რომ პათოლოგიურ მოვლენად არ მიიჩნეოდნენ მის სინესთეზიებს. ჩვენ ბუნებრივი საუბრებით განუშტკივეთ რწმენა, რომ სინესთეზია არ წარმოადგენს ანომალიურ და სათავილო მოვლენას, რის შემდეგაც იგი გულახდილად გვაწვდოდა ყოველგვარ ცნობებს თავის შესახებ და შეუზღუდველად აღწერდა თავის სინესთეტიკურ განცდებს. ცდები ჩატარდა 1952 წლის აგვისტოსა და 1953 წლის ანერისა და მაისის თვეებში.

ნ. მ-ს ფოტიზმები (დიაგრამული ქრომატიზმები: ბგერის განკუთვნილი ვიზუალურ ქრომატულ ასოებად) განუსაზღვრელობის ერთგვარი ხარისხით ხასიათდება. ნ. მ. სიტყვის ან ბგერის აკუსტიკური აღქმისას ხედავს ამავე სიტყვას (თუ ბგერას) ფერადი ასოების სახით. ფოტიზმა ყოველთვის სუბიექტს გარეთ ლოკალიზდება, მაგრამ, როგორც ირკვევა, კონკრეტულ აღქმას ლოკალიზაციის სიზუსტით ბევრად ჩამორჩება. ცდების დროს ნ. მ. ხშირად თვითონ დარწმუნებული იყო ინადექვატური შეგრძნების დასრულებულ კონკრეტულობაში, მაგრამ, განსაზღვრული მეთოდის გამოყენებით, მისთვისაც და ჩვენთვისაც ცხადი ხდებოდა, რომ იგი ამ შემთხვევებში არასწორად აღწერდა თავის განცდას: ნ. მ. აცხადებს, რომ მას ყოველთვის მოსმენილი სიტყვა ცხადად უდგება თვალწინ განსაზღვრული სიდიდისა და დაცილების ფერადი ასოებით. თუ მას მოვთხოვთ, დაგვიხატოს სინესთეტიკური ფერადი ასო, იგი მას 1 სმ სიმაღლის ბეჭდუ-

რი, შრიფტით ხატავს (ქართულში ცნობილ ფონემებს—ქართულით, რუსულ ფ-ს — რუსულით). საკონტრალოდ ჩვენ მივაწოდეთ ინგლისური ენის ბგერა th(შ) ცალკე და სიტყვებშიც: then, Brother, ბერეთე th(თ) და ამ ფონემის შემცველი სიტყვები (both, pathway). (ნ. მ-ს ინგლისური ენა არასდროს არ უსწავლია და სრულებითაც არ იცნობს ინგლისურ სპეციფიკურ ფონემებს). შ-ს შესახებ ამბობს, რომ იგი „სინათლისფერია, წყლისფერი“ (ამ სიტყვებით ნ. მ. აღნიშნავს რუხ ფერს, რომელსაც მოცისფრო ელფერი დაჰყრავს). კითხვაზე—„ხედავდი?“, პასუხობს—„ახლაც ცხადად ვხედავ“, განმეორებით კითხვაზე—„დამიხატავე მას?“ პასუხობს, რომ არ შეუძლია, „ვერ გავიგე და კარგად ვერ ვხედავდი“. ასეთივეა ჩვენება ინგლ. r-ს შემთხვევაშიც („ქვიშისფერია, გაურკვეველად ვხედავ რაღაც ქართული r-ს თუ ლ-ს მსგავსს“). ჩვეულებრივად ნ. მ-ს ფოტიზმები გარკვეულობით არ ხასიათდება, მხოლოდ ყურადღების მიმართვით ახერხებს იგი ცხადად და კონკრეტული საცემოებით დაინახოს ბგერების თუ სახელების ვიზუალური ქრომატული ხატი. ზოგიერთი სახელის ფოტიზმა უფრო მკვეთრი და ცხოველი ფერადობით ხასიათდება, სხვებისა—არა; ერთ-ერთი ცდის დროს (1953 წ. 20 იანვარი), ჩემ მიერ სიტყვათა რიგის აკუსტიკურად მიწოდების შემდეგ მეუბნება, რომ მე მას, ალბათ—განგებ, ბუნდოვან ფერებს ვუსახელებ: „მკვეთრი, ზუსტი ფერები რატომ არ გინდათ? წმინდა და გარკვეული ფერები“ და თვითონ მაშინვე ჩამოთვლის: „ქეთო შავია, ლუბა—შინდისფერი, ნადია—შინდისფერი, ლილიც; ეთერი ფორთოხლისფერია, ნიურა—ცისფერი“. ბევრ შემთხვევაში მას ზიტყვები არ ყოფნის ქრომატიზმის დასახასიათებლად, ორი სახელის დასახასიათებლად ერთსა და იმავე ფერს ასახალებს სიტყვიერად, მაგრამ შენიშვნასაც აკეთებს, რომ ეს ფერები ერთი და იგივე არაა და რამდენჯერმე გვთხოვს, ფერთა სრული ატლასი (რომელიც, სამწუხაროდ, ცდების დროს არ გავაჩნდა) ვიქონიოთ, რათა მიახლოებით მაინც დაენახებინა განსხვავება. ზოგჯერ სახელის ფერი მკაფიოდანა შეიგადანაწევრებული — „კორტექსი“ ერთ სიტყვადაა „დოწერილი“, მაგრამ „კორა“ ქვიშისფერია, „ტექს“ კი — უფრო ღია, „ია“, „ი“—თეთრი, „ა“—მორუხო, სიტყვათა ჯგუფში სიტყვები ცალ-ცალკე ჩანს საკუთარი ფერებით („ბალტიის ზღვა“: „ბალტიის“—მოყავისფრო, „ზღვა“—ქვიშისფერი). მაგრამ ფოტიზმათა უმრავლესობა საკმარისი განუსაზღვრელობის ხასიათს ატარებს. მაგ., „წავიდა“—„ბელილისფერია, მონაცრისფეროსავით“, „ეს ფერები არ მიყვარს რაღაც, ვერ ვამბობ მაგ ფერს და კარგადაც ვერ ვხე-

დავ და—იმიტომ“. ქრომატიზმის პროექტირებას აღქმული საგნის ზე-
დაპირზე (როგორც ამას ახერხებდნენ ბოსის სინესთეტიკოსები) ნ. მ.
ვერაფრით ვერ აღწევს. ჩვენ მას გავუთვალისწინეთ, რა განსხვავებაა
შეგრძნებასა და წარმოდგენაში მოცემულ სენსორულ შინაარსთა
შორის დესკრიფციულად და მოვთხოვეთ, აღეწერა ქრომატიზმი ან
მხრივ; მისი აღწერით სინესთეზიის ფერი არც ერთია და არც მეორე,
მაგრამ ჰგავს ორივეს. ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ ამგვარი
სინესთეზიები ფერის გრძნობადი არსის განცდას გულისხმობენ და
არა სენსორული შინაარსის სხვაგვარ მოცემულობას. მაგრამ აქ საჭ-
მე მაინც საკუთრივ სინესთეზიასთან გვაქვს, რამდენადაც აქ გრძნო-
ბადი შინაარსი საგნის არსებით სენსორულ მხარედ არ განიცდება.
ყველაზე უფრო გავრცელებული სწორედ ასეთი სინესთეზიები უნდა
იყოს. ჩვენ თვითდაკვირვებით რამდენიმეჯერ დავადასტურეთ მსგავ-
სი სინესთეზია. საინტერესო შემთხვევას ჰქონდა ადგილი ჩვენი ერთ-
ერთი ცდის დროს. ცდას ინტერესით აღევნებდა თვალს ახალგაზრდა
პედაგოგი ნ. ქ., რომელიც განცვიფრებული იყო ნ. მ-ს სინესთეზიე-
ბით, შეუძლებლად მიაჩნდა ასეთი მოვლენები. მაგრამ ცდის დაწყე-
ბიდან ნახევარი საათიც არ გასულა, რომ იგი სერიოზულად ჩაება კა-
მათში ნ. მ-თან, განაცხადა, რომ ნ. მ. ცდება. „მზე ნამდვილად—
ცისფერია, მომტრედისფერო“. მას თვითონვე გაუკვირდა ეს „აღმო-
ჩენა თავისთავში“. ნ. ქ. ასე აღწერს ამ განცდას: „არსადაც არ ვხე-
დავ, მაგრამ ისე კი განვიცდი ცისფერს“.

სახელების აკუსტიკური აღქმა რომელიც ინადექვატურ შინა-
არსს აღძრავს, რამდენიმე მხარეს შეიცავს (აკუსტიკურ შთაბეჭდილე-
ბას, მნიშვნელობას. ემოციური ეფექტის უნარს და სხვ.). რომელ
ამათგანს შეესატყვისება ქრომატიზმი? ნ. მ. მეტყველების ბგერებს
სხვადასხვა ფერისად განიცდის: ხმოვნებიდან ი თეთრია, ე—მოთეთ-
რო-ზღვისფერი, უ—სინათლისფერი“ („ღია ხორცისფერი“), ა —
მორუხო, ო—შავი, „მოქვიშისფერო“. თანხმოვნები: ბ—„უფერული
ფერია“, „ორს“ ჰგავს“ („ორის“ ქრომატიზმს), გ—ღია ხორცისფერია,
დ—მოთეთრო, ვ—მორუხო-მოშავო, ქვიშისფერი, ზ—„თეთრი
ბრინჯაოსფერი, ბზინავს“, თ—რუხი ხორცისფერი, კ—შინდისფერო,
ლ—ღია ხორცისფერი, მ—„რუხივით, ცოტა სინათლისფერი აქვს“,
ნ—მწვანე, პ—ყავისფერი, ე—მოთეთრო, რ—ქვიშისფერი, ს—ქვი-
შისფერი, ტ—ყავისფერი, ფ—ხორცისფერი, ქ—ქვიშისფერი, ლ—
„თეთრივით“, ყ—„ყვითელივით, ღია ხორცისფერივით“, შ—შავი,

ქვიშისფერი, ჩ—შავი (ყველაზე მუქი შავი), ც—ნაცრისფერი, ღია რუხიციისფერი, ძ—მოშავო-მომწვანო, წ—მორუხო-მოთეთრო, ჭ—შავი (ჩ-ზე ღია, შ-ზე უფრო შავი), ხ—ქვიშისფერი, ჯ—შავი, ქვიშისფერივით, ჰ—მოთეთროსავით. ნ. მ-ს ფოტიზმებს განსაზღვრავს აკუსტიკური შთაბეჭდილება (აქტუალური ან არააქტუალური: წაკითხვითაც აღეძვრის ფოტიზმა), მაგრამ არა წმინდა აკუსტიკური თვისებები, არამედ ბგერა როგორც ფონემა (ფართო მნიშვნელობით—ბგერა როგორც სამეტყველო ერთეული, და არა მისი კონკრეტული ფუნქცია სიტყვაში), რაც იმით დასტურდება, რომ, ერთის მხრივ, ნ. მ. მხოლოდ მეტყველების ბგერებს განიცდის ფერებში (ცალკეული ტონი კი არ იწვევს ფერს), მეორეს მხრივ კი, მეტყველების ბგერა სიტყვაში მისი ფუნქციის ცვლილების დროსაც უცვლელ ქრომატიზმს იწვევს. ბგერის თვისებებსა და ფერს შორის მხოლოდ ზოგიერთი კანონზომიერი შესატყვისობა შეიძლება იქნეს შენიშნული: 1. ხმოვნები ნეიტრალური ფერისაა; 2. პ და ტ, რომლებიც აკუსტიკურად მკვეთრი ყრუ ბგერებია (და დანარჩენ ყრუ მკვეთრთაგან—წ, ჰ, კ, ყ—ერთგვარი ქვალიტატური სიახლოვით გამოირჩევიან), ყავისფერ ფოტიზმებს იწვევენ; ჩ, ჯ, ჭ, შ—შავი ფერისაა. ამათგან ჯ მეღერია, სხვები კი—ყრუ, მაგრამ ჯ მეტად ჰგავს ჩ-სა და ჭ-ს (წარმოთქმის ადგილით სამივე ენაუნისმიერია, რაც მაშას აკუსტიკურ შთაბეჭდილებათა მსგავსებას განაპირობებს). შეიძლება ისიც ვიფიქროთ, რომ შიშინა ბგერები აღძრავენ შავ ფერს: ოთხივე ბგერა შიშინაა (ქართულის მეხუთე შიშინა—ყ ცალკე დგას თავისი მკვეთრად გამოსატყული მეღერობის გამო). საცხებით ნათელია, რომ სრული და ზუსტი ზოგადი შესატყვისობის დაძებნა შეუძლებელია.

ნ. მ-ს სინესთეტიკური კავშირები მუდმივობით ხასიათდებიან. 1953 წლის იანვარშიც და იმავე წლის მაისშიც მისი სინესთეზები ზუსტად ისეთივე აღმოჩნდა, როგორიც იყო ისინი 1952 წლის აგვისტოში. კავშირის მუდმივობა, მართალია, სინესთეზიის კრიტერიუმად არ გამოდგება, მაგრამ სინესთეზიათა თავისებურ ჯგუფს გამოყოფს.

უცვლელკავშირებიანი სინესთეზიების ინტერინდივიდუალური ხასიათის საკითხს ვრცელი ისტორია აქვს; განსაკუთრებით კი იგი ინშუეტის მიერ იქნა გამოკვლეული (იხ. Wellek, 1931). ინტერინდივიდუალური ხასიათის ძიების უნაყოფობა იმაზე მიუთითებს, რომ სინესთეტიკური კავშირის კონკრეტულ შინაარსს ობიექტური სამყაროს ასახვის ამოცანა კი არ განაპირობებს, არამედ ინდივიდის სუ-

ბიექტური თავისებურება (კერძო გამოცდილება ან სპეციფიკური სუბიექტური ორგანიზაცია).

სინესთეზიის ახსნის საკითხი, მიუხედავად ახსნის ცდათა სიმრავლისა, ჯერ კიდევ ღია საკითხია. აქ შეუძლებელია დაწვრილებით განვიხილოთ სხვადასხვა თეორიები სინესთეზიის შესახებ (წმინდა ფიზიოლოგიური თეორია, ასოციაციების თეორია, ემოციების თეორია, საერთო შინაარსების თეორია, გენეტიკური უდიფერენცირებულობის თეორია). საქმის ვითარების გაცნობა მაინც ერთგვარი ორიენტაციის საშუალებას იძლევა. არ შეიძლება იმის უარყოფა, რომ სინესთეზიის წარმოქმნაში ერთგვარი წილი უდევს წმინდა ფიზიოლოგიურ მოვლენებს, რომლებიც ფსიქიკური აქტივობის, ასახვის ამოცანებთან უშუალო კავშირში არ იმყოფებიან. მაგრამ წმინდა ფიზიოლოგიური თეორია სწორი არ არის, როდესაც ფსიქოლოგიური ახსნის შესაძლებლობას გამორიცხავს, შემეცნების მექანიზმის მოქმედების როლს აიგნორირებს. ექვი არ არის, რომ სინესთეზიის წარმოქმნაში ხშირად ასოციაციები თამაშობენ გადამწყვეტ როლს, რომ სინესთეზიას ამ შემთხვევებში პირობით-რეფლექსური მექანიზმის მოქმედება იწვევს, მაგრამ ისიც ცხადია, რომ ყველა სინესთეზია ამ გზით არ წარმოიშვება; არც იმის უარყოფა შეიძლება, რომ სინესთეზიის ზოგიერთი შემთხვევა აღრეული გენეტიკური ფენის, უდიფერენცირებელი ფსიქიკის გადმონაშთია, მაგრამ ისიც ცხადია, რომ სინესთეზიათა დიდი ნაწილი ახალი, ინდივიდუალური ფსიქიკური გამოცდილებით განსაზღვრული წარმონაქმნია. ამიტომ თითქმის სწორი იქნებოდა სინესთეზიის ახსნის საკითხზე პლურალისტური თეორია შეგვემუშავეთ. მართლაც, გაუგებარი იქნებოდა სინესთეზიის ვრცელი და მრავალსახოვანი სფერო ერთი კერძო მექანიზმის მოქმედების შედეგად მიგვეჩინა; სინესთეზია დიდი მოცულობის ცნებაა, იგი გულისხმობს ყოველგვარ მოვლენას, რომელშიც კი აღექვამტური შეგრძნების გვერდით თავს იჩენს ინალექტური სენსორული შინაარსი, სწორი იქნებოდა მხოლოდ ის აზრი, რომ სინესთეზიას განსაზღვრავს ყველა ის მექანიზმი, რომლებიც საერთოდ ყოველგვარი ფსიქიკური მოვლენების საფუძველს შეადგენენ. სინესთეზიის კერძო სახეები კი შესაძლებელია რომელიმე (ან ერთად რამდენიმე) მექანიზმის მოქმედებით აიხსნას. აქ ერთი შენიშვნა აუცილებელია, პლურალისტური ახსნა, თუ კი ერთი ზოგადი ახსნაც არ მოიპოვება, შეცდომად უნდა მივიჩნიოთ (ორში ერთი: ან უნდა ვცნოთ, რომ ასახსნელი მოვლენა არაა ერთიანი ბუნებისა და, შესაბამისად, მის

შესახებ შემუშავებული ცნება არ შეესატყვისება სინამდვილის მეცნიერული ასახვის მოთხოვნას, ან თვითონ პლურალისტური ახსნა უნდა უარცყოთ). სინესთეზია ერთი ზოგადი ბუნების მოვლენაა, რა ზოგადი საფუძველი აქვს მას, რა არის საერთო მის განმსაზღვრელ ცალკეულ მექანიზმთა შორის? ასეთად შემეცნების ფსიქოლოგიური მექანიზმის ერთი თავისებურება შეიძლება ვცნოთ: ფსიქიკური აქტივობა, ასახავს რა სინამდვილეს, ხშირად თავისთავადაც იჩენს თავს, ისე რომ მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევაში ამის ობიექტური საფუძველი არ არსებობს, ამის შედეგად ეს კონკრეტული ობიექტური მოვლენები არასწორად აისახება ცნობიერებაში, კერძოდ (სინესთეზიის შემთხვევაში), თავს იჩენს სენსორულ შინაარსთა ინაღექვატურად წარმოქმნა, შეგარძნებასთან ინაღექვატური სენსორული შინაარსის შეკავშირება.

ამით გასაგები ხდება. რომ სინესთეზიის მოვლენის აქტუალური მიმდინარეობა არსებითად არის დამოკიდებული შემეცნების ფსიქოლოგიური მექანიზმის მდგომარეობაზე, საერთო შემეცნებით მდგომარეობაზე. ციცი-ის მიერ ექსპერიმენტულად გამოწვეული სინესთეზიები (Gietz 1931. აგრეთვე პ. შილერის ზემომოყვანილი შედეგები) შეიძლება შეფასებულ იქნეს არა როგორც გენეტიკურად აღრუული ფსიქიკური ფენის აქტუალიზაციის შედეგი (როგორც აფასებენ მას პ. ვერნერი, ციცი და შილერი), არამედ როგორც სუბიექტის საერთო შემეცნებითი დონის ცვლილების შედეგი. ჩვენ საკმაოდ დამარწმუნებლად მიგვაჩნია შლიბეს ვრცელი გამოკვლევის ერთი შედეგიც (Schliebe, 1932): შლიბემ, რომელიც მოტორულ სინესთეზიებს (ფოტიზმებს) იკვლევდა, დაადასტურა, რომ სინესთეზია მით უფრო ადვილად ჩნდება, რაც უფრო ნაკლები რეფლექსიისა და ანალიზის უნარით ხასიათდება სუბიექტის ფსიქიკური მდგომარეობა.

2. ინაღმპვატური ბრძნობადი არსებითი შინაარსის თანააღმპრა

სინესთეზიის სხვა მოვლენებისაგან არსებითად განსხვავდება ინაღექვატური გრძნობადი არსებითი შინაარსის თანააღმპრა. ეს მოვლენა, მართალია, ზოგჯერ ილუზიურ, არასწორ აღქმას უდევს საფუძვლად, მაგრამ თავისი ფუნქციით შემეცნების ამოცანებს ემსახურება და განსაზღვრულია ადამიანის პრაქტიკით. როგორც ზემოთვამოზბდით, ადამიანის პრაქტიკული მოღვაწეობა აფორმებს, წარმოქმნის არა მარტო ცნებებს მის ცნობიერებაში, არამედ, უფრო აღ-

რეულ საფეხურზე, საგნის გრძნობადი არსის ცნობიერებასაც. ამის შემდეგ კი საკმარისია საგნის შესატყვისმა რომელიმე გამლიზიანებელმა იმოქმედოს ჩვენზე, რომ საგნის გრძნობადი არსი განვიცოდოთ. მაგრამ გრძნობადი არსის განცდა გულისხმობს საგნის გრძნობადი „არსებითი ნიშნების“, საგნის საზრისის საწვდომად აუცილებელი სენსორული შინაარსის განცდასაც. ეს შინაარსები გრძნობადი, არსის განცდაში ყოველთვის გვეძლევა. მათი აღძვრისათვის არ არის აუცილებელი შესატყვისი გამლიზიანებელი ყოველთვის მოქმედებდეს გრძნობის ორგანოზე, მაგრამ აუცილებელია ეს მოქმედება ერთ-ბელ მაინც (ნორმალურ პირობებში კი რამდენჯერმე) იყოს განხორციელებული წარსულში. ვხედავთ რა საგანს, რომელშიც განსაზღვრული უცვლელობითაა შეკავშირებული რამდენიმე სენსორული შინაარსი, რითაც მოცემული საგანი განირჩევა დანარჩენთაგან, თანდათან გამოიკვეთება საგნის გრძნობადი ხატი, რომელშიც საგნის გრძნობად არსს ვპერეკთ. ამიერიდან გამლიზიანებელთა მოცემული, კომპლექსის ზემოქმედება ჩვენში ამ საგნის გრძნობადი არსის განცდას აღძრავს. მაგრამ არ არის სავალდებულო გამლიზიანებლის სრული კომპლექსის მოქმედება; თუ (ფიზიკური მიზეზების გამო) ზოგიერთი გამლიზიანებელი ამჟამად ვერ ახდენს ზემოქმედებას ჩვენს გრძნობის ორგანოებზე, ეს ხელს არ უშლის შესატყვისი სენსორული შინაარსის აღძვრას ჩვენს ცნობიერებაში. ჩვენ ასე განვიცადით ოპტიკურად აღქმული საგნის სიბოის, გემოს და სხვა გრძნობად მხარეებს, თუ ისინი საგნის არსებით სენსორულ შინაარსს შეადგენენ. აკუსტიკური შეგრძნება საგნის ოპტიკურ შთაბეჭდილებასაც აღძრავს.

ინაღმეტყუარი გრძნობადი არსებითი შინაარსის თანაღმეტყუარ შემეცნების მნიშვნელოვანი ფსიქოლოგიური მექანიზმის მოქმედების შედეგია, ეს მექანიზმი გრძნობის ორგანოთა ერთგვარი შეზღუდულობის საკომპენსაციოდან დანიშნული: თუ მოცემულ კერძო შემთხვევაში გრძნობის ორგანოები სხვადასხვა ობიექტური დაბრკოლებების (საგნის დაცილების, მისი ნაწილობრივი დაფარვის და სხვ.) გამო ვერ ღიზიანდებიან, ამ ხარვეზს დასახელებული მექანიზმის მოქმედება ავსებს:

VI. შებენიანების ურთიერთგავლენა

შეგრძნება დამოკიდებულია არა მარტო იმ გამლიზიანების ზემოქმედებაზე, რომლის უშუალო ასახვასაც თვითონ წარმოადგენს, არამედ ერთდროულად მოქმედ ან წინმსწრებ გალიზიანებებსა და მათ მიერ გამოწვეულ შეგრძნებებზე. გავლენა შეიძლება შეეხებოდეს არა მარტო თვითონ შეგრძნებას, როგორც ცნობიერების შინაარსს, არამედ შეგრძნების ფუნქციასაც. საჭიროა ეს ორი მომენტი ერთმანეთისგან გავთიშოთ აზროვნებაში, ემპირიულად კიდეც რომ ისინი პარალელურად მიმდინარეობდნენ. ეს იმიტომ, რომ შეგრძნების სხვადასხვა მხარეებია, მეორე არაცნობიერი (ცნობიერების წარმოშობისათვის საჭირო) პირობაა, პირველი კი თვითონ ცნობიერების ფაქტია.

შეგრძნებების ურთიერთზემოქმედების გამოკვლევები სხვადასხვა ორიენტაციისა შეიძლება იყოს. არსებულ შრომათა ერთი ნაწილი მიზნად ისახავს არა ფსიქოლოგიურ ან წმინდა ფიზიოლოგიურ ან ფსიქოფიზიოლოგიურ გამოკვლევას, არამედ გამოყენებითი თვალსაზრისითაა განსაზღვრული. ასეთი ხასიათისაა, მაგ. სელეცკაიას ორი გამოკვლევა: რომელთა პირდაპირ ამოცანას შეადგენს შეგრძნებათა ობიექტივაციის (დიაგნოსტიკისათვის კლინიკაში, ექსპერტიზის ამოცანებისათვის), მათი არსებობის დადასტურების ობიექტური კრიტერიუმის გამოკვლევა. ერთი ეს გამოკვლევა მიზნად ისახავს აჩვენოს, ვარგა თუ არა ენდოგენურად გამოწვეული ტკივილის ობიექტური დადასტურების მეთოდად ოპტიკურ ადექვატურ ქრონაქსიაზე ამ ტკივილთა მიერ გამოწვეული გავლენა (Селецкая, 1940 ა). მეორე შრომაში ამავე მიზნით გამოკვლეულ იქნა ტკივილის გავლენა თვალის ელექტროგრძნობელობაზე, მიღებულ იქნა დადებითი შედეგები (Селецкая, 1940, б). ასეთივე ხასიათისაა ჟოროვის გამოკვლევა, სადაც დადასტურებულ იქნა, რომ განსაზღვრულ დაავადებათა დროს პერიფერიაზე პროეცირებული ტკივილის ობიექტური დადასტურება შესაძლებელია შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის მეთოდით: ეს ტკივილი სპეციფიკურ გავლენას ახდენს იმ მიმღები ველის შეხებისადმი და ტკივილისადმი გრძნობელობებზე, სადაც თვითონ პროეცირდება (Жоров, 1940). ცხადია, მსგავს გამოკვლევათა პრაქტიკული მნიშვნელობის უარყოფა არ შეიძლება, მათ, გარდა ამისა, დიფერენციალურფსიქოლოგიური მნიშვნელობაც შეიძლება აღმოაჩინდეს. მაგრამ

ფსიქოლოგიური და ფიზიოლოგიური თვალსაზრისით ისინი პეტე-
 ჩოგენური ორიენტაციის გამოკვლევებია, მათი უშუალო მიზანი
 არაა არც ზოგადფსიქოლოგიური და არც ფიზიოლოგიური კანო-
 ნების დადგენა, რის გამოც, გასაგებია, ფსიქოლოგიური და ფიზიო-
 ლოგიური ზოგადი კანონზომიერება მათში ვერც დგინდება. შეგრძ-
 ნებების ურთიერთობის პრობლემამ შეიძლება წმინდა ფიზიო-
 ლოგიური ან ფსიქოფიზიოლოგიური ორიენტა-
 ციამი იდოს. ასეთი ხასიათისაა არსებულ გამოკვლევათა დიდი უმ-
 ლაველესობა. ფიზიოლოგიური ორიენტაციის გამოკვლევას აწარმო-
 ებს ფიზიოლოგი, რომლის პირდაპირს მიზანს შეადგენს წმინდა
 ფიზიოლოგიური მოვლენების შესწავლა, მიუხედავად იმისა, არის
 თუ არა ეს მოვლენები ცნობიერების (შეგრძნების) გამსაზღვრელი.
 ამ შემთხვევაში შეგრძნება და შეგრძნებების ურთიერთობა
 ფიზიოლოგიური პროცესის უბრალო ინდიკატორს წარმოადგენს
 მხოლოდ. ფსიქოფიზიოლოგიური ორიენტაციისას კი შეგრძნებები
 და მათი ურთიერთობა იმ ფიზიოლოგიური პროცესების ინდიკატო-
 რიაა, რომლებიც საერთოდ ცნობიერების (ან, კერძოდ, შეგრძნე-
 ბების) საფუძველს წარმოადგენენ. ამ გამოკვლევებს (განსაკუთრე-
 ბით ფსიქოფიზიოლოგიურთ) დიდი მნიშვნელობა ენიჭება შეგრძნე-
 ბათა ურთიერთობის ფსიქოლოგიური პრობლემის გადაჭრაში, რად-
 განაც ისინი ადგენენ ფსიქოლოგიურ კანონზომიერების მატერია-
 ლურ (ფიზიოლოგიურ) საფუძველს. მაგრამ მათი გაიგივება ფსიქო-
 ლოგიურ გამოკვლევებთან სწორი არ იქნებოდა. ეს უკანასკნელი
 მიზნად ისახავს იმის გარკვევას, თუ რა გავლენას ახდენს ერთი
 შეგრძნება მეორეზე. ცხადია, ფიზიოლოგიური საფუძველი მოეპო-
 ვება შეგრძნებებსაც და მათ ზემოქმედებებსაც, მაგრამ ფსიქოლოგი-
 ური კანონზომიერების დადგენა აუცილებელია, რადგანაც მისი გაი-
 გივება წმინდა ფიზიოლოგიურ კანონზომიერებასთან, ამ უკანასკ-
 ნელით მისი შეცვლა შეუძლებელია იმ, ჩვენთვის უდავო, მარქსის-
 ტული დებულების გამო, რომ ცნობიერების მოვლენები მაინც გაუ-
 გებარი დარჩება, კიდევ რომ მათი ფიზიოლოგიური საფუძველის
 სრული შემეცნება მოვახდინოთ (ენგელსი, ბუნების დიალექტიკა,
 1954 წ. ქართ. გამოცემა, გვ. 260). ცალკე ფსიქოლოგიურ გამოკ-
 ვლევას თვითონ ფიზიოლოგიური (განსაკუთრებით კი ფსიქოფიზიო-
 ლოგიური) საკითხების კვლევისათვისაც აქვს მეთოდოლოგიური მნიშ-
 ნელობა. იმისათვის, რომ ეს უკანასკნელი განხორციელდეს, გარ-
 დაუვალ მეთოდს წარმოადგენს ფსიქოლოგიური კვლევის მონაცე-
 მებზე დაყრდნობა.

თვითონ ფსიქოფიზიოლოგიური გამოკვლევებიც ხასიათდებიან ერთი ნაკლით, რაც მკაფიოდ უნდა იქნეს აღნიშნული. გამოკვლევების დიდ უმრავლესობაში მკაფიო საზღვარი არაა გავლებული გამლიზიანებლის არაცნობიერ და ცნობიერ ზემოქმედებებს შორის. კარგად არაა ერთმანეთისაგან გათიშული გამლიზიანებლის იმ ზემოქმედების გავლენა შეგრძნებაზე, რომელიც იწვევს შეგრძნებას, იმისგან, რომელიც ასეთს არ იწვევს. სხვანაირად: არაა გამომჟღავნებული ის სპეციფიკური გავლენა, რომელსაც ახდენს შეგრძნებაზე როგორც ცნობიერების ფაქტზე შეგრძნების როგორც ცნობიერების ფაქტის მატერიალური (ფიზიოლოგიური) სუბსტრატი. ეს სპეციფიკა კი არსებობს და მარქსისტული მეთოდოლოგიამის გამომჟღავნებას გვიკარნახებს. ეს მეტად მნიშვნელოვანი, მაგრამ მეტად ძნელი ამოცანაა. ჩვენი შრომის მიზანია მასზე ყურადღების გამახვილება, მისი გადაჭრა კი შრომაში მოცემული არაა.

გავლენას შეიძლება იწვევდეს გამლიზიანებლის ისეთი მხარის ზემოქმედება, რომელიც სრულებითაც არ განსაზღვრავს შეგრძნების წარმოშობას (მაგ., ინფრაწითელი სხივები, რომლებიც წითლის რიგის სხივებთან ერთად შეიძლება მოქმედებდნენ თვალზე). საჭირო არის ასეთი ზემოქმედება იზოლირებულ იქნეს (თუ ეს შეუძლებელია, დიფერენციაციის მეთოდებით გამორიცხულ იქნეს), რადგანაც სხვანაირად არ გვექნება საშუალება, თვითონ შეგრძნების ეპომწვევი გამლიზიანებლის გავლენა შევისწავლოთ. გამლიზიანებელი, ამრიგად, უნდა წმინდა სახით ავიღოთ. გამლიზიანებელთან შეკავშირებულ ამ ჰეტეროგენური მხარის გავლენის ცალკე გამოკვლევა, თავის მხრივ, მნიშვნელობას მოკლებული არაა ჩვენი პრობლემისათვის; მეთოდის თვალსაზრისი გვიკარნახებს, ერთმანეთს შევადაროთ გამლიზიანებლის გავლენა და იმ ფიზიკური ზემოქმედების გავლენა, რომელიც ფიზიკური თვისებებით ახლოს დგას ამ გამლიზიანებელთან, მაგრამ გამლიზიანებლის როლში გამოსვლა არ შეუძლია. ამას დიდი მნიშვნელობა ექნება განსაკუთრებით პრობლემის გენეტიკურ პლანში განხილვისათვის. გრძნობის ორგანოზე გამლიზიანებლის ზემოქმედება თუ მხოლოდ შეგრძნების აღძვრის შემთხვევაში იჩენს თავს, იგი გამლიზიანებლის როგორც გამლიზიანებლის (და შეგრძნების) გავლენად უნდა ვაღიაროთ. მაგრამ თუ ეს გავლენა თავს იჩენს შეგრძნების გარეშეც, ეს ჭერ კიდევ არ ნიშნავს, რომ გამლიზიანებელი თავისი არაგამლიზიანებლური თვისებებით (რომელიც მას შეიძლება ჰქონდეს) იწვევს გავლენას და რომ შეგრძნებას ამ გავლენაში სპეციფიკური როლი არა აქვს. ნამდვილად შეგრძნების სუბს-

ტრატს მხოლოდ ცენტრი კი არ წარმოადგენს, თუმცა განვითარების მოცემულ სტადიაზე მხოლოდ მისი მოქმედებით აღიძვრის შეგრძნება და სავალდებულო არაა პერიფერიული აპარატის (რეცეპტორის) მოქმედება, არამედ შეგრძნების სუბსტრატს შეადგენს მთელი ანალიზატორი, რადგანაც, ჯერ ერთი, გენეტიკურად ცენტრმა მხოლოდ ამ გზით მოიპოვა შეგრძნების აღძვრის უნარი და. მეორეც, ნორმალურ პირობებში, დანიშნულებისამებრ ფსიქიკურ მექანიზმთა მოქმედებისას შეგრძნება აღიძვრება არა მხოლოდ ცენტრის მოქმედებით, არამედ აუცილებლად ანალიზატორის მთელი მექანიზმის მოქმედებით. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ფიზიკურის ყოველგვარი ზემოქმედება, თუნდაც გრძნობის ორგანოზე, ფიზიკურის როგორც გამლიზიანებლის ზემოქმედებად მივიჩნიოთ (მაგ., გამლიზიანებელთან დაკავშირებული ისეთი ფიზიკურის ზემოქმედება, რომელიც შეგრძნებას საერთოდ არ იწვევს, ან გამლიზიანებლის არასპეციფიკური ზემოქმედება).

როდესაც შეგრძნებების ურთიერთზემოქმედებაზე ვლაპარაკობთ, საკითხი შეეხება ცვლილებებს, რომელსაც განიცდის ერთი შეგრძნება მეორის მოქმედების გავლენით. რა აზრით შეიძლება ვილაპარაკოთ შეგრძნების ცვლილებაზე? საგნის ცვალებადობა ნიშნავს საგნის განსაზღვრული ნიშნების უცვლელად დატოვებას და განსაზღვრული ნიშნების მაგიერ ახალი ნიშნების ვაჩენას (ან ნიშნის დაკარგვას თუ შეძენას). ცვალებადობა შეეხება საგანს და არა მის ცნებას (რა თქმა უნდა, აქ არ ვგულისხმობთ ცნების ცვალებადობებს, ძველი ცნებების მაგიერ ახლის გაჩენას, აზროვნების ისტორიაში), ცნების ცვალებადობა აზროვნების მომენტში დაუშვებელია (მას გამართლება მხოლოდ მაშინ აქვს, როცა შეცდომის გამოსწორებას წარმოადგენს), რამდენადაც ცნების არსი მოითხოვს ამას. საგანი რომ იმაზე მეტს არ გულისხმობდეს, რაც მის შესახებ მოცემულ მომენტში ვიცით ცნებით, მაშინ მის ცვალებადობაზე მსჯელობა ლოგიკურად იქნებოდა *contradictio in adjecto* და არც მისი შემდგომი შემეცნების პრობლემა დაისახებოდა. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ საგნის ცვალებადობა ცნებებში არ გამოითქმება, არა, საგნის სახეცვლილი მდგომარეობები გამოიხატება ცნებებით, რომლებიც ამ საგნის შესახებ ცნების სახეებს ან მისი გჟარობითი ცნებარს მოდიფიკაციებს წარმოადგენენ. ცვალებადობა ყველა საგანს ახასიათებს, მაგრამ, თუ საგანი აბსოლუტურად მარტივია, მის ცვალებადობაზე, მოცემული მნიშვნელობით, ვერ ვილაპარაკებთ. იგი არ იცვლება: ან იგივედ რჩება, ან სავსებით ისპობა. შეგრძნების სიმარტივე საყოველთაოდ აღიარებული ნიშანია. აქედან კი, თითქმის.

ის უნდა გამომდინარეობდეს, რომ შეგრძნების გაჩენა და მოსპობა თუ არის შესაძლებელი, თორემ შეუძლებელია მისი ცვალებადობა. შეგრძნება რომ აბსოლუტური სიმარტივით ხასიათდებოდეს, ეს მართლაც ასე იქნებოდა, მაგრამ შეგრძნება არაა აბსოლუტურად მარტივი. მისი „სირთულე“ ორმხრივია. პირველი: ერთ შეგრძნებას აქვს რამდენიმე ქარაქტერისტიკა, რომლებიც უცვლელად როდი არიან დიფერენცირებული შეგრძნებაში. ისინი ხან ერთადაა შერწყმული, ხან ასე თუ ისე დიფერენცირებული არიან. ამის მიხედვით შეიძლება შეგრძნება იცვლებოდეს. მეორე: შეგრძნების შინაარსი და მისი თითოეული ქარაქტერისტიკა განსაზღვრულ მიმართებაშია სხვა შეგრძნებებთან, ჰგავს მათ, ან განსხვავდება მათგან, არსებობს საერთო სენსორული შინაარსი, რომლის განცდაც მოცემულია თითოეულ ცალკეულ შეგრძნებაში. ამ საერთო შინაარსის მოდიფიკაციად კი განვიცდით განსაზღვრულ შეგრძნებებს. მაგ., შავი და თეთრი აქრომატული ფერის ორი სხვადასხვა მოდუსია. შავის მაგიერ თეთრის დანახვა ძველის მაგიერ ახლის გაჩენას კი არ ნიშნავს, არამედ ერთი შეგრძნების ცვალებადობას. ერთი მოდალობის შეგრძნებები საერთო ნიშანს ატარებენ, ამიტომ იმავე მოდალობის რომელი შეგრძნებაც არ უნდა მოჰყვეს მოცემულ შეგრძნებას, იგი ცვალებადობას წარმოადგენს. ცვალებადობა ხორციელდება მოდალობის შიგნით გამოყოფილ ჯგუფებშიც, რამდენადაც ამ ჯგუფს ერთი საერთო ნიშანი ახასიათებს და ჯგუფის ცალკეული წევრები ჯგუფის საერთო ნიშნის მოდიფიკაციაა. ამავე მნიშვნელობით უნდა ვილაპარაკოთ შეგრძნების ერთი რომელიმე შიგნით ცვალებადობის შესახებაც. წითელი ფერის შეგრძნება-შინაარსი ცვალებადობს, თუ იკლებს ფერის სიმძლავრე, მაგრამ ფერი ამავე წითლის ფარგლებში (კატეგორიაში) რჩება. ინტენსივობის ცვალებადობა კი იმ საერთო ნიშანს გულისხმობს, რასაც რაოდენობის თავისებური განცდა წარმოადგენს.

აქ ჩვენ ვლაპარაკობთ არა შეგრძნების ცვალებადობის განცდაზე, არამედ შეგრძნების ცვალებადობაზე ობიექტურად. ეს ორი მომენტი ერთმანეთისგან მკაფიოდ უნდა იქნეს გათიშული. შეგრძნების ცვალებადობა ობიექტურად მაშინაცაა მოცემული, როცა ცვალებადობის განცდა არცა გვაქვს. შეგრძნებების ურთიერთგავლენის მეცნიერული შემეცნება სწორედ ამ ობიექტური ცვალებადობის შესწავლას აწარმოებს, შეგრძნებათა ცვალებადობის განცდა კი ცნობიერებაში გრძნობადი ასახვაა ამ ობიექტური ცვალებადობისა და, როგორც განცდა, დამატებითი სუბიექტური ფაქტორებითაა ვა-

პირობებული და ამის გამო შეგრძნების ობიექტური ცვალებადობის მეცნიერული შემეცნების ადგილზე არ შეიძლება დაეყენოთ, თუმცა მეთოდოლოგიურად მის გამოყენებას მცირე მნიშვნელობაც არ უნდა მივანიჭოთ¹⁶.

შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის შეისაძლებლობის საკითხს სხვა ასპექტით აყენებს გეშტალტფსიქოლოგიის ძირითადი ფსიქოფიზიკური დებულება შეგრძნებათა აკონსტანტობის შესახებ და მისივე ერთ-ერთი ძირითადი ფსიქოლოგიური დებულება გეშტალტის პრიმატის შესახებ აღქმაში. როგორც აღჩე მიუთითებდით, ცნობილია, რომ გეშტალტთეორიამ გააკრიტიკა ასოციაციანისტური ფსიქოლოგიის მიერ შეგრძნებისა და გამღიზიანებლის ურთიერთკავშირის გაგება. გეშტალტთეორია მიუთითებს, რომ ასოციაციონისტურ ფსიქოლოგიას ყალბად ესმოდა შეგრძნების ცნება, რამდენადაც იღებდა განსაზღვრულ გამღიზიანებელთა განსაზღვრულ შეგრძნებებთან დაკავშირების კონსტანტობის პოსტულატს. ეს თავს იჩენდა როგორც გენეტიკურ კვლევაში (წმინდა შეგრძნების „გართულების“ გამოკვლევა), ისე შეგრძნებათა ურთიერთობის გამოკვლევებში.

გეშტალტფსიქოლოგია თვლის, რომ შეგრძნება, და ყოველგვარი ელემენტები და ნაწილები აღქმაში, სავსებით ემორჩილება გეშტალტის მოქმედებას, რომ პრიმატი მთელს ეკუთვნის და არა ნაწილს, რომ შეგრძნებები და მათი ურთიერთობა „ი არ განსაზღვრავს აღქმას, აღქმის „ერთადერთ არსებით მხარეს“ გეშტალტი“ არამედ გეშტალტფსიქოლოგია სავსებით მოხსნის საკითხს შეგრძნებათა ნამდვილი ურთიერთობის შესახებ. მართალია, შეგრძნებები აღქმის სამსახურში იმყოფება და აღქმაზეა დამოკიდებული, მაგრამ სავსებით უნდა უარყოფილ იქნას გეშტალტფსიქოლოგიის დებულება გეშტალტის პრიმატის შესახებ. ფსიქიკურ სინამდვილეზე დაკვირვება, თუ იგი ცალმხრივი არ იქნება, გვიჩვენებს, რომ აღქმაში მთელიც და ნაწილიც, შეგრძნებაც და აღქმის საგანიც (თუ ფიგურა) ერთმანეთზეა დამოკიდებული, რომ აქ რომელიმე მათგანის პრიმატზე ლაპარაკი წინააღმდეგობას შეიცავს, რამდენადაც მათი გავლენა-

¹⁶ ეს განცდა თავს ყველაზე კარგად იჩენს მაშინ თუ შეგრძნების შინაარსს აღქმის საგნად ვაჭყევთ, აგრეთვე მაშინაც, როცა ამის მსგავს ობიექტის ვაწარმოებთ აღქმის პროცესში (აღქმაში ცალკეულ ნაწილთა განყოფილა, მათთვის ცნობიერებაში დომინანტური როლის მინიჭება. პროცესი, რომელიც ზემოთ დავახსიანეთ აღქმის ანალიზისას). დამოუკიდებელ პრობლემას წარმოადგენს ამ განცდის წარმომშობი პირობების კერძო შესწავლა და ამ განცდისა და ობიექტური ცვლილების ურთიერთშესაბამისობის საკითხი.

ბი შეუდარებადია: პირველი მკითხველზე დამოკიდებულია სულ სხვა მხრივ, ვიდრე მეორე პირველზე, შეგრძნება აფორმებს აღქმის საგანს, აღქმის საგნის გავლენით კი თვითონ სულ სხვა ხასიათის მოდიფიცირებას განიცდის. გეშტალტფსიქოლოგიის პრინციპები, მათ შორის დასახელებული დებულება, არასწორად წარმოადგენს საქმის ვითარებას. ამ პრინციპებს რომ აღქმაში მოქმედება ჰქონდეს, მაშინ აღქმა სინამდვილის სწორი ასახვა კი არ იქნებოდა, არამედ—ყალბი, გვექნებოდა. დ. კაცის მიერ პრეგნანტობის პრინციპის შესახებ გამოთქმული მოხდენილი გამოთქმა რომ ვიხმაროთ (Katz, 1948, გვ. 49), არა Wahrnehmung, არამედ Falschnehmung.

არაფსიქიკური სინამდვილის სფეროში ჩვენ ვხედავთ ურთიერთობაში მყოფ ნაწილთა მთელისაგან დამოკიდებულების ფაქტებს, რომლებიც სპეციალურად გეშტალტისტებმა აღწერეს, მაგრამ სრულებით ვერ გავიზიარებთ გეშტალტთეორიის (გეშტალტის ფილოსოფიური თეორიისა, რომლის მიხედვითაც, გეშტალტები და გეშტალტის კანონები მოქმედებენ არა მხოლოდ ფსიქიკურ სფეროში, არამედ ფიზიკურშიც, უნივერსალურად) თვალსაზრისს. ჩვენ ფიზიკურ სფეროში რთული პროცესის მონაწილე კომპონენტთა ურთიერთობაზე, ურთიერთგავლენაზე ვლაპარაკობთ მიუხედავად იმისა, რომ მთელში ეს კომპონენტები სახეს იცვლიან. მთელსა და ნაწილს შორის, როგორც კარგადაა დასაბუთებული მარქსისტულ მეთოდოლოგიაში, დიალექტიკურ ურთიერთობას აქვს ადგილი, თანაბრად უნდა განვიხილოთ, როგორც ნაწილის დამოკიდებულება მთელისაგან, ისე მთელისა ნაწილისაგან. ამის შესატყვისი უნდა იყოს მეთოდოლოგიური დებულება აღქმის საგნისა (თუ ფიგურისა) და შეგრძნების ურთიერთობის შესახებაც.

გამლიზიანებლისა და შეგრძნების ურთიერთობის კონსტანტურობის დებულებაც, მიუხედავად გეშტალტფსიქოლოგთა არგუმენტებისა, ჩვენი შეხედულებით, განსაზღვრული აზრით კვლავ ინარჩუნებს ძალას, რაც შესაძლებელს ხდის შეგრძნებათა ურთიერთობის კვლევას. შეგრძნებათა ურთიერთგავლენა ფიზიოლოგიური მექანიზმების მოქმედების საფუძველზე ხორციელდება. კონსტანტობის დებულება გულისხმობს, რომ A- გამლიზიანებელს, რა მეზობლობაშიც არ უნდა ავიდოთ იგი, მუდამ შეესატყვისება a- შეგრძნება (და ფიზიოლოგიური მდგომარეობა), ხოლო როცა B- გამლიზიანებლის მეზობლობისას ეს შეგრძნება იცვლება, ეს B- შეგრძნების გავლენაა. გეშტალტისტების აზრით, ეს შეცდომაა. თუ A- გამლი-

ზიანებელი ერთ შემთხვევაში ა- შეგრძნებას იწვევს, სხვა შემთხვევაში სულ სხვა შეგრძნება მოჰყვება მას. ამიტომ შეუძლებელია შეგრძნებათა (ან მათ შესატყვის ფიზიოლოგიურ პროცესთა) ურთიერთობაზე მსჯელობა. გამლიზიანებელთა ერთ კომპლექსს ერთი კომპლექსური ფიზიოლოგიური პროცესი (და აღქმა) შეესატყვისება და შეუძლებელია ამ უკანასკნელთა გაგება ცალკეულ კომპონენტთა (გამლიზიანებელთა ცალკე ზემოქმედებათა) ურთიერთობით. გენე-ტალტფსიკოლოგიის ეს არგუმენტები სასარგებლო აღმოჩნდა, რამდენადაც უარყოფილ იქნა ე. წ. „წმინდა შეგრძნების“ ცნება, რომელსაც შეგრძნება პერიფერიულ ფიზიოლოგიურ მდგომარეობად ჰქონდა ნაგულისხმები, მაგრამ კონსტანტობის დებულების წინააღმდეგ იგი არსებითად ვერაფერს ამბობს, რადგანაც, როგორც ზემოა მივუთითეთ, დამტკიცებული არაა არაგენეტალტური განხილვის თვალსაზრისის მცდარობა.

შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის ცნება გამლიზიანებლისა და შეგრძნების ურთიერთობის კონსტანტურობის დებულებას ეყრდნობა. თუ ამ ცნების ანალიზს განვაგრძობთ, ერთ მნიშვნელოვარ ნიშანზეც შეიძლება მივეუთითოთ.

შეგრძნებათა ურთიერთგავლენა გულისხმობს ამ შეგრძნებათა დიფერენცირებულად მოცემულობას. გამლიზიანებელთა ზემოქმედების დიფუზური, დიფერენციალური გავრცელება არ შეიძლება შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის ფაქტად ჩაითვალოს. იგი არაა არც ილუზია, რამდენადაც ილუზია ურთიერთგავლენას გულისხმობს (ილუზიის ცნების ანალიზი ქვემოთ). ფსიქიკურ შინაარსთა (შეგრძნებათა) ურთიერთგავლენაზე მსჯელობას აზრი აქვს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ეს შინაარსები უკვე გამოდიფერენცირებულად იგულისხმება სუბიექტში. ამიტომ შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის ფაქტად არ ჩაითვლება შეგრძნება-შინაარსთა ინტერ- და ინტრამოდალური ერთიანობის ისეთი განცდა, რომელიც განსხვავებულ მოდალობათა თუ ერთი მოდალობის შიგნით ქვალიტეტთა გამოდიფერენცირებამდე არსებული გენეტიკური ფენის გადმონაშთია. ასევე, შეგრძნებათა ქარაქტერისტიკების ურთიერთგავლენად არ ჩაითვლება ამ ქარაქტერისტიკათა გამოუდიფერენცირებლობა, მაგ., ბეცოლდ-ბრიუკეს ეფექტი ოპტიკურ სფეროში და ტონის ქარაქტერისტიკათა მსგავსი შერევა, რომელიც სტივენსის ზემოთგანხილულ ცდებში იქნა დადგენილი (მიღებულია ითვლებოდა, რომ ელექტრომაგნიტური ტალღის სიგრძე ფერის ტონს აღძრავს, ტალღის ამპლიტუდა კი ინტენსივობის განცდას განაპირობებს. მაგრამ აღ-

მოჩნდა, რომ შესატყვისობა ზუსტი არაა, ტალღის სიგრძე ინტენსივობის განცდასაც ცვლის, ხოლო ამპლიტუდა—ფერითს ტონსაც, ანალოგიური ეფექტი მიიღო სტივენსმა ბგერის სიმაღლესა და სიძლიერესთან ჰაერის ტალღის რხევის სიხშირისა და ამპლიტუდის შესატყვისობის ზუსტი გამოკვლევისას). არც ერთი ამ მოვლენათაგანი არ ჩაითვლება ილუზიადაც, რადგანაც, როგორც მიეუთითეთ, ილუზია გულისხმობს გამოდიფერენცირებულ შინაარსებზე გავლენას და არა დიფერენციალიზაციულ საფეხურს.

შეგრძნებათა ინტერ- და ინტრამოდალური ერთიანობა და ქაქტერიისტიკათა შერევა მხოლოდ განსაზღვრულ შემთხვევებში შეიძლება ურთიერთგავლენის ფაქტს წარმოადგენდეს, სახელობრ. თუ ეს მოვლენები დიფერენციაციის საფეხურის შემდეგ წარმოიქმნებიან და ისიც მხოლოდ იმ პირობით, თუ არ წარმოადგენენ რაიმე სხვა ფაქტორის გავლენით ამ გენეტიკურად ადრეული ფენის აქტუალიზაციას.

შეგრძნების სხვაობის ზღურბლის ცნებაში ნაგულისხმევი მოვლენებიც—ერთი და იგივე რიგის გამღიზიანებლის ხარისხების განურჩევლობა განცდაში—არაა ურთიერთგავლენის შედეგი და შეუძლებელია საკითხის დასმა მათი ილუზიურობის შესახებ. შეგრძნებათა (თუ აღქმათა) ურთიერთობის მოვლენებისაგან უნდა განვასხვაოთ ისეთი შემთხვევებიც, სადაც მთლიანის პირველადი განცდა გვაქვს, მისი კომპონენტების დიფერენცირებული განცდა კი ჯერ არ წარმოქმნილა. ამ შემთხვევაში შეცდომა იქნებოდა, თუ მთლიანის განცდას კომპონენტთა ურთიერთობის შედეგად მივიჩნევდით. ამის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ შარპანტიეს ილუზია. თუ სუბიექტს შესაძარებლად ხელებში მივცემთ ერთნაირი წონის, მაგრამ მოცულობით ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ორ ობიექტს, მას დიდი მოცულობის ობიექტი უფრო მსუბუქად მოეჩვენება, ვიდრე მცირე მოცულობისა. ფსიქოლოგთა უმრავლესობა თვლის, რომ ეს ილუზიაა და ცდილობს ახსნას იგი წონის განცდაზე (სიმძიმეზე) მოცულობის განცდის გავლენით. სწორია თუ არა ეს? შარპანტიეს ილუზიის შესახებ ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში წარმოიშვა აზრი, რომ ამ შემთხვევაში სუბიექტი აფასებს ობიექტის სიმკვრივეს. შეიძლება საქმის ვითარება ისე წარმოვიდგინოთ, რომ აქ ილუზიური აღქმა კი არაა, არამედ სხეულთა სიმკვრივეების ობიექტური შეფასება (მცირე მოცულობის სხეული უფრო მკვრივია, ვიდრე იმავე წონის დიდი მოცულობის სხეული), ხოლო შეცდომა მსჯელობაშია და არა აღქმაში—ექსპერიმენტატორი ცპ-ს წონის შეფასებას თხოვს, ცპ კი, რომ

შელსაც არ შეუძლია წონის დიფერენცირებული აღქმა, აფასებს სიმკვრივეს და ამასვე გადმოცემს სიტყვით „სიმძიმე“. მართლაც, სიმკვრივის განცდა პირველადია, სიმძიმისა და მოცულობის განცდათაგან კი არაა აგებული, არამედ ამ განცდათა გამოდიფერენცირების პირობას თვითონ წარმოადგენს. დღევანდელ განვითარების ფსიქოლოგიაში უდავოდაა მიღებული, რომ განვითარების გზა მთლიანიდან „კომპონენტთა“ გამოდიფერენცირებისაკენ მიემართება. სიმკვრივის განცდა გენეტიკურად პირველადია და დღევანდელ საფეხურზე მასში სიმძიმის განცდა მოცულობის განცდისაგან არაა გამოდიფერენცირებული. მხოლოდ სპეციალური ხანგრძლივი პრაქტიკის შედეგად აღწევს სათანადო პროფესიის ადაზიანი. გამოდიფერენცირებს მოცულობისაგან სიმძიმე, როცა ისინი ერთად არიან მოცემული (რამდენიმე განმეორებით ეფექტის შესუსტება და ჩაქრობაც კი, მართებული იქნება, ავსნათ არა სიმძიმის გამოდიფერენცირებით, არამედ ადაპტაციით, რადგანაც აქ ადაპტაციის მოვლენისათვის დამახასიათებელი ნიშანი იჩენს თავს—რამდენიმე ხანში ეფექტი თავისი პირვანდელი სიძლიერით აღდგება). ამრიგად, მოცულობა-წონის ერთიანი განცდა ილუზია კი არაა, არამედ სიმკვრივის ადექვატური აღქმა და არ აიხსნება კომპონენტთა ურთიერთობით (მოცულობის გავლენით სიმძიმეზე), რამდენადაც ეს კომპონენტები ერთიან აღქმაში გამოდიფერენცირებული არაა. ამ აზრის საპირისპიროდ შეიძლება ითქვას, რომ სუბიექტს სხვა შემთხვევებში უკვე შესწევს უნარი, დიფერენცირებულად აღიქვას წონა, სახელდობრ, თუ ცპ ობიექტის მოცულობას არ აღიქვამს (მაგ., თვალდახუტული სწევს ძაფებზე დაკიდებულ სხვადასხვა წონის საგნებს), ან აფასებს ერთნაირი მოცულობის, მაგრამ სხვადასხვა წონის მქონე ობიექტებს. სინამდვილეში აქ სიმკვრივის განცდა სიმძიმის განცდისაგან მაინც არაა გათიშული, რამდენადაც ორივე შემთხვევაში წონის ცვლილება სიმკვრივის ცვლილებასაც ნიშნავს. კიდევ რომ წონის გამოდიფერენცირებული აღქმის ფაქტი დაეუშვათ, მაინც შეუძლებელი იქნება შარპანტიეს ეფექტი კომპონენტთა ურთიერთობით ავსნათ და ილუზიად ჩავთვალოთ, რადგანაც იგი დიფერენციაციის შემდეგ წარმოქმნილი კი არაა, არამედ პირველადი მოვლენაა.

როგორ უნდა გვესმოდეს შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის შემეცნებითი დირექტულებზე? ჩვენ აქ ვაყენებთ ფსიქოლოგიურ და არა გნოსეოლოგიურ საკითხს.

შემეცნების თეორიას აინტერესებს, რა მასალას იძლევა შეგრძნებათა ურთიერთგავლენა სამყაროს მეცნიერული შემეცნებით. სპეტის, ფსიქოლოგიის ამოცანა კი იმაშია, რომ გაარკვიოს. ხელს უწყობს თუ არა (და რამდენად და როგორ) სუბიექტს შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის მოვლენები სამყაროს გრძნობადს ასახვაში, რომლის ნიადაგზეც იშლება სუბიექტის აქტიუობა. განვიხილოთ ამ თვალსაზრისით შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის მრავალსახეობა.

შეგრძნების ფუნქციაზე გავლენათა ერთი რიგი მნიშვნელოვან შემეცნებითს როლს ასრულებს. ქვემოთ მოტანილი ფაქტები ადასტურებს, რომ შეგრძნებათა გავლენით შეიძლება მნიშვნელოვნად გაიზარდოს შეგრძნების აბსოლუტური და სხვაობის გრძნობელობა. მეორე რიგის მოვლენები საწინააღმდეგო ხასიათისაა, რამდენადაც გრძნობელობის დაქვეითებას იწვევენ. მაგრამ საინტერესოა, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში გრძნობელობის ეს დაქვეითებაც გრძნობადი შემეცნების გაუმჯობესებისაკენაა მიმართული (ასეთია, მაგალითად, ძლიერი გამღიზიანებლისადმი ადაპტაციის მოვლენა). გრძნობის ორგანოთა კოოპერაციისა და ურთიერთკომპენსაციის მოვლენათა თვითონ ცნებებშია გამოთქმული მათი შემეცნებათა ღირებულება.

შეგრძნებათა პირობით-რეფლექსური შეკავშირება და ურთიერთგავლენა ვერ უზრუნველყოფს სანდო გრძნობადს ასახვას, მაგრამ მნიშვნელოვან შემეცნებითს ამოცანას კრის. იგი ეყრდნობა სუბიექტის გარემო პირობების ერთგვარ უცვლელობას და გრძნობადს ასახვაში დაახლოებით ისეთი ადგილი უჭირავს, როგორც ინდუქციას ეკუთვნის მეცნიერულ შემეცნებაში.

ინტერესს მოკლებული არ იქნება, თუ განვიხილავთ გავლენის კერძო სახის—კონტრასტის შემეცნებითი ღირებულების საკითხს. პერინგისა და ებინჰაუსის აზრით, მხედველობითი კონტრასტის მოვლენის შემეცნებითი დანიშნულება იმაშია, რომ იგი გამოსწორებს ოპტიკური ანალიზატორის ერთ ნაკლს, თვალის ბადურაზე სინათლის ოპტიკური გაბნევით გამოწვეულ ბუნდოვანებას და მკაფიოს ხდის საგანთა კონტურებს და, ამით, საგანთა გარჩევის უნარს ზრდის (Эббингаус, 1912, გვ. 220). საგანთა გარჩევისათვის კონტრასტის მნიშვნელობაზე მიუთითებენ საბჭოთა ავტორებიც (Федоров, Складчиков, Юрьев и Маширова, 1953, გვ. 90). კონტრასტის მოვლენას რომ ერთგვარი მნიშვნელობა აქვს კონტურთა ვა-

მოკვეთისათვის, ამის უარყოფა არ შეიძლება. მაგრამ კონტრასტის შემეცნებითი დანიშნულება ამაში არაა; რომ ასე იყოს, მაშინ კონტრასტის მოვლენის განვითარებას ონტოგენეტურად და, განსაკუთრებით, ფილოგენეტურად სწორედ ეს ამოცანა უნდა განსაზღვრავდეს, რის მტკიცებასაც, ვფიქრობთ, არავინ დაიწყებს. გარდა ამისა, გაუგებარი რჩება, თუ რატომღა, რომ კონტრასტის მოვლენა სწორედ იქაა სუსტი, სადაც ის ყველაზე უფრო საჭირო ჩანს--სუსტი განსხვავებების დროს და შესაძარბებელთა საგნობრივი განსხვავებულობის ცნობიერების დროს. ჩვენ მართებულად მიგვაჩნია დისიმილაციის და, კერძოდ, კონტრასტის შემეცნებითი დანიშნულება სხვაში დავინახოთ: კონტრასტის ფიზიოლოგიური მოვლენის დანიშნულებაა კონტრასტის (ან კონტრასტის მოვლენის) განცდის წარმოქმნა, ეს უკანასკნელი კი გამდიდრებელია და პირისპირებულობის ასახვაა. ახლა გასაგები ხდება, თუ რატომ იზრდება კონტრასტი გამდიდრებელთა სხვაობის ზრდასთან ერთად და რატომ მაშინ უფრო ძლიერია კონტრასტი. როდესაც თვითონ ფერს ვაქცევთ აღქმის საგნად.

როგორ უნდა იქნეს შეფასებული გავლენა შეგრძნების ქარაქტერისტიკებზე? შეიძლება თუ არა მსჯელობა, და რა აზრით, შეგრძნების ქარაქტერისტიკის ცვლილების შემეცნებითი ღირებულებაზე. რამდენადაა ეს ცვლილება. გრძნობადი შემეცნების გაუმჯობესება ან ილუზია? ამ კითხვაზე პასუხისათვის გავაანალიზოთ ილუზიის ცნება (რომელიც იმპლიციტურად იგულისხმება ისეთ ფსიქოლოგიურ სისტემაში, სადაც ითვლება, რომ შეგრძნებები და მათი ურთიერთობა აფორმებს აღქმის საგნობრივ მნიშვნელობას. გრძნობადი არსის განცდას).

ჩვენ მხედველობაში გვაქვს აღქმის ილუზიის ფსიქოლოგიური და არა გნოსეოლოგიური ცნება. გავრცელებულია შეხედულება, რომ ილუზია მხოლოდ გნოსეოლოგიური ცნება შეიძლება იყოს და არა ფსიქოლოგიური. ვ. შტერნი ამ შეხედულებას ავითარებს და ილუზიის ერთერთ კრიტერიუმად თვლის მეცნიერულ კოდნასთან აღქმის შედარებას. მზის მოძრაობის (ამოსვლისა და ჩასვლის) აღქმა, ამ შეხედულების მიხედვით, ილუზიაა, რამდენადაც კოპერნიკის მეცნიერული სისტემა გვასწავლის, რომ დედამიწა მოძრაობს მზის გველივ და არა პირიქით (Stern, 1950, გვ. 223 -225). ასეთი შეხედულება ჩვენი თვალსაზრისისათვის მიუღებელია. შესაძლებელი და საჭიროა აღქმის ილუზიის ფსიქოლოგიური ცნება, რომლის გაიგივებაც გნოსეოლოგიურ ცნებასთან შეუძლებელია. აღქმის ილუზიის გნოსე-

ოლოგიური ცნება გულისხმობს კითხვას, თუ რა მასალას იძლევა ალქმა სამყაროს შესახებ ჰემეარიტი (მეცნიერული) ცოდნის მისაღებად. ეს კითხვა თანაბრად შეეხება როგორც ილუზიურ, ისე არაილუზიურ ალქმებსაც. გნოსეოლოგიური თვალსაზრისით სულ სხვაგვარად ხდება ილუზიურ და არაილუზიურ ალქმათა საზღვრების დადგენა, ვიდრე ფსიქოლოგიურ ცნებაშია ეს ნაგულისხმევი. ერთი მხრივ, არც ერთი ალქმა არ იძლევა ნამდვილ მეცნიერულ ცოდნას, მეორე მხრივ კი, ყოველგვარი ალქმა (ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით ილუზიური იქნება იგი თუ არაილუზიური) თანაბრად შეიცავს მეცნიერული შემეცნებისათვის აუცილებელ მასალას (ცნობილია, რომ მეცნიერული კვლევის მეთოდები წარმატებით იყენებენ ილუზიური ალქმის ფაქტებს).

ალქმის ილუზიის ფსიქოლოგიური ცნება კი სხვა შინაარსისაა. იგი შეეხება არა მეცნიერულ შემეცნებას, არამედ გრძნობად ასახვას, რომლის მეშვეობითაც სუბიექტი თავის პრაქტიკულ მოქმედებას ახორციელებს. ეს ცნება ეყრდნობა გამლიზიანებლისა (თუ გამლიზიანებელთა კომპლექსისა, რომლითაც საგანი მოქმედებს სუბიექტზე) და ალქმის საგნობრივი მნიშვნელობის კონსტანტურობის დებულებას. იგულისხმება, რომ ერთსა და იმავე საგანს (მისგან მოპდინარე გამლიზიანებელთა კომპლექსს) ერთი და იგივე საგნობრივი მნიშვნელობის ალქმა შეესატყვისება. თუ რაიმე ფაქტორის მოქმედების გამო ეს ჩვეულებრივი შესატყვისობა დაირღვა, საქმე გვაქვს ალქმის ილუზიის ფაქტთან. ეს შინაარსი უნდა ჩავდეთ ალქმის ილუზიის იმპლიციტურ ცნებაში, რომლის ნიადაგზეც ფსიქოლოგიაში საკმაოდ ერთმნიშვნელოვნადაა მითითებული ალქმის ილუზიის ფაქტები. ანალოგიური შინაარსით შეიძლება გავიგოთ არტემოვის განმარტება, რომლის მიხედვითაც ილუზია გვაქვს იმ შემთხვევაში, თუ ფიზიკურად ერთმნიშვნელოვანი ობიექტები, განსაზღვრულ პირობებში მათი ალქმისას, არაერთმნიშვნელოვნად გვეჩვენება და პერიქით (Апремов, 1954, გვ. 72).

ალქმის ილუზიის ეს ფსიქოლოგიური ცნება მეცნიერულ შემეცნებას კი არ გულისხმობს, არამედ გრძნობად ასახვას. ამიტომ მის კრიტერიუმად მეცნიერულ ცოდნასთან ალქმის შედარება ვერ გამოდგება. მზის მოძრაობის განცდა ალქმის ილუზია არაა. ალამიანი გრძნობადი ასახვისას ეყრდნობა იმ გარემოს, რომელშიც მას უხდება ცხოვრება, იგი მზისა და დედამიწის შეფარდებით გადაადგილების მოვლენის გრძნობადი ასახვისას გამოსავლად, ცენტრად იღებს დედამიწას, რომელიც მის გარემოს შეადგენს, რომელზეც იგი

ცხოვრობს და მოქმედებს, ამიტომ მზე დედამიწის მიმართ მოძრა-
ვად განიცდება, რაც მნიშვნელოვან დახმარებას უწევს სუბიექტს
თავის გარემოში მოქმედებისას. მეცნიერული შემეცნება აღმო-
აჩენს ამ აღქმის საფუძველზე წარმოსთბილი აზრის სიმცდარეს და
არა თვითონ აღქმის სიყალბეს, ხოლო თვითონ გრძნობადი ასახვის
საფუძვრისათვის მიუღწეველია ის პრინციპები, რომელთაც ეყრდ-
ნობა ამ მოვლენის მეცნიერული შემეცნება.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ აღქმის ილუზიის ცნების ზემოთ
მოყვანილი ანალიზი ნიადაგს აცლის ერთ გაუგებრობასაც. ფსიქო-
ლოგთა დიდი ნაწილი ცალკე გამოყოფს აღქმის ილუზიათა ერთ
რიგს და ფიზიკური ილუზიის სახელით აღნიშნავს მას იმ მოსაზრე-
ბის გამო, რომ, თითქოს, მათი წარმოსთბა მხოლოდ ფიზიკურ პი-
რობებზეა დამოკიდებული. მაგრამ ცხადია, რომ ფიზიკური ილუზიის
ცნება უაზრობაა, რადგანაც ილუზია ასახვის ნიშანს გულისხმობს.
ფიზიკურს კი ეს ნიშანი არა აქვს, ფიზიკურ სინამდვილეში არ არ-
სებობს მცდარი და არამცდარი მოვლენა. მაგრამ მაშინ რა სუბიექ-
ტური ფაქტორი განაპირობებს ე. წ. ფიზიკური ილუზიების ილუ-
ზიურობას? ასეთი პირობაა გამღიზიანებლისა და საგნობრივი მნიშ-
ვნელობის აღქმის შესატყვისობის კონსტანტურობის დებულებაში
ნაგულისხმევი შინაარსი. ცხადეყოთ ეს აზრი უმარტივესი ფიზიკური
ილუზიის მაგალითზე. თუ სწორი ჯოხის ნაწილს ჩაედებთ წყალში.
იგი გადატეხილად მოგვეჩვენება. ფიზიკურად მოკლეა ადვილად
აიხსნება იმაზე მითითებით, რომ წყალსა და პაერს სხივთა გადატე-
ხის სხვადასხვა კოეფიციენტი ახასიათებს. მაგრამ რატომაა იგი
ილუზია? აღქმის ჩვეულებრივ პირობებში სწორი ჯოხისგან მო-
დინარე გამღიზიანებელთა კომპლექსს ჯოხის სისწორის აღქმა
შესატყვისება, გრძნობადი ასახვის სისწორე ამ შესატყვისობის კონ-
სტანტურობას მოითხოვს, წყალში ჯოხის ერთი ნაწილის ჩადებას
შემთხვევაში კი ეს შესატყვისობა ირღვევა, ხოლო შესატყვისობის
დარღვევა არის ის, რასაც ილუზია უნდა ვუწოდოთ. ილუზიურია
ჯოხის სისწორის აღქმა და არა სხივთა გადატეხის ფიზიკური მოვ-
ლენისა.

რადგანაც ილუზია გულისხმობს საგნობრივი მნიშვნელობის შე-
სატყვისობის დარღვევას, ცხადია შეგრძნების რომელიმე ქარაქტე-
რისტიკის ცვლილება თავისთავად არც ილუზიად შეიძლება ჩაითვა-
ლოს და არც გრძნობადი ასახვის გაუმჯობესებად. შემეცნებითი
ღირებულების ნიშანს შეგრძნების ქარაქტერისტიკის ცვლილება
იძენს იმდენად, რამდენადაც იგი მონაწილეობს აღქმის საგნობრივი

მნიშვნელობის, გრძნობადი არსის განცდის გაფორმებაში. თვითონ შეგრძნების ქარაქტერისტიკათა ცვლილებების შემეცნებითი შეფასება კი შეგრძნება-შინაარსის აღქმის შემთხვევაშია შესაძლებელი, სადაც ეს ქარაქტერისტიკა თვითონაა ქცეული აღქმის საგნობრივ მნიშვნელობად.

განვიხილოთ შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის ფაქტები და ზოგიერთი კანონზომიერებანი, რომლებიც ამ ფაქტებითაა ნაკარნახევი.

შეგრძნებებზე მრავალი ფაქტორი ახდენს გავლენას, რაზეც ჯერ კიდევ ადრეულ გამოკვლევებში იქნა მიოთქმული. ძველი გამოკვლევები ექსპერიმენტული ტექნიკის სისუსტის გამო ნაკლებ ინტერესს იწვევს დღეს. არაექსპერიმენტული ხასიათის ძველი ნაშრომების დიდი ნაწილი კი, მით უმეტეს (მაგ., Gieseler, 1902) დღეს არავითარ თეორიულ ღირებულებას არ წარმოადგენს. ძველი გამოკვლევებიდან, რომელთაც შედარებით დიდი ღირებულება აქვთ ამ მხრივ, დავასახელებთ გოდნევის ცდებს, სადაც ავტორმა მზის სხივის გავლენა დაადასტურა სხვადასხვა გრძნობის ორგანოზე. მზის სინათლის გავლენით სუნის გრძნობელობა უკეთესდებოდა (Годнев, 1882, გვ. 109-112), უმჯობესდებოდა აგრეთვე შეხების აბსოლუტური გრძნობელობა და სივრცითი გარჩევის ზღურბლი, გემოს გრძნობა და იკლებდა სმენის სიმახვილე (გვ. 104-115). უფრო ადრე ვედენსკის ჩაუტარებია ცდა, სადაც დადასტურდა, რომ მზის სხივით ლოკალურად განათებული ხელის კანის შეხების სივრცითი ზღურბლი ქვეითდება. (იხ. იქვე, გვ. 52). აღსანიშნავია ი. თარხნიშვილის და ისტამანოვის ძველი ცდები. Boehmig -მა (1922) სპორტსმენთა შესწავლის შედეგად დაასკვნა, რომ კუნთური დაღლილობა აქვეითებს ქრომატულ ფერებისადმი გრძნობელობას. ჟახლოვსკი გამოკვლევებში, რომლებიც სხვადასხვა თეორიული თვალსაზრისის შესამოწმებლად იქნა შესრულებული, ადასტურებენ მრავალგვარ გავლენებს. ფიზიკური მუშაობა აძლიერებს თვალის გრძნობელობას სინათლისადმი, გონებრივი—ასუსტებს, ფიზიკური მუშაობის ანალოგიურ ეფექტს იწვევს ნერვული ცენტრების ამგზნები ფარმაკოლოგიური საშუალება—კოფეინი, გონებრივის ანალოგიურს კი—შემაკავებელი (ბრომი) (Брандич, 1939). აღმოჩნდა, რომ მოსწავლის თვალის ელექტროგრძნობელობა სასწავლო დღის დასაწყისში ძლიერდება, მერე კი (დაღლილობის გამო) სუსტდება (Верхутина,

1950). განსაზღვრული სახის კუნთური მუშაობა აქვეითებს მხედველობის სიმახვილეს. ბიოგენური სტიმულატორების ორგანიზმში შეყვანა ამაღლებს ფერისა და მხედველობითი გარჩევის უნარს (Фихатов, Бушмин и Кашук, 1948). აღრენალინის ინსტილაცია თვალში ამაღლებს თვალის გრძნობელობას წითლისადმი, აქვეითებს — მწვანისადმი, შესატყვისად ცვლის რელიის განტოლებას (Яковлева, 1940). კრავკოვისა და გალოჩკინას ცდებში (1947) დადასტურდა, რომ თვალის კაკალში სუსტი მუდმივი ღენის გატარება ერთმანეთის საწინააღმდეგო მიმართულებით ცვლიდა წითელ ფერებისადმი გრძნობელობას და გრძნობელობას მწვანე ფერებისადმი. ვესტიბულარული აპარატის გაღიზიანება აქვეითებს თვალის გრძნობელობას სინათლისადმი (Белостоцкий и Ильяина, 1937). თვალის ელექტროგრძნობელობას ზრდის არასაინტერესო ტიქსტზე მუშაობიდან საინტერესოზე გადასვლა (Донрякова, 1950). გამოიკვია, რომ გრძნობის ორგანოთა ფუნქციებზე გავლენას ახდენს ულტრა-იისფერი სხივების მოქმედება ორგანიზმზე, სხვადასხვა ეიტამინების მიღება და მრავალი სხვა ზემოქმედება. ამ გამოკვლევებს ფიზიოლოგიური და ფსიქოფიზიოლოგიური მნიშვნელობა აქვთ, რის გამოც ისინი ფსიქოლოგიურ ღირებულებასაც იძენენ.

ქვემოთ ჩვენ განვიხილავთ საკუთრივ შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის საკითხებს. მოტანილი მასალა შეეხება მხედველობის შეგრძნებებზე გავლენებს, რაც საკმარისად ვცანიტ არსებული მღვო, მარეობის დახასიათებისა და ზოგიერთი კანონზომიერების გათვალისწინებისათვის.

წინასწარი შენიშვნა ტერმინოლოგიის შესახებ: გამლიზიანებელს, რომელაც იწვევს გავლენას, აღნიშნავენ მაინდუტირებელი, გამელნი, გარეში, ან დამატებითი გამლიზიანებლის (Подбичный или добавочный раздражитель; Nebenreiz; Additional stim.) სახელით. ჩვენ ვირჩევთ ტერმინს „დამატებითი გამლიზიანებელი“ (შესატყვისად—შეგრძნება). გამლიზიანებელი, რომლის მიერ აღმრეტი შეგრძნება განიცდის გავლენას, აღინიშნება, როგორც „პირდაპირი გამლიზიანებელი“ (შესატყვისად—შეგრძნება). სუქცესიური გავლენის გამომწვევ დამატებითს გამლიზიანებელს ეუწოდებთ „წინმსწრებ გამლიზიანებელს“ (შესაბამისად — „წინმსწრები შეგრძნება“). სიმულტანურად მოქმედ დამატებითს გამლიზიანებელს (Сопровождающий раздраж.; Begleitende Reiz) კი „თანამდევი გამლიზიანებლის“ სახელით აღნიშნავენ¹⁷.

¹⁷ ტერმინი „თანამდევი“ ავიღეთ ი. ჰაქევაძის „აჩრდილიდან“: „მარად და ყველგან საქართველო, მე ვარ შენათნა... მე ვარო შენი თანამდევი, უკვდავ სული“. ამ კონტექსტში ტერმინი ეიწრო მნიშვნელობით არის ნახმარი; სახელდობრ, აღნიშნავს არა თანსლებას საერთოდ, არამედ მუდმივ თანსლებას, რის

პირველად განვიხილოთ ინტრამოდალური ურთი-
ერთზე გავლენა.

დავიწყოთ სიმულტანური გავლენიდან: როგორ იკე-
ლება მხედველობის შეგრძნება (ან შეგრძნების ფუნქცია) თანამდევრი
მხედველობითი შეგრძნების გავლენით?

თუ სიმულტანურად (ან დროში უშუალო მეზობლად ან ძალზე
მცირე დროითი ინტერვალით) თვალის ბადურის ერთ (ან მე-
ტად ახლობელ ორ) წერტილზე ეცემა ორი ოპტიკური გამლიზიანე-
ბელი, ადგილი აქვს გალიზიანებათა ურთიერთზემოქმედების მოვლე-
ნებს, რომლებიც სხვადასხვა სახით იჩენენ თავს. როდესაც ეს
გამლიზიანებლები ერთი და იგივე რიგისაა (მაგ., ორი ერთნაირი სიზ-
შირის მონოქრომატული ტალღა), მაშინ გამლიზიანებლები ერთმა-
ნეთს აძლიერებენ, იკრიბება გალიზიანებათა ეფექტი და ამის გაძირ
იზრდება მხედველობითი შეგრძნების ინტენსივობა (მაგ., ვხედავთ
უფრო ინტენსიურ წითელს). ხოლო, თუ გამლიზიანებლები სხვადა-
სხვა რიგისაა, ამ შემთხვევაში თავს იჩენს ფერთა (ქვალიტატური)
შერევის მოვლენები. ფერთა შერევის ზოგადი კანონზომიერებები
ფსიქოლოგიურად კარგადაა შესწავლილი და იმდენად ფართოდაა
კნობილი, რომ მათი მოკლე გადმოცემაც კი ზედმეტად მიგვაჩნია.
ფერთა შერევის ფაქტი ფიზიოლოგიურად გაკვირვებულია თვალის ბა-
დურაში მიმდინარე ლოკალურ პროცესად, თუმცა ფერთა ბინო-
კულარული შერევის ფაქტის მასთან მსგავსების გამო მისი ცენტრა-
ლური ხასიათის უარყოფაც არავის შეუძლია. თუ აღმოჩნდება, რომ
ცენტრი უშუალოდაც განაპირობებს ფერთა შერევის მოვლენას,
მაშინაც არ ეკარგება მხიშვნელობა იმ ვარაუდს, რომლის მიხედვი-
თაც ცენტრი პერიფერიაში წარმოქმნილ შერწყმაზე სხვა გავლენა-
საც ახდენს, სახელდობრ, ცვლის პერიფერიიდან მომდინარე აგზნი-
ბას ან პერიფერიული აპარატის (რეტინოტორის) მდგომარეობას, რაც
ერთი მხრივ, რეტინოტორის საერთო გრძნობელობის დაქვეითებაში ან
ამაღლებაში გამოიხატება, მეორეს მხრივ კი—რაც არსებით როლს
თამაშობს შერწყმის თვისობრივი ხასიათის ცვლილებაში,—ცვლის
შერწყმული ფერის რომელიმე კომპონენტისადმი პერიფერიის
გრძნობელობას. ამ შესაძლებლობის დასამტკიცებლად გამოდგება
შემდეგი ცნობილი ცდების შედეგები. კრავკოვის ლაბორატორიაში
დადგინდა, რომ ბგერის თანამდევრი შეგრძნება თვალის ქრომატულ

გამოც იგი სინესთეზიის ზოგიერთი სახის ინადექვატური შინაარსის აღსანიშნავა-
დაც ივარგებდა, მაგრამ ჩვენ ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით ხმარება ვაპ-
რეოთ.

გრძნობელობას ცვლის, აქვეითებს გრძნობელობას ყვითელი, წითელი და ნარინჯის ფერების მიმართ, ხოლო ზრდის მწვანისა და ლურჯის მიმართ (Израилов, 1936). ექვი არ არის, ბევრა ამ შემთხვევაში ცენტრის მეშვეობით ახდენდა გავლენას, ცენტრში ბგერით გამოწვეული ცვლილებები იწვევდნენ ქრომატული გრძნობიერობის ამ ცვლილებებს. მაგრამ ცენტრიდან მომდინარე ამ გავლენას შეუძლია პერიფერიული შერწყმის თვისობრივი შეცვლა, რის მტკიცებისთვისაც საკმარისია გავიხსენოთ კრავკოვის სხვა ცდა (Кравков, 1937), სადაც დადგინდა, რომ ბევრა პროტანომალიური მიმართულებით ცვლიდა რელების განტოლებას: რელების განტოლება მდგომარეობს მონოქრომატული ყვითლისადმი (589 მილიმიკრ. სიგრძის ელ. მაგნ. ტალღა) წითლისა (671 მილიმიკრ.) და მწვანის (536 მილიმიკრ.) მონოქრომატული სხივების ნარევის გატოლებაში, ბგერის გავლენით კი ნარევში მეტ წითელს იღებდა, რათა ტოლად ეცნო ნარევისა და მონოქრომატული ყვითლის ფერები.

ქრომატული ქარაქტერისტიკის გავლენით იცვლება შეგრძნების ქრომატული ქარაქტერისტიკა, თუ ორივე ფერითი ტონი ერთი რომელიმეობისაა, იმატებს ფერის ნაჭერობა. აქრომატული ფერის გავლენით შირითად გავლენას განიცდის ფერის აქრომატული ქარაქტერისტიკა. ეს ფაქტები მიგვიჩვენებენ შემდეგ კანონზომიერებაზე: შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის ფაქტში ასახულია გამლიზიანებული და დიფერენცირებულობა.

მეორე კანონზომიერებაც, რომელიც აქ შეიმჩნევა, ასახვის ფუნქციითაა განპირობებული. ცნობილია, რომ ურთიერთშემოქმედება ახასიათებს არა მარტო ფერთა შეგრძნებებსა და მათ შესატყვის გაღიზიანებებს, არამედ გამლიზიანებულებსაც (წმინდა ფიზიკურ სფეროში). სინათლის ტალღები, როდესაც ისინი ერთმანეთს ხვდებიან სივრცეში. მოქმედებენ ერთმანეთზე: შეირწყმიან ერთ ტალღად, აძლიერებენ ან ასუსტებენ ან ფორმას უცვლიან ერთმანეთს (ტალღათა ინტერფერენციის და სუპერპოზიციის კანონების თანახმად). ცნობილია, რომ ელექტრომაგნიტური ტალღა შეგრძნებით ერთნაირად აღიქმება, მიუხედავად იმისა, რთული გზით არის იგი წარმოქმნილი ფიზიკურ სფეროში თუ მარტივით. მაგრამ ფერების ფიზიოლოგიური შერევა ისეთივე ეფექტს იძლევა, როგორსაც ფერთა გამლიზიანებულების შერევა ფიზიკურ სფეროში, ე. ი. სულერთია, სად ხდება შერევა — ფიზიკურში თუ ფიზიოლოგიურში, — შეგრძნება მაინც ერთნაირია. მხედველობის შეგრძნება ამ მხრივ გამოწვევის არ წარმოადგენს, ანალოგიური მოვლენები გვხვდება ბგერის

და ტემპერატურის შეგრძნებებშიც. შესაძლებელია ვამტკიცოთ, რომ ეს ზოგადი კანონია, რომელიც ასე თუ ისე თავს იჩენს ყველა მოდალობაში (ყნოსვის და გემოს მოდალობებში ამის გამოკვლევას ხელს უშლის ის, რომ ზუსტად არ ვიცით გამლიზიანებელთა ბუნება და, ამის გამო ისიც, თუ რაში იჩენს თავს მათი ურთიერთობა ფიზიკურ სფეროში).

ის ფაქტი, რომ ამ კანონს არა აქვს უნივერსალური ძალა, რომ იგი, როგორც ფსიქიკურ და ბიოლოგიურ კანონთა მთელი ჯგუფიც, უშვებს გამონაკლისს, სრულებითაც ვერ გამოდგება კანონის მცდარობის დასასაბუთებლად. ბიოლოგიურ და ფსიქიკურ სფეროში განვითარებას აქვს ადგილი, განვითარება კი გულისხმობს არა ძველი კანონზომიერების უბრალო განმეორებას, არამედ ახალი კანონზომიერებების წარმოქმნას. ცოცხალ ორგანიზმში ახალი, ბიოლოგიური კანონზომიერებები ისახება, ორგანიზმი საარსებო პირობების მიხედვით შეგუების ახალ მექანიზმებს იძენს (თუმცა წმინდა ფიზიკურ კანონებს, რომლებიც თვითონ ახალი კანონზომიერების საფუძველსაც წარმოადგენს, ვერასოდეს ვერ უვლის გვირდს და აბსოლუტურად ემორჩილება), ადამიანი კი გარდა ამისა გარესამყაროს ცნობიერი ასახვის მექანიზმებსაც იმუშავებს. ამ მექანიზმთა მეცნიერული ასახვა კი სწორედ სპეციფიკური კანონების დადგენით ხდება. ეს კანონები უშვებენ გამონაკლისს, თუმცა გამონაკლისის შესაძლებლობა თვითონ კანონშივეა გამოთქმული, ხოლო როცა განვითარების მიმართულება და არსი კარგადაა განსაზღვრული, მაშინ იმის თქმაც შეგვიძლია, რომ ეს გამონაკლისი არ არის გამონაკლისი, არამედ განვითარების განსაზღვრულ სტადიაზე მყოფი არსების განვითარების დონის მაჩვენებელია. სხვადასხვა ფორმების თუ პერიოდების არსებებზე რაოდენობრივ დაკვირვებათა შედარება კი მნიშვნელოვანი მეთოდოლოგიური საშუალებაა განვითარების მიმართულების მისაგნებლად და დასასაბუთებლად. ფსიქიკა სინამდვილის ასახვაა, სინამდვილის ასახვის მექანიზმები განვითარებადია და მუდმივ განვითარებაში იმყოფება, ამიტომ გასაკვირიც არაფერია იმაში, რომ ფსიქოლოგიაში (ისევე, როგორც, მაგ., ბიოლოგიაში) ბევრი გვხვდება ზემოთ აღწერილი ხასიათის მქონე კანონი. საკვირველი ის იქნებოდა, ხელი აგველო ამ კანონებზე, როგორც „არაზუსტ“ კანონებზე და დაგვმაყოფილებულიყავით მათი ერთი საფუძვლის—წმინდა-ფიზიკური (ფიზიოლოგიური) მოვლენების შესწავლით, რაც ზუსტ კანონებს დაადგენდა, მაგრამ არსებობის—ასახვის მიმართულების და მექანიზმის — შემეცნებას ვერ მივალწევდით. თვითონ ნამდვილი

ფიზიოლოგია, ამის გამო, არ შეიძლება იყოს წმინდა ბიოლოგიური ფიზიკა ან ქიმია, ან მათი შეერთება. იგი ძირითად ყურადღებას ასახვის მექანიზმის შესწავლას უნდა აქცევდეს. გრძნობის ორგანოთა ურთიერთობის ფსიქოფიზიოლოგიური შესწავლა ამ ნაკლით ხასიათდება, ექსპერიმენტულად მიღებული ფაქტების სიმრავლე. ზოგ შემთხვევაში, თუ ადამიანის ფსიქიკის ასახვითი ფუნქციის, ე. ი. ფსიქოლოგიური, თვალსაზრისით განვიხილავთ მას, ფაქტთა უსისტემო გროვად უნდა ვცნოთ.

რა გავლენას ახდენს დამატებითი გამლიზიანებელი, თუ იგი თვალის ბაღურაზე სხვა ადგილს ეცემა. ვიდრე პირდაპირი გამლიზიანებელი? ეს დამოკიდებულია გალიზიანებათა ფართობებზე, მათ შორის მანძილზე და შეგრძნებათა ურთიერთმიმართებაზე (ქვალიტიტისა და ინტენსივობის მხრივ).

ექსპერიმენტულად დადასტურებულ იქნა, რომ ერთი სინათლის შეგრძნება ცვლის მეორისადმი აბსოლუტურ გრძნობელობას. ტეპლოვმა და სევრიუგინამ (Севригина и Теплов, 1935) აღმოაჩინეს, რომ განათებული წერტილების თანამდევი შეგრძნებების რიცხვის გაზრდა ზრდიდა პირდაპირი გამლიზიანებლისადმი გრძნობელობას. ტეპლოვმა (Теплов, 1936; აგრეთვე იხ. Теплов, 1941) აღმოაჩინა, რომ გავლენა დამოკიდებულია თანამდევი გამლიზიანებლის ინტენსივობაზე, სუსტი თანამდევი სინათლის შეგრძნება ზრდიდა პირდაპირი გამლიზიანებლისადმი გრძნობელობას, ძლიერი აქვეითებდა; ეს კანონზომიერება დადასტურდა ფერების შემთხვევაშიც (Галочкина, 1941). სევრიუგინასა და ტეპლოვის ცდები გააგრძელა სევრიუგინამ და დაადასტურა, რომ დადებითი გავლენის სიძლიერე დამოკიდებულია გამლიზიანებელთა ქრომატულ ურთიერთმიმართებაზე (Севригина, 1944). ამავე ცდებში დადგინდა, რომ სინათლის გრძნობელობის გაზრდაც დამოკიდებულია ფერთა ურთიერთმიმართებაზე, ყველაზე დიდია დამატებითი ფერებისას. აღმოჩნდა, რომ სუსტი სინათლის გამლიზიანებლის მსგავს გავლენას ახდენდა თანამდევი ზღურბლს ქვედა სინათლის გამლიზიანებელიც (Теплов, 1936, გვ. 8). ეს ფაქტი მიუთითებს, რომ გავლენა დამოკიდებულია არა შეგრძნებაზე (შეგრძნების უშუალო ფიზიოლოგიურ სუბსტრატზე ცენტრში მიმდინარე პროცესზე), არამედ სხვა გარემოებებზე.

როდესაც ერთდროულად ღიზიანდება ბაღურის ორი დიდი განფენილობის ველი, გავლენის მიმართულებას (ე. ი. ასიმეტრიური იქნება იგი თუ კონტრასტული) განსაზღვრავს გალიზიანებულ ფართობ-

თა შეფარდება¹⁸. თუ პირდაპირი გამლიზიანებლის (შესატყვისად-- გალიზიანების) ფართობი ბევრად უფრო ნაკლებია, ვიდრე თანამდევისა (იგულისხმება, რომ ყურადღება მიმართულია თანაბრად ორ-ვე გამლიზიანებლისკენ), თავს იჩენს ასიმილაციის მოვლენა: პირდაპირი გამლიზიანებელი ემსგავსება თანამდევს. გეშტალტფსიქოლოგთა აზრით (ფუქსი, ვერტჰაიმერი, მეცგერი; აგრეთვე სხვა ფსიქოლოგთა—ფუნდტის, ი. კელერის— გამოკვლევების შედეგებიც იქნა გამოყენებული იხ. Metzger, 1936, გვ. 111-112; Helson, 1926, გვ. 28-29) კონტრასტულ გავლენას არღვევს და ასიმილაციას იწვევს გეშტალტის კანონების მოქმედება: გეშტალტის უდიდესი ნაწილი მიიმსგავსებს მცირე ნაწილის ფერს (თუ მცირეს გეშტალტური მნიშვნელობა მეტია, მაშინ შეიძლება პირიქით მოხდეს--ფუქსი); ფერები თუ ერთი გეშტალტის შემადგენელ ნაწილებს არ ეკუთვნის, კონტრასტი წარმოიშვის (კონტურის გავლება. ორ ველს შორის, სპობს კონტრასტს, ფერადი წრის ნაწილი, რომელიც გამვლენ ფონზე არ დევს, განიცდის მთელი წრის ფერის მსგავსად კონტრასტულ თუ ასიმილატურ გავლენას, თუ წრისგან რაიმეთი გამოყოფილი არაა, გამოყოფა კი აქრობს ამ გავლენას). მოყვანილი ფაქტები უტყუარია. მაგრამ მცდარია მათი ინტერპრეტაცია. სინამდვილეში აქ საგნისადმი ნაწილთა დაქვემდებარების როლზე უნდა ვილაპარაკოთ, იქაც კი, სადაც „წმინდა ფორმა“ განსაზღვრავს გავლენის ხასიათს, რამდენადაც, როგორც ზემოთ ვნახეთ. „წმინდა ფორმა“. გეშტალტი სხვა არაფერია, თუ არ გამოცდილებით გაფორმებული გრძნობადი მნიშვნელობა.

გამლიზიანებლის ასიმილატური გავლენა ფიზიოლოგიურად შეიძლება აიხსნას როგორც რეცეპტორში აგზნებათა გადაღინების (ირადიაციის) ან აგზნებათა ურთიერთინდუქციის შედეგი, თუმცა ცენტრში მიმდინარე ირადიაციის ან ინდუქცი-

¹⁸ გავრცელებული აზრით, მნიშვნელობა აქვს არა გამლიზიანებელთა, არამედ გალიზიანებათა ფართობს. მართლაც, ზუსტი შესატყვისობა მხოლოდ ამ პიქსელევაში დასტურდება. გამლიზიანებლის ფართობი კი ცელის ეფექტს იმის პიხედვით, თუ რა მანძილიდან (ე. ი. რა კუთხური სიდიდით) მოქმედებს იგი. მაგრამ, სინამდვილეში. გადამწყვეტი მანძი გამლიზიანებლის თვისება (გრძელობა) არის, რამდენადაც გამლიზიანებლის დაცილება--მოახლოებით გამლიზიანებლის შესატყვისი გალიზიანების ფართობი რამდენიმედ უცვლელი რჩება. არ იცვლება მანძილის კვადრატის პროპორციულად (ბადურის გამოსახულების კონსტანტობის ფაქტი, რომელიც ეფუძნება აკომოდაციის. აგრეთვე, კონვერგენციის მოქმედებას და, როგორც კრავკოვი ვარაუდობდა და როგორც დამტკიცდა (მხედველობის სიმახვილის მიმართ) პინეგინისა და მუზილევის ცდებით.—ობიექტისა და ფონის კუთხური სიდიდეების შეფარდების ცვლილებას)(Музышев, 1937).

ის პროცესების როლის უარყოფაც არ შეიძლება, რამდენადაც ახალი გამოცდებით მიღებული საგნობრივი ფაქტორის გავლენა სხეანაირად ვერ აიხსნება. მნიშვნელობას არ უნდა იყოს მოკლებული ოპტიკურ ანალიზატორში მომდინარე წმინდა ოპტიკური მოვლენაც—სხივთა გაბნევა ბადურაზე, მაგრამ აგი მხოლოდ წერტილობრივი პირდაპირი გამლიზიანებლის ასიმეტრიური ცვლილების შემთხვევაში თუ მოქმედებს.

თუ პირდაპირი გამლიზიანებლის ფართობი დიდია, დამატებითი გამლიზიანებელი ან ვერ ცვლის მის შეგრძნებას, ან კონტრასტულ გავლენას ახდენს. კონტრასტის ფსიქოფიზიკური რაოდენობრივი გამოკვლევებით დადგინდა, რომ კონტრასტის სიძლიერეს ზრდის თანამდევი გამლიზიანებლის ინტენსივობისა და ფართობის ზრდა, პირდაპირი გამლიზიანებლის ფართობთან და ინტენსივობასთან მათი შეფარდების სიდიდე. (Федоров, Скляревич, Юрьев и Мамун-рова, 1953). დადგინდა, რომ ფერითი კონტრასტი პირდაპირ პროპორციულია თანამდევი ფერის ნაჭერობისა (იქვე, გვ. 81-82).

სუქცესიური გავლენები. მხედველობითს შეგრძნებას აღკვეთის შემდეგაც შესწევს უნარი, გავლენა მოახდინოს მხედველობის სხვა შეგრძნებაზე. ჩვენ განვასხვავებთ ოთხ სახეს, 1. ე. წ. „მეხსიერების ფერი“; 2. მხედველობითი თანამიმდევარი კვალი; 3. ადაპტაცია; 4. სუქცესიური სენსიბილიზაცია და შეფერხება.

ჰერინგის შემდეგ გავრცელება მიიღო „მეხსიერების ფერის“ (Gedächtnisfarbe, Memory colour) ცნებამ. ექსპერიმენტულადაც დადასტურებულ იქნა, რომ სენსორულ გამოცდილებას (Past experience) გავლენა აქვს აქტუალურ აღქმაზე, ერთი და იგივე ობიექტური სიმწვანე სხვადასხვა ხარისხით ჩანდა იმის მიხედვით, ეკუთვნოდა იგი სინამდვილეში მის მატარებელ საგანს (ფოთოლს), თუ არამწვანე საგნის (ცხოველის) სურათს (Duncker, 1939, გვ. 255-263. ღუნკერმა ასეთივე შედეგი მიიღო „მეხსიერების გემოს“ გამოკვლევითაც—გვ. 263 და შემდგ.). მსგავსი მოვლენა თავს იჩენს ფერის კონსტანტობის დროს და მკვლევართა ერთი ნაწილის მიერ აღინიშნება როგორც საგნის ფერი „ხილული ფერისაგან“ განსასხვავებლად).

თანამიმდევარი ოპტიკური შეგრძნება ან კონტრასტულია (უარყოფითი თანამიმდევარი კვალი), ან ასიმეტრიური (დადებითი თანამიმდ. კვალი), ცნობილია, აგრეთვე თავისებური თანამიმდევარი კვალიც—პურკინეს კვალი და რელიეფური თანამიმდევარი ოპტიკური ხატი (ბეალაეა, რომელმაც დაწვრილებით შეისწავლა ეს თანამიმდევარი კვალი, სტერეოხატის სახელით აღნიშნავს მას. ბეალაეა, 1950 b).

უარყოფითი კვალი სიმულტანური კონტრასტის მსგავს ეფექტს ახდენს, თუ ობიექტურად მოქმედ გამლიზიანებლის გვერდით პროეცირდება: იწვევს მეზობელი შეგრძნების კონტრასტულ ცვლილებას, რაზეც ჯერ კიდევ გაუთქმ მითითა თავის *Farbenlehre*-ში. უარყოფითი კვალის კონტრასტი „მეორეული“ კონტრასტია, რამდენადაც მისი გამომწვევი შეგრძნება (უარყოფითი კვალი) თვითონ არის კონტრასტის შედეგად წარმოქმნილი. მაგრამ პირველი კონტრასტული გავლენა სუქცესიურია, მეორე—სიმულტანური. საინტერესოა მოვლენა, რომელიც პირდაპირი შეგრძნების, მისით აღძრული უარყოფითი კვალის და ამ უკანასკნელის მიერ სხვა მხედველობითი ველის კონტრასტული სახეცვლის ერთდროულობად უნდა ვცნოთ. თუ ავიღებთ ფერად (მაგ., მწვანე) დიდ წრეს (A), რომლის შუა ადგილზე ამოკრილია შედარებით მცირე რუხი წრე (B), მოვათავსებთ წრეს რუხ ქაღალდზე და ცალი თვალთა ვაფიქსირებში მთელ გამლიზიანებელ ველს, მცირე წრის (B) შუა ადგილზე გაჩნდება არა წითელი, არამედ მწვანის რიგის ფერადი წრე (C). ამ ეფექტის მისაღებად საჭიროა მხედველობის კუთხის შერჩევა, რაც თვალთან წრეების მიახლოება-დაცილებით მიიღწევა. ყველაზე უკეთ ეფექტი მაშინ მქლავდება, თუ წინასწარ რუხი B—წრის შუაში შემოვხაზავთ პატარა წრეხაზს მკრთალი წვრილი (რომ შევამციროთ თვითონ ამ ხაზის გავლენა) ხაზით. საყურადღებოა ისიც, რომ მეორეული კვალი ზუსტად ავსებს შემოხაზულ წრეს, მიუხედავად ამ წრის სიდიდის ცვალებადობისა სხვადასხვა ცდებში. მიღებული ფერი პირველადი შეგრძნების (A) რიგისაა, შეიძლებოდა იგი ასიმილაციის მოვლენად გვეცნო, მაგრამ ამ მოსაზრების წინააღმდეგ მიუთითებს ის, რომ A—წრის უშუალო მეზობლად (მის გარეთ) არავითარი ფერი არ აღიძვრის, ასიმილაცია კი, როგორც ცნობილია, სწორედ ახლო მანძილზე ჩნდება. შეიძლებოდა, აგრეთვე, გვეფიქრა, რომ იგი სხივთა გაბნევის (გარე ფიზიკურ სფეროში, ან თვალის ბადურაზე) შედეგია, მაგრამ ამის წინააღმდეგ ლაპარაკობს და უარყოფით კვალთან მოვლენის კავშირზე მიუთითებს ის, რომ მისი აღძვრისათვის საჭიროა განსაზღვრული დრო, დაახლოებით იმდენი, რამდენიც უარყოფითი კვალის წარმოქმნისათვის. ამრიგად, უფრო სწორი იქნება იგი უარყოფითი კვალის კონტრასტით ავხსნათ. მისი თავისებურება ამ შემთხვევაში ისაა, რომ იგი უარყოფითი კვალის ცნობიერების გარეშეც ჩნდება (C—წრესა და B—წრის შუა მდებარე რგოლი ხშირად რუხი ფერისადვე რჩება). ამ მოსაზრებას ისიც ამავრებს, რომ, თუ C—წრე შემოხაზული არაა, ეს ინდუქციურად

წარმოქმნილი ფერი ხშირად ფართოვდება და B-წრის ამოვსებისა-
კენ ისწრაფვის, თუმცა სრულად ვერასდროს ვერ ავსებს მას, ალბათ
იმის გამო, რომ B-წრის ნაპირებზე თვითონ უარყოფითი კვალაა
ძლიერი. რომ ეს მეორეული კონტრასტი სიმულტანური ორმაკი
კონტრასტი არაა, ამის წინააღმდეგ კვლავ ის მიუთითებს, რომ მისი
წარმოქმნისათვის საჭიროა განსაზღვრული დრო.

უარყოფითი კვალი, როგორც ცნობილია, კონტრასტის გარდა
წარმოქმნის ასიმბლაციისა და ფერთა შერევის მოვლენებს (ფერთა
შერევის კანონების თანახმად შეერწყმის სხვა ფერს).

მხედველობის შეგრძნებების სუქცესიური გავლენით მხედვე-
ლობის ორგანოს ფუნქციონირების სენსიბილიზაციისა და შეფერხებას
შესახებ ექსპერიმენტულად მოპოვებულია მრავალი ფაქტი, რომლე-
ბიც მხედველობის ორგანოს ფიზიოლოგიური მოქმედების შესწავ-
ლას ემსახურებიან. მხედველობის შეგრძნებების სუქცესიური სენ-
სიბილიზაცია დაწვრილებით გამოიკვლია ბრონშტეინმა (Бронштейн,
1946). მისი შედეგების მიხედვით სენსიბილიზაციისათვის ოპ-
ტიმალურ პირობებს ქმნის გამღიზიანებელთა შორის 1,5 – 3 წუთის
ინტერვალი (გვ. 72-75), სენსიბილიზაცია მყარია (ხანგრძლივია) და
ჩაქრობის შემდეგ, თუ ზემოქმედება გავიმეორეთ, ადვილად აღდგე-
ბა (გვ. 80); სენსიბილიზაციას იწვევს სუსტი წინმსწრები გამლ-
ოზიანებლები. წინმსწრები სუსტი აქრომატული სინათლე ამალღებს
სინათლისადმი გრძნობელობას, აჩქარებს ადაპტაციის პროცესს
(ადაპტაციისაგან სენსიბილიზაციის განსხვავება ცხადი ხდება იმით,
რომ სენსიბილიზაციას სიბნელისადმი სრულად ადაპტირებული თვა-
ლიც განიცდის: გრძნობელობის სუპერნორმალური ამალღება). წინ-
მსწრები წითლის შეგრძნება ამალღებს წითლისადმი გრძნობელო-
ბას (ზოგჯერ ლურჯისადმიც) და ზრდის მწვეანის (551 მილიმიკრ.)
(და ზოგჯერ ყვითლის—585 მილიმიკრ.) შეგრძნების ზღურბლს
(იქვე, გვ. 50—80). ბრონშტეინის დაკვირვებებით. სუქცესიურ სენ-
სიბილიზაციას იწვევს მხოლოდ შეგრძნების გამომწვევი გამღიზი-
ანებელი. თუ ამასთან გავიხსენებთ ტეპლოვისა და სხვა ავტორების
გამოკვლევათა შედეგებს, რომელნიც ადასტურებენ ზღურბლსქვედა
გამღიზიანებლით სიმულტანური სენსიბილიზაციის ფაქტს, ნათელი
გახდება, რომ სუქცესიური სენსიბილიზაცია უფრო სუსტია, ვიდრე
სიმულტანური.

სინათლის წინმსწრები გამღიზიანებლით თვალის ელექტრო-
გრძნობელობაც უმჯობესდება, რაც პირველად (1935) ბოგოსლოეს-
კიმ დაადგინა. შემდეგ კი დადასტურდა, რომ თვალის ელექტრო-

გრძნობელობა მალღდება მწევანისადმი და ყვითლისადმი ადაპტაციის გავლენით, ხოლო ქვეითდება 640 მილიმიკრონზე გრძელი ელექტრომაგნიტური ტალღების გავლენით (Семеновская, 1950). ადაპტაცია გავლენას ახდენს მხედველობითი ციმციმის (Мелькание) მოვლენაზე, ცვლის მისი შერწყმის კრიტიკულ სიხშირეს (Александрин и Лившиц, 1939).

კრავკოვისა და სემენოვსკაიას ცდებში დადგინდა, რომ ხანმოკლე საშუალო სინათლის მოქმედების შემდეგ თვალის პერიფერიული გრძნობელობა პირველ ხანებში ქვეითდება, შემდეგ იზრდება ნორმალურზე მაღლა და, ბოლოს, ნორმას უბრუნდება (კიტ. Кравков, 1948, გვ. 16).

ქრომატული ფერის შეგრძნება გავლენას აქრომატულთა შეგრძნების ზღურბლზე. 1934 წელს სემენოვსკაიამ უშუალო პრაქტიკული მნიშვნელობის მქონე აღმოჩენა მოახდინა, მან ნახა, რომ წითელი სინათლით თვალის განათებას მოჰყვებოდა ბინდის მხედველობის საგრძნობი გაუმჯობესება (Семеновская, 1935).

მხედველობის კორექციონული ორგანოების შეგრძნებების ურთიერთგავლენა. ორი თვალი შეთანხმებულად მუშაობს, მათი ფუნქციობა ერთმანეთზეა დამოკიდებული.

დიდი ხანია ცნობილია ფერთა ბინოკულარული ბრძოლის მოვლენა. დიდხანს გრძელდება კამათი ფერთა ბინოკულარული შერევის საკითხზე. ავტორთა ერთი ნაწილის მტკიცებით, ბინოკულარული შერევა ფაქტია, მეორე ნაწილი საწინააღმდეგო მოსაზრებას ავითარებდა. ჰელმპოლცი (Гельмгольц, 1899, გვ. 109) ამ წინააღმდეგობების მორიგებას ცდილობს და უშეებს, რომ სინამდვილეში ინდივიდუალური განსხვავებულობა იჩენს თავს. ბოლო ხანებში მტკიცედ დადგინდა, რომ ბინოკულარული ფერთა შერევა ფაქტია და მონოკულარული ფერთა შერევის კანონებს ემორჩილება (Лившиц, 1941).

ძველ მკვლევართა მიერ მითითებული მოვლენა თანამიმდევარა უარყოფითი კვალის ბინოკულარული გადატანისა (ერთ თვალში აღძრული თანამიმდევარი კვალის გადატანა მეორე თვალზე) საფუძვლიანად შეისწავლა ი. ბეალავამ. ცპ-თა 71,4%-მა დაადასტურა უარყოფითი კვალის გადატანა მეორე თვალში (ბეალავა, 1950 C, გვ. 237). ავტორმა ნახა პოზიტიური თანამიმდევარი კვალის მეორე თვალზე გადატანის ფაქტებიც (ცპ-თა 91%. იქვე, გვ. 237 და შემდ.). რაიენი ემხრობა ებინაუსის და სხვათა მტკიცებას და უარყოფს კე-

რის ინტერპრეტაციას, რომლის მიხედვითაც უარყოფითი კვალის მეორე თვალში გადატანა კი არ ხდება. არამედ ცენტრალური პროექცირება მეორე თვალში, რის გამოც ეს მოვლენა ფერთა ბინოკულარული შერევის ერთ შემთხვევად არის ჩათვლილი (Ryan, 1940, გვ. 644-665). დამარწმუნებელი ჩანს ბეალავას (1951, გვ. 240 და შემდ.) ახსნა, რომ კვალის გადატანა არაა ლოკალურად განსაზღვრული ცენტრალური პროექსის შედეგი, არამედ იგი გამლიზიანების ზემოქმედებით გამოწვეული ცენტრალური ხასიათის ისეთი ფსიქოფიზიკური მოდიფიკაციის შედეგია, რომელსაც ორივე თვალი ემორჩილება: გამლიზიანების ზემოქმედება აღძრავს განწყობას, რომლითაა ნიადაგზეც აღიძვრის უარყოფითი კვალი მეორე თვალში.

კრავკოვის ლაბორატორიაში დადგინდა ბინოკულარული სენსიბილიზაციის მრავალი ფაქტი. სინათლით ერთი თვალის გალიზიანება აქვეითებს მეორის გრძნობელობას, თუ თეთრი ობიექტის შავი ფონისგან გარჩევას ვაწარმოებთ, და ამალღებს, თუ შავის თეთრისაგან გარჩევას შეეხება საქმე (Кравков, 1930 b). სემენოვსკაია ცდებმა აღმოაჩინა, რომ სინათლით ცალი თვალის წინასწარი ხანძერი გალიზიანება (რაც იწვევს სინათლისადმი ამ თვალის ადაპტირებას) ცვლიდა მეორე თვალის პერიფერიული აბსოლუტური გრძნობელობის დონეს, საშუალო ინტენსიობის (და ქვევით) სინათლით გალიზიანება აქვეითებდა ზღურბლს, სინათლის შემდგომი ზრდა კი ამალღებდა. მხოლოდ პერიფერიის გალიზიანება უფრო ნაკლებ ეფექტს იძლეოდა, ვიდრე ბადურის პერიფერიისა და ცენტრალური ნაწილის ერთობლივი გალიზიანება (Семеновская, 1937). თუ გუგის რეფლექსი გამორიცხული არაა, დამატებითი გალიზიანების შეწყვეტისთანავე მეორე თვალის გრძნობელობა ყოველთვის ქვეითდება (იქვე, გვ. 874). ამავე ავტორმა დაადასტურა, რომ ფერებისადმი ერთი თვალის ადაპტაცია მეორე (გაუნათებელი) თვალის ელექტროგრძნობელობაზეც ისეთსავე გავლენას ახდენს, როგორსაც პირველსაზე (Семеновская, 1950). კრავკოვმა (ციტ. Кравков, 1948) ექსპერიმენტულად დაადგინა, რომ სინათლით ერთი თვალის გალიზიანება აქვეითებს თეთრი ფერის ნათელობებისადმი მეორე თვალის (სურების) სხვაობის (კონტრასტულ) გრძნობელობას; რაც უფრო მეტია პირდაპირი გამლიზიანებელი ველის ნათელობა, მით უფრო იზრდება ეს ხელისშემშლელი გავლენა; ძიძიშვილმა (Дзидишвили, 1941) აღმოაჩინა, რომ ეს გავლენა ძლიერდება, აგრეთვე, დამატებითი გამლიზიანებელი ველის სინათლის ინტენსივობის ზრდასთან ერთად. დადგენილ იქნა, რომ ერთი თვალის ფერადი განათება ცვლის მეორე

რეში ციმციმის შერწყმის კრიტიკულ სიხშირეს (დროითს ზღურბლს) (იხ. Кравков, 1948, გვ. 27-28).

არსებული მრავალრიცხოვანი გამოკვლევები ადასტურებენ, რომ მხედველობის შეგრძნებებზე გავლენას ახდენს ყველა მოდალობის შეგრძნებები. გავლენის ფაქტთა და გამოკვლევათა განხილვა გვარწმუნებს, რომ, მიუხედავად ფაქტთა სიმრავლისა, ძნელად შეიმჩნევა განსაზღვრული ზოგადი ფსიქოლოგიური კანონზომიერებები. ამ მდგომარეობას თვითონ სინამდვილის თვისებები კი არ განსაზღვრავს, არამედ გამოკვლევათა დიდი უმრავლესობის არაფსიქოლოგიური ორიენტაცია. ზოგიერთი გამოკვლევის განხილვით დავახასიათოთ ეს მდგომარეობა.

ს მ ე ნ ის შე გ რ ძ ნ ე ბ ე ბ ის გ ა ვ ლ ე ნ ა. ურბანჩიჩის ნაკლებადკონტროლირებულ ცდებში (Urbantschitsch, 1888) ერთგვარი კანონზომიერება იქნა შემჩნეული: თანამდევ ტონთა გავლენით შესამჩნევად იცვლება მხედველობის ქვედა ზღურბლი და ოპტიკური შთაბეჭდილების ინტენსივობა. გავლენა სხვადასხვაგვარი იყო სხვადასხვა პირობებში. ძლიერი (აგრეთვე—მაღალი) ბგერები უმეტესად აუმჯობესებდნენ მხედველობას, ნათელობას მატებდნენ ფერს, სუსტი და დაბალი ტონები—პირიქით. შემდეგი ხანის გამოკვლევები ანგარიშს უწევენ როგორც მრავალ ფიზიკურ (ტონის ქრომატულობა, ინტენსივობის მუდმივობა და სხვ.), ფიზიოლოგიურ-პერიფერიულ (თვალის გუგის რეფლექსი, მხედველობის რეცეპტორთა ჯგუფები და ადგილი, ადაპტაცია და მრავ. სხვ.) და ფსიქოლოგიურ რუცენტრალურ-ფიზიოლოგიურ პირობებს (სუბიექტური მდგომარეობა, ემოციური, ინტელექტუალური და სხვაგვარი ფაქტორები, განმეორების ფაქტორი და სხვ.).

კრავკოვმა (Кравков, 1930 a) ნახა, რომ ობიექტთა მხედველობითი გარჩევის სიმახვილეს ბგერაც ისევე ცვლიდა, როგორც თვალის განათება (იხ. ზემოთ.). კრავკოვისა და მისი თანამშრომლების მიერ დადგენილ იქნა, რომ ბგერის სხვადასხვაგვარი გავლენები ვრცელდება როგორც პერიფერიულ, ისე ცენტრალურ მხედველობაზე. სემენოვსკაიას გამოკვლევით (Семеновская, 1946), ბგერა აძლიერებს სურების გრძნობელობას სინათლისადმი. ბოგოსლოვსკის და კრავკოვის ცდებში ძლიერი ხმაური მხედველობის საერთო გრძნობელობის დაქვეითებას იწვევდა; ამ პირობებში მაღალი იყო ნარინჯისა და წითლის ზღურბლი, დაბალი—მწვანისა (Богословский и Кравков, 1941). მონოტონური და რიტმული ბგერები თვალის გრძნობელობის საგრძნობ დაქვეითებას იწვევენ (Кекчеев и Дубинская, 1946).

კრავკოვმა გამოსცა ბგერის მოქმედება მხედველობითი ციმციმის შერწყმაზე. აღმოჩნდა, რომ ბგერის გავლენით იზრდებოდა ცენტრალური მხედველობის ციმციმის შერწყმის კრიტიკული სიხშირე, პერიფერიულ მხედველობაზე გავლენა კი საწინააღმდეგო მიმართულებისაა. ამის გამო ავტორი პერიფერიული მექანიზმით (ჩხირებისა და სურების რეციპროკული ინერვაციით) ხსნის მოვლენას (КРАВКОВ, 1935). წითლის შერწყმის კრიტიკული სიხშირე ბგერის (აგრეთვე — სუნის) გავლენით იზრდება, მწვანისა — მცირდება (КРАВКОВ, 1939). დობრიაკოვას მიხედვით, ბგერის (აგრეთვე — გემოსა და ტემპერატურის) გამლიზიანებლები ამალვებდნენ წითლის. აგრეთვე ნარინჯისფერის შერწყმის კრიტიკულ სიხშირეს, ვერ ცვლიდნენ ყვითლისა და ადაბლებდნენ ლურჯ-მწვანე ფერებისას (Добрыяков, 1944). შვარცის აზრით, ბგერის გავლენა შეიძლება ემოციურ ეფექტს ეყრდნობოდეს: კონსონანსები იწვევდნენ ისეთსავე გავლენას, როგორსაც ტბილისა და სითბოს შეგრძნებები — აძლიერებდნენ გრძნობელობას წითლისა და ყვითლისადმი და აქვეითებდნენ მწვანისა და ლურჯისადმი. დისონანსები კი, სიცივისა და მწარის მსგავსად, აქვეითებდნენ წითლისა და ყვითლის გრძნობელობას და ამალვებდნენ მწვანისა და ლურჯისას (Шварц, 1948).

არსებობს ბევრი გამოკვლევა სხვა შეგრძნებების (ტკივილი, სუნი, გემო და სხვ.) გავლენით მხედველობის შეგრძნებებისა და ფუნქციის ცვლილებების შესახებ. მეტად თუ ნაკლებად გამორკვეულია სხვა მოდალობების შეგრძნებათა ინტერ- და ინტრამოდალური გავლენებიც. ამ მრავალრიცხოვან გამოკვლევებში გაბნეული ფაქტები და კერძო კანონზომიერებები ნაკლებად ახდენს ერთი მთლიანის შთაბეჭდილებას, ძუნწ მასალებს იძლევა ზოგად კანონზომიერებათა დასადგენად.

მაგრამ საბჭოთა მკვლევართა მიერ მრავალი ექსპერიმენტული ფაქტის საფუძველზე დადგენილია ზოგადი კანონზომიერება: ძლიერი დამატებითი გამლიზიანებლები აქვეითებენ გრძნობის ორგანოს გრძნობელობას, სუსტნი კი ამალვებენ. ეს კანონი შეეხება მხოლოდ გრძნობელობის ცვლილებების მიმართულების ცვლას. იგი ეკუთვნის კრავკოვს (რომლის ბევრი გამოკვლევაც საფუძვლად დაედო ამ კანონს), ტეპლოვს (Теплов, 1936) და კეკჩეევს (Кекечев, 1937). მაგრამ კანონი არ ვრცელდება მოვლენათა განსაზღვრულ ჯგუფზე, ზოგიერთი გამლიზიანებელი სუსტი ზემოქმედებისას აქვეითებს რომელიმე გრძნობელობას, სიძლიერისას კი ამალვებს (მაგ., მწვანისადმი გრძნობელობის ზრდა, დამატებითი გამლიზიანებლის გავლენით, წითლისადმი გრძნობელობის დაქვეითების პარალელურად მიდის).

უფრო ზუსტი იქნება, თუ „გავლენის მიმართულების ინვერსიის კანონზე“ ვილაპარაკებთ, რომელშიც მხოლოდ ის იქნება გამოთქმული, რომ დამატებითი გამლიზიანებელი თავისი ინტენსივობის მიხედვით საწინააღმდეგო მიმართულების გავლენას იწვევს. აბსოლუტურად ზოგადი მნიშვნელობა, ცხადია, არც ამ კანონს აქვს.

უნდა ვცნოთ, რომ გავლენათა დიდი ნაწილი პირობით-რეფლექსური მექანიზმით ხორციელდება. სენსორული პირობითი რეფლექსი ჯერ კიდევ აღრე აღწერილ იქნა პავლოვის ლაბორატორიაში (დოლინის ცდები, 1936). ბოგოსლოვსკიმ მიიღო სენსორული პირობითი რეფლექსი დროზე: თვალის ელექტრო-გრძნობელობა იცვლებოდა (იზრდებოდა) მეორე თვალზე სინათლის მოქმედებით, შემდეგში, თვალის განათების დრო მოაღწევდა თუ არა, ცპ-ს მაშინვე (განათების გარეშეც), დროის პირობითი ფაქტორის გავლენით, უმაღლდებოდა თვალის ელექტრო-გრძნობელობა (თავს იჩენდა ფოსფენი) (Богословский, 1936, გვ. 1017-1022). ასეთივე შედეგი იქნა მიღებული ფოსფენთან მეტრონომის ხმის შეუღლებითაც და ცპ-ის მიერ სინათლის წარმოდგენითაც (იქვე, გვ. 1023-1027). დობრიაკოვა თვალის განათების გავლენით ცვლიდა თვალისა და გემოს გრძნობელობას. განათებასთან მეტრონომის ხმის დროში 4-ჯერ შეუღლება საკმარისი იყო, რათა შემუშავებულიყო რეფლექსა და მხოლოდ მეტრონომის ცემას გამოეწვია თვალისა და ენის გრძნობელობის ცვლილება. ამავე ცდებში ავტორი სიტყვიერი გამლიზიანებით ცვლიდა სინათლეს (აძლევდა სიტყვებს: „მზე“, „სინათლე“, „სიბნელე“) და გემოს (სიტყვები: „მჟავა“, „ტკბილი“) და შესატყვის გრძნობელობის ცვლილებებს იღებდა (Донрякова, 1939). ეს ამტკიცებს მეორე სასიგნალო სისტემის მნიშვნელოვან როლს გრძნობელობის ცვლილებაში. ამასვე ამტკიცებს ბოგოსლოვსკის ცდებაც (1936; 1937) შედეგი, რომ მოლოდინი, განწყობა და ნებისმიერი მიმართვა ცვლის გრძნობელობას და მის ცვლაზე შემუშავებულ რეფლექსსაც. ჰშონიკმა გამოიმუშავა პირობითი სენსორული რეფლექსები სინათლისა და სითბოს, ბგერისა და სიცივის შეუღლებით (Пшоник, 1939 б). მიღებულ იქნა სურების სხვაობის-გრძნობელობის პირობით-რეფლექსური აგზნება (მეტრონომის ცემის შეუღლებით) (Богословский, 1939). მოტორულ ქრონაქსიას აგრძელებს სუნის მოქმედება, დმიტრიევის ცდებში ამავე გავლენას ახდენდა სუნთა

დასახელება („გაძლევთ სპირტს...“) (Дмитриев, 1939) ძველი შედეგების მსგავსი იქნა მიღებული დობრიაკოვას (1948) და კეკჩევას (1948) მიერ. ამავე ცდებში კეკჩევამ მეორე რიგის სენსორულ პირობითი რეფლექსიც მიიღო: გამღიზიანებლის გავლენით გრძნობელობის ცვლასთან ნეიტრალური ფრაზის შეუღლება დროშა, იწვევდა სათანადო ცვლას მხოლოდ ამ უკანასკნელის მოქმედებითაც, მაგრამ ამ ფრაზასთან სხვა ფრაზის პირობითრეფლექსური შეუღლების შემდეგ ეს უკანასკნელი პირველთა გარეშეც შესატყვისად ცვლიდა გრძნობელობას. ბელაევამ (1953) მიიღო თანამიმდევარი ოპტიკური კვალის პირობითრეფლექსური შეკავშირება სხვა გამღიზიანებლებთან. მარუსევასა და ჩისტოვიჩის ცდებში ნაჩვენებები იქნა, რომ ბგერის ანალიზატორის გამოსაკვლევ ცდებში (მათ შორის—ბგერაზე სხვა შეგრძნებათა გავლენის გამოსაკვლევ ცდებშიც) გამოყენებული სიტყვიერი რჩევა ექსპერიმენტატორისა პირობითრეფლექსური გზით მოქმედებს და ამაღლებს გრძნობელობას. აქედან—მეთოდოლოგიური დანასაკუთხე (Марусева и Чистович, 1954). მიუვითითებთ ერთ გამოკვლევაზე, რომელიც ადასტურებს, რომ სინათლის გრძნობელობის პირობით-რეფლექსური დაქვეითება გუგის რეფლექსის გამორიცხვისასაც და, მაშასადამე, მხედველობის პურპურზე ცენტრის მოქმედებით ხორციელდება (Рождественская, 1954).

ჩვენ განვიხილეთ ფსიქოფიზიოლოგიური გამოკვლევების მხოლოდ მცირე ნაწილი; შორს წაგვიყვანდა არა მარტო ფაქტების. არამედ მხოლოდ კერძო კანონზომიერებათა ჩამოთვლაც კი, რაც მოპოვებულ იქნა ფსიქოფიზიოლოგიურ ექსპერიმენტებში. ისინი ამტკიცებენ, რომ შეგრძნებათა ურთიერთგავლენა უნივერსალური ხასიათისაა, გრძნობის ორგანოები და ცალკეული რეცეპტორები მრავალგვარ ზემოქმედებას ახდენენ ერთმანეთზე.

ამ გამოკვლევებისა და მათი შედეგების შეფასებისას უნდა გვასსოვდეს. რომ შედეგები ხელოვნურ, ლაბორატორიულ პირობებშია მიღებული, ემყარება გრძნობის ორგანოს ისეთ მოქმედებას, რომელიც სხვადასხვა მხარეებისგან იზოლირებისას იჩენს თავს, რის გამოც ხშირად ბუნებრივ პირობებში არა მარტო არ მელავენდებიან, არამედ ძალასაც კარგავენ, არ არიან საკმარისი ბუნებრივი მოვლენის აღქმვატური მეცნიერული ასახვისათვის. მაგ., მხედველობის ორგანო ბუნებრივ პირობებში ყოველთვის გულისხმობს თვალის გუგის მოქმედებას, გუგა რეფლექსურად იცვლება არა მარტო მოქმედი სინათლის ინტენსივობის გავლენით, არამედ სხვა მრავალი ზემოქ-

მედებით (ტკივილის, ბგერის, კონვერგენციის, აკომოდაციის და სხვა ზემოქმედებებით. ციტ. КРАВКОВ, 1950, გვ. 86-90), გუგის ცვლილებები კი იწვევს მხედველობის შეგრძნების ცვლილებას. მაგრამ მხედველობის შეგრძნებაზე სხვა გამლიზიანებლის გავლენის შესწავლისას ექსპერიმენტატორები გამოიყენებენ გუგის რეფლექსის გავლენას (ხელოვნური, მცირედიამეტრიანი, გუგის გამოყენებით). ეს აუცილებელი გზაა გამლიზიანებლის იმ გავლენის შესასწავლად, რომელსაც იგი იწვევს—მხედველობის რეცეპტორზე (მაგ. ჩხირებზე) უშუალო დაცემისას; მაგრამ ნორმალურ პირობებში გამლიზიანებელი უშუალოდ რეცეპტორზე კი არ მოქმედებს, არამედ გუგის რეფლექსსაც (და სხვა ცვლილებებსაც) იწვევს, ამიტომ გაიღენაც სხვა ხასიათს იღებს. სინამდვილის იზოლირებული შესწავლა მნიშვნელოვანი ამოცანაა, ცალკეული მხარეების შემეცნება შესაძლებელს ხდის მთელის, მთლიანის შემეცნებას, მაგრამ საკმარისი არაა. ორგანული ხასიათის ბუნება ცალკეულ მხარეთა უბრალო ჯამი კი არაა, არამედ ისეთი მთლიანი, რომელშიც ნაწილების შეკავშირება ახალ თვისობრიობას ქმნის. ადამიანის ორგანიზმი მთლიანია და მისი მთლიანობაში შესწავლაა საჭირო; მაგრამ ამ დიდ მთელში გამოიყოფა ცალკეული მთლიანობები, რომლებიც უნდა შევისწავლოთ როგორც ასეთი ხასიათის მატარებელი. მხედველობის ორგანო ასეთი ცალკეული მთლიანია. გუვა და ბადურა ერთი მთლიანის წევრებია, ამიტომ მათი ცალ-ცალკე შესწავლის შექამება ვერ მოგვცემს მათი ერთობლივი მოქმედების სრულ დახასიათებას. ცალკეულ ნაწილთა შესწავლით გამოძლეადებული ფაქტთა სიმრავლე რჩება როგორც სიმრავლე და ვერ გვაძლევს საშუალებას, მთელის ზოგადი კანონზომა-რება დაეადგინოთ.

შეგრძნებათა ურთიერთზეგავლენა, როგორც განხილული ფაქტები გვარწმუნებს, ერთი მექანიზმით არ ხორციელდება. ზოგიერთ შემთხვევაში მოქმედებს ერთი მექანიზმი, სხვა შემთხვევაში—მეორე. ფიზიოლოგიური მექანიზმი, რომლის მოქმედებაც განსაზღვრავს მოცემულ ურთიერთობას, შეიძლება იყოს ანალიზატორის პერიფერიაში ან ცენტრში მიმდინარე რომელიმე პროცესი, სხვა შემთხვევაში შესაძლებელია გავლენას უშუალოდ განსაზღვრავდეს პირობითი რეფლექსის მექანიზმი ან ჰუმორალური თუ პერიფერიულნერვული კავშირი. ამიტომ მკვლევართა მიერ აქცენტის დადება რომელიმე მექანიზმთაგანზე დაუშვებელ გამარტივებად უნდა ჩაითვალოს, მიუ-უხედავად მათი, როდესაც ეს სხვა მექანიზმთა მოქმედების იგნორირებას ან ყალბ გაგებას იწვევს. საბჭოთა ფსიქოფიზიოლოგებმა,

განსაკუთრებით ს. ვ. კრავკოვა და მისმა თანამშრომლებმა, ნაყოფიერი კვლევა ჩაატარეს და ბევრი მასალა დააგროვეს, რომლებაც შეგარძნებათა ურთიერთგავლენის ფიზიოლოგიური საფუძვლის კანონზომიერებაზე მიუთითებენ. ორბელის ლაბორატორიაში სპეციალურად იქნა შესწავლილი ვეგეტატიური ნერვული სისტემის როლზე შეგარძნებათა ურთიერთგავლენაში. პავლოვის ლაბორატორიაში გამოკვლეულ იქნა პირობით-რეფლექსური მექანიზმი და ამ მექანიზმით შეგარძნებათა ურთიერთგავლენაც, ეს უკანასკნელი საკითხი შეიძლება შესწავლილ იქნა პავლოვის მოწაფეთა მიერ, განსაკუთრებით კი კრავკოვის ლაბორატორიაში. უკანასკნელ ხანებში გამოითქვა მოსაზრება, რომ ორბელის ლაბორატორიაში ზედმეტად აფასებდნენ ვეგეტატიური ნერვული სისტემის როლს, რომ სინამდვილეში არსებით როლს მხოლოდ ცენტრალური ნერვული სისტემა თამაშობს (Грашеников, 1951, გვ. 244), ასევე იქნა შეფასებული კრავკოვისა და მის თანამშრომელთა გამოკვლევები: რუბინშტეინის აზრით, კრავკოვის მთელი ფსიქოფიზიოლოგიური კონცეფცია გრძნობის ორგანოთა ურთიერთობის შესახებ ღრმა გადამუშავებას მოითხოვს (Рунинштейн, 1952, გვ. 213), რამდენადაც ურთიერთზემოქმედება წარმოდგენილია როგორც ისეთი პროცესი, რომელიც მთლიანად განსაზღვრულია ფიქსირებული მორფოლოგიური გზებით (1), გამოიხატება მხოლოდ რაოდენობრივ ცვლილებებში (2) და არაა გაგებული ვითაზრიანე (Содержательный) ფაქტი, რადგანაც ორგანოთა ურთიერთზემოქმედება (რაც ზღუდრბლთა ცვალებადობაში გამოიხატება) არაა გაგებული როგორც საგნის ასახვის პრობლემისადმი დამორჩილებული ასპექტი (3). (იქვე). არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ ძველ გამოკვლევათა შესახებ კრიტიკას, რომელიც აქაა მოხსენებული, იმაში, რომ როგორც ორბელის, ისე კრავკოვის გამოკვლევები ცალმხრივ ხასიათს ატარებდნენ, რასაც ზოგჯერ მართლაც უნდა გამოეწვია სხვა მხარეთა იგნორირება. მაგრამ არც მოყვანილი კრიტიკის სრული მიღება შეიძლება, რამდენადაც კრავკოვისა და ორბელის კონცეფცია ამ საკითხზე არასწორადაა გაგებული: არცერთი მათგანი არ უარყოფდა იმას, რომ მათი გამოკვლევები მხოლოდ ერთ მხარეს შეეხება და არ ამბობდა, რომ საჭირო არაა დანარჩენთა გამოკვლევა; ეს გამოკვლევები ერთი მხარის გამოკვლევებს წარმოადგენენ, და ნაკლად ის კი არ უნდა ჩაითვალოს, რომ იკვლევენ ერთ მხარეს, არამედ ის, რომ არაა კარგად გამოკვლეული (ან იგნორირებულია) სხვა მხარე. პავლოვის მოძღვრების მიხედვით ფსიქოფიზიოლოგიის

კვლევის გარდაქმნა, რაც უკანასკნელ ხანებში განხორციელდა, ასწორებს ერთ ხარვეზს, ახლა აქცენტი დევს გრძნობის ორგანოთა ურთიერთზემოქმედების სხვა მხარეებზე, სახელდობრ, პირობით-რეფლექსურ საფუძველზე, მეორე სასიგნალო სისტემის როლზე ამ ზემოქმედებაში, ანალიზატორის იმ მოქმედებაზე, რომელიც პავლოვის მიერ იქნა მითითებული. ასეთ გამოკვლევებს უდავოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ესეც ერთი მხარის გამოკვლევაა და შეცდომად უნდა მივიჩნიოთ სხვა მხარეების (ვეგეტატიური ნერვული სისტემის როლი, შეგრძნებათა ზღურბლის შეცვლა გამლიზიანებლის ისეთი გავლენით, რომელიც პირობით-რეფლექსური მექანიზმით არ ხორციელდება) კვლევაზე ხელის აღება, რაც ახასიათებს უახლოეს გამოკვლევებს.

ფსიქოფიზიოლოგიურ გამოკვლევათა შედეგების გათვალისწინება წარმოშობს საფუძვლიან ვარაუდს, რომ არსებობს და შესწავლას მოითხოვს შეგრძნებათა საურთიერთგავლენო განზომილება. შესაძლებელია ამ განზომილების რაოდენობრივი გამოკვლევა, რისთვისაც უნდა შემოვიტანოთ საურთიერთგავლენო ზღურბლთა ცნებები: ქვედა, სხვაობის და ზედა ზღურბლები, ქვალიტატური გავლენის ზღურბლი, გავლენის მიმართულების შეცვლის ზღურბლი და გავლენის ნეიტრალური ზონის ცნება. გავლენის ქვედა ზღურბლს ვუწოდებთ გამვლენი გამლიზიანებლის იმ რაოდენობას, რომელიც განსაზღვრული დროის ინტერვალის (ამ ინტერვალის დადგენა ცალკე მეთოდიკური პრობლემაა) განმავლობაში მოქმედებისას პირველად იწვევს ოდნავ შესამჩნევ გავლენას მეორე შეგრძნებაზე. ორგვარი ხასიათის შემჩნევა უნდა გავარჩიოთ ერთმანეთისგან და ამის შესაბამისად ორგვარ ზღურბლზე უნდა ვილაპარაკოთ: (1) გავლენის შემჩნევა განმცდელი სუბიექტის მიერ. (იგულისხმება სუბიექტის ისეთი მდგომარეობა, რომ იგი ყურადღებითაა მიმართული ამ გავლენის შემჩნევისაკენ), გავლენის განცდის ზღურბლი; (2) გავლენის არაპირდაპირი, ობიექტურფსიქოლოგიური, დადასტურება, ობიექტური გავლენის ზღურბლი. ამის შესატყვისად განიმარტება ყველა სხვა ზღურბლი. ზედა ზღურბლი არის დამატებითი გამლიზიანებლის ის რაოდენობა, რომლის შემდგომი ზრდა არ იწვევს გავლენის შემდგომ ზრდას. ზედა ზღურბლიც ორგვარია: გავლენის განცდისა და ობიექტური გავლენისა. გავლენის სხვაობის ზღურბლი არის დამატებითი გამლიზიანებლის ის მინიმალური სხვაობა, რომელიც პირველად იწვევს ოდნავ შესამჩნევ სხვაობას გავლენაში. ნეიტრალური ზონის სახელით აღვნიშნავთ იმ ზონას და-

მატებითი გამლიზიანებლის ინტენსივობის სკალაზე, რომლის ფარგლებშიც დაშატებითი გამლიზიანებელი პირველად წყვეტს გავლენას და ჯერ კიდევ არ იწყებს ახალ გავლენას. მისი ქვედა და ზედა საზღვრები ჩვეულებრივად მიმართულების შეცვლის ზღურბლებს წარმოადგენენ (ხშირადაც ნეიტრალური ზონის ადგილს იჭერს გავლენის მიმართულების რხევის ზონა). თუ ნეიტრალურ ზონას ადგილი არა აქვს, მაშინ წერტილი, სადაც ხდება გავლენის მიმართულების შეცვლა, წარმოადგენს გავლენის მიმართულების შეცვლის ზღურბლს. თითოეული მითითებული ზღურბლი შეიძლება იყოს თვისობრივი (შეგრძნების ქვალიტეტზე გავლენის) ან რაოდენობრივი (შეგრძნების ინტენსივობაზე გავლენის) ზღურბლი. ამ ზღურბლთა ცნებების შემოტანა არ უნდა გვესმოდეს ფსიქოფიზიკაში ცნობილ ზღურბლთა სრულ ანალოგიად. ძირითადი განსხვავება ისაა, რომ გავლენის ზღურბლი არაა ფსიქოფიზიკური ცნება, იმის გამო, რომ იგი გამლიზიანებლისა და მისი შესატყვისი ცნობიერების (შეგრძნების) რაოდენობრივ ურთიერთობაზე კი არ მიუთითებს, არამედ ერთი შეგრძნების მიერ მეორის შეცვლაზე და ფსიქოფიზიკურად მხოლოდ იმაზე. თუ როგორაა განპირობებული ეს სუბიექტური გავლენა გამვლენი შეგრძნების ინტენსივობით, გარდა ამისა, შეგრძნების ზღურბლი ახასიათებს ყველა შეგრძნებას, გავლენის ყველა ზღურბლი კი ყველა გავლენას არ ახასიათებს, სახელდობრ, ხშირად ადგილი არა აქვს ნეიტრალურ ზონას, გავლენის მიმართულების შეცვლას და ქვალიტეტის ცვლილებას. შეგრძნების ზღურბლები შეეხება მხოლოდ ინტენსივობის ერთმხრივ ზრდას, გავლენის ზღურბლები კი, ამის გარდა, მიმართულების შებრუნებასაც და შეგრძნების ქვალიტეტზე გავლენის ცვალებადობასაც.

იმისათვის, რომ გამოვრიცხოთ პირდაპირი გამლიზიანებლის ინტენსივობის გავლენის მონაწილეობა ეფექტში, საჭიროა პირდაპირი გამლიზიანებელი ყოველთვის ერთი რაოდენობისა ავიღოთ, დამატებითი გამლიზიანებელი კი ვცვალოთ. მაგრამ, როგორც ირკვევა, პირდაპირი გამლიზიანებლის ინტენსივობა გავლენას ახდენს არა მარტო გავლენის ზღურბლთა აბსოლუტურ სიდიდეებზე, არამედ ზღურბლთა ცვალებადობის მთელ დინამიკაზეც. ეს აყენებს ამოცანას, გამოარკვეულ იქნეს პირდაპირი გამლიზიანებლის ინტენსივობის როლი შეგრძნებათა ურთიერთშემოქმედებაში. ამის შესაძლებლობა მოგვცემა, თუ უცვლელად დავტოვებთ დამატებითი გამლიზიანებლის ინტენსივობას და ვცვლით პირდაპირისას. ამ შემთხვევაშიც საქმე გვექნება ზღურბლთა იმ სახეებთან, რომლებიც ზემოთ ჩამოვთვა-

ლეთ, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ, თუ იქ იზომებოდა შეგრძნებათა გავლენის დამოკიდებულება დამატებითი გამლიზიანებლის ინტენსივობაზე, აქ იზომება გავლენის დამოკიდებულება პირდაპირი გამლიზიანებლის ინტენსივობაზე. ამრიგად, ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვავოთ ორი დამოუკიდებელი განზომილება: ურთიერთგავლენის ზღურბლები დამატებითი გამლიზიანებლის ინტენსივობის მიხედვით (1) და ურთიერთგავლენის ზღურბლები პირდაპირი გამლიზიანებლის ინტენსივობის მიხედვით (2).

მაგრამ შეგრძნებათა ურთიერთშემოქმედების მოვლენებში, როგორც ცნობილი გახდა, არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება პირდაპირი და დამატებითი გამლიზიანებლების ინტენსივობათა შეფარდებას. გავლენა იცვლება ამ შეფარდების მიხედვით. იქნება ამ შეფარდების გათვალისწინება შესაძლებელი გახდეს დამატებითი და პირდაპირი გამლიზიანებლების მიხედვით ცვლილებების ზღურბლების ცალკე გამოკვლევით. ამ მეთოდის ვარგისიანობა საჭიროა შემოწმდეს ექსპერიმენტულად. უარყოფითი პასუხის შემთხვევაში მნიშვნელობას შეინარჩუნებს თითოეული ამ ზღურბლთაგანი, მაგრამ შეფარდების გასაზომად აუცილებელი გახდება შემდგომი გართულება: საჭირო იქნება შემოღებულ იქნეს პირდაპირ და დამატებით გამლიზიანებელთა ინტენსივობების შეფარდების მიხედვით გავლენის ზღურბლის ცნება, რომელიც არც დადებითი პასუხის შემთხვევაში უქმდება, მაგრამ იზომება ორი დანარჩენით.

ამრიგად, დგება საკითხი ურთიერთგავლენის განზომილების ზუსტი გამოკვლევისა, რის შესაძლებლობასაც იძლევა ურთიერთგავლენის ზღურბლთა ცვალებადობის გაზომვა: დამატებითი და პირდაპირი გამლიზიანებლების ინტენსივობათა მიხედვით გავლენის ცვალებადობის ზღურბლი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს როგორც მეთოდი შეგრძნებათა საურთიერთგავლენო სიდიდისა და ამ სიდიდეზე სხვა ფაქტორების მოქმედების გაზომვისათვის. ახლა უკვე შესაძლებელია დავაყენოთ საკითხები, თუ რა ფაქტორები განაპირობებენ შეგრძნებათა ურთიერთსაგავლენო განზომილების ცვალებადობას საერთოდ ყველა შეგრძნებების ურთიერთობისას, ან შეგრძნებათა განსაზღვრული კლასების თუ ცალკეული შეგრძნებების ურთიერთობისას. ამ ფაქტორთა შორის შეიძლება აღმოჩნდეს ინტელექტუალური, ემოციური და ყურადღების დონეთა, ნებისყოფის, ინტერე-

სის და განწყობის მოქმედებები, დაღლილობის, ფარმაკოლოგიური საშუალებების თუ რომელიმე სხვა ნივთიერების გავლენა, აგრეთვე სხვა („მეორე დამატებითი“) შეგრძნების მოქმედება (შეგრძნების ურთიერთგავლენის შეცვლა მესამე შეგრძნების სუქცესიური თუ სიმულტანური მოქმედებით), ჩვენ აქ მხოლოდ მივეთითებთ საურთიერთგავლენო სიდიდისა და გავლენის ზღურბლთა (წნებებზე და ვსახვით მათი გამოკვლევის საჭიროებას, წინამდებარე შრომა კი ასეთ გამოკვლევებს არ შეიცავს.

ზემოთ განხილული იყო ფსიქოფიზიოლოგიური გამოკვლევები შეგრძნება-შინაარსების აღქმათა ურთიერთგავლენის შესახებ. არსებობს წმინდა ფსიქოლოგიური მიზანდასახულებების გამოკვლევებიც, რომელთაგანაც პირველ რიგში ყურადღებას იმსახურებს შეგრძნებათა ინტერმოდალური ერთიანობის თეორიის პოზიციებიდან შესრულებული შრომები.

ე. პორნბოსტელის ინტერმოდალური საერთო შინაარსების თეორიამ და პ. ვერნერის გენეტიკურმა თეორიამ დასაბამი მისცა პ. შილერის, ციკის და ვ. ბერნშტაინის ექსპერიმენტებს. შილერის ექსპერიმენტების შედეგები ზემოთ იყო გადმოცემული. ანალოგიური შედეგები მიიღო ციკმა (Zietz, 1931). დამატებით გამლიზიანებლად ციკი იღებდა სხვადასხვა სიმაღლის ტონებს (200, 550 და 1100 რხ. სექ.), პირდაპირ გამლიზიანებლად კი — არასტაბილურ ოპტიკურ შთაბეჭდილებებს (თანამიმდევარი კვალი, ფერის ხანმოკლე ტაქისტოსკოპური ექსპოზიცია, მცირედ ნაჩერი ფერები). აღმოჩნდა, რომ დაბალი ტონი თანამიმდევარი კვალის ფერს აბნელებდა, აბუნდოვანებდა, ათბობდა. კონტურების გამოკვეთილობას უკარგავდა; მაღალი ტონები საწინააღმდეგო ეფექტს იწვევდნენ. მოციმიციმი ტონი ოპტიკური კვალის ციმციმს იწვევდა (გვ. 272-782). ასეთივე შედეგი იქნა მიღებული ტაქისტოსკოპურ ფერებზე და ტრიალათი აღძრულ ფერებზე, რომლებიც, აგრეთვე, ნაკლები სტაბილობით ხასიათდებიან; აქ ტონი მონაწილეობდა ფერთა შერწყმაში და თავისი შესატყვისის ფერისაყენ გადახრიდან ნარევის ფერს (გვ. 286-300). ანალოგიურ გავლენას ახდენდა ფერი ტონზე (გვ. 323-335). დადასტურებულ იქნა, რომ ფერი და ბგერა ერთმანეთის ყოველგვარი თვისების შესატყვისად იცვლებოდნენ, გამონაკლისს არ შეადგენდა მათი საკუთარი ქვალიტეტებიც — ტონი წითელ სივრცეში თვითონაც წითლად განიქლებოდა, ფერიც ტონის ქვალიტეტს იღებდა. ქვალიტეტზე გავლენის შემაჯამებელი ცხრილიდან კარგად ჩანს, რომ დაბალი ტონები ცივი ფერებისაყენ გადახრიან ფერს, მაღალნი კი თბილი ფერებისაყენ

(მაგ., დაბალი ტონი წითელს აიისფერებს, ნარინჯისფერს აწითლებს, მწვანეს ლურჯისაკენ გადახრის; მაღალი ტონი კი წითელს და ნარინჯისფერს აყვითლებს, ყვითელს ნაჯერობას მატებს).

3. ვერნერის გენეტიკური ფსიქოლოგიური თეორიის მიხედვით ფსიქიკის განვითარება მთლიანი დიფუზიურიდან დიფერენციაციისაკენ მიემართება. აღქმა და შეგრძნება თავდაპირველად ვიტალურ სხეულებრივისაგან არ იყო გამოდიფერენცირებული, ეს გამოდიფერენცირება სრული არაა ადამიანის განვითარების დღეიდანდელ საფეხურზე. შეგრძნებათა ინტერმოდალური ერთიანობა ადრეული გენეტიკური ფენის გადმონაშთია. ციკის მიზანი იყო ამ უკანასკნელზე ღებულების ექსპერიმენტული დასაბუთება. მისი აზრით, მოყვანილ ცდებში ექსპერიმენტულადაა აღძრული სინესთეზიები, რომლებიც დამახასიათებელი იყო ადრეულ გენეტიკურ საფეხურზე. ფერსა და ტონს შორის სრული ქვალიტატური ერთიანობა არსებობს, ერთი და იგივე გამლიზიანებელი ფერის ქვალიტიტსაც გვაძლევს და ტონის ქვალიტიტსაც, სხვადასხვა გამლიზიანებლები ერთსა და იგივე ეფექტს იწვევენ: ერთი და იგივე გრძნობადი მნიშვნელობა (Siun) სხვადასხვა გრძნობადი მასალით შეიძლება გამოიხატოს (გვ. 303-307 და შემდ.).

სინამდვილეში ციკის ექსპერიმენტების შედეგები ასეთი დაკენისათვის საკმარის საფუძველს არ იძლევა. ავტორი აცხადებს, რომ ცპ-ს იგი თავს არაფერს ახვევდა, არამედ თხოვდა ტონის შეცვლას კვალობაზე ფერის ცვალებადობის უბრალო კონსტატირებას (გვ. 266), მაგრამ სულ მალე (გვ. 268) ცხადი ხდება, რომ ექსპერიმენტატორი ცპ-ს თავის სასურველ მიმართულებას აძლევდა ძლიერი შთამაგონებელი ხასიათის ინსტრუქციით: ცპ-ს ევალებოდა მოესმია ტონი „თავის სხეულში“, არა როგორც ობიექტივირებული ტონი და მოეყვანა იგი ფერთან მიმართებაში, „ესმისა იგი ფერში“. ეფექტის მისაღებად, მიუთითებს თვითონ ავტორი, აუცილებელი იყო სპეციფიკური განწყობა, Einstellung, სუბიექტის სხეულებრივ-შეგრძნებითი, არა ობიექტივირებული აღქმის მიმართულებით მოდიფიცირება; 250-დან 56 ცდაში გავლენას ადგილი არ ჰქონდა. რადგანაც ცპ-ბი ვერ ახერხებდნენ ინსტრუქციით მოთხოვნილი განწყობის მიღებას (გვ. 285). აქედან ცხადია, რომ ინტერმოდალური ერთიანობის ეფექტი შთაგონებულ ხასიათისა იყო. კიდევაც რომ ეს გარემოება მხედველობაში არ მივიღოთ, არ შეიძლება ითქვას, რომ ამ ექსპერიმენტებში დადგენილ იქნა საკუთრივ ინტერმოდალური ქვალიტიტების ურთიერთგავლენის ფაქტი. ცდებში ძლიერად და მანიფესტუ-

რად თავს იჩენდა არა ფერისა და ტონის ქვალიტატური ურთიერ-
გავლენა, არამედ ფერის აღქმისა და ტონის აღქმის იმ მხარეების
ურთიერთგავლენა, რომლებიც არცერთი ამ მოდალობისათვის არაა
სპეციფიკური (ბგერის ციმციმით ფერის პარაბალი, ოპტიკური აღქმის
სივრცითი თვისებების გავლენით ბგერის ასეთივე თვისების ცვლა და
მისთ.). რაც შეეხება შედეგს, რომ დაბალი ტონების გავლენით ფე-
რი ცივი ფერის მიმართულებით იცვლება, ხოლო მაღალი ტონი
თბილი ფერებისაკენ გადახრის მოცემულ ფერს, ამ ფაქტების ახს-
ნა შეუძლებელია რაიმე ქვალიტატური ერთიანობის საფუძველზე,
რამდენადაც შეუძლებელია მივუთითოთ ქვალიტეტზე, რომელიც
საერთო იქნებოდა ორივე ამ მოდალობისათვის. როგორც ზემოთ
იყო ნაჩვენები, ამ შემთხვევაში საერთო შეიძლება იყოს მხოლოდ
ინტენსივობა ან ქვალიტეტის ინტენსივობრივი ნიშანი.

ზემოთ ჩვენ ვამტკიცებდით ჰორნბოსტელის „ნათელობის“ ცნე-
ბის უვარგისობას ინტერმოდალური შესატყვისობების ახსნისათვის.
ეს ცნება მოწოდებულია გამოხატოს საერთო ინტერმოდალური შინა-
არსი, მაგრამ ამ შინაარსის რაიმე დადებით დახასიათებას იგი ვერ
გვაძლევს და ვერც მიუთითებს ამ შინაარსზე. საერთო შინაარსს,
რომელიც ინტერმოდალურ შესატყვისობებს განსაზღვრავს, რო-
გორც ჩვენ ვამტკიცებდით, შეიძლება წარმოადგენდეს მხოლოდ ქვა-
ლიტეტთა რაოდენობრივი მხარე ქვალიტატურ სკალაზე. თუ „ნათე-
ლობა“ ვერ ხსნის ინტერმოდალურ ქვალიტატურ შესატყვისობებს,
იგი, ცხადია, ვერ გამოდგება ამ შესატყვისობების მიხედვით ქვალი-
ტეტთა ურთიერთგავლენის ასახსნელად. ასეთი ცდა კი ეკუთვნის
ვალტერ ბერნშტაინს. იგი თავის ცდებში (Börnstein, 1936), რო-
გორც ციცი და პ. შილერი, იღებდა არასტაბილურ პირდაპირ გა-
მლიზიანებელს, ხოლო ცპ-ს ათავსებდა სიბნელეში და ე. წ. თვალის
სირუხის გაქრობისა და სიბნელისადმი სრული ადაპტაციის შემდეგ
აწვდიდა მას „ბნელ“ ან „ნათელ“ არაოპტიკურ გამლიზიანებლებს.
ცდების შედეგები სტატისტიკურად მკაფიოა და დამარწმუნებელი --
ცპ-თა 70 %-მა უჩვენა სხვა მოდალობის გამლიზიანებელთა ერთნაირი
გავლენა ოპტიკურ ნათელობაზე. ცპ-ბი ხედავდნენ „ნათელი“ დაქ-
ტებითი გამლიზიანებლის გავლენით აღძრულ სინათლეს, რომელსაც
ავტორი „ნათელობის ფოსტენს“ უწოდებს, ან თვალსაჩინოდ კა-
ნიციდინენ ოპტიკური ნათელობის ზრდას. „ნათელი“ ტონი, სუნა,
გემო და შეხების შეგრძნებები ოპტიკურ ნათელობას აღძრავდნენ,
„ბნელნი“ კი ოპტიკურ სიბნელეს. „ნათელი“ და „ბნელი“ გამლიზი-
ანებლები თავის შესატყვის მიმართულებით ცვლიდნენ სხეულის

კუნთურ ფუნქციონალურ მდგომარეობას (ტონუსს), კუნთური და-
ძაბვაც შესატყვის გავლენას ახდენდა სხვა მოდალობებზე (გვ. 119
და შემდ.). ბერნშტაინი ეთანხმება ჰორნოსტელს, რომ „ნათელობა“
სენსორულ სისტემათა საერთო კუთვნილებაა და აღწერილ გავლე-
ნათა საფუძვლად ამ გაუგებარ საერთო შინაარსს მიიჩნევს, მაგრამ
ამით არ კმაყოფილდება და თვლის, რომ „ნათელობაზე“ რეაქციის
იძლევა არა მარტო სენსორული სისტემები (მოდალობები), არამედ
მთელი ორგანიზმი როგორც მთლიანი, „ნათელობის“ აგზნება მთელ
ორგანიზმს მოიცავს და წარმოადგენს უძირითადეს ბიოლოგიურ
პროცესს (გვ. 129-130). ბერნშტაინის ამ ცდების შედეგები, როგორც
ვთქვით, შესაძლებელია აიხსნეს მხოლოდ ქვალიტეტის რაოდენობ-
რივი მხარეების შესატყვისობით და არა „ნათელობის“ გაუგებარი
ქვალიტეტის არსებობის დაშვებით. ამ შემთხვევაში კი ცხადი ხდება,
რომ „ნათელობის აგზნება“ სავსებით შეუძლებელია შეფასებულ
იქნეს როგორც „ძირითადი ბიოლოგიური პროცესი“, რომელიც
ბერნშტაინს ტაბოლოგიის ამოსავლადაც კი მიაჩნია.

დესკრიფციულად დადგენილია ინტერმოდალური ქვალიტატუ-
რი შესატყვისობები—ფერებს მიეწერება სითბო-სიცივის ნიშნები,
ბგერას მიეწერება ოპტიკური ქარაქტერისტიკა. ახდენს თუ არა შე-
სატყვის გავლენას შეგრძნებათა ასეთი ქარაქტერისტიკები სხვა
შეგრძნებაზე? ამ მხრივ მნიშვნელობას მოკლებული არ იქნებოდა
გაგვეთვალისწინებინა შემდეგი ცდები:

ახდენს თუ არა გავლენას ფერის ოპტიკური სითბო-სიცივე ფე-
რის მატარებელი საგნის ნამდვილი ტემპერატურის აღქმაზე? მო-
გენსონისა და ინგლიშის ცდებს (Mogenson a. English. 1926) ამ
საკითხის გადაჭრა ჰქონდა მიზნად. მუდმივი (42°C) ტემპერატურის
მქონე ორ ცილინდრზე გადაკრულ ფერად ქაღალდებს ცპ-ბი ვიზუ-
ალურად აღიქვამდნენ, ამავე დროს ხელის შეხებით მათ ტემპერა-
ტურას ადარებდნენ ერთმანეთს. სხვადასხვა წყვილულ ფერთა შე-
დარების საერთო შედეგების მიხედვით ყველაზე უფრო თბილად,
ანუ უმეტეს შემთხვევებში თბილად, შეფასებულ იქნა მწვანე, შემ-
დეგ ლურჯი, ნაკლებად კი ყვითელი, ნარინჯისფერი, ძოწეულის ჟე-
რი და წითელი. ეს შედეგი ავტორთა მოლოდინს (რომლის მიხედ-
ვითაც თბილი ფერის ობიექტი ხელშიც უფრო თბილად უნდა განი-
დილიყო) პირდაპირ ეწინააღმდეგება, რის გამოც ისინი ვარაუდა-
ვენ, რომ აქ, შეიძლება, ფერთა ემოციური ნიშანი ახდენდა გავლე-
ნას, მაგრამ ეს ჰიპოთეზი შემოწმებული არაა. მეტგერის (ციტ. Ryan,
1940, გვ. 671-672) აზრით, გავლენას აქ სწორედ ფერთა ოპტიკური

სითბო-სიცივე ახდენდა, მაგრამ არა ასიმილაციურს, არამედ კონტრასტულს. ამ აზრს არ ეთანხმება ცდის ის შედეგი, რომ ყველაზე ცივად მოწეულის ფერი ფასდებოდა და არა ყველაზე თბილი ფერი—ყვითელი. კრავკოვი ფიქრობს, რომ მოგენსონისა და ინგლიმას ცდების შედეგები საკმაოდ დამარწმუნებელია სტატისტიკურად, რათა ვცნოთ ფერის გავლენა ტემპერატურის გავლენაზე (Кравков 1948, გვ. 57), მაგრამ თუ მოწეულის ფერზე გავლენას გამოვროცხავთ, ასეთი დამარწმუნებლობა საესებით გაქრება, რაც კარგად ჩანს ცხრილიდანაც; 25 ცპ-ის ჩვენებათა საერთო ჯამში მწვანე შეფასდა უფრო თბილად 416-ჯერ, ლურჯი—405-ჯერ, ყვითელი—377-ჯერ, ნარინჯისფერი—390-ჯერ. მოწეულის ფერი—301-ჯერ, წითელი—371-ჯერ. უნდა მივიღოთ, რომ ფერის სითბო-სიცივე შესატყვის გავლენას ვერ ახდენს ნამდვილი სითბოს აღქმაზე.

შეგრძნებათა ურთიერთგავლენა აღქმის პროცესში

შეგრძნება აღქმის შინაარსია სენსორულ შინაარსზე დამოკიდებული აღქმის საგნის ცნობიერება, აღქმის საგნობრივი მნიშვნელობა. მაგრამ, თავის მხრივ, საგნობრივი მნიშვნელობა სახეს უცვლის თვითონ სენსორულ შინაარსს. დ. უზნაძის ექსპერიმენტებში (1927) ნაჩვენებია, როგორ ცვლილებებს განიცდის სენსორული შინაარსი იმის მიხედვით, თუ რა მნიშვნელობას აღიქვამს (კვ მოცემული სენსორული მასალის ნიადაგზე. აქვე უნდა მივეუთითოთ სენსორული შინაარსის ცვლილებებზე ე. წ. ინვერსირებადი სურათების აღქმისას, აგრეთვე გეშტალტფსიქოლოგთა ძიერ მოტანილ მრავალრიცხოვან ფაქტებზე, რომლებიც მთელისაგან (გეშტალტისაგან) ნაწილთა დამოკიდებულების დასამტკიცებლად იყო გამოყენებული, ჩვენი თვალსაზრისის მიხედვით კი აღქმის საგნის მნიშვნელობისაგან აღქმის მასალის დამოკიდებულებას ამტკიცებს.

აღქმის საგნობრივი მნიშვნელობა არა მარტო შეგრძნება-შინაარსს უცვლის სახეს, არამედ გავლენას ახდენს შეგრძნება-შინაარსთა ურთიერთობაზე. შეგრძნება-შინაარსთა ურთიერთობა იმაზეცაა დამოკიდებული, თუ რა ადგილი უკავიათ მათ აღქმის საგნობრივი მნიშვნელობის გაფორმებაში. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ: ჩვენს წინაშეა არა შეგრძნება-შინაარსთა, არამედ შეგრძნებათა ურთიერთობის საკითხი.

შეგრძნება-შინაარსთა ურთიერთობა, კერძოდ — ურთიერთ-გავლენა, იცვლება იმის მიხედვით თუ აღქმის რომელი მხარის გა-ფორმებულ მასალად გვევლინებიან ეს შინაარსები, ფონის შინაარსებს წარმოადგენენ თუ ფიგურისას, დაქვემდებარებული თუ დამო-ქვემდებარებელი საგნობრიობისას, ეს ურთიერთობა დამოკიდებულია, აგრეთვე, იმაზე თუ როგორია აღქმის საგნის სივრცითი მოცუ-მულობა (განმცდელ სუბიექტთან სივრცითი მიმართება). პირველთა საილუსტრაციოდ შეიძლება მივუთითოთ გეშტალტფსიქოლოგიაში ცნობილ ექსპერიმენტებზე გეშტალტური ფაქტორებისაგან ფერთა კონტრასტის მოვლენის დამოკიდებულების შესახებ. ეს ექსპერიმენტები, რომლების შესახებაც ჩვენ ზემოთ გვქონდა მსჯელობა, ფაქ-ტიურად აღქმის საგნობრივი მნიშვნელობისაგან შეგრძნება-შინაარს-თა ურთიერთგავლენის დამოკიდებულებას ადგენს.

პრობლემა ნაკლებადაა კვლეული და ექსპერიმენტატორ მკვლე-ვარს ფართო პერსპექტივებს უსახავს. წინამდებარე შრომაში ჩვენ ვცაყოფილდებით სმენისა და მხედველობის მოდალობის შეგრძნე-ბათა ურთიერთგავლენის ერთი შემთხვევის გამოკვლევით.

ცნობილია, რომ ბგერის წყაროს აღქმისას წამყვანი ადგილი უჭირავს ვიზუალურ შთაბეჭდილებას; ჩვენ აღვიქვამთ ვიზუალურ საგანს, ხოლო ბგერა ამ საგნის თვისებად, მისგან მომდინარედ ვა-ნიცდება. რა გავლენას ახდენს ამ აღქმის ვიზუალური სენსორული შინაარსი ბგერის ქარაქტერისტიკებზე და რამდენადაა დამოკიდებუ-ლი ეს გავლენა ბგერის წყაროს ვიზუალური ლოკალიზაციის ცვლი-ლებისაგან?

ეს გავლენა შეიძლება მიკვლეულ იქნეს ბგერის წყაროს სუბე-ქტური ლოკალიზაციის მეთოდით, რომელიც საშუალებას იძლევა ერთმანეთისაგან გავთიშოთ ბგერის წყაროს ვიზუალური და ობიექ-ტური აკუსტიკური ლოკალიზაცია. ბგერის ობიექტურ აკუსტიკურ წყაროს სუბიექტი იქ ალოკალიზებს, სადაც ის ვიზუალური საგანი მდებარეობს, რომელიც მას ამ ბგერის გამომცემად მიაჩნია. თუ ეს ვიზუალური საგანი და ბგერის ობიექტური წყარო სხვადასხვა ად-გილზე იმყოფება, შედეგად ვიღებთ ბგერის ე. წ. სუბიექტურ ლო-კალიზაციას: ცპ-ის აღქმა ილუზიური ხდება, ბგერა განიცდება ვი-ზუალურად აღქმული საგნის ადგილიდან მომდინარედ.

სიღრმეში ბგერის სუბიექტური ლოკალიზაციის საინტერესო გამოკვლევა ეკუთვნის ლაუს (Laus, 1929). ლაუს ცპ-ებს ესმოდათ მონოტონური ლაპარაკი და ბინოკლის მეშვეობით ხან შორს მყო-

ფად და შემცირებულად, ხან კი ახლო მყოფად და გადიდებულად აღიქვამდნენ მოლაპარაკე ადამიანს. ამის მიხედვით აკუსტიკური შთაბეჭდილება შესამჩნევ ცვლილებებს განიცდიდა. თუ მოლაპარაკე ახლოს და, მაშასადამე, გადიდებული ჩანდა, მისი სიტყვები უფრო მკაფიოდ (deutlich) და ძლიერად ისმოდა, ვიდრე მაშინ, როცა იგი შორს და, მაშასადამე, შემცირებულად აღიქმებოდა. ლაუს ფსიქოტექნიკური დასკვნებიც მიაჩნია შესაძლებლად, იგი გვიჩვენებს: თუ გვინდა უფრო გარკვევით გავიგონოთ ორატორის ან ექრანზე გამო-სახული მოლაპარაკის სიტყვები, ამისთვის საჭირო არაა ყოველთვის მივმართოთ ბგერის ფიზიკურ ცვლილებებს, ეფექტს შეიძლება მივადწიოთ მოლაპარაკის ვიზუალური ხატის გადიდებითაც. მართალია, ლაუს აზრით, მეტყველების მკაფიობაზე გავლენას აღნიშნულ ცდებში ვიზუალური ხატის მკაფიობა ახდენს, მაგრამ ეს ცდები ამას მტკიცებისათვის საკმარისი არაა, რამდენადაც ერთმანეთისაგან გა-თიშული არაა ლოკალიზაციისა და ვიზუალური ცვლილებების ეფექტები. გარდა ამისა კარგად არაა აღწერილი ბგერის ქარაქტერის-ტიკათა ცვლილებები.

ჩვენს ცდებში ვიყენებდით როგორც ლაუს ექსპერიმენტების ტექნიკას (ბინოკლის გამოყენებით ბგერის წყაროს სუბიექტური ლოკალიზაცია), ისე სხვა ტექნიკასაც: ცპ-ს ეუმალაჟდით ბგერის ობიექტურ წყაროს და ვუქმნიდით რწმენას, რომ ბგერას გამოსცემ-და რომელიმე სხვა საგანი, რომელიც სინამდვილეში ბგერის წყაროს არ წარმოადგენდა. ბგერის ნამდვილ წყაროდ ვიყენებდით საათს, ელექტროზარს და ბგერის გენერატორს, ბგერის მოჩვენებით წყაროდ კი სხვა, უმოქმედო, საათსა და ელექტროზარს. ბგერის მოჩვენებითი წყაროს დაცილება-დაახლოებისას ბგერის სუბიექტური ლოკალიზაცია ამ საგნის ლოკალიზაციას თანხვდებოდა. ორივე ტექნიკით ჩატარებულ ცდებში დადასტურდა ბგერის ქარაქტერისტიკების მნიშვნელოვანი ცვლილებები ბგერის სუბიექტური ლოკალიზაციის გავლენით. წინასწარ სპეციალურად ვავარჯიშებდით ცპ-ებს ბგერის სხვადასხვა ცნობილ ქარაქტერისტიკათა ერთმანეთისაგან მკაფიოდ გამოდითვარეწიერებაში, რადგანაც უამისოდ, როგორც წინასწარ ცდებში გამოიჩენა, ცპ-თა დიდი ნაწილი ერთმანეთში ურევდა ბგერის სიმალღესა, სიძლიერესა და მოცულობას, განსაკუთრებით კი სიმკვეთრესა და სიმკვრივეს. ექსპერიმენტები ჩავატარეთ საკუთარ თავზეც: ცდების პირობების ცოდნის მიუხედავად ადვილად ხერხდება ბგერის სუბიექტური ლოკალიზაციის ეფექტის მიღება. ცპ-თა ჯა ჩვენი საკუთარი ჩვენებები საკმაო სისრულით თანხვდება ერთი-

ნეთს. სუბიექტურად ახლოს ლოკალიზებისას ბგერა ისმის როგორც უფრო ძლიერი, მეღერე, დიდი მოცულობისა, დაბალი, ნაკლებად მკვერივი, ნაკლებად მკვეთრი, პოლიქრომატული. ყველაზე მკაფიო ცვლილებებს განიცდის ბგერის სიმკვრივე, მოცულობა და ქრომატულობა (სიწმინდე). ბგერის წყაროს სუბიექტური დაცილებისას საათისა და ელექტროზარის ხმები იწმინდება დაბალი ტონებისაკენ (ყურადღებას იმსახურებს ის გარემოება, რომ ასეთივეა ეფექტი პოლიქრომატული ბგერის გამომცემი საგნის ობიექტური დაცილების შემთხვევაშიც), ამაზე უნდა იყოს დამოკიდებული ბგერის სიმაღლის მატების განცდის წარმოშობაც დაცილებისას, რადგანაც მონოქრომატული (ბგერის გენერატორიდან მიღებული) ბგერის სუბიექტური დაცილება-დაახლოებას არც სიწმინდისა და არც სიმაღლის ცვლილებები ახლავს.

რა იწვევს ბგერის ქარაქტერისტიკათა ამ ცვლილებებს—ბგერის ლოკალიზაცია თუ ბგერის მოჩვენებითი წყაროს ლოკალიზაციასთან დაკავშირებული ვიზუალური ცვლილებები? ჩვენმა შემდგომმა ცდებმა დაადასტურეს, რომ ამ ცვლილებათა მიზეზად შეიძლება ეს უკანასკნელი მივიჩნიოთ.

ჩვენ ცალ-ცალკე შევისწავლეთ ბგერის ქარაქტერისტიკებზე იმ ვიზუალურ ცვლილებათა გავლენა, რომლებიც ბგერის მოჩვენებითი წყაროს დაცილება-დაახლოებისას გვეძლევა. ამ ცდებში ცვალებადობდა ბგერის წყაროს მხედველობითი შთაბეჭდილებები, ლოკალიზაცია კი უცვლელი იყო. აღმოჩნდა, რომ ბგერის წყაროს ვიზუალური მკაფიობის, ფართობის სიდიდის და სინათლის ცვლილებებიც ისევე ცვლიდა ბგერის ქარაქტერისტიკებს, როგორც ეს ბგერის წყაროს სუბიექტური ლოკალიზაციის ცვლილებათა შემთხვევაში გვექონდა, ოღონდ ეფექტი შედარებით სუსტი იყო. რაკი ბგერის წყაროს მოჩვენებითი დაშორება ისევე ცვლის ბგერის ქარაქტერისტიკებს, როგორც ამ დაშორების გამო ვიზუალურ ხატში მომხდარი ცალკეული ცვლილებები, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბგერის ქარაქტერისტიკებზე გავლენას ლოკალიზაცია სწორედ ამ უკანასკნელ ცვლილებათა მეშვეობით ახდენს. ჩვენს დასკვნას სრული დამაჯერებლობა ექნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ აღმოჩნდება, რომ წმინდა აკუსტიკური ლოკალიზაცია მსგავს ეფექტს ვერ გვაძლევს. წმინდა აკუსტიკური ლოკალიზაციის შესწავლა დიდ სიძნელესთანაა დაკავშირებული, რადგანაც აკუსტიკური ლოკალიზაცია აუცილებლად გულისხმობს ბგერის წყაროს ობიექტურ შთაბეჭდილებას (უამისოდ მხოლოდ ბგერის ლოკალიზებაზე მიმართული არაცნო-

ბიერი რეაქცია თუ შეიძლება). საინტერესო იქნებოდა ბრმადშობა-
ლებზე ცდები და ამ ცდების შედეგების შედარება ჩვენი ცდებ-
შედეგებთან (იგულისხმება, რომ ბგერის წყაროს სუბიექტური ლო-
კალიზაცია ბრმადშობილთან შეიძლება მივიღოთ შეხების მოდალი-
ზაზე დაყრდნობით). მაინც შესაძლებელია თვალხილულ სუბიექტ-
თანაც ოპტიკური ხატის როლი ერთგვარ მინიმუმამდე დავიყვანო-
თ და ამ გზით წმინდა აქუსტიკური ლოკალიზაციის გავლენა გამოე-
ცალკეოთ. ამ მიზნით ჩვენ ცდებში ავიღეთ მცირე მოცულობის
მქონე მოჩვენებითი ბგერის წყარო, რომლის გადაადგილებითაც
ვცვლიდით ბგერის სუბიექტურ ლოკალიზაციას სიღრმეში. მოჩვე-
ნებითი ბგერის წყაროს ფართობის სიმცირის გამო ვიზუალური
ცვლილებები, რომელსაც იგი განიცდიდა სივრცეში გადაადგილე-
ბას, იმდენად მცირე იყო, რომ შესაძლებელია მხედველობაში არც
მივიღოთ. ასეთ პირობებში თუმცა ზემოთ აღწერილი ცვლილებები
დადასტურდა, მაგრამ ეფექტი გაცილებით სუსტი იყო, რაც ჩვენი
დასკვნის სასარგებლოდ მეტყველებს. შესაძლებელია ეს სუსტი
ეფექტიც მხედველობის მოდალობას ეკუთვნოდეს, რამდენადაც
მართალია, ვიზუალური ხატის დიდ ცვლილებებს აქ ადგილი არ ჰქო-
ნია, მაგრამ გამორიცხული არ იყო ოპტიკური ლოკალიზაციის მექა-
ნიზმის (აკომოდაციის, კონვერგენციის და სხვ.) მოქმედება.

სულ სხვა ფსიქოლოგიურ მექანიზმს უნდა ეყრდნობოდეს მოვ-
ლენა, რომელიც აღქმის კონსტანტობის ფაქტთა რიგს ეკუთვნის:
ბუნებრივ პირობებში ზოგჯერ თავს იჩენს ბგერის ინტენსივობის
ილუზიური განცდა ლოკალიზაციის გავლენით. ბგერა ძლიერდება,
თუ მას შორი მანძილიდან მომდინარედ მივიჩნევთ, და სუსტდება,
თუ სუბიექტურად ახლო ვალოკალიზებთ. ეს, მოვლენა ოპტიკური
შთაბეჭდილების ცვლილებას არ უნდა ემყარებოდეს. ამიტომაც
უნდა იყოს, რომ ჩვენს ზემოაღწერილ ექსპერიმენტებში იგი ვერ
მივიღეთ მიუხედავად მრავალი ცდასა. აღნიშნული მოვლენა აღწე-
რილი აქვს ელვარ პოს თავის მოთხრობაში „სფინქსი“ (ავტორი,
უდავოდ, სწორ დაკვირვებას ეყრდნობა და არა უბრალოდ ფიზიო-
ლოგიური აქუსტიკის სათანადო ვარაუდს). მოვლენის ლაბორატო-
რიული გამოწვევა, როგორც ჩვენ ვფიქრობთ, ძნელი არაა, ამისათ-
ვის საჭიროა ცა-ხ სპეციფიკური განწყობა შევუმზავოთ. ბუნებრივ
პირობებში, სადაც ამგვარი განწყობა ისახება, იგი არც ისე იშვიათი
მოვლენაა, თუ, მაგალითად, მონადირე ელის, რომ გასსაზღვრე-
ლ მანძილზე ფრინველი აფრინდება, საკმარისია ამგვარად განწყობილი

მონადირის ახლოს ფოთოლმა გაიშრიალოს და ეს ხმა ჰგავდეს მოსალოდნელი ფრინველის ხმას, რომ წარმოიშვეს ილუზია: ისმის მოშორებით აფრენილი ფრინველის ძლიერი ხმა, მაგრამ, როგორც კი ილუზია ჩაქრება, მყისვე ცხადი ხდება, რომ ეს იყო ახლო მანძილიდან მომდინარე სუსტი ხმა. ეს მოვლენა პირდაპირ საწინააღმდეგოა ვიზუალური შთაბეჭდილების ასიმილაციურად ბგერის ცვლისა. ეროს შემთხვევაში ახლოს ლოკალიზება ზრდის ბგერის ინტენსივობას, მეორეში—ამცირებს. შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ აქ ერთი მექანიზმის ასიმილაციურ და კონტრასტულ მოქმედებასთან გვაქვს საქმე, მაგრამ მაშინ აუხსნელი დარჩებოდა გავლენის შებრუნება. ამ მხრივ ინტერესსმოკლებული არ იქნება ჩვენი დაკვირვება: ხშირად ეს მოვლენა თავს იჩენს მაშინ, როდესაც ბგერის წყაროს გარკვეული ვიზუალური ხატი ჯერ არ წარმოშობილა, უეცრად ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ძლიერი ხმაური, ვანებებთ თავს სამუშაოს, რომლისკენაც ვიყავით მიმართული, და ავტომატურად მზერა გადაგვაქვს შორს სიღრმეში, სადაც გვეგულება ბგერის წყარო, რომლის შესახებაც ამის მეტი ჯერ არაფერი ვიცით (არ ვიცით, რა ხასიათისაა იგი, როგორია მისი ვიზუალური ხატი და სხვ.), მაგრამ მალე ილუზია ქრება, ბგერა ჩვენს ახლოს ლოკალიზდება და შესამჩნევად იკლებს ინტენსივობით. თუ იმ სარწმუნო აზრს გავიზიარებთ, რომ ეს მოვლენა თვითონ ბგერის ლოკალიზაციას ემყარება და არა ამ ლოკალიზაციასთან შეკავშირებულ ვიზუალური ხატის ცვლილებებს, მაშინ მისი ახსნა ბგერის ინტენსივობის კონსტანტობის მექანიზმში უნდა ვეძიოთ. ჰელმპოლცმა მოგვცა (Гельмгольц, რუს. თარგმ. 1899, გვ. 117) ჯერ კიდევ ადრე შენიშნული მარტივი კანონზომიერების ფორმულირება: ჩვენ გვეჩვენება, რომ ვხედავთ ჩვენს წინ იმ ობიექტს, რომელიც მართლაც ამ ადგილზე უნდა იყოს, რათა თვალის ბადურაზე ასეთივე გამოსახულება გამოიწვიოს ნორმალური მხედველობისას. ასეთი კანონი ძალაშია ყველა მოდალობის მიმართ. ბგერას წყაროს სუბიექტურად შორს ლოკალიზაციისას ინტენსიური ბგერა იმიტომ გვესმის, რომ გამლიზიანებელი. მართლაც უფრო ძლიერი უნდა იყოს, რათა შორი მანძილიდან მოქმედებისას ასეთი სიძლიერის გაღიზიანება გამოიწვიოს. ჰელმპოლცის მიერ ფორმულირებული წესის სისწორეში, ექვის შეტანა შეუძლებელია, იგი სწორად აღწერს საქმის ვითარებას, დავას კი შეიძლება იწვევდეს თვითონ ამ წესის შემდგომი ახსნა არაცნობიერი დასკვნის თეორიის ნიადაგზე (იხ. იქვე, გვ. 118 და შემდ.).

სუბიექტის აქტივობა როგორც
შეგრძნებათა ურთიერთზემოქმედების
საფუძველი

შეგრძნებების ურთიერთზემოქმედების ფსიქოლოგიური პრობლემატიკის განხილვისას დღეს ცენტრალური ადგილი უნდა დაეთმოს საკითხს, თუ რამდენად და როგორაა განსაზღვრული ეს ურთიერთგავლენა სუბიექტის როგორც მთელის აქტივობით.

ასოციაციონისტური მიმდინარეობა, შეიძლება ითქვას, უსუბიექტო ფსიქოლოგია იყო. საქმე ისე იყო წარმოდგენილი, თითქმის შეგრძნებები (და ელემენტარული წარმოდგენები) მექანიკურად უკავშირდებოდნენ ერთმანეთს ასოციაციის კანონების მიხედვით და ეს ქმნიდეს მთელ მრავალფეროვან სულიერ სამყაროს. სუბიექტი მიეწერებოდა მხოლოდ შეგრძნების უნარი, ხოლო ყველა სხვა სულიერი თვისება შეგრძნებათა ურთიერთობის ნიადაგზე იყო გავებული. ახალ ფსიქოლოგიაში ამის საწინააღმდეგოდ დაშვებულა თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც ფსიქიკურის გაგება და ახსნა სუბიექტის ცნების გარეშე შეუძლებელია, ხოლო სუბიექტი რეალური ძალაა: ფსიქიკურის შემეცნებისათვის აუცილებელია ამოსავლელ მივიღოთ სწორედ სუბიექტის მოთხოვნილებები, მიზნები თუ მოტივები. აღქმის და შეგრძნების ყველა მოვლენა ამ თვალსაზრისით შეიძლება იქნეს გაგებული, ისინი სელექციური ხასიათისაა, სუბიექტის რაგვარობაზე, მის მდგომარეობასა, მიზნებსა და მოტივებზეა დამოკიდებული, თუ რას და როგორ შევიგრძნებთ და აღვიქვამთ, და ისიც, თუ როგორი იქნება აღქმათა და შეგრძნებათა ურთიერთგავლენები. მართალია, სუბიექტის მდგომარეობისაგან აღქმის დამოკიდებულება გამოთქმული იყო ჯერ კიდევ აპერცეპციის ძველი ტერმინით, მაგრამ ძველ ფსიქოლოგიაში სუბიექტის მდგომარეობა გაგებული იყო როგორც მხოლოდ შეგრძნებათა (და წარმოდგენათა) ურთიერთობის შედეგი.

ქვემოთ ჩვენ განვიხილავთ საკითხთა რიგს იმის შესახებ, თუ რამდენად და როგორაა დამოკიდებული შეგრძნებათა ურთიერთზემოქმედება მთლიანი სუბიექტისაგან. ეს საკითხები განხილული იქნება შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის ერთი მნიშვნელოვანი სახის — კონტრასტული გავლენის მასალაზე. ბოლოს განხილული იქნება შეგრძნებათა ურთიერთკომპენსაციისა და კოოპერაციის საკითხები, რამდენადაც შეგრძნებათა კოოპერაციისა და კომპენსაციის ცნებებ-

ში ასახულია შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის დამოკიდებულება შემეცნებითი მიზნისაგან, რომელიც მთლიან სუბიექტს ახასიათებს.

კონტრასტის მოვლენის ცენტრალური და მთლიანობითი ბუნებია შესახებ. საკითხი ასე დგას: რა განსაზღვრავს ალქმისა და შეგრძნება-შინაარსთა ალქმის კონტრასტის მოვლენას, პერიფერიული, ლოკალური პროცესი, თუ ცენტრალური ფიზიოლოგიური პროცესი ან სუბიექტის მთლიანობითი ხასიათის ცვლილებები? ამ კითხვის დაზუსტებისათვის საჭიროა გაიჩვენოს ორი საკითხი:

1. ღღეს დავას არ იწვევს დებულება, რომ ცნობიერების ყოველი ცვლილება ცენტრალურ ფიზიოლოგიურ პროცესს ეყრდნობა. თვითონ უარყოფითი თანამიმდევარი ოპტიკური კვალი, რომლის პერიფერიულ წარმოშობაში ეჭვის შეტანა ნაკლებად შეიძლება, განსაზღვრულია ცენტრალური ფიზიოლოგიური პროცესით, რადგანაც შეუძლებელია ამ პროცესის გარეშე რაიმე ცნობიერების აღმოცენება, უარყოფითი კვალი კი ცნობიერების მოვლენაა. მაგრამ ამ შემთხვევაში, თითქოს, აზრი ეკარგება კითხვას, თუ რა განსაზღვრავს ალქმის კონტრასტის მოვლენას—ალქმის კონტრასტი ცნობიერების ცვლილებაა, ამიტომ იგი მხოლოდ ცენტრალური ფიზიოლოგიური პროცესის ნიადაგზეა შესაძლებელი. ამ აზრით, რა თქმა უნდა, ალქმის კონტრასტის პერიფერიული განსაზღვრულობის შესახებ საკითხი არ დგება. ჩვენი საკითხი სულ სხვა გარემოების გარკვევას გულისხმობს. გასარკვევია, თუ რითაა განსაზღვრული ალქმის კონტრასტის სტრუქტურა, ცენტრალურ ფიზიოლოგიურ პროცესზეა იგი დამოკიდებული; თუ არსებითად პერიფერიული პროცესი აფორმებს მას, ხოლო ცენტრალურ არეში მისი მხოლოდ ცნობიერებადქცევა ხდება. უარყოფითი თანამიმდევარი ოპტიკური კვალის მოვლენის სტრუქტურა, ამ აზრით, პერიფერიული პროცესითაა განსაზღვრული, რამდენადაც დადგენილად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ამ კვალს იწვევს თვალის ბალურაზე მიმდინარე პროცესი: ე. წ. „მხედველობის ძოწეულის“ (როდოპსინის) ერთ მდგომარეობას (დაშლის პროცესს) შეესატყვისება ერთი ფერის ცნობიერება, საწინააღმდეგო მდგომარეობას (აღდგენის პროცესს) კი—შემავსებელი ფერის ცნობიერება, ხოლო უარყოფითი კვალის წარმოშობას იწვევს მხედველობის ძოწეულის ამ საწინააღმდეგო მდგომარეობის წარმოქმნა, დაშლილი როდოპსინის აღდგენა. ამ შემთხვევაში ფერის ცნობიერების წარმოშობა, ცხადია, ცენტრალური ფიზიოლოგიური პროცესი-

თავა გაპირობებული, მაგრამ მოვლენის სტრუქტურა, ის, თუ როკ-ლი ფერის აღქმის შემდეგ რომელი ფერის კვალი აღიქვრის. დამოკიდებულია პერიფერიულ პროცესზე (როდოპსინის დაშლა-აღდგენაზე). ამის საწინააღმდეგოდ არსებობს აღქმის კონტრასტის ისეთი მოვლენები, რომელთა სტრუქტურაც ცენტრალური პროცესით უნდა იყოს განსაზღვრული.

2. საჭიროა გაირკვეს ცენტრალური ფიზიოლოგიური პროცესის ცნების მიმართება სუბიექტის მთლიანობითი ხასიათის ცვლილების ცნებასთან. ამ უკანასკნელ ცნებას ჩვენ განვიხილავთ ისე, როგორც იგი დ. უზნაძის განწყობის თეორიაშია გამოყენებული. ამ თეორიის მიხედვით, სუბიექტის აქტივობას განსაზღვრავს მისი მოთხოვნილებები და სიტუაცია. განსაზღვრული მოთხოვნილებების მქონე სუბიექტი თუ ამ მოთხოვნილებების დამაკმაყოფილებელ სიტუაციაში აღმოჩნდება, იგი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მოქმედებას ახორციელებს. მაგრამ, სანამ მოქმედება მოხდებოდეს, სწორედ იმისათვის, რომ ეს მოქმედება მოხდეს, მოთხოვნილებისა და სიტუაციის შეხვედრის ნიადაგზე სუბიექტში ისახება სპეციფიკური მდგომარეობა, განწყობა, მზაობა შესატყვისი მოქმედებისადმი. განწყობა, დ. უზნაძის თეორიის მიხედვით, მთლიანპიროვნული ხასიათის მოვლენაა; ესაა სუბიექტის მთელი ფსიქოფიზიკური ძალების მოდიფიკაცია, რის ნიადაგზედაც გასაგები ხდება სუბიექტის მიზანშეწონილი მოქმედებები. განწყობის თეორია უპირისპირდება ისეთ შეხედულებებს, რომლებიც სუბიექტის მთლიანობითი აქტივობის ცნების ნაცვლად ლოკალური პროცესის ცნებით ცდილობდნენ ახსნის ამოცანის გადაწყვეტას. განწყობა არ წარმოადგენს „ჩვეულებრივს ლოკალურ პროცესს, რომელიც სადღაც ჩვენს ფსიქოფიზიკურ ორგანიზმში მიმდინარეობს“ (უზნაძე, 1949, გვ. 26). განწყობა, ამ თეორიის მიხედვით, განსაზღვრავს სუბიექტის მოქმედებათა ისეთ სახესაც, როგორიცაა აღქმა. აღქმის ცნობიერებაც განწყობითაა განსაზღვრული. მაგრამ, მეორე მხრივ, ცნობილი და მიღებული აზრია, რომ აღქმის ცნობიერებას ცენტრალური ფიზიოლოგიური პროცესი განსაზღვრავს. ამრიგად, ჩვენს წინაშეა ორი დებულება აღქმის ცნობიერების განსაზღვრულობის შესახებ: აღქმის ფიზიოლოგიური თეორიის მიხედვით აღქმის ცნობიერებას ცენტრალური ფიზიოლოგიური პროცესი უდევს საფუძვლად, განწყობის თეორიის მიხედვით კი—სუბიექტის მთლიანობითი ხასიათის მოდიფიკაცია, განწყობა. ეწინააღმდეგება, გამორიცხავს თუ არა ეს ორი დებულება ერთმან-

ნეთს? ასეთი წინააღმდეგობა არ არსებობს, რამდენადაც აქ საქმე ეხება ორ განსხვავებულ ასპექტს: განწყობის თეორიისა და ფიზიოლოგიური თვალსაზრისები ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგება. ფიზიოლოგიური-თვალსაზრისი სწორია, მაგრამ იგი სუბიექტის აქტივობას მხოლოდ ფიზიოლოგიურ მხარეს ეხება და, ცხადია, ვერ გავავლებინებს ფსიქიკურ მომენტს, რომელსაც ეს აქტივობა შეიცავს. აქედან ისიც ცხადი ხდება, რომ ფიზიოლოგიური თეორია ვერ ახსნის მთლიან აქტივობას. ფიზიოლოგიური თეორია მცდარია, თუ იგი ასეთი ახსნის პრეტენზიას აყენებს. განწყობის თეორია, თავის მხრივ, ფიზიოლოგიურ სინამდვილეს კი არ ეხება, არამედ მთლიანი სუბიექტის აქტივობას, რომელიც, თუ მას სხვა თვალსაზრისით განვიხილავთ, მხოლოდ ერთ მომენტად გულისხმობს ფიზიოლოგიურს. სუბიექტის აქტივობა ვერც ცალკე ფიზიოლოგიურით გაიგება და ვერც ცნობიერი მხარის შესწავლით, იგი არაა არც ამ ცალკეულ ასპექტთა შეერთება. ამ აქტივობის არსის წვდომისათვის მოწოდებულია განწყობის ცნება. სუბიექტის აქტივობის ახსნის ლოკალური თუ პერიფერიული თეორიის წინააღმდეგ დ. უზნაძის ლაბორატორიაში მოპოვებულ იქნა ექსპერიმენტული არგუმენტები, მაგრამ ამ აქტივობის ახსნის ცენტრალურ-ფიზიოლოგიური თეორიის წინააღმდეგ, ჩვენი აზრით, ექსპერიმენტული საბუთები არ არსებობს, ვერც მიიღება და აუცილებელიც არაა სამაგიეროდ ამ თეორიის წინააღმდეგ მტყუვლებს სუბიექტის აქტივობის შესახებ ცნობილი ყველა ფაქტი, თუ მათ არსებითად განვიხილავთ. სუბიექტის აქტივობა მთლიანი ფსიქო-ფიზიოლოგიური ხასიათისაა და ფიზიოლოგიური თვალსაზრისით შესწავლისას ამ მთლიანის არსს ვერ ვწვდებით. ასეთი აქტივობის არსი განწყობის ცნებითაა გამოხატული. ყოველივე ეს კი გვაძლევს იმის უფლებას, რომ, თუ აღმოჩნდება და კონტრასტის მოვლენის სტრუქტურა პერიფერიული ფიზიოლოგიური პროცესით არ იქნება განსაზღვრული, ვილაპარაკოთ მის ცენტრალურ-ფიზიოლოგიურ გაბირობებულობაზე და, ამავე დროს, მის მთლიანობით-სუბიექტურ ხასიათზე. კონტრასტის ცენტრალურ-ფიზიოლოგიური თეორია ახსნის მოვლენის ფიზიოლოგიურ მხარეს, მაგრამ აღქმის მთლიანი აქტივობის მოცემული სახის ახსნა მხოლოდ განწყობის მოქმედებით შეიძლება.

შესაძლებელია ერთმანეთისაგან გავარჩიოთ ორი დაპირისპირება: ერთი მხრივ — პერიფერიული და ცენტრალური ფიზიოლოგიური პროცესები და მეორე მხრივ — ლოკალური და მთლიანობითი პროცესები.

როდესაც უზნაძე ლოკალურ პროცესებზე ლაპარაკობს, ჩვენი აზრით, მას მხედველობაში აქვს არა მარტო პერიფერიული ფიზიოლოგიური პროცესი, არამედ, პირველ რიგში, კერძო, მაგრამ თავისთავად დასრულებული ფსიქოფიზიოლოგიური მოვლენა. ეს მოვლენა შეიცავს ცენტრალურ ფიზიოლოგიურ მომენტსაც, რამდენადაც ცნობიერებასაც გულისხმობს, მაგრამ იგი ლოკალურია იმ მნიშვნელობით, რომ მთლიანი ორგანიზმის დამახასიათებელი კი არაა, არამედ ამ ორგანიზმის რომელიმე კერძო მექანიზმის მოქმედებას წარმოადგენს. თუ, მაგალითად, ვიზუალური აღქმის პროცესში ხდება რაიმე ცვლილება (ვთქვათ, წარმოიშობა კონტრასტის ცნობიერება) და ეს ცვლილება მთლიანად აიხსნება ვიზუალური აღქმის სპეციფიკური მექანიზმის მოქმედებით და არა მთლიან ორგანიზმში მიმდინარე ერთიანი პროცესით, ამ შემთხვევაში უნდა ვცნოთ, რომ ეს ცვლილება ვიზუალური აღქმის კერძო, ლოკალური პროცესითაა განსაზღვრული. ხოლო თუ აღმოჩნდება, რომ ეს ცვლილება დამოკიდებულია მთელ ორგანიზმში მიმდინარე ერთიან პროცესზე, რომ ვიზუალური აღქმის მექანიზმში მომხდარი ცვლილებები ამ მექანიზმისათვის სპეციფიკური კი არაა, არამედ განსაზღვრულია საერთო ორგანიზმის ერთიანი ცვლილებით და, ამის გამო, ახასიათებს ყველა სხვა კერძო მექანიზმს, მაშინ ლოკალური მოვლენის ნაცვლად მთლიანობითი ხასიათის მოვლენაზე უნდა ვილაპარაკოთ. აუცილებლად მიგვაჩნია აქვე შევნიშნოთ, რომ დ. უზნაძის თეორიაში მსჯელობა შეეხება მხოლოდ ისეთი ხასიათის მთლიანობით ცვლილებას, რომელიც სუბიექტის მიზანშეწონილ მოქმედებას განსაზღვრავს უშუალოდ. საქმე ეხება მოქმედი სუბიექტის მთლიანობით მოდიფიკაციის და არა სხეულში მიმდინარე ყოველგვარი ხასიათის ცვლილებებს, აქ არ იგულისხმება მრავალრიცხოვანი არანერვული სომატური პროცესები და, უნდა ვიფიქროთ, არც ნერვულ სისტემაში მომხდარი ყოველგვარი ცვლილება, რომელიც სუბიექტის მთლიანობითი მოდიფიკაციის არსში არ იგულისხმება.

პერიფერიული და ცენტრალური პროცესების დაპირისპირება ფიზიოლოგიური თვალსაზრისით ხდება. უდავოდ სწორია ისეთი გაგება, რომელიც თვლის, რომ ცენტრი და პერიფერია ერთ მთლიან სისტემას შეადგენს, მაგრამ შეცდომა იქნებოდა თუ ვიფიქრებდით, რომ ამ შეხედულებას შეუძლია წაშალოს ცენტრალური და პერიფერიული პროცესების განსხვავება: ეს მთლიანი სისტემა გულისხმობს პერიფერიულსა და ცენტრალურს როგორც თავის განსხვავებულ წევრებს.

გასარკვევია, რა ნიშნებით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან პერიფერიული და ცენტრალური. ცენტრალური და პერიფერიული პროცესების დაპირისპირებას, ცხადია, არ უნდა ჰქონდეს გულუბრყვილო ანატომისტური მნიშვნელობა, ე. ი. ეს ცნებები იმის გასასხვავებლად კი არ უნდა ვისმართოთ, თუ სად მიმდინარეობს პროცესი—სხეულის პერიფერიაზე თუ ცენტრში. ჩვენი აზრით. როდესაც ცენტრალურ და პერიფერიულ პროცესებზე მსჯელობენ და მათ ერთმანეთს უპირისპირებენ, ყოველთვის, ფარულად მაინც, ორგანიზმის თუ სუბიექტის ცნებას გულისხმობენ, რადგანაც ასეთი დაპირისპირება მხოლოდ რომელიმე ამ ცნებათაგანის ნიადაგზეა შესაძლებელი, ე. ი. აუცილებლად ემყარება ბიოლოგიურ ან ფსიქოლოგიურ თვალსაზრისს. ბიოლოგიაშიც და ფსიქოლოგიაშიც ძირითადია მიზანშეწონილი მოქმედების ცნება. მიზანშეწონილი მოქმედების არსი ბიოლოგიაში ორგანიზმის ცნებითაა გამოხატული, ფსიქოლოგიაში კი—სუბიექტის ცნებით. ორგანიზმი თვითშენარჩუნებისაკენ ისწრაფვის და მისი მოქმედება ამ მიზნისკენაა მიმართული, მსგავსი თვისებითაა წარმოდგენილი სუბიექტიც. ცოცხალ არსებაში მიმდინარე პროცესები ამის მიხედვით სხვადასხვანაირად არის შეფასებული. ის ფიზიოლოგიური პროცესები, რომლებიც ერთიანი ორგანიზმის თუ სუბიექტის ფიზიოლოგიური მხარის გასაგებად აუცილებელია და საკმარისი, ცენტრალურ პროცესებს წარმოადგენენ და არსებითად განსხვავდებიან პროცესებისაგან, რომლებიც ასეთი გაგებისათვის აუცილებელი არაა, ან სულ სხვა რბგის მოვლენებს მიეკუთვნებიან. თუ პროცესი ერთიან ორგანიზმს ან სუბიექტს არ უკავშირდება, იგი არსებითად განსხვავდება პერიფერიული პროცესისაგან, რომელიც, მართალია, მოცემულ მომენტში სუბიექტას თუ ორგანიზმის გაგებისათვის აუცილებელი არაა, მაგრამ დაკავშირებულია ცენტრალურ პროცესთან და ცენტრალურისა და პერიფერიულის ერთიანი სისტემის წევრს შეადგენს. ასეთი პროცესის მაგალითად შეიძლება მოვიტანოთ გრძნობის ორგანოს გაღიზიანების ფაქტი. სუბიექტის მოქმედების გასაგებად მოცემულ მომენტში იგი აუცილებელი არაა, რადგანაც ეს მოქმედება სუბიექტს შეუძლია განახორციელოს მის გარეშე, ცენტრალური პროცესის სხვა გზით. აღმოცენების ნიადაგზე, მაგრამ მოქმედება, რომელიც მოყვება გრძნობის ორგანოს გაღიზიანებას, ცენტრალური პროცესია (აღქმის ცნობიერების წარმოშობა და სუბიექტის სათანადო რეაქცია ამ ელქმაზე), ხოლო გენეზისის თვალსაზრისით აუცილებლადაც გულისხმობს ასეთ გაღიზიანებას. იმის მიხედვით, თუ როგორაა გაგებულ ორგანიზმი ან სუბიექტი, შეიძლება მეტად განსხვავებული იყოს

მოვლენათა რიგი, რომელსაც აღნიშნავენ ტერმინებით „ცენტრალური“ და „პერიფერიული“. უნდა აღინიშნოს, რომ ყველგან ნათელია ოდნავ ამ ტერმინების შინაარსი, ეს ყოველთვის ასეა იქ, სადაც ორგანიზმისა და სუბიექტის ბუნების გაგებაზე სათახადოდ არ ზრუნავენ და აქედან არ გამოყავთ ეს დაპირისპირებული ცნებები. თუ ორგანიზმის ისეთ ბიოლოგიურ ცნებას გავიზიარებთ, რომლის ზიზღვითაც არსებითია ორგანიზმის მოქმედების არაცნობიერი რეგულაცია, მაშინ ცენტრალურად უნდა ჩაგვეთვალა სწორედ ასეთი მარეგულირებელი პროცესი. მაგრამ თუ ფსიქოლოგიურ თვალსაზრისზე დავდგებით და ვაღიარებთ, რომ განვითარების ფსიქიკურ დონეზე ცნობიერება უბრალო ეპიფენომენი კი არაა, არამედ სუბიექტის აქტივობის გამსაზღვრელი აუცილებელი მომენტი, ამ შეკითხველაში ცენტრალურის სახელს დაიმსახურებს მხოლოდ ცნობიერი აქტივობის გამსაზღვრელი ფიზიოლოგიური პროცესი და საკმარისი იქნება ვნახოთ ცნობიერების აღმოცენებისათვის აუცილებელი ასეთი პროცესი, რომ იგი ცენტრალური ბუნებისად მივიჩნიოთ, მთლიანი სუბიექტის აქტივობის ინდიკატორად გამოვიყენოთ.

თუ აღქმის კონტრასტის მოვლენის სტრუქტურას განსაზღვრავს აუცილებლად ცნობიერების დონეზე მიმდინარე აქტივობა, აქედან, ზემოთქმულის გამო, ისიც შეიძლება დავასკვნათ, რომ კონტრასტის მოვლენა მთლიანი სუბიექტის აქტივობითაა გაპირობებული. ეს მოსაზრება უდევს საფუძვლად შ. ჩხარტიშვილისა და ჩვენს ექსპერიმენტულ გამოკვლევას კონტრასტის მთლიანობითი ბუნების შესახებ (იხ. ქვემოთ).

კონტრასტის მოვლენა, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, გულისხმობს პოლუსების მქონე სიდიდეს და ერთი პოლუსისაკენ მდებარე შინაარსის მეორე პოლუსისაკენ გადახრაში გამოიხატება. აღქმათსფეროში არსებობს მრავალი ასეთი მოვლენა, რომელთა სტრუქტურა სხვადასხვაგვარად უნდა იყოს განსაზღვრული. ნეიტრალური ფერის უარყოფითი თანამიმდევარი კვალის¹⁹, ადაპტაციის შედეგად წარმოქმნილი კონტრასტის მოვლენებისა და აღქმის კონტრასტის ზოგიერთი სხვა სახის შესახებ ჯერაც არ შეიძლება გადაჭრით ითქვას, პერიფერიული პროცესი განსაზღვრავს მათ სტრუქტურას, თუ

¹⁹ ეს მოვლენა შეგრძნება-შინაარსთა აღქმის კონტრასტია, ქრომატული ფერის უარყოფითი კვალი კი ასეთ კონტრასტად ვერ ჩაითვლება იმ გარემოების გამო, რომ პირველ შემთხვევაში ცნობიერების კონტრასტული შეცვლა გვეძლევა, მეორეში კი მხოლოდ ფიზიოლოგიური პროცესისა, ამიტომ ჩვენ ქრომატული ფერის უარყოფით კვალს „ფიზიოლოგიური კონტრასტის“ მოვლენას ვუწოდებდით.

ცენტრალური ან მთლიანობით-სუბიექტური მდგომარეობა. შეიქ-
ლება ალქმის კონტრასტის მოვლენის ისეთი სახეებიც დავასახელოთ,
რომელთა სტრუქტურის პერიფერიული გაპირობებულობა ექვს არ
იწვევს. ყველა შემთხვევაში, სადაც კი დადასტურებულია, რომ პე-
რიფერიაზე (გრძნობის ორგანოში) არსებობს ორი ისეთი პროცესი
თუ მდგომარეობა, რომლებსაც ერთმანეთის საწინააღმდეგო შინაარ-
სის ცნობიერება (შეგრძნება, ალქმა) შეესატყვისება და ერთის შეი-
დეგ (ან სიმულტანურადაც) წარმოიშობა მეორე პროცესი თუ მდგო-
მარეობა, საქმე გვაქვს პერიფერიულად განსაზღვრულ კონტრასტის
მოვლენასთან. კონტრასტის მოვლენათა მთელი რიგი კი, უნდა ვი-
ფიქროთ, ცენტრალური წარმოშობისაა და მთლიანი სუბიექტის
მდგომარეობითაა გაპირობებული. ჩვენ ქვემოთ განვიხილავთ მოსაზ-
რებებს, რომლებიც ამ ვარაუდის სასარგებლოდ მეტყველებენ. ჯა
შევეცდებით მოვიტანოთ ექსპერიმენტული არგუმენტები მის დასა-
საბუთებლად.

ცნობილია ალქმის როგორც სიმულტანური, ისე სუქცესიური
კონტრასტისა და ასიმილაციის მრავალი ფაქტი. განვიხილოთ სუქცე-
სიური კონტრასტის მოვლენები. კონტრასტი სუქცესურია, თუ
ერთი ალქმის გავლენით მომდევნო ალქმა საწინააღმდეგო მიმართუ-
ლებით იცვლება. არსებობს სუქცესიური ალქმის კონტრასტის ორი
სახე: აბსოლუტური სიდიდეების ალქმისა და სიდიდითა მიმართებე-
ბის ალქმის კონტრასტის მოვლენები. აბსოლუტური სიდიდეების ალ-
ქმის კონტრასტი გვაქვს იმ შემთხვევაში, როცა განსაზღვრული ინ-
ტენსივობის შინაარსის ალქმის შემდეგ მომდევნო ალქმის ინტენსი-
ვობა პირველის საწინააღმდეგო მიმართულებით იცვლება. გავლე-
ნის მიმართულებას (კონტრასტულობა-ასიმილაციურობას) განსა-
ზღვრავს პირველ და მეორე ალქმათა ინტენსივობების მიმართება.
თუ პირველი გამლიზიანებელი (და შესატყვისი ალქმა) მეორე გამლი-
ზიანებელზე უფრო ინტენსიურია, ამ მეორე გამლიზიანებლის ზე-
მოქმედებისას წარმოქმნილი ალქმის ინტენსივობის მატება ასიმილა-
ციურ გავლენად შეფასდება, კლება კი კონტრასტულ გავლენად,
მაგრამ, როცა მეორე გამლიზიანებელი პირველზე ძლიერია, შეფასე-
ბა იცვლება. პირველის გავლენით მეორე ალქმის ინტენსივობის მატე-
ბა ახლა კონტრასტად ჩაითვლება და არა ასიმილაციად, ხოლო კლე-
ბა ასიმილაციად და არა კონტრასტად. აქედან ცხადი ხდება, რომ გავ-
ლენის მიმართულებაზე, კონტრასტსა და ასიმილაციაზე მსჯელობას
აზრი ეკარგება, თუ პირველი და მეორე გამლიზიანებლები ერთმანე-
თისაგან ინტენსივობით არ განსხვავდებიან. მიუხედავად ამისა, არას
შემთხვევები, სადაც ორივე გამლიზიანებლის ინტენსივობა ერთნა-

ირია, მაგრამ მაინც ლაპარაკობენ, და სავსებით კანონიერად. გავლენის მიმართულებაზე. ასეთია, სახელდობრ, ადაპტაციის შემთხვევა. რა ლოგიკური საფუძველი აქვს ასეთ შემთხვევებში გავლენის მიმართულებაზე მსჯელობას? ასეთი საფუძველი არსებობს. თუ ადაპტაციის მოვლენას გავანალიზებთ, აღმოჩნდება, რომ აქაც სიდიდეთა მიმართება გვაქვს, თუმცა ესაა მიმართება არა მოცემულ გამლიზიანებელთა ინტენსივობებს შორის, არამედ ამ ინტენსივობებსა და ნაგულისხმევ საშუალო, ნორმალურ გამლიზიანებელს შორის, რაც „აბსოლუტური მიმართების“ ცნებითაა გამოხატული. იგულისხმება, რომ არსებობს გამლიზიანებლის რაღაც საშუალო, სუბიექტისათვის ნორმალური ინტენსივობა (გეშტალტფსიქოლოგია მას კარგი გეშტალტის სახელით აღნიშნავს), რომელთან მიმართებითაც მოცემული გამლიზიანებელი სუსტი ან ძლიერი შეიძლება იყოს. ორგანიზმი ისწრაფვის ამ ნორმალურისაკენ, რაც ადაპტაციის მოვლენაში პოულობს გამოხატულებას: ადაპტაცია არის მოცემულ გამლიზიანებელთან ალქმის ინტენსივობის შეცვლა ამ საშუალო, ნორმალური ინტენსივობის ასიმილაციურად. ძლიერი გამლიზიანებლის ინტენსივობა რამდენიმე ხნის შემდეგ იკლებს, სუსტისა იმატებს. ბლაგვი და მათვლილი კუთხეები სწორი კუთხისაკენ ისწრაფვიან და ა. შ.

სიდიდეთა მიმართებების ალქმის კონტრასტის შემთხვევაში აბსოლუტური სიდიდეების ნაცვლად სიდიდეთა მიმართებების ალქმათა ურთიერთობა გვეძლევა. გავლენის მიმართულებას განსაზღვრავს მიმართებათა სიდიდეების მიმართება, ხოლო სადაც პირველი მიმართების ალქმის ინტენსივობა მეორის ინტენსივობისაგან არ განსხვავდება—ამ ინტენსივობათა მიმართება ინტენსივობის ნაგულისხმევ ნორმალურ სიდიდესთან (ადაპტაციის შემთხვევა). სიდიდეთა მიმართებების ალქმის სუქცესიური კონტრასტის ორი სახე უნდა განვასხვაოთ იმის მიხედვით, თუ როგორ გვეძლევა სიდიდეები, რომელთა მიმართებებიც აღიქმება. ეს სიდიდეები ან ერთდროულად გვეძლევა (მიმართებათა სიმულტანური ალქმის სუქცესიური კონტრასტი), ან არაერთდროულად (მიმართებათა სუქცესიური ალქმის სუქცესიური კონტრასტი). ცხადია, შესაძლებელია ორი კომბინაცია: პირველი ალქმის სიდიდეები სიმულტანურად გვეძლეოდეს, მეორისა კი სუქცესიურად, ან შებრუნებით.

შეგრძნება-შინაარსების ალქმათა ურთიერთობის ზემოთ ჩამოთვლილ სახეთა შორის, შესაძლებელია, არსებითი განსხვავება იყოს, ეს ზოგიერთ შემთხვევაში არსებითი იქნება ჩვენ მიერ დასმული საკითხის გადაწყვეტისათვისაც. კონტრასტის მრავალფეროვან მოვლენათა ამ თვალსაზრისით შესწავლა მომავლის საქმეა. ქვემოთ განხი-

ლული იქნება კონტრასტის მოვლენის მხოლოდ ზოგიერთი სახე, რომელნიც შედარებით უკეთ არიან შესწავლილი: მიმართებათა და აბსოლუტურ სიდიდეთა აღქმების სუქცესიური კონტრასტის ზოგერთი შემთხვევა და ადაპტაციის ნიადაგზე წარმოქმნილი კონტრასტა.

განვიხილოთ აღქმის სუქცესიური კონტრასტისა და ასიმილაციის ფაქტი. თუ სუბიექტი ხანგრძლივად ან მრავალგზის აღიქვამს რაიმე ინტენსივობას ან რაოდენობრივ მიმართებას, საკმარისია ამის შედეგ მას აღსაქმელად მივაწოდოთ სხვა სიდიდე ან მიმართება, რომ ეს უკანასკნელი პირველის ასიმილაციურად ან კონტრასტულად იქნეს განცდილი. თუ, მაგალითად, კა ტაქისტოსკოპში მრავალჯერ აღიქვამს ერთმანეთის გვერდით მდებარე ორ წრეს; რომელთაგანაც მარჯვენა უფრო დიდია, ვიდრე მარცხენა, და ამის შემდეგ თანაბარი სიდიდის წრეებს მივაწოდებთ, ეს წრეები ილუზიურად აღიქმება: ცხეს უფრო დიდად მოეჩვენება მარცხენა (კონტრასტული ილუზიის შემთხვევა), ან მარჯვენა წრე (ასიმილაციური ილუზიის შემთხვევა) ანალოგიურ მოვლენას ვიღებთ აბსოლუტურ სიდიდეთა აღქმის შემთხვევებშიც (ნეიტრალური ფერის აღქმის, ბგერის ინტენსივობის აღქმის და სხვა მასალაზე). ასეთი ილუზიები სპეციალურად და სისტემატურად იყო შესწავლილი დ. უზნაძის მიერ და განწყობის თეორიის ექსპერიმენტული დასაბუთებისათვის იქნა გამოყენებული. აღრიხდელი ახსნები ლოკალურ მოვლენად მიიჩნევდნენ მსგავს ფაქტებს. ამის საწინააღმდეგოდ დ. უზნაძე ექსპირმენტულად ასაბუთებდა რომ ეს მოვლენა მთლიანობითი ხასიათისაა, განსაზღვრულია განწყობით, სუბიექტის მთლიანობითი მოდიფიკაციით. საინტერესოა, რომ კონტრასტის მოვლენის მთლიანობითი ხასიათის დებულების სასარგებლოდ არაერთი საბუთი იქნა მოპოვებული სულ სხვა ზოგადფსიქოლოგიური შეხედულებების მქონე ექსპერიმენტულ მკვლევართა მიერაც. განვიხილოთ ეს ექსპერიმენტული არგუმენტები. სანამ განწყობის თეორიის თვალსაზრისს შევეხებოდით:

ზემოთ მითითებული იყო ამ არსებით კავშირზე, რომელიც არსებობს მთლიანობითი აქტივობისა და ცენტრალურობის ცნებებს შორის. შემდგომში ჩვენ შევეცდებით ვაჩვენოთ რომ მოვლენის მთლიანობითი განსაზღვრულობის დასაბუთებლად აუცილებელია მოვლენის ცენტრალურობის დასაბუთება, იმის ჩვენება, რომ მოვლენის სტრუქტურას ქმნის ცენტრალური და არა პერიფერიული პროცესი. ამ გარემოების გამო ჩვენ განვიხილავთ საბუთებსაც, რომლებიც კონტრასტის ცენტრალურ ბუნებას ადასტურებენ.

მთავარი საბუთი, რომელიც კონტრასტის მოვლენის მთლიანობითი აქტივობით განსაზღვრულობის სასარგებლოდ უნდა იქნეს

მოტანილი, ესაა მოვლენის ირადიაციის დადასტურება. თუ მოვლენა გრძნობის ორგანოს ერთი ადგილით და ერთი გრძნობის ორგანოთა არ შემოიფარგლება, სხვებსაც მოიცავს, ეს იმაზე მიუთითებს, რომ მოვლენა განსაზღვრულია არა გრძნობის ორგანოში მიმდინარე სპეციფიკური პროცესით, არამედ ორგანიზმის თუ სუბიექტის მთლიანობითი ხასიათის მდგომარეობით. დ. უზნაძის ლაბორატორიაში ე. წ. განწყობის ილუზიების ირადიაციის მრავალი ფაქტი იქნა დადასტურებული. ამ მხრივ საინტერესოა, აგრეთვე, პ. ვერნერის გამოკვლევები და თეორიული თვალსაზრისი. უკანასკნელ წლებში ვერნერმა თავი მოუყარა კონტრასტის შესახებ ექსპერიმენტულ ფაქტთა განსაზღვრულ რიგს და მათ ნიადაგზე სცადა სუბიექტის შესახებ მთლიანობითი ფსიქოლოგიური თეორიის გავეითარებინა, რომელიც ველის სენსორულ-ტონუსური თეორიის სახელითაა აღნიშნული (იხ. Zietz, 1958). ვერნერის ექსპერიმენტების ამოსავალი იყო აუბერტის კონტრასტის მოვლენა, რომელიც შემდეგში მდგომარეობს: თუ ცპ-ს ბნელ ოთახში მოეათავსებთ და აღსაქმელად მივაწვდით ნათელ ვერტიკალურ ხაზს, ცპ-ის თავის გადახრა ვერტიკალურობის აღქმის ილუზიას გამოიწვევს. თავის მარჯვნივ ან მარცხნივ გადახრისას ცპ-ს ვერტიკალური ხაზი ვერტიკალურად კი არ ეჩვენება. არამედ თავის გადახრის საწინააღმდეგო მიმართულებით გადახრადად. ამ ცდის განმეორებისას ვერნერმა გაზომა ილუზიის სიდიდე და დაადასტურა, რომ იგი თავის გადახრის სიდიდის პროპორციულად იცვლება. ძველი ახსნის ნაცვლად, რომელიც თვლიდა, რომ აუბერტის ფენომენს იწვევს კუნთური შეგრძნებების მიერ თავის ბადურას გამოსახულების შეცდომის კორექცია, ვერნერი მთლიანობით თეორიას იძლევა და მის სასარგებლოდ მოაქვს შემდეგი ექსპერიმენტული ფაქტები: ხაზის ვერტიკალურობის ობიექტურ აღქმაზე სუბიექტის თავის გადახრის ანალოგიურ გავლენას ახდენს მხოლოდ ლაბირინთის გაღიზიანებაც (ვერტიკალური ხაზი ცპ-ის ბრუნვის მიმართულების საწინააღმდეგო მხარეს გადახრილად ჩანს), სხეულის რომელიმე მხარის ელექტრული გაღიზიანებაც და მარცხენა თუ მარჯვენა ყურის აკუსტიკური გაღიზიანებაც; ვერტიკალურობის კინესთეზიურ აღქმაზე მსგავს კონტრასტულ გავლენას ახდენს სხეულისა თუ თავის გადახრა და ლაბირინთის გაღიზიანება. ეს ფაქტები უნდა განვასხვავოთ ირადიაციის ფაქტებისაგან. ირადიაცია იმაზე მიუთითებს, რომ გრძნობის ორგანოს რომელიმე ადგილზე ან ერთი გრძნობის ორგანოში წარმოქმნილი პროცესი ამავე დროს აქტუალურად მოიცავს როგორც გრძნობის ორგანოს სხვა ადგილს, ისე სხვა მოდულობებსაც, ვერნერი აღგენს მიზეზის ინტერმოდალურ ხასიათს, სხვა მხრივ

კი აქ მხოლოდ ისაა დადასტურებული, რომ პროცესი ყველა მოდა-
 ლობაში ერთნაირად მიმდინარეობს. მსგავსი ცდები შესრულებული
 იყო დ. უზნაძის ლაბორატორიაში. ყველა ეს ცდა მაინც კონტრას-
 ტის მთლიანობითი განსაზღვრულობის არგუმენტაციას ემსახურება:
 რაკი ყველა გრძნობის ორგანოში პროცესი ერთი სახისაა, უნდა ვი-
 ფიქროთ, რომ იგი მთელი სუბიექტის კუთვნილებაა და არა რომე-
 ლიმე კერძო მოდალობისა. ვერნერის მთლიანობითი თეორიის მი-
 ხედვით, საქმის ვითარება შემდეგნაირად უნდა წარმოვიდგინოთ. სენ-
 სორიუმი და მოტორიუმი ერთ ველს წარმოადგენს, პირველის ცვლი-
 ლება მეორის ცვლილებასაც იწვევს და პირიქითაც. თვითონ მთელი
 სუბიექტი ერთ გაწონასწორებულ ველს შეადგენს. ყოველი ლოკა-
 ლური შექტა ამ ველში (მაგალითად, გრძნობის ორგანოს გაღიზია-
 ნება) იწვევს წონასწორობის დარღვევას და მთელი სისტემის გა-
 დასტრუქტურებას (Umlagerung), ამიტომაც, რომ ყოველი გაღიზია-
 ნება მთელი სისტემის ყველა წევრზე ახდენს გავლენას. ორგანიზმი
 წონასწორობის შენარჩუნებისაკენ ისწრაფვის და წონასწორობის
 დარღვევის შემთხვევაში, განიცდის რა გადასტრუქტურებას, აქვს
 ტენდენცია, აღადგინოს წონასწორობა, პირვანდელი სტრუქტურა. ამ
 ტენდენციის მოქმედებით აიხსნება კონტრასტის ფენომენის წარ-
 მოქმნა. რა შეიძლება ითქვას ვერნერის ასეთი თეორიული მოსაზრე-
 ბის შესახებ? წონასწორობის თეორია თავისი ზოგადი ბუნებით ან-
 ლო დგას ფსიქოლოგიურ თეორიებთან, რომელნიც მოთხოვნილების
 ცნებას ეყრდნობიან, რის გამოც მისი კრიტიკული განხილვა და
 შეფასება ამ უკანასკნელთა სისტემატური განხილვისას იქნებოდა
 მიზანშეწონილი. წინამდებარე შრომა ასეთ მიზანს არ ისახავს. ვერ-
 ნერის ველის თეორიის ზოგადი საფუძვლების განხილვის გარეშეც
 შესაძლებელია ნაჩვენები იქნეს, რომ ეს თეორია ვერ იძლევა კონ-
 ტრასტის ფენომენის დამაკმაყოფილებელ ახსნას. მართალია, მოყ-
 ვანილი ექსპერიმენტები განსაზღვრულ არგუმენტს იძლევა კონტ-
 რასტის მოვლენის მთლიანობითი ბუნების დებულების სასარგებ-
 ლოდ, მაგრამ კონტრასტის მითითებული ფაქტები წონასწორობის
 თეორიით ვერ აიხსნება. ძნელი არაა იმის დანახვა, რომ აქაც ისეთ
 მოვლენებთან გვაქვს საქმე, რომელნიც ფიქსირებული განწყობის
 კონტრასტული ილუზიების სახელითაა ცნობილი. ეს ილუზიები კი
 ჩვენი მტკიცებით (ტაბიძე, 1961) ძველი, ფიქსირებულ პერ-
 ცეფციული მოქმედების საწინააღმდეგო მოქმედების აღმოცენების
 შედეგი კი არაა, არამედ უშუალოდ ეყრდნობა ამ ძველ მოქმედ-

ბას. კონტრასტი, ამრიგად, შეუძლებელია აიხსნას წონასწორობის, ძველი სტრუქტურის აღდგენის ტენდენციით, პირიქით, იგი წონასწორობის დარღვევის უშუალო შედეგად უნდა იქნეს გაგებული (ამ საკითხით დაინტერესებულ მკითხველს შეუძლია ჩვენს ზემოთხსენებულ შრომას გაეცნოს).

აღქმის კონტრასტის ცენტრალური და მთლიანობით-სუბიექტური ხასიათის დებულების სასარგებლოდ საინტერესო ექსპერიმენტული საბუთები მოიპოვა გიბსონმა. მან შეისწავლა კონტრასტისა და ადაპტაციის მოვლენა და დაასკვნა, რომ აღქმის თანამიმდევარა ანუ შემდგომი ეფექტი (After-effect), ადაპტაცია და კონტრასტი არსებითად ერთი და იგივე პროცესია (Gibson, 1933). გიბსონის ექსპერიმენტები შეესებოდა ზემომითხსენებული ილუზიების ერთ ანალოგიურ შემთხვევას. თუ მრუდ ხაზს ხანგრძლივი დროის განმავლობაში აღვიქვამთ და ამის შემდეგ სწორ ხაზზე გავიტანთ მხედველობას, ეს უკანასკნელი გამრუდებული მოგვეჩვენება პირველი მრუდი ხაზის საწინააღმდეგო მიმართულებით. მრუდი ხაზის ხანგრძლივი აღქმის დროს შეინიშნება ადაპტაციის მოვლენა, ფენომენალური სიმრუდის ხარისხი იკლებს; მრუდი უახლოვდება ნეიტრალურს, სერიისათვის საშუალოს—სწორ ხაზს. გიბსონმა ვაზომა როგორც ამ ადაპტაციური გადახრის სიდიდე, ისე ადაპტაციის შემდეგ ნეიტრალური (სწორი) ხაზის გამრუდების სიდიდე. აღმოჩნდა, რომ ეს სიდიდეები ერთმანეთს ემთხვევა, რაც უჩვენებს, რომ მითითებული ადაპტაცია და სუქცესიური აღქმის კონტრასტი ერთი და იმავე პროცესის ნიადაგზე ხორციელდება. გიბსონის აზრით, ასეთივე ხასიათისაა სიმულტანური კონტრასტიც, რომელიც წარმოიშობა მრუდ ხაზთა შორის ჩახაზული სწორი ხაზის აღქმისას. მსგავსი მოვლენა დადასტურდა ისეთი ფიგურების აღქმისასაც, რომელთაც შეადგენს განსაზღვრული კუთხით ერთმანეთთან დაკავშირებული ორი სწორი ხაზი. სწორი ხაზის კონტრასტული გამრუდების ილუზია დადასტურებულ იქნა როგორც ოპტიკურ, ისე კინესთეზიის სფეროში (ხელის მოძრაობით სიმრუდეთა აღქმისას). გიბსონი დაასკვნის, რომ ადაპტაციის პროცესი, სერიისათვის საშუალო, ნეიტრალური სიდიდისაკენ ფენომენალური სიდიდის გადახრის პროცესი არის ის, რაც თავს იჩენს სუქცესიური და სიმულტანური კონტრასტის მოვლენებში. შემდგომი ცდების შედეგები გიბსონს საშუალებას აძლევს დაასკვნას აგრეთვე, რომ ადაპტაციისა და კონტრასტის ეს მოვლენები არ შეიძლება აიხსნას მხოლოდ და მხოლოდ გრძნობის ორგანოში მიმდინარე პერიფერიული პროცე-

სით, რამდენადაც ეფექტი ერთი თვალისა და მეორე თვალის შესატყვის არეზე გადადის (თუ მრუდ ხაზს ხანგრძლივად აღვიქვამთ ერთი თვალის ბადურის რომელიმე ცენტრალური ან პერიფერიული არით, მეორე თვალის ბადურის შესაბამისი არით სწორი ხაზის აღქმისას ამ ხაზის კონტრასტული ფენომენალური გამრუდება ხდება). აქედან აუცილებლობით გამომდინარეობს, რომ მოვლენის განსაზღვრელ ფიზიოლოგიურ პროცესში ჩართულია ცენტრალური პროცესის გვიანდელი თუ არა, ადრეული სტადია მაინც (ვიზუალური პროექციის ცენტრში მიმდინარე პროცესი). მოვლენის ცენტრალური განსაზღვრულობის დასასაბუთებლად კი, რის შესახებაც გიბსონი ლაპარაკობს, საკმარის საბუთს არ იძლევა არც ეს და არც სხვა ცნობილი ექსპერიმენტები, რომლებიც კონტრასტის მოვლენის ირადიაციის ფაქტს ადგენენ (ირადიაციის ექსპერიმენტების ამ თვალსაზრისით შეფასება მოცემულია ქვემოთ). მეორე მხრივ, გიბსონის აზრით, ეს მოვლენა მჭიდროდაა დაკავშირებული პერიფერიულ პროცესთან: ეფექტი არ გადადის არა მარტო მეორე თვალის, არამედ იმავე თვალის არაშესატყვის არეზე; თუ ადაპტაციისას ღიზიანდება თვალის ბადურის განსაზღვრული არე (მაგ., fovea-ს რომელიმე ადგილი), სწორი ხაზის კონტრასტული გამრუდება უმთავრესად ამ არით აღქმის დროს იჩენს თავს, მეტად მცირეა უახლოესი შეზოხელი არით აღქმისას და სრულებით არ შეინიშნება სხვა არით (მოცემულ შემთხვევაში, პერიფერიული არით) აღქმის შემთხვევაში. გიბსონის ცდების ამ შედეგებს თუ დავემყარებით და, აგრეთვე, მხედველობაში მივიღებთ დ. უზნაძის ლაბორატორიაში მიღებულ შედეგებს, რომელთა მიხედვითაც განწყობის ილუზიის ირადიაციისას ეფექტი შესამჩნევად იკლებს, უნდა ვცნოთ, რომ პერიფერიაში, გრძნობის ორგანოში მიმდინარე პროცესებსაც მნიშვნელოვანი როლი ეკუთვნის კონტრასტის ამგვარი მოვლენების განსაზღვრაში. მაგრამ ეს შეიძლება სრულებითაც არ ნიშნავდეს იმას, რომ ილუზიის სტრუქტურა პერიფერიული პროცესითაა განსაზღვრული. გიბსონის შედეგები ერთ პუნქტში არ ეთანხმება განწყობის ფსიქოლოგიაში ცნობილ შედეგებს. ორივე შემთხვევაში საქმე ეხება კონტრასტის ანალოგიურ მოვლენებს, მიუხედავად ამისა, თუ განწყობის ილუზიების ინტრამოდალური ირადიაცია დღეს ექვს არ იწვევს, გიბსონის ცდებში ილუზიის ასეთი ირადიაცია არ დასტურდება. საფიქრებელია, რომ ეფექტის ირადიაციას გიბსონის ილუზიის შემთხვევაშიც უნდა ჰქონდეს ადგილი, მაგრამ გიბსონის ექსპერიმენტული მეთოდით მისი გამომჟღავნების საშუალებას არ იძლე-

ოდეს. საქმე იმაშია, რომ, როგორც შ. ჩხარტიშვილისა და ჩვენს გამოკვლევაშია ნაჩვენები (იხ. ქვემოთ), თვითონ განწყობის ილუზიებში ჯერ კიდევ კარგად არ იყო გათიშული წმინდა ცენტრალური ხასიათის ეფექტი პერიფერიულად განსაზღვრული ეფექტისაგან (ბადურაზე სინათლის ირადიაციით და ერთი თვალით უპირატესი ფიქსაციით განსაზღვრული კონტრასტისაგან). შესაძლებელია გიბსონის ილუზიისას მოქმედებდეს ცენტრალურ მექანიზმს გარდა რამე სხვა პერიფერიული პროცესიც, რომლის გამორიცხვაც ილუზიის ინტრამოდალური ირადიაციის დადასტურების საშუალებას მოგვცემდა. ეს მომავალი კვლევის ამოცანად რჩება.

შეიძლებოდა მოგვეტანა კონტრასტის მოვლენის ცენტრალურა და მთლიანობით-სუბიექტური ბუნების დებულების სასარგებლო არა ერთი სხვა საბუთი, რომლებიც მოპოვებულ იქნა სხვადასხვა ექსპერიმენტული გამოკვლევის შედეგად. ამ შედეგების თავმოკრა აუცილებელი იქნება, თუ საკითხის კვლევის სრული ისტორია ვკონტერესებს, წინამდებარე გამოკვლევის მიზანს კი ეს არ შეადგენს.

აღქმის კონტრასტის მთლიანობით-სუბიექტური განსაზღვრულობის თეორია ეკუთვნის დ. უზნაძეს. ესაა განწყობის თეორია. საჭიროა შევნიშნოთ, რომ განწყობის ზოგადი თეორიის ძირითად დებულებების ექსპერიმენტული დასაბუთებისათვის დ. უზნაძის მიერ უმთავრესად აღქმის, კერძოდ—აღქმათა კონტრასტული და ასიმომლაციური ურთიერთგავლენის, მოვლენები იქნა გამოკვლეული.

წინააღმდეგ ძველი ზოგადფსიქოლოგიური თეორიებისა, რომლებიც ფსიქიკური მოვლენების, სუბიექტის აქტივობის სხვადასხვა სახეების, კერძოდ კი—აღქმის კონტრასტის, ასახსნელად პერიფერიულ ფიზიოლოგიურ პროცესებს ან ლოკალურ ცნობიერ ფსიკურ პროცესებს მიმართავდნენ, განწყობის თეორია თვლის, რომ სუბიექტის აქტივობის საფუძველს შეადგენს განწყობა. სუბიექტის მთლიანობითი მდგომარეობა. სუბიექტი მიზანშეწონილ მოქმედებას ახორციელებს. ეს აქტივობა კი განსაზღვრულია სიტუაციით და სუბიექტის მოთხოვნილებებით. მაგრამ სიტუაცია და მოთხოვნილება უშუალოდ კი არ იწვევს სუბიექტის მოქმედებას, ეს მოქმედება უშუალოდ კი არ მოპყვება გარესსინამდვილის ზემოქმედებას მოთხოვნილების მქონე სუბიექტზე, არამედ ამ მოქმედების აღმოცენებას წინ უსწრებს მთლიანი ორგანიზმის, მთლიანი სუბიექტის მოღიფიკაცია შესატყვისი მოქმედებისადმი მზაობის მიმართულებით—განწყობა. განწყობის ნიადაგზე კი იშლება სუბიექტის მთელი შექდგომი მოქმედება. მოქმედებაში, ცხადია, იგულისხმება არა მხო-

ლოდ მობრუნებული რეაქცია, არამედ სუბიექტის ყოველგვარი ფსიქოფიზიკური აქტივობა, მათ შორის კი ალქმის ცნობიერების აღმოცენებისათვის საჭირო აქტივობაც.

მოცემულ მომენტში სუბიექტის მოქმედებას გასაგებს ხდის აქტუალურად მოქმედი განწყობა. მაგრამ ფაქტია, რომ სუბიექტი გამოცდილებას იძენს, რის შემდეგაც მისი მოქმედება ამ გამოცდილებასაც ეყრდნობა. გამოცდილების მიღება, უზნაძის თეორიის მიხედვით, განწყობის ფიქსირების მოვლენას გულისხმობს.

განწყობის თეორიის სასარგებლოდ დ. უზნაძემ მოიტანა ზოგადი თეორიული ხასიათის არგუმენტები. ექსპერიმენტული ხასიათის არგუმენტები კი ეხება ფიქსირებული განწყობის მოქმედების დასაბუთებას, რამდენადაც, როგორც ჩვენ ვფიქრობთ, ექსპერიმენტირებას ექვემდებარება და საჭიროებს ფიქსირებული და არა აქტუალური განწყობა (აქტუალური განწყობის მოქმედების დასაბუთებლად ერთნაირად გამოდგება ფსიქიკური აქტივობის ყველა ფაქტი; შეუძლებელი ჩანს ექსპერიმენტულად მოვიპოვოთ ისეთი ფაქტები, რომლებიც მათგან განსხვავებით ახალ საბუთს მოგვცემდა აქტუალური განწყობის მოქმედების დასამტკიცებლად).

ფიქსირებული განწყობა გულისხმობს შემდეგს: განწყობის აქტუალური მოქმედების შემდეგ ეს განწყობა უკვალოდ არ იკარგება. იგი თავს იჩენს ახალი განწყობის აღმოცენების დროს. განწყობის აღმოცენება და განმეორებით აღძვრა მის ფიქსაციას იწვევს. ფიქსაციას სხვადასხვაგვარი ხარისხი (სიმტკიცე) შეიძლება ახასიათებდეს, ეს ხარისხი განმეორებათა რიცხვზეა დამოკიდებული.

ფიქსირებული განწყობის გამოსაკვლევი ექსპერიმენტების ძირითადი ტიპი, რომელიც დ. უზნაძის ლაბორატორიაში იყო გამოყენებული, შემდეგნაირია: ცპ-ს აღსაქმელად ეძლევა რაიმე ობიექტთა მიმართება (მაგალითად, ერთ ხელში დიდი ბურთი, მეორეში — პატარა), ამ ობიექტების რამდენიმეჯერ (ჩვეულებრივად, 15 განმეორებას მიმართავენ) მიწოდების შედეგად ცპ-ს შესატყვისი განწყობა უფიქსირდება. უზნაძე ექსპერიმენტის ამ ნაწილს საგანწყობო, ან საფიქსაციო ცდების სახელით აღნიშნავს. კრიტიკულ ცდაში, რომლის მიზანიცაა გამოარკვეოს, თუ რა გავლენას ახდენს ფიქსირებული განწყობა სხვა, მსგავსი, მიმართების აღქმაზე, ცპ-ს ეძლევა ობიექტურად ტოლი ობიექტები, რომლებიც ძველი განწყობის ფიქსირების გარეშე ცპ-ის მიერ ტოლბედ აღიქმებოდა, ფიქსირებული განწყობის გავლენით კი აღიქმებიან საგანწყობო ობიექტთა

მიმართების ასიმილაციურად (ე. წ. განწყობის ასიმილაციურა ილუზია), ან კონტრასტულად (განწყობის კონტრასტული ილუზია). ე. ი. ახლა ცპ-ს ტოლი ობიექტებიდან იმ მხარეზე მყოფი ეჩვენება უფრო დიდად (ასიმილაციის შემთხვევაში), ან უფრო მცირედ (კონტრასტის შემთხვევაში), სადაც საგანწყობო ცდებში დიდი ობიექტი ეძლეოდა.

ასეთ ფაქტთაგან ადრიდანვე ცნობილი იყო წონის ილუზია. მისი ახსნისათვის ფსიქოლოგიაში შემოტანილი იყო ლოკალური თეორია (გ. მიულერის „მოტორული განწყობა“, სტეფენსის ახსნა) და „გაცრუებული მოლოდინის“ თეორია, რომელიც მოლოდინის ფსიქიკური მოვლენით ცდილობდა აეხსნა წონის ილუზია და მისი ანალოგიური ფაქტები. ფსიქოლოგიაში ცნობილია. აგრეთვე, თეორიები, რომლებიც მსგავს მოვლენებს პერიფერიულ-ფიზიოლოგიური პროცესით ხსნიდნენ (იხ., მაგალითად. აუბერტის ფენომენის შემომთითებული ახსნა). ამავე რიგში უნდა მოვათავსოთ ცენტრალურ-ფიზიოლოგიური თეორიებიც, რომელთა მისედვითაც კონტრასტის ფსიქიკური აქტი მთლიანად აიხსნება წმინდა ფიზიოლოგიური ტერმინებით.

ლოკალური და პერიფერიული თეორიების წინააღმდეგ. მთლიანობით-სუბიექტური თეორიის დასასაბუთებლად დ. უზნაძემ თეორიული ხასიათის არგუმენტებს გარდა, რომელთაც ჩვენ აქ არ განვიხილავთ, მოიტანა ექსპერიმენტულ არგუმენტთა მთელი რიგი. ჩვენი აზრით, ეს საბუთები ხუთ უმთავრეს ჩჯუფად იყოფა:

1. ფიქსირებული განწყობის ილუზიის მოვლენის დადასტურება სხვადასხვა მოდალობებში: 2. განწყობის ტიპის ინტერმოდალური ხასიათის ჩვენება; 3. ეფექტის ირადიაციის ჩვენება; 4. გუნერალიზაციის ფაქტის დადასტურება; 5. ექსპერიმენტული და ზოგადთეორიული გამოკვლევების ნიადაგზე შეიქმნა ასე თუ ისე სრული და მწყობრი სისტემა, რაც თეორიის სისწორის იმანენტუო კრიტერიუმად ჩაითვლება. განვიხილოთ პირველი ოთხი სახის არგუმენტები და გავარკვიოთ, რამდენად აუცილებელი და საკმარისია ისინი მოცემული სახის მთლიანობითი თეორიის დასასაბუთებლად და კონტრასტის მოვლენის ამ თეორიის პოზიციებიდან ახსნისათვის.

1. თუ სიმძიმის ილუზიის მოვლენა ლოკალური ხასიათისაა, მაშინ მის ანალოგიურ მოვლენას ადგილი არ უნდა ჰქონდეს სხვა მოდალობაში. დ. უზნაძის ლაბორატორიაში დადგინდა. რომ ანალოგიური მოვლენა თავს იჩენს ყველა მოდალობაში. რომელიც უ შესწავლილ იქნა, ხოლო შესწავლილ იქნა მოდალობათა დიდი უმ-

რავლესობა. დადასტურდა შარპანტიეს ილუზიის ანალოგი წნეხვის არეში (ბოკორიშვილი, 1927), სიმძიმის ილუზიის ანალოგი წნეხვის არეში (უზნაძე, 1938; 1949, გვ. 10-11), აგრეთვე, ნეიტრალური ფერების აღქმისა და სმენის შემთხვევებშიც; ასეთივე აღმოჩნდა რიცხვობრივი მეტნაკლებობის ოპტიკური და მოცულობის პაპტური და ოპტიკური აღქმების სფეროც (იხ. დ. უზნაძე, 1947, გვ. 10 და შემდ.). აღმოჩნდა, რომ ყველა ამ სფეროში ერთი და იგივე კანონზომიერება მქონედება: რაიმე მიმართების აღქმის მრავალგზისი განმეორების გავლენით წარმოიშობა კონტრასტული (ან ასიმეტრიული) ილუზიები, რომელნიც ყველა მოღალატაში ერთნაირ თვისებებს ამჟღავნებენ. ასეთი ილუზიები დადასტურდა ცხოველურებთანაც (ნ. ადამაშვილის ცდები, ნ. კრელაშვილის ცდები); პათოლოგიურ შემთხვევებშიც (ი. ბეალავას ცდები). განწყობის ასიმეტრიული მოქმედება ნაჩვენები იქნა ე. წ. თვისობრივ მასალაზე: ე. წ. ხოჯავას ცდები „ნეიტრალური შრიფტის“ მეთოდით, შ. ჩხარტიშვილის ცდები, ნ. ელიაშვილის ცდები, ტოლობის მიმართების აღქმაზე განწყობის ფიქსირების შემთხვევაში (რ. ნათაძის ცდები). გამოიკვია, რომ პოზიტიური ოპტიკური თანამიმდევარი კვალის სიდიდითა განცდაც მსგავს კანონზომიერებას ემორჩილება (ი. ბეალავა, 1950—ა), ასეთივე აღმოჩნდა რელიეფური თანამიმდევარი კვალიც (სტერეოხატი) (ი. ბეალავა, 1950—ბ). ერთადერთი შემთხვევა, სადაც ექსპერიმენტული გამოკვლევის შედეგად მსგავსი მოვლენა ვერ იქნა დადასტურებული, იყო ნეგატიური თანამიმდევარი ოპტიკური კვალი. ი. ბეალავამ (1951) განსაზღვრული მეთოდით შეისწავლა ეს საკითხი. თავისი ცდების შედეგების ნიადაგზე იგი მივიდა დასკვნამდე, რომ ფიქსირებული განწყობის გავლენით უარყოფით თანამიმდევარ ოპტიკურ კვალთა სიდიდეების მიმართების განცდა არ იცვლება. ამ ცდებში განწყობა ფიქსირდებოდა უტოლო წყვილ წრეთა ოპტიკურ აღქმაზე, კრიტიკულ ცდაში კი ცპ აკვირდებოდა ამ წრეების უარყოფით კვალთა სიდიდეებს და ახლად შემოტანილ ტოლ წრეებს. აღმოჩნდა, რომ უარყოფითი კვალი იქნებოდა მის გამომწვევ აღქმული წრეების სიდიდეებს და ფიქსირებული განწყობის გავლენით არ იცვლებოდა ილუზიურად, მაშინ როცა შემოტანილი ტოლი წრეების აღქმა ამ განწყობის გავლენით ილუზიური იყო. ფაქტი, რომ წრეების კვალთა სიდიდეები მათი გამომწვევი აღქმის შესატყვისი რჩებოდა, ავტორის სწორი მტკიცებით, ფიქსირებული განწყობის ასიმეტრიულ გავლენად არ შეიძლება ჩაითვალოს. ცდის ასეთი მეთოდით არ მქონდება ფიქსირ-

რებული განწყობის მოქმედება თანამიმდევარ უარყოფით ოპტიკურ კვალზე, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ეს ჯერ კიდევ არ კმარა იმის მტკიცებისათვის, რომ ფიქსირებული განწყობის კანონზომიერებას უარყოფითი კვალი არ ემორჩილება. ჩვენს მიერ შესრულებული ექსპერიმენტული გამოკვლევის შედეგები გვიჩვენებს, რომ განსაზღვრული მეთოდით შესაძლებელია მკაფიოდ იქნეს გამოძლეაზრებული ფიქსირებული განწყობის გავლენით უარყოფით ოპტიკურ თანამიმდევარ კვალთა სიდიდეების ილუზიური ცვლილებები და უფრო მეტიც, დადგინდეს, რომ ფიქსირებული განწყობის მოქმედების გავლენით უარყოფითი ოპტიკური კვალი მეტ ცვლილებას განიცდის, ვიდრე მისი გამომწვევი ალქმა.

ცნობილია, რომ პაპტურ სფეროში შემუშავებული განწყობის გავლენა ძლიერია და მკვეთრად გამოხატული, გარდა ამისა აქ შესაძლებლობა გვეძლევა ძლიერი ფიქსირებული განწყობა შევინარჩუნოთ დიდი ხნის განმავლობაში კრიტიკულ ცდებში. ამ გარემოების გამო ჩვენ საგანწყობო ცდებს პაპტურ სფეროში ვატარებდით, ცპ-ს განწყობას ვუმუშავებდით სიდიდეებით ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებული ბურთების ალქმაზე, რის შემდეგაც ალქმელად ვაძლევდით ორ ერთმანეთის ტოლ ფერად წრეს და ვავალდებდით, შეედარებია ერთმანეთისათვის როგორც ალქმულ წრეთა სიდიდეები, ისე ამ ალქმის შედეგად წარმოქმნილ უარყოფით თანამიმდევარ კვალთა სიდიდეები. ჩვენთვის არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ოპტიკური ალქმის ილუზიების სიდიდეთა შედარებას უარყოფით თანამიმდევარ კვალთა ილუზიური ცვლილების სიდიდესთან, რის გამო ცპ-ებს ვავალდებდით, ანგარიში მოეცათ ამ სიდიდეთა შეფარდების შესახებ, რასაც ისინი საკმაოდ მარწმუნებლობით იძლეოდნენ. ცდებში მონაწილეობა მიიღო 60 ცპ-მა. ოპტიკური ალქმისა და უარყოფით თანამიმდევარ კვალთა სიდიდეების გადაფასების აშკარა ბუნებრივი ტენდენციის მქონე ცპ-ებზე, ექსპერიმენტის ამოცანის გაადვილების მიზნით, ცდებს არ ვატარებდით.

ცდების შედეგები ადასტურებს ჩვენს ვარაუდს. 60 ცპ-იდან მხოლოდ 11 (18,3%) აღმოჩნდა, რომელთაც არ მოუციათ არც ოპტიკური ალქმისა და არც უარყოფითი კვალის ილუზიური ცვლილებები ფიქსირებული განწყობის გავლენით. 49 ცპ-მა (81,7%) უარყოფითი კვალის ილუზიური შეცვლა დაადასტურა. ოპტიკური ალქმის ილუზიები გვიჩვენა მხოლოდ 37 ცპ-მა (61,7%). არ იყო არც ერთი შემთხვევა, სადაც ალქმას განეცადოს ილუზიური ცვლილება, უარყოფით კვალს კი—არა. 12 ცპ-ის (20%) ოპტიკური ალქმა ადე-

კვატრია, ხოლო უარყოფითი კვალი ილუზიური. აქედან 9 ცპ კონტრასტულ ილუზიას გვაძლევს (15%), 3 კი (5%) ასიმილაციურს. 37 ცპ-იდან, რომელთაც აღქმაშიც და კვალშიც ილუზიები მოგვცეს, ორივე მათგანს კონტრასტულად განიცდიდა 28 ცპ (75.7%), ორივეს ასიმილაციურად—7 (18,9%). ხოლო 2 ცპ-თან (5,4%) აღქმა ასიმილაციურად იცვლებოდა, კვალი კი კონტრასტულად. ეს შედეგები გარკვევით მეტყველებს იმაზე, რომ უარყოფითი კვალი ფიქსირებული განწყობის კანონზომიერებას ექვემდებარება, რომ ამ განწყობის გავლენით იგი უფრო მეტად (მეტ შემთხვევებში) იცვლება, ვიდრე მისი გამომწვევი ვიზუალური აღქმა. ამ უკანასკნელ დასკვნამდე მივყავართ ილუზიური ცვლილებების სიდიდეთა შედარებასაც. ცპ-თა ჩვენებებით, უარყოფით კვალთა სიდიდეები აშკარად უფრო მეტად იცვლებოდა, ვიდრე აღქმისას განცდილი წრეები. 37 ცპ-იდან, რომელთაც ორივე მათგანის ცვლილება დაადასტურეს, ასეთ პასუხს იძლევა 28 (75,7%), დანარჩენი 9 კი (24,3%) ილუზიების სიდიდეთა განსხვავებას ვერ ადასტურებს.

ჩვენი დასკვნა, რომ ოპტიკური უარყოფითი თანამიმდევარი კვალი მისი გამომწვევი აღქმისაგან დამოუკიდებლად და უფრო მეტად ამეღავნებს ილუზიურ ცვლილებებს ფიქსირებული განწყობის გავლენით, გასაგები გახდება, თუ მხედველობაში მივიღებთ უარყოფითი კვალის თავისებურებას. უარყოფითი კვალი უშუალოდ არაა გამავრებული მოქმედი გამლიზიანებით, რის გამოც გაცილებით უფრო ადვილად ექვემდებარება გავლენას, როგორც ეს ზემოთაც იყო მითითებული პ. შილერისა და კ. ციცის ცდების განხილვისას.

სიმძიმის ილუზიის ანალოგიური ფენომენის ინტერმოდალური გავრცელებულობა დღეს უდავოდ დადგენილად უნდა მივიჩნიოთ, ეს კი იმაზე მიუთითებს, რომ საქმე გვაქვს არა ლოკალურ ან პერიფერიულ-ფიზიოლოგიურ, არამედ ისეთ მოვლენასთან, რომელიც მთელ ორგანიზმს ახასიათებს.

2. მაგრამ ეს საკმარისი საბუთი არაა იმის მტკიცებისათვის, რომ მოვლენა განსაზღვრულია სუბიექტის მთლიანობითი მდგომარეობით. აქ ჯერ კიდევ არ იყო გარკვეული, მოვლენის ყველა არსებითი მხარე სხვადასხვა მოდლობაში ერთნაირადაა წარმოდგენილი, თუ არა. ეს გარკვეულია ცდებში, რომლებიც განწყობის ტიპის ინტერმოდალურ ხასიათს ასაბუთებს.

განწყობის ილუზიის შესწავლის ნიადაგზე შეიქმნა განწყობის დიფერენციალური ფსიქოლოგია. დადგინდა განწყობის ტიპური

აგზნებადობის, დინამიკურობის, პლასტიკურობის, კონსტანტობის, სტაბილურობის, ირადიაციის და დიფერენციაციის მიხედვით (იხ. დ. უზნაძე, 1949, გვ. 139 და შემდ.). ა. ავალიშვილის (1941) ცდებში დადასტურდა, რომ, ჩვეულებრივად, განწყობის ტიპი ერთსა და იმავე სუბიექტთან ერთნაირია როგორც ვიზუალურ, ისე ჰაპტურ და მოტორულ სფეროებში.

3. ილუზიის ზოგადი თვისებებისა და დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური ტიპების ერთიანობის დადასტურება სხვადასხვა მოდულობებში, საცმარისი საბუთი მაინც არაა. აქ ჯერ კიდევ არაა ნაჩვენები, რომ ერთ მოდულობაში აღძრული ილუზიის ფენომენი იმავე დროს, აქტუალურად მოიცავს მთელ ორგანიზმს. ამის დადგენა მოგვეცემა ძირითად საბუთს იმის მტკიცებისათვის, რომ კონტრასტის მოვლენას (და სუბიექტის სხვა მოქმედებებს) განსაზღვრავს სუბიექტის მთლიანობითი მოდიფიკაცია. ზემოთ მოყვანილი ორი არგუმენტი კი, თუ მათ ცალკე ავიღებდით, მხოლოდ იმას დაამტკიცებდა, რომ სუბიექტის ყველა გრძნობის ორგანო ერთნაირადაა მოწყობილი, ასე რომ სუბიექტის მთლიანობითი მოდიფიკაციაზე მსჯელობა აუცილებელი არ იქნებოდა. ექსპერიმენტებმა დადასტურეს, რომ ილუზიური ეფექტი აქტუალურადაც გადადის, ვრცელდება სხვა მოდულობებზე. დადგინდა განწყობის ირადიაციის ფაქტი. ერთ გრძნობის ორგანოში შექმნილი განწყობა იმავე დროს მოიცავს კორესპონდულ ორგანოსაც და სულ სხვა მოდულობებსაც. განწყობის ილუზიური ეფექტი ვრცელდება ერთი ხელიდან მეორეზე, ერთი თვალიდან მეორეზე, ჰაპტური სფეროდან ოპტიკურზე და პირიქით, კუნთურიდან ჰაპტურზე და პირიქით, ოპტიკურიდან კუნთურზე და პირიქით (უზნაძე, 1949, გვ. 26-32).

4. არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება განწყობის გენერალიზაციის დადგენასაც, რამდენადაც იგი გასაგებს ხდის ირადიაციის მოვლენის ერთ არსებით მხარეს—კონკრეტული (ერთი მოდულობისათვის სპეციფიკური) მასალის აბსტრაქციას. გენერალიზაცია ნიშნავს კონკრეტული მასალისაგან აბსტრაქციას ერთი მოდულობის შიგნით: წრეების ვიზუალურ აღქმაზე ფიქსირებული განწყობის ილუზიური გავლენა ვრცელდება არამარტო ტოლი წრეების, არამედ ისეთ ოპტიკურ ფიგურათა აღქმაზეც, რომელთაც წრეებთან მხოლოდ ზოგადი მხარე აქვთ საერთო (სახელდობრ, ფართობი, სიდიდე) (ხოჯავა, 1939), განწყობა, ამრიგად კონკრეტული შინაარსისაგან აბსტრაქციას ახდენს და ზოგადს მოიცავს. თუ კარგად ჩაუვკვირდებით, ჩვენი აზრით, ასეთივე ხასიათისაა განწყობის ირადიაცია,

მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მის სპეციფიკურობას მხედველობაში არ მივიღებთ. ირადიაციის დროსაც ადგილი აქვს კონკრეტულ-შინაარსისაგან აბსტრაქციას, თუმცა აქ აბსტრაქცია ხდება არა კონფიგურაციულ განსხვავებათაგან, როგორც ეს იყო გენერალიზაციის შემთხვევაში, არამედ მოდალობათა სპეციფიკური შინაარსებისაგან: ოპტიკური სიდიდე ჰაპტურ სიდიდეზე ახდენს გავლენას და ა. შ. ცხადია, ირადიაციის მნიშვნელობა მოვლენის მთლიანობითი სუბიექტური მდგომარეობით განსაზღვრულობის დასაბუთებისათვის არ დაიყვანება სპეციფიკურ შინაარსთაგან აბსტრაქციაზე. ირადიაციის დადგენით ამის გარდა ისიცაა დასაბუთებული, რომ მოვლენა ვრცელდება აღქმის ერთი სპეციფიკური ორგანოდან სხვებზე.

ჩამოთვლილი არგუმენტები მაინც არაა საკმარისი იმისათვის, რომ ზემოთ მითითებული ილუზიები აუცილებლად სუბიექტის მთლიანობითი მდგომარეობით ავხსნათ. როგორც ვამბობდით, სხვადასხვა მოდალობებში განწყობის აქტუალური გავრცელების, განწყობის ირადიაციის დადასტურება ძირითადი არგუმენტია განწყობის ფსიქოლოგიაში. მაგრამ იგი არ ამტკიცებს, რომ აქ აუცილებლად ერთიანი ცენტრალური წარმოშობის მოვლენასთან გვაქვს საქმე. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ მოვლენის სტრუქტურა პერიფერიაში ფორმდება და ცენტრალური დამაკავშირებელი გზებით სხვა მოდალობებზე გადადის ისე, რომ ცენტრი აქ მხოლოდ გამტარის როლს ასრულებს. ასეთ დაშვებას არ ეწინააღმდეგება თანამედროვე ფიზიოლოგიის მონაცემებიც ნერვული პროცესების გავრცელების შესახებ. ხოლო თუ მოვლენა ასე აიხსნება, გასაგებია, საკირო არ იქნება სხვა სინამდვილის—სუბიექტის მთლიანობითი მოდიფიკაციის—დაშვება. მსგავსი ილუზიების ახსნისას მთლიანობითი ხასიათის ცვლილების ცნებას არ მიმართავენ ჩვევის გადატანის თეორიებიც. ამ შეხედულებათა მიხედვით, ზემოთ განხილული ილუზიების ირადიაცია პერცეპციული ჩვევის უბრალო გადატანაა ერთი მოდალობიდან მეორეში და მეტი არაფერი (აუცილებლად მიგვაჩნია ერთი შენიშვნა: გადატანის შესახებ არსებული ზოგიერთი თეორია ირადიაციის მოვლენას ხსნის გენერალიზაციის, პირობათაგან წვდომის, ან სხვა ამგვარი ცნების ნიადაგზე; ჩვენ აქ მხედველობაში გვაქვს ასეთი თეორიებიც, რომელნიც გადატანის ძირითადი ცნებით სარგებლობენ, თუმცა მიმართავენ ფსიქოლოგიური ცნებების გამოყენებას გადატანის ასახსნელად). გადატანის თეორია თვლის, რომ მრავალგზისი განმეორების შედეგად ხდება არა განწყობის ფიქსირება, არამედ ჩვევის შემუშავება, პროცე-

სი, რომელიც ლოკალური, პარტიკულარული მექანიზმის საზღვრებში მიმდინარეობს და შეიძლება პერიფერიულ პროცესსაც წარმოადგენდეს. განსაზღვრულ პირობებში ეს ჩვევა გადადის სხვა მოდლობაზეც, ეს გადატანა ხორციელდება მოდლობების, ამ პარტიკულარული მექანიზმების, რაიმე გზით დაკავშირების ნიადაგზე (იხ. ტაბიძე, 1961). განწყობის ილუზიების არცერთ ექსპერიმენტულ გამოკვლევაში აღვილი არ ჰქონდა ცენტრალური და პერიფერიული პროცესების დაპირისპირება, რაც აუცილებელია იმისათვის, რომ მივიღოთ დანასაკვი განწყობის ილუზიის პერიფერიული განსაზღვრულობის წინააღმდეგ. იმის შესახებ, რომ ამ ილუზიის სტრუქტურა პერიფერიაში კი არ ფორმდება, არამედ ცენტრალურ არეში. თუ აღმოჩნდება, რომ ეს სტრუქტურა გაპირობებულია არა გრძნობის ორგანოში (პერიფერიაში) მიმდინარე პროცესით, არამედ სუბიექტის ცნობიერებაში მომხდარი ცვლილებით, მაშინ ცხადი გახდება, რომ იგი ფიზიოლოგიურად ცენტრალური პროცესით აიხსნება, ხოლო როგორც ფსიქოფიზიკური აქტივობა, რომელიც ცნობიერებას გარეშე არ ხორციელდება, ფიზიოლოგიის ცნებებისათვის მიუღწეველია და სუბიექტის მთლიანობითი ფსიქოფიზიკური მოდიფიკაციით უნდა აიხსნას. ამ მიზანს ემსახურებოდა შ. ჩხარტიშვილისა და ჩვენს ექსპერიმენტული გამოკვლევა (Чхартишвили и Гандале, О целостной природе установки, იბეჭდება კრებულში „Экспериментальные исследования по психологии установки“, т. II. შედეგები გამოქვეყნდა კრებულში „Вопросы психологии. Материалы второй закавказской конференции психологов“, Тбилиси, 1960)²¹. ჩვენს მიერ მოპოვებულ იქნა კრიტერიუმი, რომელიც არკვევს ცენტრალური ფიზიოლოგიური პროცესით და სუბიექტის მთლიანობითი მდგომარეობითაა განსაზღვრული რომელიმე ცნობიერების მოვლენის სტრუქტურა, თუ პერიფერიული ფიზიოლოგიური პროცესით. მიღებული შედეგები ამტკიცებს, რომ ცენტრალური ფიზიოლოგიური პროცესით და სუბიექტის მთლიანობითი მდგომარეობით გაპირობებული მოვლენები წმინდა სახით შეიძლება მივიღოთ, განწყობის ილუზიების სახელით ცნობილი მოვლენების უდიდესი ნაწილი სწორედ ასეთი ხასიათისაა, მაგრამ მათ შორის გამოიყოფა ისეთი ილუზიური ცვლილებებიც, რომელთა პერიფერიული გან-

²¹ ამ საკითხზე ქვემოთ მოყვანილი მსჯელობების უმთავრესი ნაწილი დასახელებული ერთობლივი გამოკვლევებიდანაა აღებული.

საზღვრულობა ექვს არ იწვევს; რის გამოც ისინი განწყობის ილუზიებადაც არ შეიძლება ჩაითვალოს.

პერიფერიულია და ცენტრალურის დაპირისპირება შესაძლებელი აღმოჩნდა მხოლოდ ოპტიკურ მოდალობაში, კონვერგენციის სპეციფიკურ პროცესზე დაყრდნობით, რომელიც უზრუნველყოფს საპირო ფსევდოსკოპიას. ჩვენს მიერ კონსტრუირებული ფსევდოსკოპები საშუალებას გვაძლევენ, ცალ-ცალკე გავალიზიანოთ თითოეული თვალი მხედველობის ერთიანი აქტის დროს: ერთ თვალზე მოქმედი გამლიზიანებელი დაფარულია მეორე თვალისათვის, მეორეზე მოქმედი—პირველისათვის, აღქმაში კი ორივე გამლიზიანების ცნობიერება გვეძლევა; ერთ შემთხვევაში თითოეული თვალის მხედველობის ღერძი ერთმანეთის პარალელურად იყო მიმართული (რასაც ჩვენ „პარალელური ხედვის“ სახელით აღვნიშნავთ), რის გამოც ობიექტები (წრეები) თვალებზე მათი ზემოქმედების შესატყვის მხარეზე აღიქმებოდა: მარჯვენა თვალით დანახული წრე მარჯვენა მხარეს მდებარედვე ჩანდა, მარცხენა თვალით დანახული კი—მარცხენა მხარეს მდებარედ. მეორე შემთხვევაში თვალების მხედველობის ღერძები გადაჯვარედინებული იყო სპეციფიკურ კონვერგენციისა და სარკეების (ძირითად ცდებში კი სარკეების ნაცვლად მიღების) მეშვეობით, რის გამოც მარჯვენა თვალზე მოქმედი წრე მარცხენა მხარეზე მდებარედ განიცდებოდა აღქმის მთლიან ველში, მარცხენა თვალზე მოქმედი კი—მარჯვნივ მდებარედ (ამ შემთხვევას ჩვენ „გადაჯვარედინებული ხედვის“ სახელით აღვნიშნავთ).

პარალელური და გადაჯვარედინებული მხედველობების მონაცვლეობა საშუალებას გვაძლევს პერიფერიული პროცესი დავუპირისპიროთ ცენტრალურ-ფიზიოლოგიურ პროცესს და აღქმის ცნობიერ პროცესს. თუ განწყობის ილუზიის სტრუქტურა პერიფერიული, გრძნობის ორგანოში მიმდინარე პროცესით იქნებოდა განსაზღვრული, მაშინ კრიტიკულ ცდაში ილუზია იმის მიხედვით უნდა შებრუნებულიყო, თუ როგორი იქნებოდა ხედვა—პარალელური თუ გადაჯვარედინებული, სხვანაირად რომ ვთქვათ. თითოეულ თვალს მის მიერ აღქმული წრის ილუზიური სიდიდე თან უნდა გადაჰყოლოდა. თუ, მაგალითად, პარალელური ხედვისას კონტრასტის გამო მარჯვენა წრე უფრო პატარა ჩანდა, ხედვის გადაჯვარედინებისას ილუზიური შემცირება მარცხენა წრეს უნდა განეცადა. მაგრამ თუ აღმოჩნდებოდა, რომ პარალელური და გადაჯვარედინებული მხედველობების მონაცვლეობა არავითარ გავლენას არ ახდენს

ილუზიაზე, ეს იმას დაამტკიცებდა, რომ ილუზიის სტრუქტურა თვალის გაღიზიანებით და თვალში მიმდინარე ფიზიოლოგიური პროცესით კი არაა განსაზღვრული, არამედ ცენტრალურ არეში მიმდინარე პროცესით ან ცნობიერი პროცესით, იმ ფსიქოფიზიოლოგიური ერთიანი მდგომარეობით, რომელიც ცნობიერებას უდევს საფუძვლად. ამ შემთხვევაში ჩვენ მოვიპოვებით კიდევ ერთ, არსებითი მნიშვნელობის საბუთს იმის მტკიცებისათვის, რომ აღქმის კონტრასტის მოვლენისა და, საერთოდ, სუბიექტის აქტივობის გამსაზღვრელია სუბიექტის მთლიანობითი ხასიათის მოდიფიკაცია, განწყობა. მართალია, ასეთი დასკვნა აუცილებელი არ იქნება, თუ ამ ექსპერიმენტებს ცალკე ავიღებთ, მაგრამ ზემოთ ჩამოთვლილ არგუმენტებთან ერთად ეს ცდები საფუძველს მოგვცემს ამგვარი დასკვნისათვის. ერთადერთი საწინააღმდეგო მოსაზრება, რომელიც ამ შემთხვევაში შეიძლება იქნას მოტანილი, ჩვენი აზრით, ცენტრალური ფიზიოლოგიური პროცესების ბუნების თავისებურ გაგებას შეიძლება დაემყაროს. სახელდობრ, თუ მივიღებთ, რომ ვიზუალური აღქმის გამსაზღვრელი ცენტრალური ფიზიოლოგიური პროცესი ორ სტადიადაა გაყოფილი, რომელთაგანაც პირველი მიმდინარეობს ე. წ. ვიზუალური პროექციის ცენტრში, ხოლო ამ ცენტრის ფუნქციაა ბინოკულარული შთაბეჭდილების სივრცითი პროექცია და არა მისი ცნობიერება, რომელიც ცენტრალური პროცესის მეორე, უმაღლეს სტადიაზე ხდება, მაშინ ზემოთ აღწერილი ცდის შედეგიდან აუცილებლად არ გამომდინარეობს, რომ კონტრასტის მოვლენის სტრუქტურაც ცნობიერებას და მის გამსაზღვრელ ცენტრალურ პროცესს ეყრდნობა, რამდენადაც შესაძლებლობა არება, ავხსნათ ამ ცდის შედეგი ვიზუალური პროექციის ცენტრში მიმდინარე პროცესით, რომელიც ამ შემთხვევაში ცენტრალურის სახელს არც დაიმსახურებდა იმ თვალსაზრისის გამო, რომელიც თვლის, რომ ცენტრალურია მხოლოდ ცნობიერების გამსაზღვრელი პროცესი. მაგრამ ცენტრალური პროცესების ბუნების ამგვარი გაგება მეტად საეჭვო და ძნელად გასაზიარებელია. ამ საკითხზე თანამედროვე ფსიქოფიზიოლოგიას, რამდენადაც ეს ჩვენთვის ცნობილია, გარკვეული პასუხი არ მოეპოვება.

განწყობის საფიქსაციო ცდებში ცპ-ებს ჩვენ აღსაქმელად ვაწვდიდით ერთმანეთისაგან სიდიდით მკვეთრად განსხვავებულ წრეებს (15 ექსპოზიცია), რაც, როგორც უზნადის ლაბორატორიაშია დადგენილი, უმთავრესად კონტრასტულ ილუზიებს გვაძლევს კრიტიკულ ცდებში. ამიტომ ჩვენს ცდებში განწყობის მოქმედების ინდი-

კატორს კონტრასტული ილუზიები წარმოადგენდა. კრიტიკულ ცდებში ცპ-ებს ეძლეოდათ ორი თანაბარი სიდიდის წრე. ოქმში შეგვექონდა ობიექტურად ტოლ წრეთა შეფასებისას თითოეულ ცპ-ის მიერ მოცემული 10 პასუხი.

ცდების პირველ ვარიანტში ვიყენებდით სარკეებიან ფსევდოსკოპს (გადაჯვარდინებული ხედვის მისაღწევად) და სტერეოსკოპს, რომელსაც პრიზმები მოცილებული ჰქონდა (პარალელური ხედვისათვის). ცდებში მონაწილე ცპ-ები (50 კაცი) გაყოფილი იყო ორ თანაბარ ჯგუფად. პირველ ჯგუფს საგანწყობო ობიექტები ეძლეოდა ფსევდოსკოპით, კრიტიკული კი—სტერეოსკოპით. მეორე ჯგუფისათვის პარალელურ და გადაჯვარდინებულ ხედვათა ეს მონაცვლეობა შებრუნებული იყო (საგანწყობო—სტერეოსკოპით, კრიტიკული—ფსევდოსკოპით). ეს საშუალებას გვაძლევდა გამოგვეძლავნებია ამ ხედვათა მონაცვლეობის თანამიმდევრობის როლი. დადასტურდა, რომ თანამიმდევრობას მნიშვნელობა არა აქვს: ორივე ჯგუფის ცპ-თა მონაცემები ერთნაირი აღმოჩნდა. მიღებულ აქნა 500 პასუხი. აქედან 261 პასუხში (52,2%) დადასტურდა კრიტიკულ წრეთა ილუზიური აღქმა. ილუზიურ აღქმათა 64,7% კონტრასტულ ილუზიებზე მოდიოდა, 35,3% კი—ასიმეტრიურზე. თუ დავეყრდნობით განწყობის ფსიქოლოგიაში ცნობილ შედეგს, რომლის მიხედვითაც საგანწყობო ობიექტთა შორის მკვეთრი განსხვავება უმთავრესად კონტრასტულ ილუზიებს გვაძლევს. შეიძლება დავასკვნათ, რომ ჩვენ მიერ მიღებულ ილუზიათა 64,7% ცენტრალური წარმოშობის ბუნებისაა, მათი სტრუქტურა განსაზღვრულია ცენტრალური და არა თვალის ბადურაზე მიმდინარე პროცესით. რამდენადაც მათი კონტრასტულობა გაპირობებულია აღქმის ცნობიერებით და არაა დამოკიდებული პარალელურ და გადაჯვარდინებულ ხედვათა მონაცვლეობაზე, ბადურათა გაღიზიანებაზე. მაგრამ დანარჩენი 35,3% შეიძლებოდა პერიფერიული პროცესით განსაზღვრულად მიგვეჩინა შემდეგი მოსაზრებით: მიუხედავად იმისა, რომ უზნაძის ლაბორატორიაში შესრულებული გამოკვლევების შედეგთა მიხედვით, მკვეთრად განსხვავებული სიდიდეების აღქმაზე განწყობის ფიქსაციის შემთხვევაში საერთოდ ასიმეტრიური ილუზიების რაღაც რიცხვი მაინც იჩენს თავს, შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ეს 35,3% არა ასიმეტრიურ, არამედ კონტრასტულ ილუზიას წარმოადგენდა, მაგრამ პარალელურ და გადაჯვარდინებულ ხედვათა შენაცვლების გამო თითოეულ თვალს გადაჰყვა თავის მიერ აღქმული წრის ილუზიური სიდიდე და ამის გამო ეფექტმა შებრუნებული სახით იჩინა

თავი, კონტრასტის ნაცვლად ასიმილაცია მოგვცა. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ამ ილუზიათა სტრუქტურა თვალის ბადურაზე მიმდინარე პროცესითაა განსაზღვრული. გარდა ამისა უნდა ითქვას, რომ ცდების ამ ვარიანტით არც კონტრასტული ილუზიების ცენტრალურობაა საკმარისად დასაბუთებული, რადგანაც შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ცდების პირობების განსაკუთრებულობის (უჩვეულო მხედველობის, დაძაბული კონვერგენციის) გამო აქ სინამდვილეში ასიმილაციური ილუზიები გვექონდა, ხედვათა ზემომოთითებული მონაცვლეობისას კი წრეთა სიდიდეები თან გადაჰყავს თითოეულ თვალს და ილუზიამ კონტრასტის სახე მიიღო. ცხადია, შემოწმებას საჭიროებდა ამ ცდებიდან გამომდინარე სავარაუდო დასკვნაც იმის შესახებ, რომ მიღებულ ილუზიათა ნაწილი ცენტრალური პროცესითაა გაპირობებული, ნაწილი კი—პერიფერიულით.

ჩვენი ამ სავარაუდო დებულებების საკმარისი დასაბუთება მოპოვებულ იქნა ცდების მეორე ვარიანტში. აქ სარკვევიათი ფსევდოსკოპის და უპრიზმო სტერეოსკოპის ნაცვლად გამოყენებული იყო მილები, საგანწყობო ცდებში—25 მმ და 10 მმ დიამეტრით, კრიტიკულში—18 მმ-იანი ორი მილი. ცხადია, მილებს თვალებზე იდებდა და უცქერდა რუხ ეკრანს, რომელზეც მილების დიამეტრთა შესატყვისი განათებულ არეებს ხედავდა. მილების ურთიერთდანართის შეცვლით ცხადდება პარალელურ და გადაჯვარედინებულ ხედვათა მონაცვლეობას. 53-იდან 26 ცხ-ს საგანწყობო ექსპოზიციები გადაჯვარედინებული ხედვით ეძლეოდა, 27 ცხ-ს კი—პარალელურით. კრიტიკულ ცდებში ყოველი ორი პასუხის შემდეგ მონაცვლეობდა პარალელური და გადაჯვარედინებული ხედვა.

52 ცხ-თან დადასტურდა ილუზიური ცვლილებები. ილუზიას არ იძლეოდა მხოლოდ 1 ცხ. 42 ცხ-მა (ილუზიურად აღქმულ ცხ-თა 80,8%) აჩვენა ილუზიის უცვლელობა: მიუხედავად იმისა, გადაჯვარედინებული ხედვით იყო აღქმული კრიტიკული ობიექტები. თუ პარალელურით, კონტრასტული ილუზია კონტრასტულადვე რჩებოდა, ასიმილაციური—ასიმილაციურად. მხოლოდ 6 ცხ-მა (11,5%) აჩვენა, რომ ხედვის სახეთა მონაცვლეობის კვალობაზე მონაცვლეობდა ილუზიის მიმართულებაც. დანარჩენი 4 ცხ-ის (7,7%) ილუზიების ცვლილებათა ხასიათი საშუალებას არ იძლევა გავარკვიოთ, რომელ ამ ორ ჯგუფთაგანს მიეკუთვნებიან ეს ცხ-ები. ეს შედეგები გარკვევით ამტკიცებს, რომ განწყობის ილუზიების სახელით ცნობილი აღქმათა ურთიერთგავლენის შემთხვევების უპირატესი როლენობა გაპირობებულია ცენტრალური პროცესით და ცნობიერე-

ბით, მაგრამ გამოიყოფა პერიფერიულად განსაზღვრული ილუზიების მცირე, თუმცა გარკვეული, რაოდენობაც. უდავოა, რომ იმ 6 ცპ-ის ილუზიების სტრუქტურა, რომლებთანაც თითოეული თვალის მხედველობის გადატანას თან გადაჰყვებოდა ამ თვალთ დანახული წრის ილუზიური სიდიდე, პერიფერიული, გრძნობის ორგანოში მიმდინარე პროცესითაა განსაზღვრული და არა ცენტრალურით, არა იმით, თუ რისი ცნობიერება ჰქონდა ცპ-ს, ხოლო 42 ცპ-ის ილუზიათა სტრუქტურა, რომელიც მხედველობის გადატანისას უცვლელი რჩება, განსაზღვრულია არა რეცეპტორში მიმდინარე, არამედ ცენტრალური პროცესით, რომელიც ცნობიერებას (ამ შემთხვევაში—ვიზუალური აღქმის ცნობიერებას) უდევს საფუძვლად.

შემდგომმა კვლევამ გამოამჟღავნა, რომ ჩვენთვის მანამდე უცნობი ფაქტორების მოქმედების გამო ზოგიერთი ცპ ხან პერიფერიულად და ხან ცენტრალურად განსაზღვრულ ილუზიებს გვიჩვენებს. სავარაუდო იყო, რომ იგივე ფაქტორები იწვევდნენ ცენტრალურად განსაზღვრული ილუზიის ეფექტის ჩახშობას იმ 6 ცპ-თანაც, რომლებიც ცდების მეორე ვარიანტში პერიფერიულად განსაზღვრულ ეფექტს ამჟღავნებდნენ. ასეთი ფაქტორი, ჩვენი ვარაუდით, შეიძლება ყოფილიყო მარცხენა და მარჯვენა თვალის არათანაბარი განათება (სარკეებიან ფსევდოსკოპში, ხოლო მიღებით ცდებისას არათანაბარი სიდიდის ნათელ ველთა ზემოქმედება) და ამით, ან სხვა გარემოებით, გამოწვეული არაერთნაირი ფიქსაცია ობიექტებისა თითოეული თვალის მიერ. დამატებითმა ცდებმა დაადასტურა ამ მოსაზრების საფუძვლიანობა. აღმოჩნდა, რომ როგორც არათანაბარ განათებას, ისე არაერთნაირ ფიქსაციას აქვს უნარი, გამოიწვიოს კონტრასტული თუ ასიმეტრიული ილუზია, რომელიც, როგორც წესი, იცვლება, მიმართულებას იცვლის ხედვის შებრუნებასთან ერთად, ე. ი. პერიფერიული წარმოშობისაა.

ჩვენი ცდების ზემომოყვანილ ორ ვარიანტში. ეს ფაქტორები გამორიცხული არ ყოფილა. მსგავსი პერიფერიული ფაქტორები გამორიცხული არ იყო განწყობის ილუზიების გამოკვლევის არცერთ ძველ ცდაში. ასეთი გამორიცხვა კი აუცილებელია. აუცილებელია. ე. წ. განწყობის ილუზიებიდან ცალკე გამოვყოთ პერიფერიულად განსაზღვრული კონტრასტი (თუ ასიმეტრია) და გამოვაცალკოთ ცენტრალურად განსაზღვრული, სუბიექტის მთლიანობითი მოდიფიკაციით გაპირობებული ილუზიები წმინდა სახით. ეს ამოცანა გადაკრილია ჩვენი ცდების მესამე, ძირითად, ვარიანტში:

თვალეების არათანაბარი განათებისა და მასთან დაკავშირებული სხვა პერიფერიული ფაქტორების გამორიცხვის მიზნით ჩვენ შევექმენით სპეციალური ფსევდოსკოპი. კვადრატული კრილის მქონე ორი მილი ერთმანეთის გვერდით ისეა განლაგებული, რომ, თუ ცპ ამ მილებიდან გაიხედავს, მარცხენა თვალი დაინახავს განათებულ კვადრატულ ზედაპირს ეკრანის მარჯვენა მხარეზე, მარჯვენა თვალი კი ზუსტად ასეთსავე განათებულ ზედაპირს მარცხენა მხარეზე. ორი თვალით ერთდროულად ხედვისას ეს კვადრატები ერთიანდებიან ერთ სწორკუთხედად ისე, რომ ცპ-მა ეპკვითაც კი არ იცის, რომ სინამდვილეში მის თითოეულ თვალზე მოქმედებს განათებული კვადრატული ზედაპირები და მარცხენა თვალით დანახული მარჯვენა მხარეზე მდებარედ განიხილება, მარჯვენათი დანახული კი—მარცხენა მხარეზე მდებარედ. პარალელური ხედვის მისაღებად გამოვიყენეთ აპარატი, რომელიც ასეთივე მილებისაგან შედგება, ოღონდ ისინი ერთმანეთის მიმართ ნაკლებად არიან დახრილი. განათებულ კვადრატულ ზედაპირებზე თავსდება თითო-თითო წრეხაზი. ამ წრეხაზებით შემოწერილი წრეების დიამეტრები კრიტიკულ ცდაში 15-15 მმ უდრიდა, საგანწყობოში კი ერთი წრისა—20 მმ, მეორის—10 მმ. სპკა მხრივ ცდების ეს ვარიანტი ზუსტად მეორე ვარიანტის ანალოგიურად ტარდებოდა. ცდებში მონაწილე 80 ცპ 2 თანაბარ ჯგუფად იყო გაყოფილი. საგანწყობო ცდები პირველ ჯგუფთან პარალელური ხედვით ტარდებოდა, მეორესთან—გადაჯვარედინებულთ, კრიტიკულ ცდებში კი ყოველი ორი პასუხის შემდეგ მონაცვლეობდა ხედვის ეს ორი სახე.

ილუზიები დადასტურდა 74 ცპ-თან (92,5%). ისინი, უმთავრესად, კონტრასტული იყო: 740 პასუხიდან 399 (53,8%) კონტრასტულ ილუზიას წარმოადგენდა, 50 (ე. ი. მხოლოდ 6,9%) კი—ასიმეტრიურს, ხოლო 291 (39,3%) ადეკვატური აღქმა იყო. ადეკვატუბ აღქმათა უდიდესი ნაწილი მოდიოდა ცპ-ის უკანასკნელ პასუხებზე, როდესაც, როგორც უნდა ვივარაუდოთ, განწყობის ჩაქრობის პროცესი იჩენდა თავს. ჩვენს წინაა ძირითადი შედეგი: კრიტიკულ ცდებში, მიუხედავად პარალელური და გადაჯვარედინებული მხედველობების მონაცვლეობისა, ილუზიის მიმართულება, სტრუქტურა უცვლელი იყო დევეა ცპ-თან. ამრიგად, მიღებულია განწყობის მოქმედების წმინდა ეფექტი.

საინტერესო იყო, ცდების ამ ძირითად ვარიანტში შეგვემოწმებინა 6 ცპ, რომლებიც მეორე ვარიანტით ჩატარებული ცდებისას პერიფერიულად განსაზღვრულ ილუზიებს იძლეოდნენ. აღმოჩნდა,

რომ ცდების ძირითად ვარიანტში ეს ცპ-ებიც წმინდად ცენტრალურ ილუზიებს გვიჩვენებენ. ჩვენ ამით არ დაკმაყოფილდით და მრავალრიცხოვან ცპ-თაგან შევარჩიეთ 11 სუბიექტი, რომლებიც ბარალელური მხედველობისას თავიდანვე ამჟღავნებდნენ მკვეთრად გამოხატულ ბუნებრივ გადაფასებას ერთ მხარეზე და ეს გადაფასება იცვლებოდა, თვალს გადაჰყვებოდა, გადაჰყარდინებულ ხედვაზე გადასვლისას. როცა ამ სუბიექტებზე ჩავატარეთ ცდები ძირითადი წარიანტის მიხედვით, ათმა მათგანმა კრიტიკულ ცდებში უცვლელად, ცენტრალურად განსაზღვრული ილუზიები დაადასტურა და მხოლოდ ერთმა შეინარჩუნა პერიფერიულად განსაზღვრული ბუნებრივი გადაფასება, რომელზეც გავლენა ვერ მოახდინა (კენტრალურმა ფაქტორმა, საგანწყობო ცდებმა).

ჩვენი ცდებიდან გამომდინარეობს, რომ განწყობის ილუზიების სტრუქტურა, პერიფერიული კონტრასტის მოვლენისაგან და პერიფერიულად გაპირობებული ბუნებრივი გადაფესების შემთხვევებისაგან განსხვავებით, განსაზღვრულია მთლიანობითი ფსიქოფიზიოლოგიური მდგომარეობით, დამოკიდებულია არა პერიფერიულ პროცესებზე, არამედ ალქმის ცნობიერ პროცესზე, რომელსაც ფიზიოლოგიურად ცენტრალური პროცესი უდევს საფუძვლად. თანამედროვე ფიზიოლოგიის მდგომარეობა საშუალებას არ იძლევა გადაჭრით ითქვას, როგორი რიგის ცენტრალური ფიზიოლოგიური პროცესი შეადგენს ამ საფუძველს: გარკვეული არაა, მხარეების (მაჩვენებლარცხენის) ვიზუალური ალქმის ცნობიერების სტრუქტურა ცენტრალური პროცესის იმ ადრეულ სტადიაში იქმნება, რომელზეც ე. წ. ვიზუალური პროექციის ცენტრში მიმდინარეობს, თუ უფრო გვიანდელ ეტაპზე და აზრი აქვს თუ არა საერთოდ ასეთი ეტაპების გამოყოფას ცნობიერების გამსაზღვრელ ცენტრალურ ფიზიოლოგიურ პროცესში.

დონჩენი მეთოდი გვაძლევს საინტერესო კრიტერიუმს ალქმის მოჭლენათა ცენტრალური და პერიფერიული განსაზღვრულობის დადგენისათვის. ჩვენი აზრით, იგი ფართოდ შეიძლება გამოვიყენოთ ფსიქოლოგიის სადავო საკითხების გადაწყვეტისათვის, სადაც კი მოჭლენის ცენტრალური თუ პერიფერიული ბუნების დადასტურება არსებით მნიშვნელობას იპოვებს. საილუსტრაციოდ შეიძლება მივუთითოთ ბუნებრივი გადაფასების ტენდენციისა და განწყობის ურთიერთმიმართების აქტუალურ საკითხზე. ჩვენი მეთოდი გაარკვევდა ამ საკითხს. უკვე დაბეჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ბუნებრივ გადაფასებათა დიდი უმრავლესობა ბარალელური მხედველობის შემთხვევაში, როგორც წინასწარმა ცდებმა გვიჩვენ-

ნა, პერიფერიულად განსაზღვრულ მოვლენას წარმოადგენს. მხედველობის გადატანისას თან გადააყვება თვალს.

დასასრულს შეეჩერდეთ შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის ორ სპეციფიკურ სახეზე—გრძნობის ორგანოთა კოოპერაციისა და ურთიერთკომპენსაციის მოვლენებზე. აქ იგულისხმება შეგრძნებათა ურთიერთგავლენის სახეები, რომელთა პირდაპირი დანიშნულებაა მთლიანი სუბიექტის შემეცნებითი ინტერესების სამსახურად, გრძნობადი ასახვის ამოცანების გადაჭრა.

გრძნობის ორგანოთა ურთიერთკომპენსაციამ დიდი ხანია მიიპყრო ფსიქოლოგ მკვლევართა და დამკვირვებელთა ყურადღება. შეზღუდული სენსორიკის სუბიექტებზე დაკვირვებები (განსაკუთრებით იხ. იარმოლენკოს ცდები) ადასტურებს, რომ ორგანიზმის ასახვითი მექანიზმის ეს დანაკლისი რამდენიმე ხანში კომპენსირდება სხვა გრძნობის ორგანოს მიერ. დაბრმავებულ ან ბრმადშობილ სუბიექტს უვითარდება სხვა გრძნობის ორგანოები, ისინი იპოვებენ ფუნქციებს, რომლებიც ოპტიკურ მოძალობას ეკუთვნოდა: ახლა შეხების, სმენის, ვიბრაციის და სხვა გრძნობები წარმატებით ასრულებენ საგნობრივი გარჩევის, სივრცეში ორიენტაციის და სხვა ფუნქციებს. ყრუ სუბიექტი ვიბრაციით ინახლავს სმენის დანაკლისს. კომპენსაციის საფუძველს შეადგენს კანონზომიერება, რომლის მოქმედებაც არ ამოიწურება მხოლოდ დეფექტური სენსორიკის ფარგლებით. მას აქვს ფართო გენეტიკური მოქმედება: ფილო- და ონტოგენეტური განვითარება ორგანიზმის ასახვითი მექანიზმის ნაკლოვანებათა გამოსწორებისაკენ მიემართება, რაც, უნდა ვიფიქროთ, არსებულ გრძნობის ორგანოთა შიერ ახალი გრძნობადი ასახვითი ფუნქციის მოპოვებაში, ან ახალი გრძნობის ორგანოს წარმოქმნაში (ფილოგენეტური განვითარებისას) შეიძლება მდგომარეობდეს.

მაგრამ კომპენსაციის ფაქტი მეორე მხარესაც შეიცავს: ერთი ორგანოს განვითარება, განსაზღვრული მნიშვნელობით. ხელსაყრელის დანარჩენთა განვითარებას. თუ ერთმა ორგანომ მოიპოვა სინამდვილის ასახვის განსაზღვრული ფუნქცია, ეს ხელს უშლის დანარჩენ გრძნობის ორგანოთა მიერ ამავე ფუნქციის მოპოვებას, რადგანაც ორგანიზმი, სარგებლობს რა განვითარებული გრძნობის ორგანოთი, არ იყენებს ასახვის ამ მიზნისათვის სხვა გრძნობის ორგანოებს, რა თქმა უნდა, თუ გრძნობადი ასახვის ამოცანას პირველი დამაკმაყოფილებლად წყვეტს. ამ აზრით, მხედველობის მიერ სივრცის ასახვის უნარის წარმატებით განვითარება აბრკოლებს სივრ-

ცის ტაქტილურ-კინესთეზიური ასახვის უნარის განვითარებას, სმენის განვითარება—ვიბრაციის გრძნობის განვითარებას და ა. შ. ამ კანონს შეიძლება ვუწოდოთ ცალკეულ სენსორულ მექანიზმთა ასახვითი ფუნქციის განვითარების კომპენსაციური შეფერხების კანონი.

კომპენსაციური შეფერხებისა და კომპენსაციის (საკომპენსაციო განვითარების) კანონები ერთ ზოგად კანონად შეიძლება გავერთიანოთ, ესაა აუცილებელი და საკმარისი ასახვის მექანიზმების განვითარების კანონი. ორგანიზმს უვითარდება სინამდვილის მხარეთა ასახვის მექანიზმი, რომელიც აუცილებელია მისთვის (სენსორული დეფექტისას ეს ვლინდება საკომპენსაციო განვითარების ფაქტში), მაგრამ, თუ რომელიმე მექანიზმი დამაკმაყოფილებლად ასახავს სინამდვილის რომელიმე მხარეს, უკვე აღარ ვითარდება ახალი მექანიზმები ამ მხარის ასასახავად (კომპენსაციური შეფერხების ფაქტი). ეს, რა თქმა უნდა, ისე კი არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ასახვის მექანიზმი როდისმე აბსოლუტურად საკმარისი იყოს: ზემოთ მოყვანილი კანონი განვითარების ძირითად მიმართულებას შეეჩეზბა მხოლოდ.

გრძნობის ორგანოთა კოოპერაციის საკითხსაც ხანგრძლივი ისტორია აქვს. შეგარძნებთა კოოპერაციის ცნებაში იგულისხმება გრძნობის ორგანოთა შეთანხმებულობით მუშაობა სინამდვილის რომელიმე მხარის ასასახავად. ეს შეთანხმებულობა შეიძლება თვისობრივად ახალს არაფერს ქმნიდეს. ასეთი ხასიათისა იყო შეგარძნებათა ურთიერთგავლენის ზემოგანხილული ფაქტები, ერთი შეგარძნების გავლენით სხვა გრძნობის ორგანოების მოქმედების სენსიბილიზაცია. ამჯერად ჩვენ გვაინტერესებს კოოპერაციის სხვაგვარი მნიშვნელობა, მეორე, სპეციფიკური გაგება, რომლის მიხედვითაც იგულისხმება, რომ კოოპერაცია არის თვისობრივად ახლის, ისეთი ცნობიერების თუ სხვაგვარი ფსიქიკური ასახვითი მოქმედების მიღწევა, რომელიც მხოლოდ შეგარძნებათა ამ კავშირის ნიადაგზეა შესაძლებელი და მიუწვდომელია ამ კავშირის რომელიმე ცალკეული წევრისათვის.

შეგარძნებათა კოოპერაციის კვლევა ემპირისტული ფსიქოლოგიური მიმდინარეობის სახელთანაა დაკავშირებული. ემპირიზმაც და ნატივიზმიც შეგარძნებას მოცემულად გულისხმობდნენ, დავა კი შეეხებოდა ცნობიერების ისეთ ფორმებს, როგორიცაა სივრცისა და დროის აღქმა. ემპირისტული მიმართულება, წინააღმდეგ ნატივიზმისა, თვლიდა, რომ სივრცისა და დროის აღქმა არა თანდაყოლილი,

არამედ ემპირიულად შენაძენი უნარებია, ხოლო მათი ემპირიულა წარმოშობის დასასაბუთებლად ცდილობდა შეგრძნებათა კოპერაციის ეფექტად მიეჩნია ისინი. საკითხი თავიდანვე ფილოსოფიურ (გნოსეოლოგიურ) ასპექტში იყო დაყენებული. ნატივიზმისა და ემპირიზმის ისტორიული დავის განხილვისას თანამედროვე საბჭოთა ფსიქოლოგები ემპირიზმის პოზიციებისაკენ იხრებიან. არსებობს შეხედულებაც, რომლის მიხედვითაც ემპირიზმი სწორია სივრცის მესამე განზომილების (სიღრმის) აღქმის საკითხში, ხოლო ნატივიზმი—ელემენტარული სივრცითი შთაბეჭდილების, განფენილობის აღქმის საკითხში (ეს აზრი ეყრდნობა ცნობილ ფაქტებს, რომლებიც ადასტურებენ, რომ ახალშობილი ბავშვი და თვალისჩინდებურებული ბრმადშობილი თვალის ახილვის მომენტიდანვე აღიქვამენ განფენილობას, სიღრმის ვიზუალური აღქმის უნარს კი შემდეგ იძენენ). არც ერთი მოყვანილი შეხედულება ამ დავის შესახებ სწორი არაა ერთ პუნქტში. საკითხი სივრცის და ღროის აღქმის უნართა თანდაყოლილობის შესახებ ფილოსოფიაში წარმოიშვა მცდარი დებულების საფუძველზე. ეს იყო დებულება ე. წ. პირველადი და მეორადი ნიშნების შესახებ. სივრცის (და ღროის) აღქმისა და შეგრძნებებსა შემეცნებითი (გნოსეოლოგიური) ღირებულება ერთმანეთისაგან აისებითად განსხვავებულად იქნა შეფასებული: შეგრძნება პირველად და სუბიექტურ მონაცემად იყო ჩათვლილი, სივრცის აღქმის ცნობიერებას კი ობიექტური კეშმარიტების მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ასეთ შეხედულებას დღეს, ცხადია, ვერ დავეთანხმებით, შეგრძნებაცა და სივრცის აღქმაც ერთ განზომილებაში იქცევა მათი შემეცნებითი მნიშვნელობის შეფასებისას. ასეთ ისტორიულ პირობებში ემპირიზმი, როცა მას სივრცე შეგრძნებათა კოპერაციამდე დაყავდა, აგნოსტიციზმის პოზიციებს ამავრებადა და ისევე არამედ და სივრცის აღქმას ობიექტური სინამდვილის ასახვის ნიშანს, როგორც ნატივიზმი. საქმე იმაში კი არაა, სივრცის და ღროის აღქმა შეგრძნებათა კოპერაციის შედეგად იქნება გამოცხადებული, თუ მანამდე მოცემულად. არამედ იმაში, თუ როგორ გავიგებთ ამ აღქმათა შემეცნებითს ღირებულებას.

ზემოთ მოყვანილი შეფასებები მაშინაც არასწორი იქნებოდა, თუ ნატივიზმისა და ემპირიზმის დავას არა გნოსეოლოგიურ. არამედ გენეტიკურ-ფსიქოლოგიურ დავად მივიჩნევდით. სივრცის აღქმის (ისევე, როგორც შეგრძნების) უნარის ფილოგენეტიკური წარმოშობა-განვითარება დამოკიდებულია ფილოგენეტიკურ გამოცდილებაზე, სადაც შეგრძნებათა კოპერაციაც შეიძლება ვიგულისხმოთ. მაგრამ განსაზღვრულია სივრცის ობიექტური ზემოქმედებით, ამ ზემოქმედ-

დების ასახვისათვის კი შეგრძნებათა კოოპერაცია სრულიადაც არაა არსებითი.

საკითხის ონტოგენეტურ პლანში გადატანისასაც ასეთივე მდგომარეობა რჩება. თანდაყოლილია ეს უნარი ონტოგენეტურად, თუ გამოცდილებით, შეგრძნებათა კოოპერაციით შეიძინება? არ შეიძლება უპირტიკოდ დავეთანხმოთ როგორც ემპირიზმს ან ნატივიზმს, ისე საკითხის კომპრომისულ გადაწყვეტასაც, რომლის მიხედვითაც განფენილობის აღქმა თანდაყოლილია ონტოგენეტურად, ხოლო სიღრმის აღქმის უნარი ონტოგენეტური გამოცდილებითაა შეძნელი. სინამდვილეში, სივრცის აღქმისა და, საერთოდ, აღქმისა და შეგრძნების ყველა ცნობილი მექანიზმი თანდაყოლილია იმ მნიშვნელობით, რომ ყველა მათგანი თავიდანვეა მოცემული ორგანიზმში როგორც შესაძლებლობა. განსაზღვრული მნიშვნელობით კი არც ერთი მათგანი არ შეიძლება თანდაყოლილი იყოს, რამდენადაც განხორციელებისათვის ყოველ მათგანს აუცილებლად ესაჭიროება გამოცდილება. ეს გამოცდილება შეიძლება მარტივი იყოს და დაბადებიდან აღრეულ საფეხურზე მიიღწეოდეს (როგორც, მაგალითად, სინათლისა და განფენილობის აღქმის შემთხვევაში), ან რთული იყოს და მეტ დროს საჭიროებდეს (როგორც ესაა სიღრმის აღქმის შემთხვევაში), მაგრამ ეს, გასაგებია, პრინციპული ხასიათის განსხვავება არაა. აქ აუცილებელია ერთი განმარტება. თუ ჩვენს მიერ გადმოცემული შეხედულება სწორია, იგი, ერთი შეხედვით, გადაულახავ ლოგიკურ სიძნელეს უქმნის განვითარების შესაძლებლობას. ვამოდის, თითქოს ონტოგენეტური განვითარება შეუძლებელია, რადგანაც ყველაფერი, რაც ონტოგენეზისში ხდება, თავიდანვე მოცემულია როგორც შესაძლებლობა. მეორე მხრივ კი, თუ ონტოგენეზისში ასლის წარმოქმნა, განვითარება არ ხდება, იძულებული ვიქნებით უარვყოთ ფილოგენეტური განვითარების შესაძლებლობაც, რადგანაც ფილოგენეტური განვითარება შესაძლებელია გავივით როგორც მხოლოდ ონტოგენეზისში მოპოვებული წარმატების მექანიკური გზებით გადაცემა. სინამდვილეში ასეთი ლოგიკური სიძნელე არ არსებობს, თუ ონტოგენეტური განვითარების, ჩვენი აზრით, ერთადერთ სწორ ცნებას გავიზიარებთ. ონტოგენეტური განვითარების ზემოთ მოტანილი ცნება, რომელიც განვითარების შესაძლებლობას არ უარყოფს, გულისხმობს ერთგვაროვანი გარემოს ცნებას. თუ ფილოგენეზისშიც და ონტოგენეზისშიც ერთგვაროვანი გარემო მოქმედებდა და სუბიექტი ონტოგენეზისში აღწევს ისეთ თვისობრივად ახალს, რაც ფილოგენეზისში მიღწეული არ ყოფილა, ამ შემ-

თხევებაში უფლება გვაქვს ვთქვათ, რომ მოხდა ნამდვილი ონტოგენეტური განვითარება და არა ორგანიზმში მოცემული ფილოგენეტური მინალწევის შესაძლებლობის განხორციელება. ეს ონტოგენეტური განვითარების ერთი მნიშვნელოვანი სახეა. მეორე სახე, ამის საწინააღმდეგოდ, ეყრდნობა სწორედ ახალი, ფილოგენეტურისაგან არსებითად განსხვავებული გარემოს ზემოქმედებას. თუ ასეთი ზემოქმედებისას წარმოიქმნება ორგანიზმის ახალი, ფილოგენეზის უცნობი თვისება, საქმე გვაქვს ონტოგენეტური განვითარების მეორე სახესთან. საინტერესოა, რომ განვითარების ამ სახის მიმართაც დგება პირველის ანალოგიური საკითხი, რამდენადაც ეს განვითარებაც შესაძლებელია განვიხილოთ როგორც თავიდანვე მოცემული შესაძლებლობის (თუმცა არა ფილოგენეტურად მიღწეული შესაძლებლობის) განხორციელება. მაგრამ ეს საკითხი ჩვენი უშუალო ინტერესის საგანი არაა მოცემულ კონტექსტში, რადგანაც სივრცის აღქმის ონტოგენეტური განვითარებისათვის შეგარძნებათა კოოპერაციის მნიშვნელობის საკითხს ჩვენ განვიხილავთ ონტოგენეტური განვითარების პირველი სახის თვალსაზრისით. სივრცის აღქმის უნარის ონტოგენეტური განვითარება, რომელზეც ზემოთ გვქონდა მსჯელობა, მხოლოდ ფილოგენეტური შესაძლებლობის განხორციელებაა და არა ონტოგენეტური განვითარების რომელიმე ამ ორ სახეთაგანი, ნატივიზმისა და ემპირიზმის დაპირისპირებას კი აზრი აქვს მხოლოდ ამ უკანასკნელ შემთხვევებში.

რა მნიშვნელობა შეიძლება ჰქონდეს შეგარძნებათა კოოპერაციას ასახვისათვის, აღწევს თუ არა იგი თვისობრივად ახალს და აუცილებელია თუ არა იგი ამ ახლის მოპოვებისათვის? ემპირიულად და, კერძოდ, ექსპერიმენტულად ფართოდაა გამოკვლეული შეგარძნებათა კოოპერაცია დროისა და, განსაკუთრებით, სივრცის აღქმაში. შეგარძნებათა კოოპერაციის საკითხს ჩვენ აქ განვიხილავთ მხოლოდ სივრცის აღქმის მასალაზე.

რა როლს ასრულებს შეგარძნებათა კოოპერაცია სივრცის აღქმაში?

ბერკლის „მხედველობის ახალი თეორიის“ (1709; რუს. თარგმ. Беркли, 1913) შემდეგ გავრცელება მიიღო და დღესაც ამა თუ იმ სახით თავს იჩენს აზრი, რომ თვალი სივრცის აღქმას შეხებისა და კუნთური შეგარძნებების დახმარების გარეშე ვერ ახერხებს ემპირიულად, ან, უფრო მეტიც, პრინციპულადაც მხედველობის, შეხებისა და კინესთეზიური შეგარძნებების კოოპერაცია აუცილებელია

ვიზუალურად სიღრმის აღქმისათვის, წამყვანი ადგილი ამ კოორდინატისას და სიღრმის აღქმაში, საერთოდ, შეხებისა და კინესთეზიის შეგრძნებებს უკავიათ.

ბერკლი თავის მხედველობის ფსიქოლოგიურ თეორიას გნოსეოლოგიური თეორიის დასასაბუთებლად იყენებდა. იგი ჯერ (1709 წ.) ამტკიცებდა, რომ მხედველობა სივრცეს კი ვერ ასახავს (§ 2—51), არამედ ტაქტილურ-კინესთეზიურ სივრცეს უკავშირდება ემპირიულად (ასოციაციით), რის ნიადაგზეც მხედველობა ხდება სიმბოლო, უბრალო მიმთითებელი ნიშანი ტაქტილურ-კინესთეზიური სივრცისა (§ 140 და შემდ.), ნამდვილი სივრცე კი (გეომეტრიის შესწავლის საგანი) შეხებაშია მოცემული (§ 150 და შემდ.). ამ სივრცეს, ბერკლის აზრით, არაფერი აქვს საერთო ვიზუალურ სივრცესთან, როგორც სიტყვას არაფერი აკავშირებს საგნებთან გარდა აღნიშვნის ფუნქციისა (§ 121—148). ბერკლი ნომინალისტიკა, მისი აზრით, არ არსებობს ზოგადი, სიტყვა ზოგადს კი არ აღნიშნავს, არამედ კრებადი სიმბოლოა, არ არსებობს *vacuum*, რომელიც საერთოობიექტი იქნებოდა შეხებისა და მხედველობისათვის (§ 126). ერთი წლის შემდეგ კი (1710 წ. „ტრაქტატში ადამიანის შემეცნების საფუძვლებზე“) ბერკლიმ ტაქტილურ-კინესთეზიურ სივრცესაც წაართვა რეალობა.

ბერკლის ფსიქოლოგიური თეორია ვიზუალური და შეხების შეგრძნებების კავშირისა და სივრცის აღქმისათვის ამ კავშირის პრინციპული მნიშვნელობის შესახებ, კვლავ იჩენს თავს, როდესაც სიღრმის აღქმის დამოუკიდებელ უნარს თვალს არ მიაწერენ და ამ აღქმაში, საერთოდ, წამყვან როლს შეხებისა და კუნთურ შეგრძნებებს აკუთვნებენ. ბუნებრივი და ექსპერიმენტული ფაქტები და თეორიული მოსაზრებები კი საწინააღმდეგოს უფრო ამტკიცებს.

ბერკლისეული მხედველობის თეორიის საბუთად ვერ გამოდგება თვალისჩინდაბრუნებულ ბრმადშობილთა მაგალითი, რომელიც დღემდე მოყავთ მის სასარგებლოდ. ასეთი სუბიექტის მხედველობა მართლაც შეხებისაგან „სწავლობს“ სიღრმის აღქმას, მაგრამ ეს ბუნებრივია მხოლოდ ამ არაბუნებრივ პირობებში: შეხებამ უკვე იცის სიღრმე და რა გასაკვირია, რომ „ახალდაბადებული“ მხედველობა მის მონაცემებს დაეყრდნოს. რომ შესაძლებელი იყოს ტაქტილურ-კუნთურ გრძნობას დაბადებიდანვე მოკლებული ადამიანი, ნუთუ მას არ ექნებოდა სიღრმის ვიზუალური გარჩევის უნარი და მას რომ „შეხების გრძნობის თვალი აეხილა“, შეხება მხედველობისაგან არ ისწავლიდა სიღრმის აღქმას? (ამ თვალსაზრისით საინტე-

რესოა შოპენჰაუერის მიერ მოყვანილი შემთხვევა: უხელფეხოდ შობილი ბავშვი, რომელიც სიღრმის ალქმისათვის ტაქტილურ-კუნთურ შეგრძნებებს თითქმის ვერ იყენებდა, ვიზუალურად შესანიშნავად არჩევდა სიღრმეს). მართალია, შეხებისა და კინესთეზიურ მექანიზმს ნორმალური ბავშვის სივრცის ალქმის განვითარებაში განსაზღვრული როლი უნდა მიეკუთვნოს, რასაც ბევრი გამოკვლევა ადასტურებს, მაგრამ მხედველობას ამ გრძნობის ორგანოთა გარეშეც უნდა შესწევდეს სიღრმის ალქმის უნარი. ხოლო თუ დადგება საკითხი სიღრმის აღქმაში რომელიმე მათგანის უპირატესობის შესახებ, შესაძლებელია მოვიყვანოთ ზოგიერთი მოსაზრება და აზრებითი მნიშვნელობის მქონე ფაქტი მხედველობის გრძნობის სასარგებლოდ.

მთავარია არა ტაქტილურ-კინესთეზიურ შეგრძნებებთან მხედველობის შეგრძნებების კავშირი, არამედ სივრცის ობიექტური და ფერენციკრებული ზემოქმედება, რომელიც ადრეულ ასაკში არა მარტო ლოკომოციით, ხელებისა და პირის მოძრაობით და შეხებით ხორციელდება, არამედ. უმთავრესად, როგორც ანანიევს კვლევის შედეგები უჩვენებს (Ананиев, 1949, გვ. 16). ობიექტის მოძრაობით. ობიექტის მოძრაობა მესამე განზომილებაში, ცხადია, მოქმედებს თვალზე და არა კონტაქტურ გრძნობის ორგანოებზე. ამრიგად, თვალზე სივრცის მესამე განზომილების დიფერენციკრებული მოცემულობის ორივე მოდუსი (სუბიექტის მოძრაობა ობიექტის მიმართ და ობიექტისა სუბიექტის მიმართ) მოქმედებს, ტაქტილურ-კინესთეზიურ გრძნობის ორგანოებზე კი მხოლოდ ერთი (სუბიექტის მოძრაობები ობიექტის მიმართ). შეხება ობიექტის მოძრაობას მეტად ცუდად აღიქვამს. შიფმანის სწორი მტკიცებით (Шифман, 1948, გვ. 63 და შემდ.). კანის შეგრძნებების გნოსტიკური ფუნქცია მეტად ვიწროა, ისინი მხოლოდ კონტაქტის შესახებ იმლევიან სიგნალს, მხედველობის მოქმედების დიაპაზონი კი უფრო დიდია და მნიშვნელოვანი.

მხედველობისა და ტაქტილურ-კინესთეზიური გრძნობების შეფარდებითი წონაზე, რომელიც მათ აქვთ გენეტიკურად სივრცის ასახვაში, არ შეიძლება არ მიგვითითოს მათმა შეფარდებობამ წონამ განვითარებულ ფსიქიკაში. ეს მითითებაც მხედველობის სასარგებლოდაა. უდავოდ უნდა ვცნოთ, რომ განვითარებული ფსიქიკისას მხედველობა იმორჩილებს ამ გრძნობებს, სივრცე ნორმალურ პირობებში ვიზუალურია და არა კუნთური ან ტაქტილური. ამ მხრივ საინტერესოა ციჰენის აზრი (Ziehen,

1913), რომ სივრცის აღქმისას შეხების წარმოდგენები (შეხების გრძნობადი შინაარსი), ჩვეულებრივად, მხოლოდ სიგნალებია, რომლებიც სივრცის ვიზუალურ წარმოდგენებს აღძრავენ. მხედველობის ასეთ როლს ადასტურებს არა მარტო ყოველდღიური ან მხოლოდ არაექსპერიმენტული ინტროსპექციული დაკვირვებებით მოპოვებული ფაქტები, არამედ სპეციალური ექსპერიმენტული გამოკვლევების შედეგებიც, რომელთაგანაც აქ შეიძლება დავასახელოთ ზოგიერთი. სტრატონმა და შემდეგ სხვა მკვლევარებმა ფსევდოსკოპური ცდებით დაადასტურეს, რომ მხედველობას სწრაფად ეგუება შეხებისა და კინესთეზიური შეგრძნებები და რეაქციები (ცდები ვიზუალური სივრცის მხარეების შებრუნებით). იანგმა (Young, 1923) ფსევდოფონით შეაბრუნა ბინაურალური ეფექტი (მარჯვნიდან მომდინარე ბგერა მარცხენა ყურს ხვდებოდა, მარცხნიდან მომდინარე - მარჯვენას) და დაადასტურა, რომ სმენაც ვიზუალურ ლოკალიზაციას ემორჩილება. ვერნონის გამოკვლევით (Vernon, 1937), სიღრმის ვიზუალურ აღქმაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა კინესთეზიას სრულებითაც არ ენიჭება. გარკვეულ საბუთს გვაძლევს ჩელპანოვის ლაბორატორიიდან გამოსული გამოკვლევა (Förster, 1930). ფერსტერი „არეკვლით წერის“ (Spiegelzeichnung, Зеркальное письмо) მეთოდით არღვევდა ტაქტილურ-კუნთური და მხედველობის შეგრძნებების სივრცითს კოორდინაციას, მალე მუშავდებოდა ახალი კოორდინაცია, სადაც მოტორიკა მხედველობას მიჰყვებოდა. მალე ცპ-ში წინააღმდეგობასაც კი ვერ გრძნობდნენ, მათი ჩვენებით, ისინი გრძნობდნენ, თითქოს ნახაზს პირდაპირ იხატავდნენ და არა სარკიდან, სადაც შებრუნებულად ჩანდა მათი ხელის მოძრაობები (გვ. 70-71). ახალი კოორდინაცია 1,5 წლის შემდეგაც ადვილად აღდგებოდა. ცდების დამთავრებისთანავე ცპ-ებს ევალუბოდათ, გადაეხატათ, ნახაზები სარკის გარეშე, აღედგინათ სარკეში დანახული, ყველა ცპ მხედველობის და არა ხელის ჩვენების მიხედვით ასრულებდა ნახაზს (გვ. 74). ავტორის დასკვნით, წამყვანი ადგილი მხედველობას უკავია, მოძრაობისა და შეხების ლოკალიზაციას სხეულის ნაწილის მხედველობითი აღქმა განსაზღვრავს (გვ. 77-78). საინტერესო ფაქტი მოყავს გიბსონს. იგი ცპ-ებს პრიზმებიან სათვალეებს უკეთებდა, რის გამოც მათ ვერტიკალური ხაზები გამრუდებულად ეჩვენებოდათ. თუ ცპ ასეთი სათვალეებით აღიქვამდა ობიექტურად სწორ ვერტიკალურ ჯოხს, ეს უკანასკნელი მას ხელით მოსინჯვისასაც გამრუდებული ეჩვენებოდა. თუ ცპ-ს დაავალდებდნენ, ასეთი ერთიანი აღქმის დროს ცალ-ცალკე მოეცა

ანგარიში ხელისა და თვალის ჩვენებათა შესახებ, იგი აკსატებდა, რომ შეუძლებელია, ან მეტად ძნელია ვიზუალურისაგან გამოცალკევებით ობიექტური კინესთეზიური განცდის მიღწევა (Gibson, 1933).

ვიზუალური სივრცის წამყვან როლს ასაბუთებს ჩვენი მარტო-ვი ცდებიც.

ცდების პირველი რიგი ჩატარდა ჩვენს მიერ აგებული ფსევდოსკოპით. ეს ფსევდოსკოპი წარმოადგენს ყუთს, რომლის შიგნით ზედა ნაწილზე დამაგრებულია ორი სარკე, თითოეული სარკის წინ ყუთზე გაკეთებულია მცირე კრილი; მარცხენა კრილიდან ცპ-ის მარცხენა თვალი ჰერეტს მარცხენა სარკის ზედაპირს, მარჯვენა თვალი კი მარჯვენა კრილიდან—მარჯვენასას. ყუთის ქვედა ნაწილში ცპ ათავსებს წინ გაწვდილ ხელებს. სარკეები ერთმანეთის ძომართ ისეა დახრილი, რომ ცპ მათი მეშვეობით თავის მარჯვენა ხელს მარცხენა ხელის ადგილზე მდებარედ განიცდის, მარცხენას კი—მარჯვენას ადგილზე მდებარედ. შესაძლებელია ერთ მხარეზე მოთავსდეს სხვა სუბიექტის ხელი. ორივე შემთხვევაში ფსევდოსკოპური ილუზია სრულია: ცპ-მა ექვეითა არ იცის, რომ სინამდვილეში თავის ხელებს შებრუნებულად ხედავს, ან რომ სხვისი ხელი მიაჩნია თავისად. ცპ-ს ერთ ხელში ვუდებდით დიდი მოცულობის ბურთს, მეორეში—მცირე მოცულობისას და ვავალბდით ეცქირა ბურთებისათვის და ამავე დროს მოეცა ანგარიში, თუ როგორ აფასებდა მოცულობათა სიდიდეებს მისი ხელები. როგორც წესი, პაპტური შეფასება ოპტიკურის ასიმილაციური იყო: ხელი, რომელშიც სინამდვილეში პატარა ბურთი იყო, ვიზუალური აღქმის გავლენით დიდ მოცულობას განიცდიდა, მეორე ხელი კი, შესაბამისად, მცირეს. მაგრამ დადასტურდა ადეკვატური პაპტური აღქმის შემთხვევებიც. ანალოგიური შედეგები მივიღეთ ცდებშიც, სადაც ცპ ფსევდოსკოპში თავისი ხელის ნაცვლად სხვა სუბიექტის ხელს აღიქვამდა ოპტიკურად. ცპ-ის ხელი, უმეტეს შემთხვევებში, სხვის ხელში მოთავსებული ბურთის მოცულობისად აფასებდა განსხვავებული მოცულობის ბურთს, რომელიც თვითონ ეჭირა ხელში. ცდების მეორე რიგში სარკეებიანი ფსევდოსკოპის ნაცვლად ვიყენებდით ლინზებს, რომლებიც ამცირებდნენ ან აღიდებდნენ როგორც ცპ-ის ხელში მოთავსებულ ობიექტს (ბურთს), ისე თვითონ ხელსაც. თუ ცპ ახერხებდა ერთიანი ვიზუალურ-პაპტური აღქმის განწყობის მიღებას, მან პაპტურადაც ბურთი იმავე მოცულობისად ეჩვენებოდა, როგორისაც იგი ჩანდა ვიზუალურად, მიუხედავად იმისა, რომ ცპ-მა ამჯერად კარგად იცოდა, რომ ვიზუალური აღქმა ილუზიური იყო. ცდების ა

ორი რიგის შედარება გვიჩვენებს, რომ ჰაბტური ალქმა ვიზუალურს ემორჩილება და ამ პროცესში არსებითია არა იმდენად თვითონ ობიექტის ობიექტური ალქმა, რამდენადაც შეხების ორგანოს ვრცეულობის ვიზუალური ხატი. ასეთ აზრამდე მივიდა უოშბენი (Washburn, 1895), რომელიც ამტკიცებდა, რომ ვიზუალიზაცია აუქმობებს კანზე ორი წერის შეხების სივრცითს ზღურბლს, რომ ამ შემთხვევაში სუბიექტი სარგებლობს შეხების ორგანოს ვიზუალური სქემებით.

როგორც ირკვევა, საფუძვლიანია აზრი, რომ სივრცის და, კერძოდ, სიღრმის ალქმაში წამყვანი ადგილი მხედველობას ეკუთვნის და არა შეხებასა და კინესთეზიას. ეს კი იმაზეც მიუთითებს, რომ ასეთი ალქმის უნარი მხედველობას შეეძლო ჰქონოდა ამ მოდელიზატა კოოპერაციის გარეშეც.

მაგრამ არსებობს კუნთური მექანიზმი, რომელიც მჭიდროდაა დაკავშირებული მხედველობასთან. კინესთეზიისა და მხედველობის კოოპერაცია სიღრმის ალქმაში, მიუთითებს რაიენი, იმდენად ინტიმურია, რომ თვალი და თვალის კუნთური მექანიზმი შეიძლება ერთი მარტივი სენსორული სისტემის ნაწილებად ჩავთვალოთ (Ryan, 1940, გვ. 678). სიღრმის ვიზუალური ალქმისათვის არსებით მნიშვნელობას ანიჭებენ კონვერგენცია—დივერგენციის მექანიზმს. ღრესაც გავრცელებულია აზრი, რომ ნამდვილი ვიზუალური რელიეფურობა მხოლოდ ამ ბინოკულარული კუნთური მექანიზმისა და მხედველობის კოოპერაციით. მაილწევა, ასეთივე მნიშვნელობა ეძლევა კონვერგენციასთან დაკავშირებულ ბინოკულარულ კოოპერაციასაც. რომელიც რეტინალურ გამოსახულებათა დისპარატულობის სახელითა ცნობილი. ამ კოოპერაციულ მექანიზმთა მოქმედების როლის უარყოფა სიღრმის ალქმაში შეუძლებელია, მაგრამ, როგორც მთელი რიგი ექსპერიმენტული გამოკვლევები გვიჩვენებს, სიღრმის ალქმისათვის ისინი სრულებითაც არაა აუცილებელი. დადგენილია, რომ მონოკულარული მხედველობაც საკმარისად კარგად იძლევა რელიეფურ სურათს და პერსპექტივულ განსხვავებას; იგი სიღრმის ალქმის მთავალ საშუალებას ფლობს. ასეთია: 1. საგნების სუპერაოზიცია (დაფარვის პერსპექტივა); 2. საგანთა ოელატიურის სიდიდე, ან სიდიდის უწყვეტი ცვლილება (აქ უნდა ვიგულისხმოთ დახრილი ხაზისა და კუთხური პერსპექტივებიც); 3. განათება და ჩრდილი; 4. სინათლე-სიბნელე; 5. საგნის ხატის მკაფიობა; 6. ჰაერის პერსპექტივა; 7. სივრცის სავსეობა; 8. მოძრაობის პარალაქსი (იგულისხმება თავის მოძრაობის პარალაქსი. აქვე უნდა მივუთითოთ ამისგან და-

მოუკიდებელი მონოკულარული მოძრაობის პარალელზე: მონოკულარული მხედველობის ველის გადატანაზე მარჯვნივ-მარცხნივ და ზევით-ქვევით); 9. აკომოდაცია.

სივრცის აღქმისათვის არსებითია არა შეგრძნებათა კოოპერაცია, არამედ გამლიზიანებელთა სივრცითი ხასიათი, ობიექტური სივრცის დიფერენცირებული ზემოქმედება ორგანიზმზე. ეს სრულად არ ნიშნავს, თითქოს სივრცის გრძნობად ასახვაში შეგრძნებებსა და მათს კოოპერაციას არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდეს. სივრცე მატერიის არსებობის ობიექტური ფორმაა, არ არსებობს მატერია სივრცის გარეშე და სივრცე მატერიის გარეშე. ჩვენზე ზემოქმედებას ახდენს არა არარსებული ცარიელი სივრცე, არამედ მატერია თავისი სივრცითი თვისებებით. სივრცე აისახება როგორც მატერიის არსებობის ფორმა, მატერიას კი შეგრძნებები ასახავს, ამიტომ სივრცე შეგრძნებების მეშვეობით გვეძლევა. მაგრამ, რადგან სივრცე ყოველი მატერიის არსებობის ფორმაა, მისი აღქმისათვის არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს მატერიის კონკრეტული ზემოქმედების სპეციფიკურ თვისებებს: იგი აღიქმება როგორც ვიზუალურად, ისე ტაქტილურად, კინესთეზიური თუ სხვა შეგრძნებებით, როგორც ერთი ცალკეული ორგანოთი, ისე კორესპონდულ ან სხვადასხვა მოდულობის გრძნობის ორგანოთა კოოპერაციის შედეგად. ორგანიზმისა და სუბიექტის განვითარების კონკრეტულ პირობებზეა დამოკიდებული, თუ სივრცის აღქმის ამ მექანიზმთან რომელი განვითარდება ემპირიულად: ცოცხალ არსებას მრავალგვარი საშუალებები აქვს სივრცის გრძნობადი ასახვისათვის; იქ, სადაც ამ ამოცანას ვერ წყვეტს ცალკეული გრძნობის ორგანო, გრძნობის ორგანოთა კოოპერაცია აღწევს შედეგს.

ანალოგიური უნდა იყოს მსჯელობა შეგრძნებათა კოოპერაციის შესახებ დროის აღქმაში.

О. И. ТАВИДЗЕ

ПРОБЛЕМА ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ОЩУЩЕНИЙ В ПСИХОЛОГИИ

(Резюме)

Постановка проблемы взаимоотношения ощущений зависит от общепсихологической концепции и, прежде всего, от понимания сущности ощущения. Подлинно научного понятия ощущения не было ни у ассоциационизма, ни у гештальтпсихологии.

хологии, ни у бихевиоризма, что определялось односторонностью этих психологических направлений и, в свою очередь, обуславливало неправильность постановки вопроса взаимоотношений ощущений.

Ассоциационистическая психология отрывала ощущение от восприятия и придавала ему значение самобытного элемента. Фактически она исследовала взаимоотношения не между ощущениями, а между отдельными восприятиями простейших чувственных содержаний. Признавая примат целостного восприятия, гештальтпсихология игнорировала роль ощущения и отвергала понятие реального ощущения. Бихевиоризм отрицает у ощущения предикат сознания и фактически исследует не взаимоотношения между ощущениями, а взаимовлияние сенсорных реакций.

Понятия ощущения и восприятия — коррелятивные понятия. Ощущение — простейший строительный материал, содержание восприятия. Только в акте восприятия ощущение приобретает смысл, значение, становится ощущением, но, с другой стороны, именно от ощущений зависит, какой предмет будет восприниматься. Под термином «ощущение» должно подразумеваться и сенсорное содержание и акт ощущения, но этого акта нет независимо от акта восприятия. Наряду с этим необходимо учесть и понятие «содержания ощущения» или «простейшего чувственного дающего». С этим нельзя отождествлять понятие «восприятия простого чувственного свойства предмета».

В психологической литературе нет полной систематизации проблематики о взаимоотношениях ощущений. Вышеизложенные результаты анализа понятия ощущения дают первое разветвление проблемы: возникают проблемы взаимоотношения ощущений (1), содержаний ощущений (2), и восприятий простых чувственных свойств предмета (3). Все эти вопросы органически связаны между собою и направлены на решение одной общей проблемы. Дальнейшее деление мы производим по признакам ощущений и по характеру взаимоотношений, описанных в научной литературе. По характеру отношений ощущений выделяются следующие круги проблем:

1. Взаимоотношение (в узком значении слова) ощущений, — проблема родства, сходства и различия между ощущениями;
2. Проблема временных и пространственных связей между ощущениями;
3. Дифференциация ощущений как переживаний, имеющих самостоятельное содержание;
4. Проблема синестезии;
5. Проблема взаимодействия ощущений. По признакам ощущений проблематика разветвляется следующим образом: 1. Интрамодальные (1) и интермодальные (2) взаимо-

190

отношения общих (интенсивность, качество) и частных (локалитет и др.) характеристик ощущений; 2. Качественные взаимоотношения: а) модальностей, в) интрамодальных качественных групп; с) отдельных интрамодальных ощущений; 3. Взаимоотношения ощущений по их интенсивностям и 4. По другим (частным) характеристикам. Все эти вопросы должны быть рассмотрены в общепсихологическом, генетически-психологическом, гносеологическом и психо-физиологическом планах.

Какое отношение существует между общими характеристиками ощущений — интенсивностью и качеством? По распространенному мнению, интенсивность и качество — постоянные признаки двух разных сторон ощущения. При таком понимании остается неясной познавательная и генетическая природа качественного и количественного сознания ощущений. То, что называют качеством ощущения, имеет признак интенсивности, а т. н. интенсивность — признак качества. Ощущение имеет несколько сторон; каждой из них одновременно присущи признаки как интенсивности, так и качества, — нет чисто количественной или чисто качественной стороны, а наблюдается преобладание одной из этих характеристик. В отдельно взятых содержаниях ощущений преобладает сознание качества, а при сравнении родственного ряда ощущений выступает сознание интенсивности. Развитие ощущений начинается с возникновения новых качественных различий и направляется к отражению количественных различий между этими качествами. Качество и интенсивность не постоянные, неизменные характеристики определенных сторон содержаний ощущений, а динамические признаки. Это наблюдается как филогенетически и онтогенетически, так и в актуальном протекании процесса ощущения.

На этом основаны явления интер и интрамодального единства ощущений; наши эксперименты показали, что общим содержанием, лежащим в основе интермодального (тем более — интрамодального) единства, является не неизвестный качество светлоты (как полагал Хорнбостель), а одинаковые количественности разных качеств.

Наше общее положение о природе отношения качества и интенсивности ощущений подтверждается и нашими исследованиями по вопросам о взаимоотношениях внутримодальных качественных групп и о взаимоотношениях отдельных ощущений и их характеристик (классификация ощущений по их содержанию, вопрос об отношениях характеристик зрительных ощущений, вопросы о качественной шкале цветов, об основных цветах и т. д.).

Развитие ощущений, как и всей психики, состоит, с одной стороны, в дифференциации содержания сознания, отражении дифференцированности объективной действительности. Какие объективные условия лежат в основе дифференциации ощущений и дифференцированного отражения вообще? На основе анализа как наших, так и ранее известных экспериментов мы пришли к выводу, что такими объективными факторами являются условия, сходные с теми, которые заложены в индуктивных методах экспериментального исследования.

При воздействии раздражителя часто рядом с адекватным ощущением появляются inadeкватные ощущения или другого рода чувственные данные. Разные авторы по разному понимают сущность синестезии. Некоторые из них считают что специфика синестезии — в связи членов, другие видят эту специфику в своеобразии inadeкватного члена, а некоторые подразумевают под синестезией самый широкий круг явлений. Но приемлемо только то понятие, которое отражает объективную действительность, является законным членом научной системы понятий, отражающей систему действительности. При выработке психологических понятий мы должны руководствоваться положением, что назначение психики — отражение объективной действительности. В психологии, исходя из этого, необходимо понятие основного значения — понятие «совозбуждения раздражителем inadeкватного сенсорного содержания», т. е. синестезии. Нельзя согласиться с А. Веллеком, который игнорирует как раз познавательный характер психики, когда под синестезией понимает всякие связи сенсорных содержаний. Мы также должны отказаться от узких понятий синестезии, хотя признаки, указанные в них, можно использовать для подразделения синестезии. Большое значение имеет подразделение синестезии на синестезии в узком смысле слова и совозбуждение существенного сенсорного содержания. Механизм этого второго вида синестезии успешно компенсирует недостаток системы (или отдельных) органов чувств — ограниченность их, например, при препятствующих их работе физических условиях (заслонение одним предметом части другого и т. п.).

При исследовании вопроса о взаимодействии ощущений является нужным введение понятия порогов влияния, т. к. существование величины (измерения), лежащей в основе воздействий, после многочисленных экспериментальных исследований стало очевидным.

В труде подытожены результаты исследований по психофизиологическим и психологическим вопросам взаимодействия

192

ствия восприятий простейших чувственных свойств и взаимодействия содержаний ощущений.

Взаимодействие содержаний ощущений зависит от места, занимаемого этими содержаниями в восприятии (взаимодействии ощущений в собственном смысле). Автор приводит свое экспериментальное исследование, доказывающее влияние визуальных изменений, связанных с зрительной локализацией источника звука, на характеристики звука.

Подробно рассмотрены взаимодействия восприятий сенсорных содержаний, основанные на центральных физиологических процессах и обусловленные целостным состоянием субъекта (установкой). Критически разбирается экспериментальное доказательство теории установки. Считалось, что зрительный отрицательный последовательный образ не поддается влиянию фиксированной установки, но при помощи новой методики автору удалось установить, что этот образ не только поддается влиянию фиксированной установки, но под этим влиянием претерпевает больше изменений, чем вызывающий его первичный образ восприятия, подкрепленный воздействием раздражителя. В труде изложены результаты экспериментального исследования, проведенного автором совместно с Ш. Н. Чхартшвили, доказывающие, что структура большинства т. н. перцептивных иллюзий установки определяется не периферическими, а центральными физиологическими процессами и целостной психофизической модификацией субъекта. Применяя оригинальный метод, дающий критерий для разграничения центральных явлений взаимодействия восприятий от периферических, авторам удалось получить иллюзии установки в чистом виде.

Рассмотрен вопрос об отражательном механизме кооперации ощущений. Эта кооперация играет большую роль в отражении пространства и времени, однако значение механизмов кооперации не следует преувеличивать. После Беркли получило распространение мнение, что для зрительного восприятия глубины необходима кооперация зрения и тактильно-кинестезического чувства. Автор приводит некоторые соображения и экспериментальные факты, указывающие, что в такой кооперации нет необходимости. Ведущая роль в отражении глубины принадлежит вовсе не тактильно-кинестезическому чувству, а зрению. Для восприятия пространства существенным является дифференцированное воздействие объективного пространства, а не специфические модусы содержания ощущений и их взаимодействие.

- აგალიშვილი 1941. განწყობის ტიპის ინტერმოდალური კონსტანტების საკითხისათვის. თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 17.
- ბოქორიშვილი ა., 1927. სიძიმის ილუზიის ანალოგიური წნეხის არქა. უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. 7.
- ბოქორიშვილი ა. და ჩხარტიშვილი შ., 1950. ფსიქოლოგია, თბ.
- ბეალავა ი., 1950 (ა), თანამიმდევარი ხატი და განწყობა. საქ. სსრ პეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. 11, N 2.
- ბეალავა ი., 1950 (ბ), სტერეოხატი. საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 11, N 5.
- ბეალავა ი., 1950 (ც), ოპტიკური თანამიმდევარი ხატის ან კუალის გაღატანის საკითხისათვის. თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 43.
- ბეალავა ი., 1951. ხეგატივეური და პოზიტივეური ხატი. საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 12, N 1.
- ბეალავა ი., 1953. პირობით გამლზიანებელთან შეეღლებული თანამიმდევარი ოპტიკური გამოხატულება. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. 14, N 2.
- ტაბიძე ი., 1961. ჩვეუის გადატანის ნიშნის საკითხისათვის. საქ. სსრ მეცნ. აკად. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე, N 3.
- უზნაძე დ., 1925. ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლები. თბ.
- უზნაძე დ., 1927. მნიშვნელობის წვდომის პრობლემისათვის. თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. 7.
- უზნაძე დ. (რედ.), 1938. მასალები განწყობის ფსიქოლოგიისათვის, თბ.
- უზნაძე დ., 1940, ზოგადი ფსიქოლოგია, თბ.
- უზნაძე დ., 1949, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები. ფსიქოლოგია, ტ. 6.
- ხოჯავა ზ., 1939. განწყობის მოქმედება მასალის აბსტრაქციის პირობებში. თბილისის უნივერს. შრო., ტ. 9.
- ჩხარტიშვილი შ., 1949. კრიტიკული სიტუაცია და განწყობა. ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, ტ. 9.
- Александр А. и Лившиц Н., 1939, Влияние темновой адаптации на критическую частоту слияния мельканий. Физиол. журн. СССР, т. 26, вып. 2—3.
- Ананьев Б. Г., 1949, Некоторые вопросы теории восприятия. Ученые записки ЛГУ, серия философских наук, вып. 3.
- Артемов В. А., 1954, Конспект лекций по психологии, Харьков.
- Белостоцкая Е. М., Ильина С. А., 1937, Влияние раздражения вестибулярного аппарата на световую чувствительность глаза. Вестн. офтальмологии, т. 10, вып. 1.
- Беркли Дж., 1913, Опыт новой теории зрения, Казань.
- Богословский А. И., 1936, Опыт выработки сенсорных условных рефлексов у человека. Физиол. журн. СССР, т. 20, вып. 6.
- Богословский А. И., 1937, К вопросу о соотношении условных и безусловных сенсорных рефлексов у человека. Вестник офтальмол., т. 10, вып. 5.

- Богословский А. И., 1939, Условнорефлекторное изменение различительной чувствительности глаза к яркостям. Бюлл. эксперим. биол. и медн., т. 8, вып. 3—4.
- Богословский А. И. и Кравков С. В., 1941, Влияние шума авиационного мотора на зрение. Пробл. физиол. оптики, т. 1.
- Брандис С. А., 1939, Некоторые данные к анализу изменений световой чувствительности глаза человека в связи с разными типами совершаемой им работы. Бюлл. экспериментальной биологии и медицины, т. 8, вып. 6.
- Бронштейн А. И., 1946, Сенсибилизация органов чувств, Л.
- Бронштейн А. И., 1950, Вкус и обоняние, М.-Л.
- Верхутина А. И., 1950, Влияние учебного дня на электр. чувствительность глаза школьника. Всп. физиологии и патологии зрения (ред. А. Коллен), М.
- Волков Н. Н., 1950, Восприятие предмета и рисунка, М.
- Вундт В., 1912, Очерки психологии.
- Галочкина Л. П., 1941, Индуктивные процессы в зрительном аппарате в их зависимости от цветности раздражителей, аномалий цветового зрения и некоторых фармакологических воздействий, Проблемы физиол. оптики, т. 1.
- Гельмгольц Г., 1899, Популярные речи, ч. 2, СПб.
- Годнев, 1882, К учению о влиянии солнечного света на животных, Казань.
- Гращенко Н. И., 1951, Достижения советской физиологии органов чувств и проблема отражения. Сб.: Философские вопросы современной биологии, М.
- Декарт Р., 1953, Диоптрика. Рассужд. о методе с прилож. Диоптр..., изд. АН СССР.
- Джемс В., 1898, Психология, СПб.
- Дзидзишвили Н. Н., 1941, О влиянии интенсивности наличного светового раздражения одного глаза на различительную чувствительность другого. Пробл. физиол. оптики, т. 1.
- Дмитриев В. Д., 1939, Изменение моторной хронаксии под влиянием раздражения обонятельного рецептора и образование условных рефлексов на это изменение. Бюлл. эксп. биол. и медн., т. 8, вып. 6.
- Добрякова О. А., 1939, О параллелизме в изменениях электрической чувствительности органов зрения и вкуса под влиянием оптических и вкусовых раздражителей. Физиол. журн. СССР, т. 26, вып. 2—3.
- Добрякова О. А., 1944, Влияние вкусовых, температурных и слуховых раздражителей на критическую частоту мельканий монохроматических лучей. Пробл. физиол. оптики, т. 2.

- Добрякова О. А., 1948, О некоторых возможностях условно-рефлекторного изменения чувствительности зрения. Пробл. физиол. оптики, т. 6.
- Добрякова О. А., 1950, Влияние интереса на работоспособность в связи со сдвигами возбудимости органов чувств. Вопр. физиол. и патол. зрения (ред. Коллен), М.
- Жоров С. М., 1940, Чувствительность при пояснично-крестцовом болевом синдроме. Сборн. центр. института экспертизы трудоспособности, № 18, М.
- Иванов П. И., 1954, Психология, М.
- Ивановский В. Н., 1893, Ложные вторичные ощущения. Вопросы философии и психологии, кн. 20 (5).
- Кекчеев К. Х., 1937, О действии inadequate раздражителей на рецепторы. Докл. АН СССР, т. 14, № 8.
- Кекчеев К. Х., Дубинская А. А., 1946, Действие ритмических слуховых раздражителей на чувствительность ночного зрения. Пробл. физиол. оптики, т. 3.
- Кекчеев К. Х., 1948, Роль центральных факторов в чувствительности глаза. Пробл. физиол. оптики, т. 6.
- Кравков С. В., 1930(а), О зависимости остроты зрения от слуховых раздражений. Журн. прикладной физики, т. 7, вып. 4.
- Кравков С. В., 1930(б), Острота зрения одного глаза в зависимости от освещения другого. Журн. прикл. физики. т. 7, вып. 4.
- Кравков С. В., 1935, О влиянии слуховых раздражений и мельканий. Физиол. журн. СССР, т. 19, вып. 4.
- Кравков С. В., 1936, Действие слухового раздражения на световую и цветовую чувствительность глаза. Вестн. офтальмол., т. 8, вып. 6.
- Кравков С. В., 1937, Влияние слуховых раздражений на уравнение Рэлея. Вест. офтальм., т. 10, вып. 1.
- Кравков С. В., 1939, Снятие световых мельканий и побочные раздражения. Доклады АН СССР, т. 22, № 2.
- Кравков С. В. и Гялочкина Л. П., 1947, Действие постоянного тока на зрение. Пробл. физ. оптики, т. 4.
- Кравков С. В., 1948, Взаимодействие органов чувств, М.-Л.,
- Кравков С. В., 1950, Глаз и его работа, М.-Л.
- Кравков С. В., 1951, Цветное зрение, М.
- Ланге Н. Н., 1893, Психологические исследования, Одесса.
- Леонтьев А. Н., 1945, К вопросу о генезисе чувствительности, Физ.-математ., т. 3.
- Леонтьев А. Н., 1959, Проблема развития психики, М.
- Лившиц Н. Н., 1941, О бинокулярном сложении цветов. Проблемы физ. оптики, т. 1.
- Лотце Г., 1884, Основания психологии, СПб.

- Марусева А. М. и Чистович Л. А., 1954, Об изменении деятельности звукового анализатора человека под влиянием словесных воздействий, применявшихся в экспериментах по физиологии органов чувств. Журн. высш. нервной деятельности, т. 4, вып. 4.
- Музылев Ф. И., 1937, Зависимость остроты зрения от удаленности объекта. Вестн. офтальм., т. 10, вып. 2.
- Павлов И. П., 1949, Полное собр. трудов, т. 3, М.—Л.
- Пшоник А., 1939(а), Анализ температурной кожной рецепции, Сообщ. 1, Физиол. журн. СССР, т. 26, вып. 1.
- Пшоник А., 1939(в), Анализ температурной кожной рецепции, Сообщ. 2, Физиол. журн. СССР, т. 26, вып. 1.
- Рождественская В. И., 1954, К вопросу о физиологических механизмах условнорефлекторного изменения чувствительности периф. зрения. Известия АПН РСФСР, вып. 53.
- Рубинштейн С. Л., 1946, Основы общей психологии, М.
- Рубинштейн С. Л., 1952, Учение И. П. Павлова и проблемы психологии, Сб.: Учение И. П. Павлова и философские вопросы психологии, М.
- Северюгина М. А. и Теплов Б. М., 1935, Зависимость абсолютного порога от количества пространственно-раздельных пороговых раздражений. Сб.: Зрительные ощущения и воспр., М.
- Северюгина М. А., 1944, Взаимодействие гомохромных и гетерохромных раздражений, Пробл. физ. оптики, т. 2.
- Селецкая Л. И., 1940(а), Влияние болевого раздражения на адекватную чувствительность темноадаптированного глаза. Сборн. Центр. Института экспертизы трудоспособности, № 18, М.
- Селецкая Л. И. 1940(в), Влияние боли на электрическую чувствительность глаза. Сб. Центр. Инст. экспертизы трудоспос. № 18, М.
- Семеновская Е. Н., 1935, Повышение световой чувствительности после предварительного раздражения глаз красным светом. Сб.: Зрительные ощущения и воспр., М.
- Семеновская Е. Н., 1937, Влияние различных условий адаптации одного глаза на световую часть периф. зрения другого. Вестн. офтальм., т. 10, вып. 6.
- Семеновская Е. Н., 1946, Изменение световой чувствительности центрального и периферического зрения во время звукового раздражения. Пробл. физ. оптики, т. 3.
- Семеновская Е. Н., 1950, Чувствительность глаза к постоянному току под влиянием цветовой адаптации у трихроматов и ахроматов. Сб.: Вопр. физиологии и патологии зрения (ред. Коллен), М.
- Скороходова О., 1954, Как я воспринимаю и представляю окружающий мир, М.
- Теплов Б. М., 1941, К вопросу об индуктивном изменении абсолютной световой чувствительности, Пробл. физ. оптики, т. 1.

- Теплов Б. М., 1949, Психология, М.
- Тятченер, 1914, Учебник психологии, М.
- Федоров Н. Т., Скляревич В. В. Юрьев М. А. и Маширова О. Ф., 1953, Об основных закономерностях в явлениях цветового контраста. Пробл. физ. оптики, т. 6.
- Филатов В. П., Бушмич Д. Г., и Кашук М. Э., 1948, Влияние биогенных стимуляторов на функцию нормальных глаз, Пробл. физ. опт., т. 6.
- Фролов Ю. П., 1952, Органы чувств, М.
- Шварц Л. А., 1948, Изменение цветоощущения в эмоциональных состояниях, Пробл. физ. опт., т. 6.
- Шифман Л. А., 1948, К вопросу о взаимосвязи органов чувств и видов чувствительности. Сб.: Исследования по психологии восприятия. М.—Л.
- Эббинггаус Г., 1912, Основы психологии, СПб.
- Яковлева С. П., 1940, Влияние инстиляции адреналина на уравнение Рэлея. Вест. Офтальм., т. 16, вып. 5.
- Ярмоленко А. В., 1948(а), Формирование пространственных представлений на ограниченной сенсорной основе. Сб.: Проблемы психологии (под редакцией Анянзева), Л.
- Ярмоленко А. В., 1948 (в), Вкусовое чувство и осязание у слепоглухонемых. Сб.: Проблемы психологии (под редакцией Анянзева), Л.
- Ярмоленко А. В., 1949 (а), Тактильно-вибраторная чувствительность при потере слуха и зрения. Ученые записки ЛГУ, серия филос. наук, вып. 3.
- Ярмоленко А. В., 1949(в), Развитие сознания при крайнем ограничении сенсорики. Ученые записки ЛГУ, серия филос. н., вып. 3.
- Allport G., 1937, Personality, N. Y.
- Boehmig, 1922, Ueber das zentrale Farbenunterscheidungsvermögen nach körperlicher Anstrengungen. Münchener Medizinische Wochenschrift, № 26.
- Boring E. G., 1942, Sensation and perception in the history of experimental psychology, N. Y.—London.
- Börnstein W., 1936, On the functional relations of the sense organs to one another and to the organism as a whole. Journal of General Psychology, vol. 15, № 1.
- Bos M. C., 1929, Über echte und unechte audition colorée. Zeitschrift für Psychologie, B. 111.
- Burnham R. W., 1941, A Study of auditory brightness. Psychological Bulletin, vol. 37, № 7 (p. 546—547).
- Cohen N. E., 1934, Equivalence of brightness across modalities. American Journal of Psychology, vol. 46, № 1.
- Dallenbach K. M., 1926, Sinaesthesia. „Pressury“ Cold. American Journal of Psychology, v. 37.

- Dickinson Ch. D., 1926, Experience and visual perception. American Journal of Psychology, v. 37.
- Duncker K., 1939, The influence of past experience upon perceptual properties. American Journal of Psychology, vol. 52.
- Förster N., 1930, Die Wechselbeziehung zwischen Gesichts- und Tastsinn bei der Raumwahrnehmung. Psychologische Forschung, B. 13.
- Freund L. und Hofmann L., 1929, Licht und Hören. Medizinische Klinik, № 6 (1261).
- Geldard F. A. 1953, The Human Senses, N. Y.—London.
- Gibson J. J., 1933, Adaptation, After-effect and Contrast in the Perception of curved lines. Journ. Exp. Psychol., № 16.
- Gibson J. J., 1951, Theories of Perceptions (კვებულები: Current trends in psychological theory, Pittsburgh).
- Giessler C. M., 1902, Über den Einfluss von Kälte und Wärme auf das seelische Funktionieren des Menschen. Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie u. Soziologie, 3. H.
- Gilbert G. M., 1941, Inter-sensory facilitation and inhibition. Journal of General Psychology, v. 24.
- Goethe I. W., Beiträge zur Optik (Werke, B. 35. Herausg. Kalischer).
- Hausmann Th., 1937, Methodologie des Tastens (in Abderhalden's Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden, Abt. V. Teil 7., Berlin—Wien).
- Helson, 1926, Psychology of Gestalt. American Journal of Psychology, v. 37.
- Hennig R., 1913, Neuere Forschungen über Mitempfindungen, insbesondere Synopsien. Naturwissenschaftliche Wochenschrift, № 39 und 40.
- Hennig H., 1924, Der Geruch, Leipzig.
- Hofmann H., 1913, Untersuchungen über den Empfindungsbegriff. Archiv für die gesamte Psychologie, B. 26. 1 u. 2. H.
- Hornbostel E. M., 1925, Die Einheit der Sinne (Zur Einheit der Künste). Melos (Zeitschr. f. Musik), H. 6.
- Hornbostel E. M., 1931, Über Geruchshelligkeit. Pflüger's Archiv f. d. ges. Physiologie.
- Jodl Fr., 1908, Lehrbuch der Psychologie, Bd. 1, Stuttgart u. Berlin.
- Katz, D., 1930, Der Aufbau der Farbwelt. Leipzig.
- Katz D., 1937, Methoden zur Untersuchung des Vibrationssinnes (in Abderhalden's Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden, Abt. V, T. 7., Berlin—Wien).
- Katz D., 1948, Gestaltpsychologie, Basel.
- Lau E., 1929, Über den Zusammenhang von optischer und akustischer Wahrnehmung und seine praktische Bedeutung. Psychotechnische Zeitschrift, Febr. H. 1.
- Linke P., 1918, Grundfragen der Wahrnehmungslehre.
- Lotze R. H., 1852, Medizinische Psychologie oder Physiologie der Seele, Leipzig.

- Metzger W., 1936, *Gesetze des Sehens*, Frankf. a. Mein.
- Mogenson M. F. and English H. B., 1926, The apparent warmth of colors. *American Journal of Psychology*, v. 37 № 3.
- Nussbaumer J. A., 1873, Ueber subjektive Farbenempfindungen, die durch objektive Gehörempfindungen erzeugt werden (Eine Mitteilung nach Beobachtungen an sich selbst). *Wiener Medizinische Wochenschrift*, № 1, 2, 3.
- Ponzo M. und Angyal A., 1933, Zur Systematik der Gewichtsempfindungen. *Archiv für die gesamte Psychologie*, 88. Bd., 3. u. 4. H.
- Révész G., 1949, Colour mixture and sound mixture. *Acta Psychologica*, vol. 6, № 1.
- Riggs L. A. and Karwowski Th., 1934, Synaesthesia. *British Journal of Psychology*, v. 25, 1934—1935, part 1.
- Ryan T. A. 1940, Interrelations of the sensory systems in perception. *Psychological Bulletin*, vol. 37, № 9.
- Schiller P., 1935, Interrelations of different senses in perception. *British Journal of Psychology*, vol. 25, part 4.
- Schliebe G., 1932, Über motorische Synesthesien' (Photismen), Leipzig.
- Stern W. 1950. *Allgemeine Psychologie*, Haag.
- Stevens S., 1934, The volume and intensity of tones. *American Journal of Psychology*, vol. 46 № 3.
- Stevens S. S. and Davis H., 1938, *Hearing, its Psychology and Physiology*. N. Y.
- Теплов B. M., 1936, The dependence of the absolute visual threshold on the presence of an additional stimulus in the field of vision. *Journal of General Psychology*, vol. 15, № 1.
- Treeman G. L., 1929, An experimental study of the perception of the objects. *Journal of experimental Psychology*, vol. 12, № 4.
- Urbantschitsch V., 1888, Ueber der Einfluss einer Sinneserregung auf die übrigen Sinnesempfindungen. *Archiv für die gesamte Physiologie des Menschen und der Thiere*, Bd. 42, H. 1 u. 2.
- Vernon M. D., 1937, The perception of distance. *British Journal of Psychology*, vol. 28, 1937—1938, part. 1 a. 11.
- Washburn M., 1895, Ueber den Einfluss der Gesichtssassoziationen auf die Raumwahrnehmungen der Haut. *Wundt's Philosophische Studien*, Bd. 11, H. 2.
- Wellek A., 1927, Die Farbe-Ton-Forschung und ihr erster Kongress. *Zeitschrift f. Musikwissenschaft*, 9—10 H.
- Wellek A., 1931, Zur Geschichte und Kritik der Synästhesie-Forschung, *Arch. f. d. ges. Psychologie*, Bd. 79.
- Werner H., 1926, Einführung in die Entwicklungspsychologie.
- Werner H. 1930, Untersuchungen über Empfindung und Empfinden. 1. Das Problem des Empfindens und die Methoden seiner experimentellen Prüfung. *Zeitschr. f. Psychologie*, Bd. 114, 1—4 H.

- Wheeler R. H. and Cutsforth Th. D.**, 1925, Synesthesia in the development of the concept. *Journal of experimental Psychology*, vol. 7, № 2.
- Young P. Th.**, 1928, Auditory localization with acoustical transposition of the ears. *Journal of experimental Psychology*, vol. 11, № 6.
- Ziehen Th.**, 1913, Experimentelle Untersuchungen über die räumlichen Eigenschaften einiger Empfindungsgruppen. *Fortschritte der Psychologie und ihrer Anwendungen*, Bd. 1, H. 4. u. 5.
- Zietz K.**, 1931, Gegenseitige Beeinflussung von Farb- und Tonerlebnissen (Studien über experimentell erzeugte Synästhesie). *Zeitschrift für Psychologie*, Bd. 121. H. 5. u. 6.
- Zietz K.**, 1958, Die sensorisch-tonische Feld-Theorie. *Psychologische Rundschau*, 2. H.

შინაარსი

I. პრობლემის დაყენება	3
შეგრძნების ცნების შესახებ	6
პრობლემის დაყენება	19
II. შეგრძნებათა ურთიერთმიმართება	28
1) შეგრძნებების ზოგად ქარაქტერისტიკათა ურთიერთმიმართება	28
2) შეგრძნებათა ქვალიზატური ჯგუფები და მათი ურთიერთ- მიმართება	37
3) შეგრძნებების და მათი ქარაქტერისტიკების ინტრამოდა- ლური ურთიერთმიმართება	40
4) შეგრძნებების კლასიფიკაცია მათი ადგილის მიხედვით აღქმადი	63
III. შეგრძნებათა ტემპორალური და სივრცითი შეკავშირება	66
IV. შეგრძნებათა დიფერენციაციის საკითხი	70
1) შეგრძნებათა დიფერენცირებულობა და მისი სახეები	70
2) შეგრძნებათა დიფერენციაციის ობიექტური პირობების სა- კითხისათვის	73
V. გაშლილიანებლის მიერ ინადექვატურა სენსორულა შინაარსის თანადქვრა	90
1) სინესთეზია	90
2) ინადექვატური გრძნობადი არსებითი შინაარსის თანადქვრა	102
VI. შეგრძნებების ურთიერთშეგავლენა	104
Проблема взаимоотношений ощущений в психологии (резюме)	189
ლიტერატურა	194

Табидзе Отар Исидорович

К ПРОБЛЕМЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ОЩУЩЕНИЙ
В ПСИХОЛОГИИ.

(на грузинском языке)

Издательство Академии наук Грузинской ССР
Тбилиси — 1961

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

რედაქტორი. შ. ჩხარტიშვილი

გამომცემლობის რედაქტორი ელ. ბათიაშვილი

ტექრედაქტორი ნ. გაფარიძე

კორექტორი ც. თოდუა

გადაეცა წარმოებას 19.1.1961; ანაწეობის ზომა 8×10 ;
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 29.12.1961; ქაღალდის ზომა $60 \times 92^{1/16}$;
ქაღალდის ფურცელი 6,32; საბეჭდი ფურცელი 12,64; საავტორო
ფურცელი 10,90; სააღრიცხვო-საგამომცემლო ფურცელი 11,07;
შეკვეთა 106; უე 02970; ტირაჟი 1000
ფასი 83 კაპ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის სტამბა
თბილისი, გ. ტაბიძის ქ. № 3/5